శ్రీరస్తు

శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర వైదికమార్గ ప్రవర్తక

శ్రీవీరబుక్కణక్ష్మాపాల సార్వభౌమ సామ్రాజ్యధౌరేయైః

శ్రీమద్విద్యారణ్యాऽపరనామధేయైః

ఆత్మీయత్రయీవ్యాఖ్యాన పర్యాలోచన ప్రముదిత

శ్రీమద్వేదవ్యాస సబహుమాన వితీర్ణ సర్వజ్ఞత్వబిరుదాభిమండితైః

శ్రీమాధవపండితైః

పరాశరస్మృతి రాజధర్మవ్యాఖ్యావసరే ప్రణీతోఽయం

వ్యవహారకాండః.

శాత్తనూరు - కల్యాణసుందరశాస్త్రిణా

యథామతి పరిశోధితః.

చెదలవాడ - సుందరరామశాస్త్రిణాః

చెన్నపురీ తండయార్పేటశాఖానగర వర్తిన్యాం

శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాలాయాం

సమ్ముద్ర్య ప్రకటీకృతో విజయతే.

ఏతద్గ్రంథమూల్యం రూప్యద్వయమ్.

౧౯౪౬ సం॥ చెన్నపురీ.

శ్రీరస్తు

విషయానుక్రమసూచికా

పుట సంఖ్యా.	విషయాః.
౧	ఉపోద్ఘాత ప్రకరణం.
౨	రాజోత్పత్తి ప్రతిపాదనం.
౩	వ్యవహారస్వరూప నిరూపణం.
౪	వ్యవహారభేదాదినిరూపణం.
౮	సభానిరూపణం.
౧౨	వ్యవహారదర్శనవిధి నిరూపణం.
౧౯	ఆసేధవిధినిరూపణం.
౧౯	కార్యదర్శనోపక్రమః.
౨౦	చతుష్పాద్వ్యవహారః.
,,	ప్రతిజ్ఞాపాదనిరూపణం.
౨౩	ఉత్తరపాదనిరూపణం.
౩౧	క్రియాపదనిరూపణం.
౩౨	సాక్షిప్రకరణం.
౪౧	లిఖితనిరూపణం.
౪౯	భుక్తిప్రకరణం.
౫౨	దివ్యనిరూపణం.
౫౯	ధటవిధిః.
౬౧	అగ్నివిధిః.
౬౩	జలవిధిః
౬౫	విషవిధిః.
౬౭	కోశవిధిః
౬౯	తండులవిధిః.
,,	తప్తమాషవిధిః.
౬౯	ఫాలవిధిః.
,,	ధర్మాధర్మవిచారవిధిః.
౭౦	నిర్ణయపాదః.
౭౬	ఋణాదానప్రకరణం.
,,	ఆధినిరూపణం
౮౫	ప్రతిభూప్రకరణం.
౯౫	నిక్షేపప్రకరణం.
౯౯	అస్వామివిక్రయః.
౧౦౩	సంభూయసముత్థానవిధిః
౧౦౬	దత్తాప్రదానికవిధిః.
౧౦౯	వేతనానపాకరణప్రకరణం.
౧౧౩	అభ్యుపేత్యాశుశ్రూషా ప్రకరణం.
౧౧౭	సంవిద్వ్యతిక్రమవిధిః.
౧౨౧	క్రీత్వానుశయప్రకరణం.
౧౨౩	విక్రీయాసంప్రదానవిధిః.
౧౨౫	స్వామిపాలవివాదః.
౧౨౯	సీమావివాదప్రకరణం.
౧౩౫	దండపారుష్యప్రకరణం.
౧౪౦	వాక్పారుష్యప్రకరణం.
౧౪౨	స్తేయప్రకరణం.
౧౪౭	సాహసప్రకరణం.
౧౫౨	స్త్రీసంగ్రహణప్రకరణం.

విషయానుక్రమసూచికా.

పుట సంఖ్యా. — విషయాః.

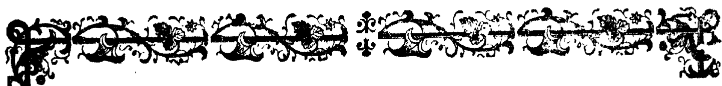
౧౫౬ స్త్రీపుంయోగనివాదః.
౧౫౭ దాయవిభాగప్రకరణం.
౧౫౮ విభాగకాలనిరూపణం.
౧౬౧ విభాగప్రకారః.
,, జ్యేష్ఠాంశవిచారః.
౧౬౨ పితృద్రవ్యానపేక్షితవిషయః.
౧౬౩ మాతృధనవిభాగః.
,, పితామహీధనవిషయః.
౧౬౪ విభాగోత్తరకాలజాతవిషయః.
౧౬౫ పితురూర్ధ్వం విభాగే మాతౄణాం పుత్రసమభాగార్హతా.
,, భిన్నజాతీయపుత్రాణాంవిభాగక్రమః.
౧౬౬ అసంస్కృత భ్రాతృభగినీనాం పూర్వసంస్కృతైర్భ్రాతృభిస్సంస్కారకర్తవ్యత్వప్రశంసా.
౧౬౮ ముఖ్యగౌణపుత్రాణాందాయగ్రహణక్రమః.
౧౭౦ శూద్రధనవిభాగేవిశేషః.
౧౭౧ అపుత్రదాయక్రమః.

పుట సంఖ్యా. — విషయాః.

౧౭౬ సంసృష్టినోర్విభాగక్రమః
౧౭౮ వానప్రస్థయతి బ్రహ్మచారిణా దాయక్రమ
౧౭౯ దాయానర్హక్లీబాదీనాం భ వ్యత్యకథన
,, తత్పుత్రాణాం దాయార్హ నిరూపణ
౧౮౦ స్త్రీధనవిభాగక్రమఃస్త్రీధన రూప నిరూపణ
౧౮౩ విభాజ్యద్రవ్య నిరూపణం.
౧౮౪ అవిభాజ్యద్రవ్య నిరూపణం.
౧౮౭ విభక్తానాం కర్తృత్వ నిరు
౧౮౮ విభాగాపలాపేనిర్ణయోపా రూపః
౧౮౯ ద్యూతసమాహ్వయ ప్రకర
౧౯౧ ప్రకీర్ణకప్రకరణం.

ఇతి ప్రధానవిషయా స్సూచితా తత్తత్ప్రకరణే తదవాంతర విషయాః ద్రష్టవ్యాః. గ్రంథవిస్తరభయాన్నేహ సూచితాః.

విషయసూచికా సమాప్తా.

శ్రీ

శ్రీగణేశాయనమః.

శ్రీమాధవీయ,

వ్యవహారకాండప్రారంభః.

శ్లో॥ వాగీశాద్యాస్సుమనస స్సర్వార్థానా ముపక్రమే యన్న
త్వా కృతకృత్యాస్స్యు స్తన్నమామి గజాననమ్॥

సోహంప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీ మామ్నాయతీర్థే పరం మజ్జన్సజ్జనతీర్థసంగనిపుణస్సద్వృత్తతీర్థంశ్రయన్। లబ్ధామాకలయన్ప్రభావలహరీంశ్రీభారతీతీర్థతోవిద్యాతీర్థముపాశ్రయన్హృదిభజేశ్రీకంఠమవ్యాహతం॥ సత్యైకవ్రతపాలకోద్విగుణధీస్త్ర్యర్థీచతుర్వేదితా పంచస్కంధకృతీషడన్వయదృఢస్సప్తాంగసర్వంసహః। అష్టవ్యక్తికలాధరోనవనిధిఃపుష్యద్దశప్రత్యయస్స్వాతోర్వీచ్ఛ్రియధురంధరోవిజయతాం శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః॥ ఇంద్రస్యాంగిరసోనలస్యసుమతిశ్శైబ్యస్యమేధాతిథిర్ధౌమ్యోధర్మసుతస్యవైన్యనృపతేస్స్వౌజానిమేర్గౌతమిః। ప్రత్యగ్దృష్టిరరుంధతీసహచరో రామస్యపుణ్యాత్మనో యద్వత్తస్యవిభోరభూత్కులగురు ర్మంత్రీతథా మాధవః॥ ప్రజ్ఞామూల మహీనివేకసలిలై స్సిక్తా బలోపఘ్నికా మంత్రైః పల్లవితా విశాలవిటపా సంధ్యాదిభిష్షడ్గుణైః। శక్త్యాకోరకితాయశస్సురభితా సిద్ధ్యాసముద్యత్ఫలాసంప్రాప్తా భువిభాతినీతిలతికాసర్వోత్తరంమాధవం॥ శ్రీమతీయస్యజననీసుకీర్తిర్మాయణఃపితా। సాయణభోగనాథశ్చమనోబుద్ధీసహోదరౌ॥ యస్యబౌధాయనం సూత్రం శాఖాయస్యచయాజుషీ। భారద్వాజకులం యస్య సర్వజ్ఞస్సహిమాధవః॥ సమాధవస్సకలపురాణసంహితాప్రవర్తకస్స్మృతిసుషమాపరాశరః। పరావరస్మృతజగతీహితాప్తమే పరాశరస్మృతివివృతౌప్రవర్తతే॥

వ్యాఖ్యాతే, ఆచారప్రాయశ్చిత్తే-అథవ్యవహారః ప్రస్తూయతే-యద్యపిఋణాదానాదీన్యష్టాదశపదానాంవ్యవహారాణాంమధ్యేకమపివ్యవహారంపరాశరోనవ

త్వాదితివాక్. తథాప్యాచారకాండే చతుర్ణాం వర్ణానాం క్రమేణాచారాన్ బ్రువన్ "క్షత్రియస్తు ప్రజాశ్చైవ క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" ఇత్యస్మిన్నేవచనే క్షత్రియవిశేషస్య రాజ్ఞ ఆచారవిశేషమేవమవోచత్- క్షితిం ధర్మేణ పాలయేదితి- తత్ర క్షితిపాలనం నామ క్షిత్యాశ్రితాసు ప్రజాసు దుష్టానాం నిగ్రహః శిష్టోపద్రవపరిహారశ్చ- ఏతదర్థమేవ హి జగదీశ్వరస్య రామకృష్ణాదిక్షత్రియావతారః- తచ్చ గీతాసు భగవతా విస్పష్టమభిహితం - యదాయదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత। అభ్యుత్థానమధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం ॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం । ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే ॥ ఇతి- యథా మహతాం రావణాదీనాం శిక్షాయై రామాద్యవతారః - తథా క్షుద్రాణాం చోరాదీనాం శిక్షాయై రాజావతార ఇతి ద్రష్టవ్యం - అత ఏవ మనుః - అరాజకే హి లోకేస్మిన్ సర్వతో విద్రుతే భయాత్ । రక్షార్థమస్య సర్వస్య రాజానమసృజత్ప్రభుః ॥ చంద్రానిలయమార్కాణామగ్నేశ్చ వరుణస్య చ । ఇంద్రవిత్తేశయోశ్చైవ మాత్రా ఆహృత్య శాశ్వతీః॥ యస్మాదేవ సురేంద్రాణాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృపః । తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా ॥ తపత్యాదిత్యవచ్చైవ చక్షూంషి చ మనాంసి చ । న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిదప్యభివీక్షితుం॥ సోగ్నిర్భవతి వాయుశ్చ సోర్కస్సోమస్స ధర్మరాట్ । స కుబేరస్స వరుణస్స మహేంద్రః ప్రభావతః॥ బాలోపి నావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః । మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి॥ ఏకమేవ దహత్యగ్నిర్నరం దురుపసర్పిణమ్ । కులం దహతి రాజాగ్నిస్సపశుద్రవ్యసంచయం॥ కార్యం సోవేక్ష్య శక్తిం చ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః। కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః॥ ఇతి- ఏతచ్చ సర్వమస్మాభిరాచారకాండ ఏవ రాజధర్మాన్ వ్యాచక్షాణైః ప్రపంచితం- బృహస్పతిస్తు విశేషతః- ఋణాదానాదివ్యవహారవిచారణమేవ రాజోత్పత్తిప్రయోజనమభిప్రేత్య తద్విచారక్షమత్వముపపాదయితుం ఇంద్రాద్యాత్మకత్వం రాజ్ఞ ఉదాజహార- గుణధర్మమహిమా రాజ్ఞః కథయామ్యానుపూర్వశః । ధనికర్ణికసందిగ్ధా ప్రతిభూలేఖ్యసాక్షిణః । విచారయామియస్సమ్యక్తస్యోత్పత్తిం నిబోధత । సోమాగ్న్యర్కానిలేంద్రాణాం విత్తాప్పత్యోర్యమస్య చ । తేజోమాత్రాస్సముద్ధృత్య రాజ్ఞో మూర్తిర్వినిర్మితా। తతస్సర్వాణి భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ । భయాద్భోగాయ కల్పంతే స్వధర్మాన్న చలంతి చ । నారాజ్ఞి కృషివాణిజ్యం కుసీదపశుపాలనం । తస్మాద్వర్ణాశ్రమా

ణాంతు నేతాఽప్రమితస్సరైరితి॥ లోకేహి రాజా భూపో నృప ఇత్యేతే శబ్దాః పర్యాయవాచిత్వేన ప్రయుజ్యంతే - తత్ర రాజశబ్దో రూఢః - భూపనృపశబ్దౌ యౌగికౌ- భువం పాతీతి భూపః నౄన్ పాతీతి నృపః - తథా చ రాజ్ఞో భూపాలకత్వం మనుష్యపాలకత్వం చ గుణౌ- తత్ప్రయుక్తో ధర్మో వ్యవహారవిచారః - స చ పూర్వం నాభిహితః కింతు వర్ణాశ్రమధర్మాన్ నాచక్షాణేన బృహస్పతినా రాజన్యపిక్షత్రియత్వవర్ణప్రయుక్తో గార్హస్థ్యాశ్రమప్రయుక్తశ్చ ధర్మో విహితః - అతః పరం భూపత్వగుణప్రయుక్తో వ్యవహారవిచారాత్మకో రాజధర్మోఽభిధీయతే- ధనికో ధనప్రదాతా ఋణికస్తదీయస్య ధనస్య గ్రహీతా తయోస్సందిగ్ధే వివాదే ప్రతిభూస్తస్య ప్రత్యర్పణం కారయిష్యామీతి ప్రతిశ్రుత్య తదీయస్య భారస్య వోఢా లేఖ్యం ధనసంఖ్యావృద్ధివిశేషాదియుక్తం పత్రం సాక్షిణః ఉత్తమాధమర్ణయోస్సంప్రతిపన్నా మధ్యస్థాః ఏతేషాం ప్రతిభ్వాదీనాం త్రయాణాం సందిగ్ధార్థ్యయా న్యాయవత్తిత్వాభ్యాం సందేహః తస్మిన్సందేహే సతి యో రాజా విచారయితుం ప్రభవతి తస్యోత్పత్తిరభిధీయతే ఇత్యర్థః యస్మాద్రాజా సోమేంద్రాది దేవతాంశసంభూతత్వాదృణాదానాదీన్ వ్యవహారాన్ విచారయితుం ప్రభవతి తస్మాత్తానసౌ విచారయేత్॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః - వ్యవహారాన్ నృపః పశ్యేద్విద్వద్భిర్బ్రాహ్మణైస్సహ। ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః॥ ఇతి అత్ర వ్యవహారశబ్దో రూఢియోగాభ్యాం నిర్ణయఫలకం అర్థిప్రత్యర్థివివాదమాచష్టే - తత్ర రూఢిః కాత్యాయనేన నిరూపితా- ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్యే న్యాయవిస్తరే। సాధ్యమూలస్తు యో వాదో వ్యవహారస్స ఉచ్యత ఇతి- న్యాయః- శిష్టసంప్రతిపన్నం లౌకికాచరణం తస్య విస్తరః- ఇదమీయం ధనమన్యేనాపహృతం తత్క్షేత్ర ధనాదికమేతస్య యుక్తం నాన్యస్యేత్యుపపత్తిపురస్సరో నిర్ణయః తస్మిన్ న్యాయవిస్తరే విషయీభూతే సతి తత్ప్రవర్తకోఽర్థిప్రత్యర్థినోర్యో వివాదస్స వ్యవహార ఉచ్యతే - మదీయం ధనమనేనాపహృతం తత్పునర్మయా సాధనీయమిత్యర్థీ యదుద్దిశ్య ప్రవర్తతే తద్ధనం సాధ్యం తచ్చ మూలం యస్య వివాదస్య సోఽయం సాధ్యమూలః- అయం చ కదా సంపద్యత ఇత్యపేక్షాయాముక్తం- ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్య ఇతి- సత్యం బ్రూయాత్ ప్రియం బ్రూయాన్న స్తేనస్స్యాన్న వార్ధుషిరిత్యాదివిధినిషేధావుపలక్ష్య విహితానుష్ఠానే ప్రతిషిద్ధవర్జనే చోత్పద్యతే య ఉత్సాహస్స ప్రయత్నః తేన సాధ్యః ధర్మాఖ్యః ధర్మనామకః పదార్థో యదా విచ్ఛిన్నో భవతి తదానీమయం

వివాద ఉత్పద్యతే అసతి తు ధర్మవిచ్ఛేదే నాస్తి వ్యవహారస్యావకాశః - అత ఏవ నారదః- మనః ప్రజాపతిర్యస్మిన్ కాలే రాజ్యమభూభుజత్। ధర్మైకతానాః పురుషాస్తదాసన్ సత్యవాదినః॥ తదా న వ్యవహారోఽభూన్న ద్వేషో నాపి మత్సరః । నష్టే ధర్మే మనుష్యేషు వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి-బృహస్పతిస్తు ద్వేషలోభాదిదుష్టస్యైవ వ్యవహర్తృత్వమాహ- ధర్మప్రధానాః పురుషాః పూర్వమాసన్నహింసకాః॥ లోభద్వేషాభిభూతానాం వ్యవహారః ప్రవర్తతే - తస్మాద్ధర్మే విచ్ఛిన్నే సతి సాధ్యమూలో న్యాయనిర్ణయఫలకో వివాదో వ్యవహారశబ్దేన రూఢ్యా అభిధీయతే- హారీతోఽపి రూఢిమభిప్రేత్యాహ- స్వధర్మస్య యథా ప్రాప్తిః పరధర్మస్య వర్జనం। న్యాయేన క్రియతే యత్ర వ్యవహారః స ఉచ్యతే॥ వ్యవహారశబ్దయౌగికమర్థమాహ కాత్యాయనః - వి నానార్థేఽవ సందేహే హరణం హార ఉచ్యతే । నానా సందేహహరణాద్వ్యవహార ఇతి స్మృత ఇతి - వ్యవహార ఇత్యత్ర విశబ్దో నానాత్వేఽస్మిన్నర్థే వర్తతే అవశబ్దశ్చ సందేహే వర్తతే తానేవం విధానేకసందేహాహారిణో వ్యవహారానర్థ్యాదిగత రాగద్వేష వశాత్ప్రస్తానాఞ్జానన్ సమ్యగ్విచారయేత్ తద్విచారశ్చ రాజ్ఞో గుణధర్మరూప ఆచారః - అత ఏవాచారకాణ్డే వ్యవహారాణామంతర్భావమభ్యుపేత్య పరాశరః పృథగ్వ్యవహారకాండమకృత్వా క్షితిం ధర్మేణ పాలయేదితి సూచనమాత్రం వ్యవహారాణాం కృతవాన్-తానేవాత్ర సూచితాన్ వ్యవహారాన్వయం స్మృత్యంతరాణి తన్నిబంధనాని చానుసృత్య యథా శక్తి నిరూపయామః॥

తత్ర పూర్వోదాహృతాభ్యాం రూఢియోగస్మృతిభ్యాం వ్యవహారస్వరూపం నిరూపితం అథ తద్భేదా నిరూప్యంతే- తత్ర సపణత్వాపణత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యమాహ- నారదః - సోత్తరోఽనుత్తరశ్చేతి స విజ్ఞేయో ద్విలక్షణః। సోత్తరోఽభ్యధికో యత్ర విలేఖాపూర్వకః పణ ఇతి - అహం యది పరాజయేయ తదా శాస్త్రప్రాపిత దండద్రవ్యాదధికమేవ ద్రవ్యం రాజ్ఞే తుభ్యం చ దాస్యామీతి పత్రేఽభిలిఖిత్వా యదభిభాషణం తదుత్తరం తేన సహ వర్తత ఇతి సోత్తరః తద్రహితోఽనుత్తరః- పునరపి చతుష్పాత్త్వాదిభిః త్రయోదశప్రకారైః వ్యవహారస్యావాంతర భేదాన్ స ఏవ నిర్దిశ్య వివృణోతి- చతుష్పాచ్చ చతుఃస్థానశ్చతుస్సాధన ఏవ చ। చతుర్హితశ్చతుర్వ్యాపీ చతుష్కారీ తు కీర్తితః । త్రియోనిర్ద్వ్యభియోగశ్చ ద్విద్వారో ద్విగతిస్తథా। అష్టాంగోఽష్టాదశపదశ్శతశాఖస్తథైవ చ । ధనుశ్చ వ్యవహార

శ్చ చరిత్రం రాజశాసనం । చతుష్పాద్వ్యవహారోఽయ ముత్తరః పూర్వ బాధకః॥ తత్ర సత్యే స్థితో ధర్మో వ్యవహారస్తు సాక్షిషు। చరిత్రం పుస్తకరణే రాజాజ్ఞాయాం తు శాసనం॥ సామాద్యుపాయ సాధ్యత్వాత్ చతుష్పాదభిధీయతే । చతుర్ణా మాశ్రమాణాం రక్షణాచ్చ చతుర్హితః । కర్తౄనథో సాక్షిణశ్చ సభ్యాన్రాజానమేవచ। వ్యాప్నోతి పాదశో యస్మాచ్చతుర్వ్యాపీ తతస్స్మృతః । ధర్మస్యార్థస్య యశసో లోకపఙ్క్తేస్తథైవచ । చతుర్ణాం కారణాదేషాం చతుష్కారీ ప్రకీర్తితః । కామాత్క్రోధాచ్చ లోభాచ్చ త్రిభ్యో యస్మాత్ప్రవర్తతే। త్రియోనిః కీర్త్యతే తేన త్రయమేతద్వివాదకృత్। ద్వ్యభియోగస్తు విజ్ఞేయ శ్శంకా తత్త్వాభియోగతః॥ శంకాఽసతాంతు సంసర్గాత్తత్త్వం హోఢాభిదర్శనాత్। పక్షద్వయాభిసంబంధాద్ద్విద్వారస్సముదాహృతః। పూర్వపాదస్తయోః పక్షః ప్రతివాదస్తదుత్తరః। భూతచ్ఛలానుసారిత్వాద్ద్విగతిస్సముదాహృతః॥ భూతం తత్త్వార్థసంయుక్తం ప్రమాదాభిహితం ఛలం। రాజా సపురుషస్సభ్యాశ్శాస్త్రం గణకలేఖకౌ। హిరణ్యమగ్నిరుదక మష్టాంగస్సముదాహృతః॥ నారదః॥ ఋణాదానం హ్యుపనిధిః సంభూయోత్థానమేవచ। దత్తస్య పునరాదాన మశుశ్రూషాభ్యుపేత్యచ। వేతనస్యానపాకర్మ తథైవాస్వామివిక్రయః । విక్రీయాసంప్రదానంచ క్రీత్వానుశయ ఏవచ । సమయస్యానపాకర్మ వివాదః క్షేత్రజస్తథా। స్త్రీపుంసయోశ్చ సంబంధో దాయభాగోఽథసాహసం। వాక్పారుష్యం తథైవోక్తం దండపారుష్యమేవచ । ద్యూతం ప్రకీర్ణకంచైవమష్టాదశపదస్స్మృతః । క్రియాభేదాన్మనుష్యాణాం శతశాఖో నిగద్యత ఇతి॥ ననుధర్మాదీనాం పాదత్వమయుక్తం ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణనిర్ణయానాం వ్యవహారపాదత్వాద్యతో యాజ్ఞవల్క్యః ప్రతిజ్ఞాదీన్ప్రకృత్యాహ - చతుష్పాద్వ్యవహారోఽయం వివాదేషూపదర్శితః ఇతి॥ బృహస్పతిరపి- పూర్వః పక్షః స్మృతః పాదో ద్వితీయశ్చోత్తరః స్మృతః । క్రియాపాదస్తృతీయస్తు చతుర్థో నిర్ణయస్స్మృతః॥ ఇతి నాయం దోషః ధర్మాదీనాం ప్రకారాంతరేణ పాదత్వోపపత్తేః- యోఽయం నిర్ణయాఖ్యశ్చతుర్థః పాదోఽభిహితః స ధర్మాదిభిశ్చతుర్భిః నిష్పద్యతే తదాహ బృహస్పతిః- ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా। చతుష్ప్రకారోఽభిహితః సందిగ్ధేఽర్థే వినిర్ణయ ఇతి- తస్మాన్నిర్ణయహేతుతయా ధర్మాదీనాం వ్యవహారపాదత్వం భవిష్యతి - తేషాంచ నిర్ణయహేతుత్వం కాత్యాయనేన ప్రపంచితం- దోషకారీ తు కర్తృత్వం ధనస్వామీ స్వకం ధనం। వివాదే ప్రాప్నుయాద్యత్ర స ధర్మ

త్రైవనిర్ణయః ॥ ఇతి-దోషకారీవాక్పారుష్యాదికారీచయస్మిన్వివాదే వ్యవహారచరిత్రరాజశాసనైరపేక్ష్యేణ ధర్మాభిముఖస్సన్ధర్మాద్భీతః స్వకీయం దోషకారిత్వం స్వయమేవాంగీకరోతి- యత్రధనస్వామివ్యవహారాది ప్రయాసమంతరేణాధర్మాభిముఖాద్ధనాపహారిణః స్వకీయధనంప్రాప్నోతి - తత్ర దోషకారిణోధర్మాభిముఖ్యమేవ నిర్ణయహేతుః- వ్యవహారస్యనిర్ణయహేతుత్వం సఏవాహ- స్మృతిశాస్త్రంతుయత్కించిత్ప్రథితం ధర్మసాధకైః । కార్యాణాం నిర్ణయార్థతోవ్యవహారస్స్మృతోహిసః ఇతి-యత్రధర్మశాస్త్రకుశలైర్విద్వద్భిరర్థిప్రత్యర్థివ్యవహారే నిర్ణయాయ ధర్మశాస్త్రం ప్రఖ్యాపితంభవతిసనిర్ణయోవ్యవహారజన్యః- చరిత్రజన్యంనిర్ణయమాహసఏవ-యద్యదాచర్యతేయేనధర్మ్యంవాధర్మ్యమేవవా। దేశస్యాచరణంనిత్యంచరిత్రంతద్ధికీర్తితమితిశాస్త్రోక్తధర్మాదనపేతంధర్మ్యంతద్విపరీతమధర్మ్యంతదుభయందేశాచారానుసారేణ యత్రస్వీక్రియతే తచ్చచరిత్రం నిర్ణయహేతుః-రాజశాసనస్య నిర్ణయహేతుతామాహసఏవ- న్యాయశాస్త్రవిరోధేన దేశదృష్ట్యా తథైవచ। యద్ధర్మం స్థాపయేద్రాజా న్యాయ్యం తద్రాజశాసనమితిన్యాయశాస్త్రం వ్యవహారప్రతిపాదక స్మృతిశాస్త్రం తస్య దేశాచారస్యవా విరోధేన రాజాయ మనుశాస్తిసనిర్ణయో రాజశాసనజన్యః - యథోక్తానాం ధర్మాదీనాంచతుర్ణాం మధ్యే పూర్వపూర్వస్య బాధ్యత్వం ఉత్తరోత్తరస్య బాధకత్వంచ బృహస్పతినా ప్రపంచితం-శాస్త్రమేవ సమాశ్రిత్యక్రియతే యత్ర నిర్ణయః । వ్యవహారస్సవిజ్ఞేయో ధర్మస్తేనాపహీయతే॥దేశస్థిత్యానుమానేన నైగమానుమతేనచ।క్రియతే నిర్ణయస్తత్రవ్యవహారస్తుబాధ్యతే।విహాయచరితాచారంయత్రకుర్యాత్పునర్నృపః।నిర్ణయంసాతురాజాజ్ఞా చరిత్రం బాధ్యతేతయేతి-చతుర్షువర్ణేషు యఃకశ్చిద్రాజద్రోహం కృత్వా రాజ్ఞోభీతస్సన్నతిభీరుతయా స్వాపరాధ మంగీచకార తత్ర సమీపవర్తినస్సాక్షిణో వర్ణవధం నివారయితు మిచ్ఛంతః సత్యముల్లంఘ్య తత్ర సాక్ష్యనృతం వదేదిత్యేతాదృశం శాస్త్రమేవాశ్రిత్య తదీయమపరాధం సంజిహీర్షవ స్తత్ర వ్యవహారేణ ధర్మోబాధ్యతే- కేరళదేశాదౌ వేశ్యాగమనే సాక్షిభిరాపాదితేపి దేశాచారత్వాదయం నరాజ్ఞా దండ్యతే తత్ర చరిత్రేణ వ్యవహారస్యబాధః- సత్యపి తాదృశే దేశాచారే త్వయైతన్నకర్తవ్యమితి రాజాయదానుశాస్తి తదా రాజాజ్ఞయా చరిత్రస్యబాధః - య ఏతే ప్రోక్తాః ధర్మాదయశ్చత్వారః పాదాః- తే సత్యాదిషు చతుర్షు ప్రతిష్ఠితాః

దోషకారీస్వయమన్యతోద్భీతో మయ్యపరాధోఽస్తీతి సత్యం బ్రూతే అతో ధర్మ
స్య సత్యేవస్థానం-ప్రశ్నోత్తరయోః కృతయోః సాక్షిణా యస్యపక్షోఽభ్యుపగమ్య
తే తస్యజయః తేన వ్యవహారస్య సాక్షిణ్యేవావస్థానం - కర్నాటకదేశే బలాన్మా
తులకన్యావివాహో నదోషాయ-కేరళదేశే కన్యాయా ఋతుమత్వం నదోషాయే
త్యేవమాదికస్తత్తద్దేశసమయః తత్రతత్ర పత్రాదిశాసనే అవతిష్ఠతే-శిష్యతఇతిశా
సనం రాజాజ్ఞానుసారేణ ప్రజానాంవర్తనం తత్తు రాజాజ్ఞాయాం ప్రతిష్ఠితం-
సామదానభేదదండైశ్చతుర్భిర్దోషకారిణో దోషనిరాకరణాత్ చతుస్సాధన
త్వం చతుర్హితత్వం విస్పష్టం- కర్త్రాదిచతుర్వ్యాపిత్వం మనునాస్పష్టీకృతం-
పాదోధర్మస్యకర్తారంపాదోగచ్ఛతిసాక్షిణః। పాదస్సభాసదస్సర్వాన్పాదో
రాజానమృచ్ఛతి॥ జేతుర్నృపస్యవాధర్మార్థయశోలోకానురాగసంపాదనాచ్చతు
ష్ఫారిత్వం-త్రియోనిత్వంస్పష్టం-అసత్యాంకితవస్తేనాదీనాంసంసర్గంయఃకరోతితస్మి
న్నపిచౌర్యాదిశంకాజాయతేహోఢోపహృతద్రవ్యాదిదర్శనంతల్లింగంవా తస్మా
దుభయథాభియోగోభవతీతి ద్వ్యభియోగత్వం-అర్థిప్రత్యర్థినౌ ద్వౌ పూర్వో
త్తరపక్షౌతౌ వ్యవహారస్య ప్రవర్తకౌ తస్మాద్ద్విద్వారః।ద్రవ్యసంఖ్యాదికంయా
థార్థ్యేనాన్యథావా రాజాదీనామగ్రే యదాబ్రూతేతదాతస్యోభయస్యోప
రివ్యవహారఃప్రవర్తతే అతోద్విగతిత్వం- అష్టాంగేషుసపురుషోరాజేత్యేకమంగమ
తోనాస్తినవత్వ సంఖ్యాప్రసక్తిః - ఋణాదానాదీనామష్టాదశపదానాం స్వ
రూపముపరిష్టాత్తత్రతత్ర విచారయిష్యతే ఏతేషామష్టాదశపదానామప్యే
కైకస్యపదస్యావాంతరక్రియాభేదాదనంతభేద భిన్నత్వం శతశాఖత్వం-తానేతా
నష్టాదశపదానవాంతరానంతభేదభిన్నాన్వ్యవహారాన్ ప్రకారాంతరేణ ద్వే
ధాసంగృహ్ణాతి కాత్యాయనః-ద్విపదేసాధ్యభేదాత్తు పదాష్టాదశతాంగతే।అష్టా
దశక్రియాభేదాద్భిన్నాన్యష్ట సహస్రశ ఇతి-ద్విపదత్వం విశదయతి బృహస్పతిః॥ద్వి
పదో వ్యవహారస్స్యాద్ధనహింసాసముద్భవః। ద్విసప్తకోర్థమూలస్తు హింసా
మూలశ్చతుర్విధః ఇతి॥తదేతదుభయవిధం సఏవవివృణోతి-కుసీదనిధ్యాధేయాఖ్యం
సంభూయోత్థానమేవచ। భృత్యాదానమశుశ్రూషా భూవాదోస్వామివిక్రయః।
క్రయవిక్రయానుశయస్సమయాతిక్రమస్తథా। స్త్రీపుంసయోగస్తేయంచదాయ
భాగోక్షదేవనం।ఏతాన్యర్థసముత్థానిపదానితుచతుర్దశ। పునరేవప్రభిన్నాని క్రి
యాభేదైరనేకధా। పారుష్యేద్వేసాహసంచపరస్త్రీసంగ్రహస్తథా। హింసో

ద్భవానిచత్వారి పదాన్యాహ బృహస్పతిః ॥ జగత్సంభావితా నశేషాన్వివాదా
నుక్తేష్వష్టాదశసుసఏవాంతర్భావయతి । పదాన్యష్టాదశైతాని ధర్మశాస్త్రోది
తానితు।మూలంసర్వవివాదానాంయెవిదుస్తే పరీక్షకా ఇతి॥

—*సభానిరూపణం *—

అథ సభానిరూప్యతే తత్రబృహస్పతిః॥దుర్గమధ్యే గృహంకుర్యా జ్జలవృక్షా
న్వితంపృథక్।ప్రాగ్దిశిప్రాఙ్ముఖీం తస్య లక్షణ్యాంకల్పయేత్సభాం।మాల్యధూపాస
నోపేతాంబీజరత్న సమన్వితాం। ప్రతిమాలేఖ్యదేవైశ్చయుక్తామగ్న్యంబునాతథ
తి-గృహంరాజగృహంతస్య ప్రాగ్దిశిధర్మాద్యధికరణభూతాసభాసాతువాస్తుశా
స్త్రలక్షణోపేతాకర్తవ్యా-తస్యాస్సభాయాధర్మాధికరణత్వంకాత్యాయనోదర్శ
యతి॥ ధర్మశాస్త్రవిచారేణ మూలసార వివేచనం । యత్రాధిక్రియతే స్థానే
ధర్మాధికరణంహి తదితి - మూలస్యవేదితార్థస్య సారాసారవివేచనేనతత్త్వ
నిరూపణః-తత్రప్రవేశనంచ సఏవాహ-ప్రాతరుత్థాయనృపతిః శౌచంకృత్వా విధా
నతః। గురూన్జ్యోతిర్విదోవైద్యా న్దేవాన్విప్రాన్పురోహితః।యథార్హమేతాన్
సంపూజ్య సుపుష్పాభరణాంబరః। అభివాద్యచగుర్వాదీన్ సుముఖఃప్రవిశేత్సభా
మితి-ప్రవిశ్యచవిద్వద్భిర్మంత్రిభిస్సహకార్యాణ్యనుసందధ్యాత్- తథాహమనుః-వ్యవ
హారాన్ దిదృక్షుస్తు బ్రాహ్మణైస్సహపార్థివః । మంత్రజ్ఞైర్మంత్రిభిశ్చైవ వినీ
తఃప్రవిశేత్సభాం। తత్రాసీనస్థితోవాపి పాణిముద్యమ్య దక్షిణం। వినీతవేషాభర
ణః పశ్యేత్కార్యాణికార్యిణాం । ప్రత్యహందేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చహే
తుభిః । అష్టాదశసుమార్గేషు నిబంధాని పృథక్పృథక్॥ విచారకాలమాహ కా
త్యాయనః - దివసస్యాష్టమంభాగం ముక్త్వాకాలత్రయంచయత్ । సకాలోవ్య
వహారాణాం శాస్త్రదృష్టః పరఃస్మృతః॥ఇతి-దివసమష్టధాకృత్వా ప్రథమభాగ
మగ్నిహోత్రాద్యర్థం ముక్త్వా అనంతరభాగత్రయం వ్యవహారకాలః- తత్ర వ
ర్జ్యాంస్తిథీనాహసంవర్తకః-చతుర్దశీహ్యమావాస్యా పౌర్ణమాసీతథాష్టమీ।తి
థిష్వాసునపశ్యేత్తు వ్యవహారాంస్తునిత్యశఇతి - యేయముక్తా సభాతస్యాశ్చాతు
ర్విధ్యమాహబృహస్పతిః - ప్రతిష్ఠితాప్రతిష్ఠీచ ముద్రితాశాస్త్రితాతథా। చతుర్విధా
సభాప్రోక్తా సభ్యాశ్చైవచతుర్విధాః । ప్రతిష్ఠితాపురగ్రామె సభారణ్యే ప్రతిష్ఠి
కా । ముద్రితాధ్యక్షసహితా రాజయుక్తాచశాస్త్రితేతి - రాజగృహసమీపవర్తి

నః-సభాస్థానాన్యముఖ్యాదన్యాన్యముఖ్యానిస్థానాన్యాహ॥ భృగుః॥ దశస్థానానివాదా
నాంపంచచైవాబ్రువీన్మనుః॥ నిర్ణయంయేనగచ్ఛంతి వివాదంప్రాప్యవాదినః । ఆర
ణ్యాస్తుస్వకైఃకుర్యుఃసార్థికాస్సార్థికైస్తథా॥ సైనికాస్సైనికైరేవ గ్రామేప్యుభ
యవాసిభిః । ఉభయానుమతంచైవ గృహ్యతేస్థానమీప్సితమ్ । కులికాస్సార్థము
ఖ్యాశ్చ పురగ్రామనివాసినః । గ్రామపౌరగణశ్రేణ్య శ్చాతుర్విద్యాశ్చ వర్గిణః॥ కు
లాని కులికాశ్చైవ నియుక్తానృపతి స్తథేతి॥ స్వకై రారణ్యకైర్యేతు అరణ్యకాః-
గ్రామేపినివసంతితైరప్యుభయవాసిభిః - గ్రామవాసిభిరారణ్యవాసిభిర్నిర్ణయఃకు
ర్యాః - కులికాఃకులశ్రేష్ఠినఃసార్థః గ్రామయాత్రాదౌ మిళితోజనసంఘః ముఖ్యాః-
గ్రామణ్యాదయఃపురంముఖ్యంనగరం తస్మాదర్వాచీనోగ్రామఃఇతిపురగ్రామనివా
సినాంభేదః కులికాదీనిపంచస్థానాని తానిచారణ్యకాది జనవిశేషాణామేవగ్రామా
కారేణావస్థితజనవివాదే సమీపగ్రామనివాసిభిర్నిర్ణయః - అర్థిప్రత్యర్థినోరన
నుశయానుమతంస్థానంఅత్రకులికసార్థముఖ్యపురగ్రామనివాసినోగృహ్యంతే-గ్రా
మాదీనిదశస్థానానిసాధారణాని- గ్రామోగ్రామాకారేణావస్థితోజనః-పౌరఃపుర
వాసినాంసమూహః గణఃకులానాంసమూహః శ్రేణ్యఃరజకాద్యష్టాదశహీనజాత
యః - చాతుర్విద్యాః ఆన్వీక్షిక్యాదివిద్యాచతుష్టయోపేతాః - వర్గిణోగణప్ర
భృతయః-తథాచకాత్యాయనః - గణాఃపాషండపూగాశ్చ వ్రాతాశ్చశ్రేణయస్త
థా । సమూహస్థాశ్చయేచాన్యే వర్గాఖ్యాస్తే బృహస్పతిరితి॥ ఆయుధధరా
ణాంసమూహఃవ్రాతాః-కులానిఅర్థిప్రత్యర్థినోస్సగోత్రాణి-కులికాఃకేచనార్థి
ప్రత్యర్థిగోత్రజాఃవృద్ధాః-నియుక్తాఃప్రాడ్వివాకసహితాస్త్రయస్సభ్యాః నృపతి
బ్రాహ్మణాదిభిస్సహితః॥ సభ్యానాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్రుతాధ్యయనసంప
న్నాధర్మజ్ఞాస్సత్యవాదినః । రాజ్ఞాసభాసదఃకార్యాఃరిపౌమిత్రేచయేసమాఇతి-
తేషాంసంఖ్యామాహబృహస్పతిః॥ లోకవేదాంగధర్మజ్ఞాస్సప్తపంచత్రయోపి
వా । యత్రోపవిష్టావిప్రాస్స్యుస్సాయజ్ఞసదృశీసభేతి॥ వర్జ్యానాహసఏవ॥ దేశా
చారానభిజ్ఞాయే నాస్తికాశ్శాస్త్రవర్జితాః । ఉన్మత్తక్రుద్ధలుబ్ధార్తా నప్రష్టవ్యా
వినిర్ణయఇతి॥ రాజ్ఞఃప్రతినిధిమాహ-యాజ్ఞవల్క్యః॥ అపశ్యతాకార్యవశాద్వ్యవ
హారాన్నృపేణతు । సభ్యైస్సహనియోక్తవ్యోబ్రాహ్మణస్సర్వధర్మవిదితి॥ సోపి
రాజవత్సర్వకార్యాణివిచారయేత్॥ తదాహమనుః॥ యదాస్వయంనకుర్యాత్తునృ
పతిఃకార్యదర్శనే । తదా నియుంజ్యాద్విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే॥

వతువక్తవ్యం ధర్మార్థసహితంవచః। శృణోతియదినోరాజా స్యాత్తుసభ్యస్తతోనఘః। యదాతురాజా యథాశాస్త్రం ధర్మంశ్రుత్వా దోషకారిణిపక్షపాతంనకరోతి - తదారాజానిష్పాపోభవతి॥తదాహమనుః॥రాజాభవత్యనేనాస్తుముచ్యంతేచసభాసదః। ఏనోగచ్ఛతికర్తారం నిందార్హోయత్రనింద్యతఇతి అన్యథావాదినస్సభ్యస్యదండమాహనారదః॥ రాగాదజ్ఞానతోవాపి లోభాద్వాన్యథావదేత్। సభ్యోసభ్యస్సవిజ్ఞేయస్తంపాపం వినయేద్భృశమితి॥ కాత్యాయనోపి॥ స్నేహాదజ్ఞానతోవాపి మోహాద్వాలోభతోపివా। తత్రసభ్యోన్యథావాదీ సభ్యోదండ్యస్స్మృతోహిసఇతి॥యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ రాగాల్లోభాద్భయాద్వాపిస్మృత్యపేతాదికారిణః। సభ్యాఃపృథక్పృథగ్దండ్యా వివాదాద్ద్విగుణందమమితి॥ బృహస్పతిరపి॥అన్యాయవాదినస్సభ్యా స్తథైవోత్కోచజీవినః। విశ్వస్తవంచకాశ్చైవ నిర్వాస్యాస్సర్వఏవతఇతి॥ కాత్యాయనః॥అనిర్ణీతేతుయద్యర్థే సంభాషేతరహోర్థినా। ప్రాడ్వివాకోపిదండ్యస్స్యాత్సభ్యాశ్చైవవిశేషతఇతి॥ రాజాదీనాం సభాయాముపవేశనప్రకారమాహ - బృహస్పతిః॥ పూర్వాభిముఖస్తూపవిశేద్రాజాసభ్యాఉదఙ్ముఖాః। గణకఃపశ్చిమాస్యస్తు లేఖకోదక్షిణాముఖః। సభాంప్రవిష్టాన్యపాదయోర్యస్యాంగాని తమంగినంవ్యవహారంపురుషరూపేణపరికల్పయతి సఏవ-తేషాం మూర్ధాన్నృపోంగానాం ముఖంచాధికృతఃకృతః। బాహూసభ్యాస్స్మృతిహస్తౌజంఘేగణకలేఖకౌ। హేమాగ్న్యంబుదృశౌతత్రపాదౌస్వపురుషాస్తథేతి॥ యావృద్ధరాహిత్యాదిదోషరహితా సాముఖ్యాసభా॥తదుక్తంమహాభారతే॥ నసాసభాయత్రనసంతివృద్ధాః నతేవృద్ధాయేనవదంతిధర్మం। నాసౌధర్మోయత్రనసత్యమస్తి నతత్సత్యంయచ్ఛలేనానువిద్ధం॥ఇతిసభానిరూపణం॥

అథవ్యవహారదర్శనవిధిర్నిరూప్యతే.

తత్రప్రజాపతిః॥ రాజాభిషేకసంయుక్తో బ్రాహ్మణోవాబహుశ్రుతః। ధర్మాసనంగతఃపశ్యేద్వ్యవహారాననుల్బణఇతి॥నారదః॥ తస్మాద్ధర్మాసనంప్రాప్య రాజావిగతమత్సరః। సమస్స్యాత్సర్వభూతేషుబిభ్రద్వైవస్వతంవ్రతం॥యథాయమఃప్రియద్వేష్యౌ ప్రాప్తకాలేనియచ్ఛతి। తథారాజ్ఞానియంతవ్యాఃప్రజాస్తద్ధియమవ్రతమితి॥ యద్వ్యవహారప్రతిపాదకం ధర్మశాస్త్రం యచ్చతదంతర్గతం దరివ్యదండ్యాదిప్రతిపాదకరూపమర్థశాస్త్రం తదుభయమపి వ్యవహారదర్శి

సా రాజ్ఞా అనుసరణీయా-తదాహ స ఏవ॥ ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రాభ్యామవిరోధేన పార్థివః ॥ సమీక్షమాణో నిపుణం వ్యవహారగతిం నయేదితి - ధర్మశాస్త్రాణి పితామహేన దర్శితాని॥ వేదాస్సాంగాస్తు చత్వారో మీమాంసా స్మృతయస్తథా।ఏతాని ధర్మశాస్త్రాణి పురాణం న్యాయదర్శనమితి - నను న ధర్మశాస్త్రాంతర్గతమర్థశాస్త్రం కింత్వన్యదేవ నీత్యాత్మకం యద్భవిష్యత్పురాణే దర్శితం॥ షాడ్గుణ్యస్యాప్రయోగశ్చ ప్రయోగః కార్యగౌరవాత్ । సామాదీనాముపాయానాం యోగో వ్యాససమాసతః।అధ్యక్షాణాం చ నిక్షేపః కంటకానాం నిరూపణం। దృష్టార్థేయం స్మృతిః ప్రోక్తా ఋషిభిర్గరుడాగ్రజేతి॥ బాఢమస్మిన్నప్యర్థశాస్త్రే ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధో యోంశస్స ఉపాదేయః - ఇతరస్తు పరిత్యాజ్యః॥ తథాహ నారదః॥ యత్ర విప్రతిపత్తిస్స్యాద్ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోః । అర్థశాస్త్రోక్తముత్సృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తమాచరేదితి ధర్మశాస్త్రయోర్ద్వయోర్విరోధే న్యాయేన నిర్ణేతవ్యం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్ వ్యవహారత ఇతి-వ్యవహారతో వృద్ధవ్యవహారాత్ ప్రసిద్ధో న్యాయో బలవాన్ - న్యాయానాశ్రయణే బాధకమాహ బృహస్పతిః॥ కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య న కర్తవ్యో వినిర్ణయః। యుక్తిహీనే విచారే తు ధర్మహానిః ప్రజాయతే॥ చోరోచోరోస్సాధ్వసాధుర్జాయతే వ్యవహారతః । యుక్తిం వినా విచారేణ మాండవ్యశ్చోరతాం గతః॥ అసత్యాస్సత్యసదృశాస్సత్యాశ్చాసత్యసన్నిభాః। దృశ్యంతే భ్రాంతిజనకాస్తస్మాద్యుక్త్యా విచారయేదితి॥ న్యాయస్య నిర్ణాయకత్వముపపాదయతి మనుః॥ యథా నయత్యసృక్పాతైర్మృగస్య మృగయుః పదం।నయేత్తథానుమానేన ధర్మస్య నృపతిః పదం॥ బాహ్యైర్విభావయేల్లింగైర్భావమంతర్గతం నృణాం।స్వరవర్ణేంగితాకారైశ్చక్షుషా చేష్టితేన చ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ అసాక్షికహతే చిహ్నైర్యుక్తిభిశ్చాగమేన చ। ద్రష్టవ్యో వ్యవహారస్తు కూటచిహ్నకృతాద్భయాదితి॥ యత్తుపూర్వముక్తం భూతచ్ఛలానుసారిత్వాద్ద్విగతిరితి తత్ర ఛలం హేయం భూతముపాదేయం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఛలం నిరస్య భూతేన వ్యవహారాన్నయేన్నృపః । భూతమప్యనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారత ఇతి॥ నిర్ణయే ప్రమాణం సాక్ష్యాదికం తదాహ గౌతమః॥ విప్రతిపత్తౌ సాక్షినిమిత్తా సత్యవ్యవస్థేతి॥ మనురపి॥ ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చ హేతుభిః।అష్టాదశసు మార్గేషు నిబంధాని పృథక్ పృథక్ । దేశాచారైః శాస్త్రోక్తసాక్ష్యాదిభిశ్చాష్టాదశపదసంబంధీని కార్యాణి నిర్ణయేత్ । తత్ర దేశాచారోను క

ల్పః॥తదాహ కాత్యాయనః॥తస్మాచ్ఛాస్త్రానుసారేణ రాజాకార్యాణిసాధయేత్।
వాక్యాభావేతుసర్వేషాం దేశదృష్టంమతంనయేదితి ॥ దేశదృష్టస్యలక్షణమాహస
ఎవ ॥ యస్య దేశస్యయోధర్మఃప్రవృత్తస్సార్వకాలికః । శ్రుతిస్మృత్యవిరోధేన
దేశదృష్టస్సఉచ్యతఇతి- తత్తద్దేశీయానాంమిథోవివాదే దేశదృష్టేననిర్ణయః ॥ త
దాహసఏవ॥దేశపట్టణగోష్ఠేషు పురగ్రామేషువాసినాం।తేషాంస్వసమయైర్ధర్మ
శాస్త్రతోన్యైస్తుతైస్సహ । యత్రతత్తద్దేశీయానామితరైస్సహవివాదః . తత్ర
శాస్త్రతోనిర్ణయో నతుదేశదృష్టతఃలేఖ్యాదిప్రమాణాభావే రాజాస్వేచ్ఛయాని
ర్ణయేత్ ॥ తదాహసఏవ॥ లేఖ్యంయత్రనవిద్యేత నభుక్తిర్నచసాక్షిణః । నచది
వ్యావతారోస్తిప్రమాణం తత్రపార్థివఇతి॥ వణిగాదిసమయేషు సమయిభిరేవని
ర్ణేతవ్యం॥తదాహవ్యాసః ॥ వణిక్శిల్పిప్రభృతిషు కృషిరంగోపజీవిషు।నశక్యోనిర్ణ
యోహ్యన్యైస్తజ్జ్ఞైరేవతుకారయేత్। గురుస్స్వామీకుటుంబీచపితాజ్యేష్ఠః పితా
మహః ॥ వివాదానథపశ్యేయుస్స్వాధీనేవిషయేన్నృణామితి- నిర్ణయకారిణాము
త్తమాధమభావమాహ॥ నారదః॥ కులానిశ్రేణయశ్చైవగణాశ్చాధికృతోనృపః।
ప్రతిష్ఠావ్యవహారాణాంగుర్వేషాముత్తరోత్తరమితి॥పితామహోపి॥గ్రామేదృష్టః
పురంయాయాత్పురేదృష్టస్తురాజని।రాజ్ఞాదృష్టః కుదృష్టోవానాస్తితస్య పునర్భవ
ఇతి॥రాజ్ఞోనియమమాహపితామహః ॥ నరాగేణనలోభేనసక్రోధేనగ్రసేన్నృపః।
పరైరప్రాపితానర్థాన్ నచాపిస్వమనీషయేతి॥ అస్యాపవాదమాహసఏవ॥ ఛలా
నిచాపరాధాంశ్చపదానినృపతిస్తథా ।స్వయమేతానిగృహ్ణీయాన్నృపస్త్వావేదకై
ర్వినేతి॥ తత్రఛలాన్యాహసఏవ॥ పథిభంగీకరాక్షేపీ ప్రాకారోపరిలంఘకః। నిపా
నస్యవినాశీచ తథైవాయతనస్యచ । పరిఖాపూరకశ్చైవరాజచ్ఛిద్రప్రకాశకః.అం
తఃపురంవాసగృహం భాండాగారంమహానసం । ప్రవిశత్యనియుక్తోయోభోజనంచ
నిరీక్షతే । విణ్మూత్రశ్లేష్మవాంతానాం క్షేప్తకామో నృపాగ్రతః । పర్యంకాసన
బంధశ్చాప్యగ్రస్థానవిరోధకః । రాజాతిరిక్తవేషశ్చ వివృతఃప్రవిశేత్తుయః । య
శ్చాద్వారేణప్రవిశేదవేళాయాంతథైవచ। శయ్యాసనేపాదుకేచ శయనాసనరో
హణే। రాజన్యాసన్నశయనే యస్తిష్ఠతిసమీపతః । రాజ్ఞోవిద్విష్టసేవీచాప్యదత్త
విహితాసనః । వస్త్రాభరణయోశ్చైవ సువర్ణపరిదాయకః । స్వయంగ్రాహే
ణతాంబూలం గృహీత్వాభక్షయేత్తుయః । అనియుక్తప్రభాషీచనృపాక్రోశకఏవ
చ । ఏకవాసాస్తథాభ్యక్తో ముక్తకేశోవకుంఠితః । విచిత్రాంగశ్చస్రగ్వీచపరిధా

నఖఘూసకః । శిరఃప్రచ్ఛాదకశ్చైవ ఛిద్రాన్వేషణతత్పరః । అసంగిముక్తకేశశ్చ
యోఽక్షికర్ణాదిదర్శకః । దంతోల్లేఖనకశ్చైవ కర్ణనాసావిశోధకః । ఛలాన్యే
తాని పంచాశద్భవంతి నృపసన్నిధావితి- అపరాధానాహ- నారదః- ఆజ్ఞోల్లంఘన
కర్తృత్వం స్త్రీవధో వర్ణసంకరః । పరస్త్రీగమనం చౌర్యం గర్భశ్చైవ పతిం వి
నా । వాక్పారుష్యమవాచ్యం యద్దండపారుష్యమేవ చ । గర్భస్య పాతనం చైవేత్యప
రాధా దశైవ త్వితి॥ వివాదమంతరేణాపి దండస్య హేతుత్వాదేతేషామపరాధత్వం॥
అతఏవ సంవర్తః॥ ఆసేధం పథిభంగం చ యశ్చ గర్భః పతిం వినా । యస్య ద్రవ్యస్య చో
త్పత్తిర్న దృశ్యేతాగమః క్వచిత్ । సీమాభంగం తరుచ్ఛేదం స్వస్యవ్యాఘాతమేవ
చ । స్వయమన్వేషయేద్రాజా వినా చైవ వివాదినా । కన్యాపహారకం పాపం విప్రం
చ పతితం తథా । పరాపవాదసంయుక్తం స్వయం రాజా విచారయేత్ । షడ్భాగకర
శుల్కార్థే మార్గభేదకమేవ చ । స్వరాష్ట్రచౌర్యభీతిం చ పరదారాభిమర్శనం । గో
బ్రాహ్మణనిహంతారం సస్యానాం చైవ ఘాతకం । దశైతానపరాధాంశ్చ స్వయం
రాజా విచారయేత్॥ పదాన్యాహ పితామహః॥ ఉత్క్రాంతీ సస్యఘాతీ చాప్యగ్నిదశ్చ
తథైవ చ । విధ్వంసకః కుమార్యాశ్చ నిధానస్యోపభోగకృత్ । సేతుకంటకభేత్తా చ
క్షేత్రసంచారకస్తథా । ఆరామచ్ఛేదకశ్చైవ గరదశ్చ తథైవ చ । రాజ్ఞో ద్రోహప్రక
ర్తా చ తన్ముద్రాభేదకస్తథా । తన్మంత్రస్య ప్రభేత్తా చ బద్ధస్యైవ విమోచకః । భో
గదండౌ చ కృష్టోతి దానముత్సేకమేవ చ । పటహఘోషణోచ్ఛాదిద్రవ్యమస్వామికం
చ యత్ । రాజావలీఢద్రవ్యం చ యచ్చైవాంగవినాశనం । ద్వావింశతి పదాన్యాహు
ర్నృపగ్రాహ్యాణి పండితా ఇతి- యత్ర చ్ఛలాదీని రాజా స్వయం ద్రష్టుమశక్తః తదా స్తోభ
కసూచకాద్బోద్ధవ్యాని॥ తయోస్స్వరూపమాహ కాత్యాయనః॥ శాస్త్రేణానిందితం
త్వర్థముఖ్యశ్చార్థప్రచోదితః । ఆవేదయతి యః పూర్వం స్తోభకస్స ఉదాహృతః । నృ
పేణైవ నియుక్తో యః పరదోషమవేక్షితుం । నృపస్య సూచయేజ్జ్ఞాత్వా సూచకస్స
ఉదాహృతః॥ శాస్త్రనిందితం ఛలాదికం అర్థముఖ్యో ధనలాభప్రధానః- రాజ్ఞా శా
స్త్రాదిపర్యాలోచనపురస్సరమేవ కార్యం కర్తవ్యం తదాహ॥ హారీతః॥ శాస్త్రాణి వ
ర్ణధర్మాంశ్చ ప్రకృతీనాం చ భూపతిః । వ్యవహారస్వరూపం చ జ్ఞాత్వా కార్యం సమా
చరేదితి॥ ప్రకృతయః పితామహేన దర్శితాః॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ నటో బురు
డ ఏవ చ । కైవర్తకశ్చ విజ్ఞేయో మ్లేచ్ఛభిల్లౌ తథైవ చ । మేదిరస్త్రీరపవ్యాళహాస్తలిశుక
ఘుట్టితాః । కౌశేతుకాభీరుపదమాతంగాడంబకోపకాః । ఏతాః ప్రకృతయః ప్రోక్తా అ

ష్టాదశమనీషిభిః। వర్ణానామాశ్రమాణాంచ సర్వథాతుబహిష్కృతా ఇతి॥ మనుశ్చ జాత్యాదిసమీక్షణీయమిత్యాహ॥ జాతిజానపదాన్ధర్మాన్ శ్రేణీధర్మాంశ్చ శాశ్వతాన్। సమీక్ష్యకులధర్మాంశ్చ స్వవర్గే ప్రతిపాదయేదితి॥ ఉన్మార్గవర్తినః కులాదీన్ బలాత్స్వమార్గే స్థాపయేదిత్యాహ-యాజ్ఞవల్క్యః॥ కులానిప్రకృతీశ్చైవ శ్రేణీర్జానపదానపి। స్వధర్మాచ్చలితాన్రాజా వినీయస్థాపయేత్పథీతి ॥ కార్యదర్శనప్రకారమాహ-నారదః॥ ధర్మశాస్త్రంపురస్కృత్య ప్రాడ్వివాకమతేస్థితః। సమాహితమతిః పశ్యేద్వ్యవహారాననుక్రమాత్॥ ఆగమః ప్రథమః కార్యో వ్యవహారపదం తతః। విచారో నిర్ణయశ్చేతి దర్శనం స్యాచ్చతుర్విధమితి- ఆగమోర్థివచనశ్రవణం-తదాదౌకర్తవ్యం-తతస్తద్వచనం- ఋణాదానాద్యన్యతమస్మిన్పదే అంతర్భావ్యం తతః ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణానాంవిచారః-తతః ప్రమాణతో జయావధారణం-ఇతివ్యవహారదర్శనవిధిః॥

అథాసేధః॥

తత్రనారదః ॥ వక్తవ్యేర్థేహ్యతిష్ఠంత ముత్క్రామంతంచతద్వచః। ఆసేధయేద్వివాదార్థీ యావదాహ్వానదర్శనం ॥ ప్రథమం తావదర్థీ ప్రత్యర్థినం ప్రతిత్వమేతావన్మహ్యం దేయమిత్యాదికం కార్యం బ్రూయాత్ । తత్రయది తదుక్తమనభ్యుపగమ్యోత్క్రాంతుమిచ్ఛేత్తదా స్వకార్యపర్యంతం రాజాజ్ఞయాతంనిరుంధ్యాత్ ॥ ఆసేధభేదానాహ సఏవ ॥ స్థానాసేధః కాలకృతః ప్రవాసాత్కర్మణస్తథా। చతుర్విధస్స్యాదాసేధో నాసిద్ధస్తంవిలంఘయేదితి - అస్మాత్స్థానాత్త్వయానచలితవ్యమితిస్థానాసేధః - మదీయద్రవ్యప్రదానాదినమేతన్నోల్లంఘనీయమితి కాలాసేధః - అదత్త్వానగ్రామాంతరం గంతవ్యమితి ప్రవాసాసేధః - అదత్త్వానసంధ్యావందనాదినిత్యకర్మాతిరిక్తం కర్మకర్తవ్యమితికర్మాసేధః-సంధ్యావందనాదివదింద్రియనిరోధో నాసేధార్హః॥ తథాహ-కాత్యాయనః॥ యస్త్వింద్రియనిరోధేనవ్యాహారోచ్ఛ్వసనాదిభిః। ఆసేధయేదనాసేధ్యం సదండ్యోనత్వతిక్రమాదితి॥ ఇంద్రియనిరోధవద్విషమదేశాదౌ నాసేధ్యఇత్యాహ-నారదః ॥ నదీసంతారకాంతారదుర్దేశోపప్లవాదిషు । ఆసిద్ధస్తంపరాసేధముత్క్రామన్నాపరాధ్నుయాత్ । ఆసేధ్యాసేధకయోస్తత్కాలోల్లంఘనేదండమాహ- సఏవ॥ ఆసేధకాలఆసిద్ధ ఆసేధం యోతివర్తతే। సవినేయోన్యథాకుర్వన్ ఆసేద్ధాదండభాగ్భవేదితి- అన్యథాకుర్వన్ అయోగ్యనిశీథాదికాలేతమాసె

[illegible]నాహ్వాన్యానాహ-కాత్యాయనః॥ వృక్షం పర్వతమారూఢా హస్త్యశ్వర
థనౌగతాః। విషమస్థాశ్చ తే సర్వే నాసేధ్యాః కార్యసాధకైః। వ్యాధ్యార్తా వ్యస
నస్థాశ్చ యజమానస్తథైవచ। అనుత్తీర్ణాశ్చ నాసేధ్యాః మత్తోన్మత్తాజడాస్త
థా। నకర్షకా బీజకాలే సేనాకాలేచ సైనికాః। ప్రతిజ్ఞాయ ప్రయాతశ్చ కృతకా
లశ్చ నాంతరా। ఉద్యుక్తః కర్షకస్సస్యే తోయస్యాగమనే తథా। ఆరంభాత్సంప్ర
హారం యావత్తత్కాలం న వివాదయేదితి॥ బృహస్పతిరపి॥ సతో౽ప్యద్వాహోద్యతో రోగి
శోకార్తోన్మత్తబాలకాః। మత్తో వృద్ధో౽భియుక్తశ్చ నృపకార్యోద్యతో వ్రతీ। అసన్ని
సైనికస్సంఖ్యే కర్షకో వాపసంగ్రహే। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యాః స్త్రీసనాథాస్త
థైవచ॥ నారదః॥ నిర్వేష్టుకామో రోగార్తో యియక్షుర్వ్యసనే స్థితః। అభియుక్తస్త
థాన్యేన రాజకార్యోద్యతస్తథా। గవాం ప్రచారే గోపాలాః సస్యారంభే కృషీవ
లాః। శిల్పినశ్చాపి తత్కాలే ఆయుధీయాశ్చ విగ్రహే। అప్రాప్తవ్యవహారశ్చ దూ
తో దానోన్ముఖో వ్రతీ। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యా న చైతానాహ్వయేన్నృపః ఇతి॥
కథం తర్హి ప్రాప్యం దాపనీయమిత్యాకాంక్షాయామాహ॥ బృహస్పతిః॥ వణిక్ప్రక్రీ
తపణ్యాస్తు సస్యే జాతే కృషీవలః। సతో౽ద్యతాశ్చైవ తథా దాపనీయాః కృతక్రి
యా ఇతి॥ తదాహ బృహస్పతిః, యదా సిద్ధో నాగచ్ఛేత్తదా రాజ్ఞా సమానయేత్॥
యస్యాభియోగం కురుతే సత్యేనాశంకయాథవా। తమేవానాయయేద్రాజా ముద్ర
యా పురుషేణ వేతి॥ నారదో౽పి॥ దేశం కాలం చ విజ్ఞాయ కార్యాణాం చ బలాబలం। అ
కల్యాదీనపి శనైర్యానైరాహ్వానయేన్నృప ఇతి॥ అనాహ్వాన్యానాహ హారీతః॥ అ
కల్యబాలస్థవిర విషమస్థ క్రియాకులాన్। కార్యాతిపాతివ్యసని నృపకార్యోత్సవా
కులాన్। మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్త భృత్యాన్నాహ్వానయేన్నృప ఇతి॥ కాత్యాయ
నో౽పి॥ ధర్మోత్సుకానభ్యుదయే రోగిణో౽థ జడానపి। అస్వస్థమత్తోన్మత్తార్తాన్ స్త్రీ
యో నాహ్వానయేన్నృప ఇతి - నహీనపక్షాం యువతీం కులేజాతాం ప్రసూతికాం। స
ర్వవర్ణోత్తమాం కన్యాం తా జ్ఞాతిప్రభుకాస్స్మృతాః। తదధీనాః కుటుంబిన్యః స్వై
రిణ్యో గణికాశ్చయాః। నిష్కులాయాశ్చ పతితాస్తాసామాహ్వానమిష్యతే- తాః
పూర్వోక్తాః పంచ॥ దృష్టస్య దండమాహ బృహస్పతిః॥ ఆహూతో యస్తు నాగచ్ఛేద్ద
ర్పాద్బంధుబలాన్వితః। అభియోగానురూపేణ తస్య దండం ప్రకల్పయేదితి॥ కాత్యా
యనో౽పి॥ ఆహూతస్త్వవమన్యేత యశ్శక్తో రాజశాసనం। తస్య కుర్యాన్నృపో
దండం విధిదృష్టేన కర్మణా। హీనే కర్మణి పంచాశన్మధ్యమే తు శతావరః। గురుకా

క్యేషు దండస్స్యాన్నిత్యం పంచశతావర ఇతి - కార్షాపణానాం సంఖ్యేయం॥ ఆపన్న స్యానాగమనేఽపి న దండ ఇత్యాహ॥ వ్యాసః॥ పరానీకహతే దేశే దుర్భిక్షే వ్యాధిపీడితే। కుర్వీత పునరాహ్వానం దండం న పరికల్పయేదితి- ఇత్యాసేధాదివిధిః॥

అథ దర్శనోపక్రమః-

మనుః- ధర్మాసనమధిష్ఠాయ సంవీతాంగస్సమాహితః। ప్రణమ్య లోకపాలేభ్యః కార్యదర్శనమారభేదితి॥ ఆరభ్య కర్తవ్యమాహ కాత్యాయనః॥ కాలే కార్యార్థినం పృచ్ఛేత్ప్రణతం పురతస్స్థితం। కిం కార్యం కా చ తే పీడా మా భైషీః బ్రూహి మానవేతి- కేన కస్మిన్ కదా కస్మాత్పృచ్ఛేదేవం సభాగతమితి॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆగతానాం వివదతామసకృద్వాదినాం నృపః। వాదాన్పశ్యేన్నాత్మకృతాన్ స్వనాధ్యక్షనివేదితాన్। పీడితస్స్వయమాయాతశ్శాస్త్రేణార్థీ యదా భవేత్। ప్రాడ్వివాకస్తు సంపృచ్ఛేత్పురుషో వా శనైశ్శనైరితి॥ పృష్టశ్చ కార్యం యథావదావేదయేదిత్యాహ- యాజ్ఞవల్క్యః॥ స్మృత్యాచారవ్యపేతేన మార్గేణాధర్షితః పరైః। ఆవేదయతి చేద్రాజ్ఞే వ్యవహారపదం హి తదితి- యది కేనచిన్నిమిత్తేన సనావేదయేత్తదా స వ్యవహారో సబలాత్కారయితవ్య ఇత్యభిప్రేత్య చేదిత్యుక్తం॥ ఆవేదనకాలే శస్త్రాదయో వర్జనీయా ఇత్యాహోశనా॥ సశస్త్రో సుత్తరీయో వా ముక్తకచ్ఛస్సహాసనః। వామహస్తేన వా స్రగ్వీ వదన్ దండమవాప్నుయాదితి॥ అర్థినః ప్రతినిధిమప్యుపగచ్ఛతి కాత్యాయనః॥ అర్థినా సన్నియుక్తో వా ప్రత్యర్థిప్రహితోఽపి వా। యో యస్యార్థే వివదతే తయోర్జయపరాజయావితి- అంతరేణాపి నియోగం పిత్రాదయో వివాదం కుర్యురిత్యాహ॥ పితామహః- పితా భ్రాతా సుహృద్వాపి బంధుస్సంబంధినోఽపి వా। యది కుర్యురుపస్థానం వాదం తత్ర ప్రవర్తయేదితి- యః కశ్చిత్కారయేత్కించిన్నియోగాద్యేన కేనచిత్। తత్తేనైవ తత్కృతం జ్ఞేయమనివర్త్యం హి తత్స్మృతం॥ ఉక్తేభ్యో వ్యతిరిక్తస్య వివాదం నిషేధతి॥ నారదః॥ యో న భ్రాతా న చ పితా న పుత్రో న నియోగకృత్। పరార్థవాదీ దండ్యస్స్యాద్వ్యవహారేషు విబ్రువన్నితి॥ కాత్యాయనోఽపి॥ దాసాః కర్మకరాశ్శిష్యా నియుక్తా బాంధవాస్తథా। వాదినో న చ దండ్యాస్స్యుర్యస్తతోఽన్యస్స దండభాగితి॥ ఆవేదితార్థో లేఖనీయ ఇత్యాహ॥ నారదః॥ రాగాదినా యదేకేన కోపితః కరణే వదేత్। తదోమితి లిఖేత్సర్వం వాదినః ఫలకాదిష్వితి॥ కరణే ధర్మాధికరణే లిఖితస్యార్థస్య సంభావితత్వే సతి ప్రభుస్తత్ర ప్రవర్తతే ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ ఏవం పృష్టస్సయద్బ్రూయాత్తత్స

క్షైశ్చ బ్రాహ్మణైస్సహ । విమృశ్యకార్యం న్యాయ్యంచేదాహ్వానార్థమతఃపరం॥ ముద్రాంవానిక్షిపేత్తస్మిన్ పురుషంవాసమాదిశేదితి॥ ఆహూతం ప్రత్యర్థినంసురక్షితస్థానే స్థాపయేదిత్యాహ పితామహః॥ సభాయాః పురతస్థాప్యోభియోగీవాదినాతథా । ఈప్సితేన్యత్రవాస్థానే ప్రమాణంసోన్యథానచేతి॥ స్థాపితస్యచలవాదిత్వం భూతవాదిత్వంవా లింగైర్నిర్ణేయంఅతఏవమనుః॥ఆకారైరింగితైర్గత్యా చేష్టయాభాషణేనచ । నేత్రవక్త్రవికారైశ్చ గృహ్యతేంతర్గతం మనఇతి॥ లింగాంతరాణ్యాహ - యాజ్ఞవల్క్యః॥ దేశాద్దేశాంతరం యాతి సృక్కిణీ పరిలేఢిచ । లలాటంస్విద్యతేచాస్య ముఖంవైవర్ణ్యమేతిచ । పరిశుష్యత్స్ఖలద్వాక్యో విరుద్ధం బహుభాషతే । వాక్చక్షుఃపూజయతినో తథోష్ఠౌ నిభుజత్యపి । స్వభావాద్వికృతింయాతి మనోవాక్కాయ కర్మభిః । అభియోగేథసాక్ష్యేచ దుష్టస్సపరికీర్తితఇతి॥ ఛలవాదపక్షస్స ఏవాహ॥ ఉభయోః ప్రతిభూర్గ్రాహ్యస్సమర్థః కార్యనిర్ణయఇతి॥తత్రవర్జ్యానాహ కాత్యాయనః॥నస్వామీనచవైశత్రుస్స్వామినాధికృతస్తథా । నిరుద్ధోదండితశ్చైవ సంశయస్థశ్చనక్వచిదితి॥ నైవరిక్థీనమిత్రంచ నచైవాత్యంతవాసినః । రాజకార్యనియుక్తశ్చ యేచప్రవ్రజితానరాః॥ నాశక్తోధనినేదాతుం ధనంరాజ్ఞేచ తత్సమం । నావిజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూస్తత్క్రియాంప్రతీతి॥ యదివాదీవివాదప్రతిభువందాతు మసమర్థ స్తదాపితేనైవోక్తం॥అథచేత్ప్రతిభూర్నాస్తి కార్యయోగ్యంతువాదినః । సరక్షితోదినస్యాంతే దద్యాద్భృత్యాయవేతనం॥ ద్విజాతిఃప్రతిభూహీనో రక్ష్యస్స్యాద్బాహ్యచారిభిః । శూద్రాదీన్ ప్రతిభూహీనాన్ బంధయేన్నిగళేనతు ॥ అతిక్రమే పయాతేచ దండయేత్తంపణాష్టకం । నిత్యకర్మోపరోధస్తు నకార్యస్సర్వవర్ణినామితి॥అభియోక్త్రాదీనాముక్తిక్రమస్తేనైవోక్తః॥ తత్రాభియోక్తాప్రాగ్బ్రూయాదభియుక్తస్త్వనంతరం । తయోరంతేసదస్యాస్తు ప్రాడ్వివాకస్తతఃపరమితి॥ ప్రాగ్బ్రూయాత్ప్రతిజ్ఞాం కుర్యాదిత్యర్థః॥ తథాచ నారదః ॥ అజ్ఞాలేఖ్యే పట్టకే శాసనేవాప్యాధాపత్రేవిక్రయేవా క్రయేవా । రాజ్ఞేకుర్యాత్పూర్వమావేదనంయస్తస్యజ్ఞేయః పూర్వవాదోవిధిజ్ఞైః - వివాదేపూర్వాభియోక్తురేవ ప్రతిజ్ఞావాదిత్వమిత్యర్థః॥ అత్రాపవాదమాహసఏవ ॥ యస్యవాభ్యధికాపీడా కార్యంవాభ్యధికంభవేత్ । తస్యార్థివాదోదాతవ్యో నయఃపూర్వంనివేదయేదితి॥ అర్థివాదఃపూర్వపక్షః॥ తథాచకాత్యాయనః ॥ యస్యస్యాదధికాపీడా కార్యంవాభ్యధికాభవేత్ పూర్వ

పక్షో భవేత్తస్య నయః పూర్వం నివేదయేదితి॥ యత్రోభయోరపి పరస్పరమర్థి
త్వం సాధ్యభేదాద్యుగపద్భవతి - తత్రోత్కృష్టజాతే బహుపీడస్య వా అర్థినా
దః పూర్వం ద్రష్టవ్యః॥ తథాచ బృహస్పతిః॥ అహమహమికయా యత్రార్థిప్రత్య
ర్థినో యదా వాదో వర్ణానుపూర్వ్యేణ గ్రాహ్యః - పీడామపేక్ష్య వేతి - సమా
నవర్ణత్వే పీడాపేక్షయా గ్రాహ్యః - అనేకవాదియుక్తానాం యుగపదుపస్థానే ద
ర్శనక్రమమాహ మనుః॥ అర్థానర్థావుభౌ బుద్ధ్వా ధర్మాధర్మౌ చ కేవలౌ।
వర్ణక్రమేణ సర్వాణి పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణామితి॥

ఇతి దర్శనక్రమో నిరూపితః.

అథ చతుష్పాద్వ్యవహారః ప్రస్తూయతే ప్రతిజ్ఞోత్తరం ప్రమాణం నిర్ణయ
శ్చేతి చత్వారః పాదాః - తత్ర ప్రతిజ్ఞాం సంగృహ్ణాతి యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రత్యర్థినో
ఽగ్రతో లేఖ్యం యథావేదితమర్థినా। సమామాసతదర్ధాహర్నామజాత్యాదిచి
హ్నితమితి॥ ఏతచ్చ బృహస్పతినా స్పష్టీకృతం॥ ఉపస్థితే తతస్తస్మిన్ వాదీ పక్షం ప్ర
కల్పయేత్। నిరవద్యం సుప్రతిజ్ఞం ప్రమాణాగమసంయుతం॥ దేశస్థానసమామా
సపక్షాహర్నామజాతితః। ద్రవ్యం సంఖ్యోదయం పీడాం క్షమాలింగం చ లేఖ
యేత్॥ ప్రతిజ్ఞాదోషనిర్ముక్తం సాధ్యం సత్కారణాన్వితం। నిశ్చితం లోకసిద్ధం చ
పక్షం పక్షవిదో విదుః॥ అల్పాక్షరస్త్వసందిగ్ధో బహ్వర్థశ్చాప్యనాకులః। యు
క్తో విరోధికరణైర్విరోధప్రతిషేధక ఇతి॥ తతః ప్రత్యర్థ్యాహ్వానానంతరం త
స్మిన్నుపస్థితే ప్రత్యర్థిన్యాగతే సతి నిరవద్యం పక్షదోషరహితం - పక్షదోషాశ్చ
కాత్యాయనేన దర్శితాః॥ దేశకాలవిహీనశ్చ ద్రవ్యసంఖ్యాదివర్జితః। సాధ్య
ప్రమాణహీనశ్చ పక్షో నాదేయ ఇష్యతే॥ ఇతి స్మృత్యంతరేపి అప్రసిద్ధం నిరాబాధం
నిరర్థం నిష్ప్రయోజనం। అసాధ్యం వా విరుద్ధం వా పక్షాభాసం వివర్జయేదితి॥
అప్రసిద్ధం మదీయం శశవిషాణం గృహీత్వాయం న ప్రయచ్ఛతీత్యాది నిరాబాధమస్మ
ద్గృహప్రదీపప్రకాశేనాయం స్వగృహే వ్యవహరతీత్యాది - నిరర్థకమభిధేయ
రహితం కచటతపమిత్యాది నిష్ప్రయోజనం యథాయం దేవదత్తో మద్గృహాస
న్నిధౌ సుస్వరమధీత ఇత్యాది అసాధ్యం యథాహం దేవదత్తేన సభ్రూభంగము
పహసిత ఇత్యాది - విరుద్ధం యథాహం మూకేన శప్త ఇత్యాది - పురరాష్ట్రాది
విరుద్ధం వా - ఏవం పక్షదోషరహితం నిరవద్యం మదీయం ద్రవ్యమనేన గృహీతం
[illegible] ప్రదీయమితి ప్రతిజ్ఞయా యుక్తం - సుప్రతిజ్ఞం - ప్రమాణం లిఖితభు

క్త్యాది - ఆగమో ద్రవ్యప్రాప్తి ప్రకారః ॥ కాత్యాయనోఽపి - స్పష్టముదాజ
హార॥ నిర్దిశ్యకాలం వర్షంచ మాసంపక్షం తిథిం తథా । వేలాంప్రదేశంవిష
యం స్థానంజాత్యా కృతీవయః॥ సాధ్యద్రవ్య ప్రమాణంచ సంఖ్యాంనామ తథా
త్మనః । రాజ్ఞాంచక్రమశోనామ నివాసంసాధ్యనామచ॥ క్రమాత్పితౄణాంనామా
ని పీడామాహర్తృదాయకౌ । క్షమాలింగానిచాన్యానిపక్షం సంకీర్త్యకల్పయేత్॥
దేశఃకాలస్తథాస్థానం సన్నివేశస్తథైవచ । జాతిస్సంజ్ఞానివాసశ్చ ప్రమాణం క్షే
త్రనామచ॥ పితృపైతామహంచైవ పూర్వరాజానుకీర్తనం । స్థావరేషువివాదే
షు దశైతానినివేదయేదితి॥ దేశాదీనాంస్థావరవివాదేషు పునరుపాదానం యత్ర
యావదుపయుజ్యతే తత్ర తావదుపాదేయం నతుసర్వం సర్వత్రేతి ప్రదర్శనా
ర్థం॥ సంగ్రహకారోఽపి॥ అర్థవద్ధర్మసంయుక్తం పరిపూర్ణమనాకులం । సా
ధ్యవద్వాచకపదం ప్రకృతార్థానుబంధిచ॥ ప్రసిద్ధమవిరుద్ధంచ నిశ్చితంసాధనక్ష
మం । సంక్షిప్తంనిఖిలార్థంచ దేశకాలావిరోధిచ॥ వర్షర్తుమాసపక్షాహ ర్వేలాదే
శప్రదేశవత్ । స్థానావసథసాధ్యాఖ్యా జాత్యాకారవయోయుతం॥ సాధ్యప్రమా
ణసంఖ్యావ దాత్మప్రత్యర్థినామవత్ । పరాత్మపూర్వజానేక రాజనామభిరంకితం॥
క్షమాలింగాత్మపీడావ త్కథితాహర్తృదాయకం । యదావేదయతేరాజ్ఞే తద్భా
షేత్యభిధీయతేఇతి॥ పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిః - పరఃప్రతివాదీ ఆత్మా
వాదీతయోః పూర్వజాః పిత్రాదయః అనేకేరాజానః - భూతకాలికాస్తేషాం నా
మభిః - భాషాదోషాస్తునారదేన దర్శితాః - అన్యార్థమర్థహీనంచ ప్రమాణాగ
మవర్జితం । లేఖ్యహీనాధికంభ్రష్టం భాషాదోషా ఉదాహృతాఇతి॥ తాంశ్చస్వయ
మేవవ్యాచష్టే॥ అర్థేసాధారణేప్యేకోఽనుబంధీవానియుక్తకః । లేఖయేద్యస్తు భా
షాంయామన్యార్థాంతాం విదుర్బుధాః - ఏకఏవగణీగణస్యకార్యం ఏకస్యవా
కార్యమనియుక్తో సంబంధీవా లేఖయేద్యస్యాంభాషాయామిత్యర్థః బ్రహ్మహాయమితి
జ్ఞేయో ద్వేషాన్మోహాద్వదేత్తుయః। సాధ్యంచమోచయే త్తత్రద్రవ్యహీనాంతుతాం
విదుః॥ ఉక్తంసాధ్యంవాదినా యస్యాంత్యజ్యతే సార్థహీనేత్యర్థః - గణితే తులితే
మేయే తథాక్షేత్రగృహాదికే । యత్రసంఖ్యాననిర్దిష్టా సాప్రమాణ వివర్జితా॥
విద్యయాప్రాప్తమాధ్యాప్తం లబ్ధంక్రీతం క్రమాగతం । నత్వేవం లిఖ్యతే యత్ర
సాభాషానాగమాస్మృతా॥ సమామాసస్తథాపక్షః స్తిథిర్వారస్తథైవచ । యత్రై
తానినలిఖ్యంతే లేఖ్యహీనాంతు తాంవిదుః॥ లేఖయిత్వాతు యోభాషా మనిర్దిష్టే

తథోత్తరే । ఉద్దిశేత్సాక్షిణః పూర్వ మధికాం తాం వినిర్దిశేత్ । యత్ర స్యాదు త్తరం సర్వం నిర్దిష్టం పూర్వవాదినా । సందిగ్ధమివ లిఖ్యేత భ్రష్టాం భాషాం తు తాం విదురితి - అర్థేఽసాధారణే బహుసంబంధిని కార్యే పునరర్పితే హి యస ఞ్చాన్సంగృహ్య వివృణోతి - భిన్నక్రియో వ్యస్తార్థః ప్రకీర్ణార్థో నిరర్థకః । అతీతకాలో ద్విష్టశ్చ పక్షో నాదేయ ఇష్యతే॥ తత్ర భిన్నక్రియమాదిస్తే నైవదర్శితః ॥ యథాస్థాన నివేశేన నైవ పక్షార్థ కల్పనా । శక్యతే న స పక్షస్తు భిన్నక్రియ ఉదాహృతః । మూలమర్థం పరిత్యజ్య తద్గుణో యత్ర లిఖ్యతే । నిరర్థకస్స వై పక్షో భూతసాధన వర్జితః । భూతకాల మతిక్రాంతం ద్రవ్యం యత్రేహ లిఖ్యతే । అతీతకాలపక్షోఽసౌ ప్రమాణే సత్యపి స్మృతః । యస్మిన్పక్షే ద్విధా సాధ్యం భిన్నకాల విమర్శనం । విమృశ్యతే క్రియాభేదాత్స పక్షో ద్విష్ట ఉచ్యతే । ఏకేనార్థినా బహు సాధ్యనిర్దేశో యుగపన్న కర్తవ్యః కాలభేదేన తు కర్తవ్యః॥ తదుభయం కాత్యాయన ఆహ॥ పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్చ యశ్చ రాజ్ఞా వివర్జితః । అనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో న సిధ్యతి॥ బహుప్రతిజ్ఞం యత్కార్యం వ్యవహారేసునిశ్చితం । కామం తదపి గృహ్ణీయాద్రాజా తత్వబుభుత్సయే ఇతి॥ పూర్వవాదినో నియమమాహ - బృహస్పతిః ॥ మృషాయుక్తం క్రియాహీన మసారం వ్యర్థమాకులమ్ । పూర్వపక్షం లేఖయతో వాదహానిః ప్రజాయతే । అపదిశ్యాభియోగం యస్తు మతీత్యాపరం వదేత్॥ క్రియాం ముక్త్వాన్యథా బ్రూయాత్స వాదీ హానిమాప్నుయాత్ । న దద్యాదుత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీ నృపసన్నిధావితి ॥ కాత్యాయనోపి॥ అధికాంశ్చేదయే దర్థాన్ హీనాంశ్చ ప్రతిపూరయేత్ । భూమావా నివేశయేత్తావద్యావదర్థోఽభివర్ణిత ఇతి॥ నారదః ॥ భాషాయా ఉత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీ న నివేశయేత్ । అర్థీ తు లేఖయేత్తావద్యావద్వస్తు వివక్షితమితి॥ అప్రగల్భవాదినం ప్రతి బృహస్పతిరాహ ॥ అభియోక్తా ప్రగల్భత్వాద్వక్తుం నోత్సహతే యదా । తస్య కాలః ప్రదాతవ్యః కార్యశక్త్యనురూపత ఇతి॥ కాలేయత్తామాహ - కాత్యాయనః॥ శ్వో లేఖనం వా లభతే త్ర్యహం సప్తాహమేవ వా । మతిరుత్పద్యతే యావద్వివాదే వక్తుమిచ్ఛత ఇతి॥ పూర్వపక్షస్య చాతుర్విధ్యం ప్రతిపాదయతి బృహస్పతిః॥ చతుర్విధః పూర్వపక్షః ప్రతిపక్షస్తథైవ చ । చతుర్థా నిర్ణయః ప్రోక్తః కైశ్చిదష్టవిధ స్మృతః॥ శంకాభియోగస్తత్వం చ లబ్ధేర్థే భ్యర్థనం తథా । వృత్తే వాదే పునర్న్యాయః పక్షో జ్ఞేయశ్చతుర్విధః॥ భ్రాంతిశ్శంకా సముద్దిష్టా తత్వం నష్టార్థదర్శనం । ల

ద్ధే ర్థేభ్యర్థనం మోహాః తథావృత్తే పునః క్రియా॥ ఏత త్పాండులేఖేన లిఖిత్వా శ రాపోద్ధారేణ శోధితం పత్రే నివేశయేదిత్యాహ - కాత్యాయనః॥ పూర్వపక్షః స్వ భావోక్తం ప్రాడ్వివాకోభిలేఖయేత్ । పాణ్డులేఖేన ఫలకే తతః పత్రే విశోధితమితి॥ శోధనం యావదుత్తరదర్శనం నాతః పరమత ఏవ నారదః ॥ శోధయేత్పూర్వవాదం తు యావన్నోత్తరదర్శనం । అవష్టబ్ధస్యోత్తరేణ నివృత్తం శోధనం భవేదితి - హే యానాదేయాః పూర్వపక్షా వివిన క్తి॥ బృహస్పతిః ॥ రాజ్ఞాపవర్జితో యస్తు యశ్చ పౌరవిరోధకృత్ । రాష్ట్రస్య వా సమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ। అన్యేషాం వా పు ర గ్రామ మహాజనవిరోధకాః । అనాదేయాస్తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః॥ న్యాయ్యం వా నేచ్ఛతే కర్తుమన్యాయ్యం వా కరోతి యః । న లేఖయతి యస్త్వేవం తస్య పక్షో న సిధ్యతి । విరుద్ధశ్చావిరుద్ధశ్చ ద్వావప్యర్థౌ నివేశితౌ । ఏకస్మిన్యత్ర దృ శ్యేతాం తం పక్షం దూరతస్త్యజేత్ । ఉన్మత్తమత్తధూర్తాశ్చ మహాపాతకదూషి తాః । జడాతివృద్ధబాలాశ్చ విజ్ఞేయాస్స్యుర్నిరుత్తరాః। పక్షః ప్రోక్తస్త్వనాదేయో వాదీ చాసుత్తరస్తథా । యాదృగ్వాదినియః పక్షో గ్రాహ్యస్తం కథయామ్యహం। పీ డాతిశయమాశ్రిత్య యం బ్రవీతి వివక్షితం । స్వార్థసిద్ధిపరో వాదీ పూర్వపక్షస్స ఉ చ్యతే॥ ... ...

—(ఇతి ప్రతిజ్ఞాపాదో నిరూపితః)—

అథోత్తరపాదో నిరూప్యతే - తచ్చ యాజ్ఞవల్క్యస్సంగృహ్ణీతే॥ శ్రుతార్థ స్యోత్తరం లేఖ్యం పూర్వావేదకసన్నిధావితి॥ తదేతద్బృహస్పతిర్వివృణోతి॥ యథా త్వేవంవిధః పక్షః కల్పితః పూర్వవాదినా । దద్యాత్తత్పక్షసంబంధం ప్రతివాదీ తథో త్తరం । వివక్షితే పూర్వపక్షే గ్రాహ్యాగ్రాహ్యవిశేషితే । ప్రతిజ్ఞాతస్థిరీభూతే లేఖ యేదుత్తరం తత ఇతి - ఉత్తరేస్వతః ప్రవృత్త్యభావే బలాద్దాపనీయమిత్యాహ - సఏ వ ॥ పూర్వపక్షే యదార్థీ న దద్యాదుత్తరం తు యః। ప్రత్యర్థీ దాపనీయస్స్యాత్ సామాదిభిరుపక్రమైః । ప్రియపూర్వవచస్సామ భేదస్తు భయదర్శనం । అర్థాపక ర్షణం దండస్తాడనం బంధనం తథేతి॥ ఉత్తరలక్షణమాహ ప్రజాపతిః ॥ పక్షస్య వ్యాపకం సారమసందిగ్ధమనాకులం । అవ్యాఖ్యాగమ్యమిత్యేత దుత్తరం తద్విదో విదురితి - అత్ర పక్షస్య వ్యాపకం కృత్స్నపక్షవ్యాపకం - సారం స్వాభియోగోత్తరణ క్షమం - అసందిగ్ధం అఖండ శ్లేషాదిరహితం అనాకులమన్వితార్థ మవ్యాఖ్యాగమ్యం సుబోధం॥ హారీతో పి॥ పూర్వపక్షార్థసంబంధ మనేకార్థమనాకులం । అనల్పమవ్య

స్తపదం వ్యాపకంనాతిభూరిచ । సారభూతమసందిగ్ధమపత్తైకాంశసంభవః । అ
ర్థిశ్రవమగూఢార్థం దేయముత్తరమీదృశమితి॥ అపత్తైకాంశసంభవం-అనశేషిత
స్వపక్షైకదేశం - సంపూర్ణస్వపక్షమితి యావత్ ॥ సహసోత్తరం దాతుమశ
క్తం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ శ్రుత్వాలేఖ్యగతంత్వర్థం ప్రత్యర్థీ కారణాద్యది।
కాలంవివాదేయాచేత తస్యదేయోనసంశయః ॥ కాలభేదంకారణవిశేషంచాహ॥
నారదః ॥ శాలీనత్వాద్భయార్త్త్వాత్ప్రత్యర్థీస్మృతివిభ్రమాత్ । కాలంప్రార్థ
యతేయత్ర తత్రేమంలబ్ధుమర్హతి । ఏకాహంచత్ర్యహంపంచ సప్తాహం పక్షమే
వవా। మాసంత్వృతుత్రయంవర్షం లభతేశక్త్యపేక్షయేతి ॥ తత్రవ్యవస్థామా
హసఏవ ॥ సద్యః కృతే సద్యఏవ. సమాతీతే దినంక్షిపేత్ । షడబ్దికే త్రిరా
త్రంతు సప్తాహంద్వాదశాబ్దికే । వింశత్యబ్దే దశాహంతు మాసార్ధంకాలభేత
సః॥ మాసస్త్రింశత్సమాతత్ర త్రిపక్షంపరతోభవేత్ । అస్వతంత్రజడోన్మత్త బా
లదీక్షితరోగిణాం॥ కాలంసంవత్సరాదర్వాక్స్వయమేవయథేప్సితమితి॥ కాత్యా
యనోపి॥ సంవత్సరం జడోన్మత్త మానసే వ్యాధిపీడితె । దిగంతరం ప్రపన్నేవా
ప్రజ్ఞాతార్థేచవస్తుని॥ మూలంవా సాక్షిణోవాథ పరదేశే స్థితాయదా । తత్ర
కాలోభవేత్పుంసా మాస్వదేశసమాగమాత్॥ కాలేదత్తేయదాద్యైవ రాజకంభ
యంభవతి తదాన్యఃకాలోదాతవ్యః - దత్తేపికాలేదేయంస్యాత్పునఃకార్యస్యగౌ
రవాత్ ఇతి॥ కాలదానస్య విషయమాహ॥ నారదః॥ గహనత్వాద్వివాదానామ
సామర్థ్యాత్స్మృతేరపి। ఋణాదిషుహరేత్కాలం యథాకామంబుభుత్సయేతి॥ ఋ
ణాదీన్దర్శయతి-పితామహః॥ ఋణోపనిధినిక్షేప దానసంభూయకర్మణాం।
దాయభాగేచసమయే కాలఃకార్యఃప్రయత్నతఇతి॥ కాలదానస్యానర్హవిషయమా
హ - యాజ్ఞవల్క్యః॥ సాహసస్తేయపారుష్య గోభిశాపాత్యయేస్త్రియాం । వి
వాదయేత్సద్యఏవ కాలోన్యత్రేచ్ఛయా స్మృతః- ఇతి ॥ బృహస్పతిరపి॥ సాహస
స్తేయపారుష్య గోభిశాపే త్వథాత్యయే । భూమౌవివాదయేత్క్షిప్ర మకాలేపి
బృహస్పతిరితి ॥ కాత్యాయనోపి॥ ధేన్వామనడుహిక్షేత్రే స్త్రీషుప్రజననే తథా।
న్యాసేయాచితకేదత్తే తథైవక్రయవిక్రయే॥ కన్యాయాందూషణేస్తేయే కలహే
సాహసేనిధౌ । ఉపధౌకూటసాక్ష్యేచ సద్యఏవవివాదయేదితి॥ ఉపధిర్భయాది
వశాత్ప్రాప్తంకార్యం ॥ ఉత్తరస్యభేదానాహ నారదః॥ మిథ్యాసం ప్రతిపత్త్యా
వా ప్రత్యవస్కంధనేనవా। ప్రాఙ్న్యాయవిధిసిద్ధ్యావా ప్యుత్తరంస్యాచ్చతుర్విధ మి

తిపాఠః - మిథ్యాదీనాం స్వరూపమాహ బృహస్పతిః ॥ అభియుక్తోభియోగస్య
యదికుర్యాత్తు నిహ్నవమ్ । మిథ్యాతత్తువిజానీయా దుత్తరం వ్యవహారతః । శ్రు
త్వాభియోగం ప్రత్యర్థీ యదితత్ప్రతిపద్యతి ॥ సాతుసంప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్ర
విద్భిరుదాహృతా । అర్థినాభిహితోయోర్థః ప్రత్యర్థీయదితంతథా । ప్రప
ద్యకారణంబ్రూయా త్ప్రత్యవస్కందనంస్మృతమ్ । ఆచారేణావసన్నోపిపున
ర్లేఖయతే యది । సవిజ్ఞేయోజితఃపూర్వం ప్రాఙ్న్యాయస్తు సఉచ్యతే ॥ ఇతి-
ప్రజాపతిరపి ॥ యావదాసేదితంకించి న్మత్సంబంధమిహార్థినా । తావత్సర్వమ
సంభూత మితిమిథ్యోత్తరంస్మృతమ్। అస్యైవదేయమేవైత న్నాసంభావితమర్థి
నః ॥ ఇతిసంప్రతిపత్త్యాఖ్యం ద్వితీయమిదముత్తరమ్ । దత్తమేవమయానేన కింత్వ
స్యాపి మయాపునః ॥ ప్రతిదత్తమితిప్రోక్తం ప్రత్యవస్కందనంస్మృతమ్ । అస్మిన్
నసంగతేపూర్వం ప్రారబ్ధోస్మ్యహమర్థినా । జితశ్చాయం మయా తత్ర ప్రా
ఙ్న్యాయ విధిరుచ్యతఇతి ॥ మిథ్యోత్తరస్యావాంతరభేదమాహ సఏవ - మిథ్యై
తన్నాభిజానామి తదాతత్రనసన్నిధిః । అజాతశ్చాస్మితత్కాల ఇతిమిథ్యా చతు
ర్విధమితి ॥ ఉత్తరాభాసానాహ కాత్యాయనః ॥ అప్రసిద్ధం విరుద్ధంయ దత్యల్ప
మతిభూరిచ । సందిగ్ధాసంభవావ్యక్త మన్యార్థంచాతిదోషవదితి ॥ యద్వ్యస్త
పదమవ్యాపి నిగూఢార్థం తథాకులమ్ । వ్యాఖ్యాగమ్యమసారంచ నోత్తరంస్వా
ర్థసిద్ధయే ॥ అప్రసిద్ధాదీన్ సఏవవ్యాచష్టే ॥ చిహ్నకారసహస్రంతు సమయం
హ్యవిజానతా । భాషాంతరేణవాప్రోక్త మప్రసిద్ధం తదుత్తరమ్ । ప్రతిదత్తం మ
యాబాల్యే ప్రతిదత్తంమయానహి ॥ యద్వైవమాహవిజ్ఞేయం విరుద్ధంతదిహోత్త
రమ్ । జితఃపురామయాయంతు వాదేస్మిన్నితిభాషితే । పురా మయాయమితియు
క్తదూనంచోత్తరంస్మృతమ్ । గృహీతమితివాచ్యేతు కార్యంతేన కృతం మయా।
పురాగృహీతంయద్ద్రవ్య మితిచే దతిభూరితత్ । దేయగమయేతివక్తవ్యే మయా
దేయమితీదృశమ్ । సందిగ్ధముత్తరంజ్ఞేయం వ్యవహారేబుధైస్తదా। బలాబలేనచైతే
న సాహసంస్థాపితంపురా । అనుక్తమేతన్మన్యంతే తదన్యార్థమితీరితమ్।అస్మై
దత్తంమయాసార్ధం సహస్రమితిభాషితే । ప్రతిదత్తంతదర్ధంయ త్తదిహావ్యా
పకంస్మృతమ్ । పూర్వవాది క్రియాంయావ త్సమ్యజ్ఞైవ నివేశయేత్ । మయా
గృహీతంపూర్వం నోతద్వ్యస్తపదముచ్యతే । తత్కింతామరసంకస్మి దగృహీతం
ప్రదాస్యతి । నిగూఢార్థంతుతజ్జ్ఞేయ ముత్తరంవ్యవహారతః॥ కింతేనైవసదాదే

యం మయా దేయం భవేదితి । ఏతదాకులమిత్యుక్త ముత్తరం తద్విధోఽపి చ ॥ కా
కస్య దంతా నో సంతి సంతీత్యాహ యదుత్తరమ్ । అసారమితి తత్త్వేన సమ్యగ్జ్ఞై
రుత్తరమిష్యత ఇతి ॥ తత్ర చిహ్నేత్యాదేరయమర్థః - వివాదవిషయస్య గోహిర
ణ్యాదిద్రవ్యస్య వర్ణవిశేషాదికం చిహ్నం - దీర్ఘశృంగత్వాదిరాకారః - సహ
స్రాదిసంఖ్యా సమయః కాలవిశేష సంకేతవిశేషో వా తత్సర్వమజానతా యత్ప్రో
క్తం జానతా వా సభ్యానామపరిచితయా భాషయా యదుక్తం తదుభయమప్రసిద్ధం
బాల్య ఏవ మయా సర్వం ద్రవ్యం ప్రతిదత్తమిత్యుక్త్వా స పునరపి విస్మృత్యేవాసత్య
వాదీ బుద్ధిం ప్రచారయితు కామో వా న దత్తమితి యద్బ్రూయాత్తద్విరుద్ధం - అ
స్మిన్నర్థే పురా మయా యాచిత ఇతి వక్తవ్యే సతి మయా యాచిత్వా తావన్మాత్రమ
త్యల్పం గృహీతమిత్యేతావన్మాత్రే వక్తవ్యే ప్రథమతస్తదనుక్త్వా తేన కర్తవ్యం
తత్కార్యం మయా కృతమిత్యేతాదృశం ప్రస్తుతానుపయోగి కించిదుక్త్వా పశ్చాద్గృ
హీతమితి యద్బ్రూయాత్తదుత్తరమతి భూరి దేయం మయేత్యుక్తే సతి సందేహ
మంతరేణ దాతవ్యనిశ్చయో భవతి - తదనుక్త్వా యదా మయా దేయమితి బ్రూయా
త్తదానీ మదేయమితి దేయమితి వా పదస్య ఛేత్తుం శక్యత్వాదుత్తరం సందిగ్ధం - య
ది షోడశవర్షః ప్రతివాదీ మత్పిత్రేణ దత్తమితి బ్రూయాత్తదసంభవమ్ । ఏకా
దశవర్షాణి మయా దత్తానీతి వక్తవ్యే సతి రుద్రాకాశనామకాని యుష్మత్పిత్రియో
గిశబ్దవాచ్యం న విహితానీత్యేవ మప్రసిద్ధైః పదైరభిహిత ముత్తరమవ్యక్తం - ప్ర
కృతస్య ప్రతిజ్ఞాతార్థస్యోచితముత్తరమనుక్త్వా చానుపయుక్తమేవ కించిద్బ్రూ
తే . ఏతేన వాదినా ప్రాబల్యేన దౌర్బల్యేన వా కించిత్సాహసం కృతమిత్యాది తత్ర
తస్యాప్రకృతస్యానుపయుక్తత్వాత్తదుత్తరమన్యార్థం భవతి - శతం దేయమితి-
ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య శతద్వయం దత్తమిత్యుత్తరం దోషవత్ - సార్ధం సహ
స్రం మహ్యం దేయమితి ప్రతిజ్ఞాతస్యతదర్ధం ప్రత్యర్పితమిత్యుత్తరమవ్యాపి - ప
క్షవాదినా స్వపక్షస్య సమ్యగ్లేఖనాత్పూర్వమేవ మయా గృహీతమిత్యపన్యస్తం
వ్యస్తపదం మయా న గృహీతమితి వక్తవ్యే సతి విస్పష్టం న వదతి కింతు లోకే యః కోపి
కిమగృహీతం తామరసంప్రదాస్యతీత్యేవం అప్రసిద్ధశబ్దేన వ్యతిరేకముఖేన కాకు
స్వరేణాభిహితముత్తరం నిగూఢార్థం కింతేనైవ సదా దేయం మయా దేయమిత్య
తోఽభయోర్వాక్యయోర్దేయమదేయమితి వా పదచ్ఛేదసంభవాదర్థానిశ్చయా
త్కిమితి కాకువ్యజ్యమానస్యాప్యనిశ్చయాదిదముత్తరం వ్యాకులం - త్వత్పిత్రా సువర్ణ

శతం గృహీతమిత్యభియోగే అహం పితృవాక్యం నజానామీత్యేవ వక్తవ్యే సతి వ్యత్య స్తాన్వయేన దుర్బోధం వచో బ్రూతే గృహీతం శతం వచనాత్ స్వర్ణానాం పితు ర్నజానామీతి తదిదముత్తరం వ్యాఖ్యాతవ్యం కాకదంతాదివిషయం నిష్ప్రయోజన మసారమితి - సంకరాఖ్యముత్తరాభాసమాహ కాత్యాయనః ॥ పక్షైకదేశే య త్సత్య మేకదేశే చ కారణమ్ । మిథ్యా చైవైకదేశేషు సంకరాత్తదనుత్తరమితి ॥ అ నుత్తరత్వం చ స ఏవ విశదయతి ॥ న చైకస్మిన్వివాదే తు క్రియా స్యాద్వాదినోర్ద్వ యోః । న చార్థసిద్ధిరుభయోర్న చైకత్ర క్రియాద్వయమితి ॥ మిథ్యాకారణోత్తర యోస్సంకరే అర్థిప్రత్యర్థినోర్ద్వయోరపి క్రియాప్రాప్తేః ఇతి - మిథ్యాక్రియా పూ ర్వవాదే కారణే ప్రతివాదినీతి స్మరణాత్ - తదుభయమేకస్మిన్ వ్యవహారే విరు ద్ధం - యథా సువర్ణరూపకశతం చానేన గృహీతమిత్యభియోగే సువర్ణం న గృహీతం రూపకశతం గృహీతం ప్రతిదత్తం చేతి. కారణ ప్రాఙ్న్యాయ సంకరే తు ప్రత్యర్థిన ఏవ క్రియాద్వయం - ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశే త్క్రియామితి స్మరణాత్ । యథా సువర్ణం రూపకశతం చానేన గృహీతమిత్యభి యోగే సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తం రూపకే వ్యవహారమార్గేణ పరాజిత ఇతి- అత్ర ప్రాఙ్న్యాయే జయపత్రేణ వా ప్రాఙ్న్యాయదర్శిభిర్వా భావయితవ్యం కా రణోత్తరే తు లేఖ్యాదిభిర్భావయితవ్యమితి విరోధః - ఏవముత్తరత్రయసంకరేపి ద్రష్ట వ్యం - యథానేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతానీత్యభియోగే సత్యం సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తం చ రూపకశతం తు న గృహీతం వస్త్రవిషయే పూర్వ న్యాయేనైష పరాజిత ఇతి ॥ ఏవం చతుస్సంకరేపి - ఏతేషాం చానుత్తరత్వం యాగప ద్య నతస్యతస్యాంశస్య తేన తేన వినాసిద్ధేః - క్రమేణోత్తరత్వమేవ క్రమశ్చార్థి నః ప్రత్యర్థినః సభ్యానాం చేచ్ఛయా భవతి - యత్ర పునరుభయోస్సంకరః - తత్ర యస్య ప్రభూతార్థవిషయత్వం - తత్క్రియోపాదానేన వ్యవహారః ప్రవర్తయి తవ్యః పశ్చాదల్పవిషయోత్తరోపాదానేన యత్ర చ సంప్రతిపత్తేరుత్తరాంతరస్య చ సంకరః - తత్రోత్తరాంతరోపాదానేన వ్యవహారో ద్రష్టవ్యః - సంప్రతిపత్తేః ప్ర యోజనాభావాత్ ॥ యథాహారీతేనోక్తం ॥ మిథ్యోత్తరం కారణం చ స్యాతామే కత్ర చేదుభే । సత్యం చాపి సహాన్యేన తత్ర గ్రాహ్యం కిముత్తరమిత్యుక్త్వా - ఉక్తం- యత్ప్రభూతార్థవిషయం యత్ర వా స్యాత్క్రియాఫలమ్ । ఉత్తరం తత్ర తద్జ్ఞేయ మసంకీర్ణమతోన్యథా ॥ సంకీర్ణం భవతీతి శేషః - ఐచ్ఛికః క్రమో భవతీత్యర్థః - త

తత్ప్రభూతార్థవిషయంయథా - అనేన సువర్ణంరూపకశతం వస్త్రాణిచ గృ
హీతానీత్యభియోగే సువర్ణంరూపకశతం - నగృహీతంవస్త్రాణి గృహీతానిప్ర
తిదత్తానిచేతి అత్రమిథ్యోత్తరస్య ప్రభూతవిషయత్వా దర్థినఃక్రియామాదాయ
ప్రథమం వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః - పశ్చాద్వస్త్రవిషయే వ్యవహారః ఏవం
మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయసంకరే కారణప్రాఙ్న్యాయ సంకరేచయోజనీయం-యదా
స్మిన్నేవాభియోగే సత్యంసువర్ణం రూపకశతంగృహీతం - దాస్యామి వస్త్రాణి
నగృహీతాని ప్రతిదత్తానివా - వస్త్రవిషయే పూర్వంపరాజితఇతిచోత్తరే - సం
ప్రతిపత్తేర్భూరివిషయత్వేపి తత్ర క్రియాభావాన్మిథ్యాద్యుత్తరక్రియామాదాయ
వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః - యత్రతు మిథ్యాకారణోత్తరయోః కృత్స్నపక్ష
వ్యాపిత్వం యదా శృంగగ్రాహికయా కశ్చిద్వదతి - ఇయం గౌర్మదీయా అముక
స్మిన్కాలే నష్టా అద్య అస్య గృహే దృష్టేతి - అన్యస్తుమిథ్యైతత్ప్రదర్శిత కా
లాత్పూర్వమేవాస్మద్గృహే స్థితాస్మద్భవనేజాతాచేతి - వదతి - ఇదం తావత్ప
క్షనిరాకరణసమర్థత్వా న్నానుత్తరం,నాపిమిథ్యైవకారణోపన్యాసాత్ - నాపికా
రణమేకదేశాభ్యుపగమాత్ తస్మాత్సకారణం మిథ్యోత్తరమిదం - అత్రచప్రతివా
దినఃక్రియా కారణే ప్రతివాదినీతివచనాత్ - ననుమిథ్యాక్రియాపూర్వవాదే ఇతిపూ
ర్వవాదినః- కస్మాత్క్రియానభవతి-తస్యాశుద్ధమిథ్యావిషయత్వాత్ - కారణేప్రతివా
దినీతి - ఏతదపి కస్మాచ్ఛుద్ధకారణవిషయం నభవతి - నైతత్సర్వస్యాపి కారణో
త్తరస్య మిథ్యాసహచరితరూపత్వా చ్ఛుద్ధకారణ స్యోత్తరస్యాభావాత్ ప్రసిద్ధ
కారణోత్తరే ప్రతిజ్ఞాతార్థ స్యైకదేశస్యా భ్యుపగమ నైకదేశస్య మిథ్యా
త్వంయథా - సత్యంరూపకం శతం గృహీతం నధారయామి దత్తత్వాదితి - ప్ర
కృతోదాహరణేతుప్రతిజ్ఞాతైకదేశస్యాభ్యుపగమోనాస్తీతివిశేషః॥ఏతచ్చహారీతేన
స్పష్టముక్తం॥ మిథ్యాకారణయోర్వాపి గ్రాహ్యంకారణముత్తరం-ఇతి - యత్రమి
థ్యాప్రాఙ్న్యాయయోః కృత్స్నపక్షవ్యాపిత్వంయథారూపకశతంధారయతీత్యభి
యోగేమిథ్యైతస్మిన్నర్థేపూర్వమయంపరాజితఇతి-అత్రాపిప్రతివాదినఏవక్రియా
ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌతుప్రత్యర్థీనిర్దిశేత్క్రియామితి - వచనాచ్ఛుద్ధస్యప్రా
ఙ్న్యాయస్యాభావా దనుత్తరత్వప్రసంగాత్సం ప్రతిపత్తేరపిసాధ్యత్వేనోపదిష్టస్య
పక్షస్య సిద్ధత్వేనోపన్యాసాంత్సాధ్యత్వ నిరాకరణాదేవోత్తరత్వం యత్రతుకార
ణప్రాఙ్న్యాయసంకరః-యథారూపకశతమనేనగృహీతమిత్యభియుక్తః ప్రతివదతి।

సత్య గృహీతం ప్రతిదత్తం చేత్యస్మిన్స్వార్థే ప్రాజ్ఞ్యైయమేనాయం పరాజితఇతి॥
త్ర ప్రతివాదినోయథారుచిః నక్వచిద్వాది ప్రతివాదినోరేకస్మిన్వ్యవహారే క్రియా
ప్రసంగ ఇతి నిర్ణయః ॥ నిరుత్తరం ప్రత్యర్థినం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ ఉ
పాయైశ్చోద్యమానస్తు నదద్యాదుత్తరం తుయః । అతిక్రాంతే సప్తరాత్రే జితోసౌ
దాతుమర్హతీతి ॥ హీనవాదినం దర్శయతినారదః॥ పూర్వవాదం పరిత్యజ్య యో
న్యమాలంబతే పునః । వాదసంక్రమణాజ్జ్ఞేయో హీనవాదీసవై నరః । నమయాభి
హితం కార్య మభియుజ్యపరం వదేత్ । విబ్రువంశ్చభవేదేవం హీనం తమపినిర్దిశే
త్ ॥ అన్యవాదీక్రియాద్వేషీ నోపస్థాతానిరుత్తరః । ఆహూతవ్యపలాయీచహీ
నః పంచవిధఃస్మృతః-తస్యాపిదోషి వివృణోతిసఏవ ॥ లేఖయిత్వాతు యోవాక్యం
న్యూనంవాభ్యధికం పునః । వదేద్వాదాత్సహీయేత నాభియోగంనసోర్హతి । సభ్యాశ్చ
సాక్షిణశ్చైవక్రియాజ్ఞేయా మనీషిభిః । తాం క్రియాం ద్వేష్టియో మోహాత్ క్రియాద్వే
షీసఉచ్యతే ॥ ఆహ్వానాదనుపస్థానాత్సద్య ఏవప్రహీయతే । బ్రూహీత్యుక్తోపిన
బ్రూయాత్సద్యోబంధనమర్హతి ॥ ద్వితీయే హానిదుర్బుద్ధే ర్విద్యాత్తస్యపరా
జయ మితి॥ బృహస్పతిః ॥ ఆహూతవ్యపలాయీచ మౌనీసాక్షిపరాజితః । స్వవా
క్యప్రతిపన్నశ్చ హీనవాదీచతుర్విధః ॥ హీనత్వేకాలావధిమాహసఏవ । ప్రపలా
యీత్రిపక్షేణమౌన కృత్సప్తభిర్దినైః । సాక్షిభిన్నస్త్వష్టదశేన ప్రతిపన్నశ్చ హీ
యత ఇతి ॥ దైవికాదివిఘ్నేనయథోక్తకాలాతిక్రమేపినాపరాధఇత్యాహ సఏవ॥
దైవరాజకృతోదోషస్తత్కాలేతు యదాభవేత్ । అవధిత్యాగమాత్రేణ నభవే
త్సపరాజితః॥ హీనవాదినందండేసపునఃపునర్వాదాధికారమాహ॥ కాత్యాయ
నః॥ అన్యవాదీపణాన్పంచక్రియాద్వేషీపణాన్దశ। నోపస్థాతాదశద్వౌచ షోడశైవని
రుత్తరః ॥ ఆహూతవ్యపలాయీచ పణాన్ప్రాహ్యస్తువింశతిం॥ త్రిరాహూతమనా
యాంత మాహూతవ్యపలాయినం । పంచరాత్రమతిక్రాంతం వినయేత్తంమహీప
తిరితి ॥ యత్తు తేనైవపునర్వాద నిషేధకథనం దోషానురూపం సంగ్రాహ్య పున
ర్వాదోనవిద్యతేఇతితదేతన్న్యూకలితవివాదవిషయం॥ ఇతరత్రతుప్రకృతహానిర్నా
స్తీత్యాహనారదః ॥ సర్వేష్వర్థవివాదేషు వాక్ఛలేనావసదతి । పశుస్త్రీభూ
మ్యృణాదానే శాస్త్ర్యోప్యర్థాన్నహీయతే - ఇతి - నావసీదతీతి ప్రతిజ్ఞాతార్థ
స్యన హీయత ఇత్యుదాహరణం ॥ తత్రాపవాద మాహకాత్యాయనః ॥ ఉభయో
ర్లిఖితేవాక్యే ప్రారబ్ధేకార్యనిర్ణయే । అయుక్తంతత్రయోబ్రూయాత్తస్మాద

థార్థాత్సహాయుత ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సందిగ్ధార్థంస్వతంత్రోయస్సాధయేద్యశ్చ నిష్పతేత్ । నచాహూతో వదేత్కించిద్ధీనోదండ్యశ్చసస్మృతః - ఇతి - అత్రదండగ్రహణే నైవహీనత్వేసిద్ధేపునర్హీనగ్రహణంప్రకృతాదర్థాద్ధీనఇతి జ్ఞాపనార్థం॥ వాదముపక్రమ్యానివృత్తయోర్ద్వయోరపి దండమాహబృహస్పతిః ॥ పూర్వోత్తరేసన్నివిష్టే విచారేసంప్రవర్తితే । ప్రశమం యేమిథో యాంతిదాప్యాస్తేద్విగుణందమమితి ॥ తదేతన్నృపవంచన విషయమిత్యాహకాత్యాయనః॥ ఆవేద్యప్రగృహీతార్థం ప్రశమంయాంతియేమిథః।సర్వేద్విగుణదండ్యాస్స్యుర్విప్రలంభాన్నృపస్యత ఇతి - ఏవంచావంచనయా ప్రశాంతానాంనదండః ॥ అతఏవబృహస్పతిః॥ పూర్వోత్తరేపిలిఖితే ప్రక్రాంతేకార్యనిర్ణయే।ద్వయోస్సంతప్తయోస్సంధిస్స్యాదయః ఖండయోరివ । సాక్షిసభ్యవికల్పస్తుభవేత్తత్రోభయోరపి। డోలాయమానౌయాసంధిం ప్రకుర్యాతాంవిచక్షణౌ । ప్రమాణసమతాయత్ర భేదశాస్త్రచరిత్రయోః । తత్రరాజాజ్ఞయాసంధి రుభయోరపిశస్యతఇతి - అర్థిప్రత్యర్థినోరభియోగే కించిన్నియమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అభియోగమనిస్తీర్య నైనంప్రత్యభియోజయేత్ । అభియుక్తంచనాన్యేన నోక్తంవిప్రకృతింనయేదితి॥ అభియోగి స్వస్మిన్వాది నాసంపాదితమభియోగ మపరిహృత్య ప్రత్యభియోగం నకుర్యాత్ - అర్థిచాన్యేనార్థినాభియుక్తప్రత్యర్థినితదభియోగపరిహారాత్ప్రాగ్స్వయంనాభియుంజ్యాత్ - ఉభాభ్యామపిప్రతిజ్ఞారూపముత్తరరూపంవావచఃయుద్యథాహితంతత్తథైవసమాప్తిపర్యంతం నిర్వాహ్యంప్రత్యభియోగనిషేధ స్యాపవాదమాహసఏవ॥కుర్యాత్ప్రత్యభియోగంకలహేసాహసేషుచేతి - కలహేవాగ్దండపారుష్యాత్మకే సాహసేషువిషశస్త్రాది నిమిత్తప్రాణవ్యాపాదనాదిషు ప్రత్యభియోగసంభవే అభియోగమనిస్తీర్య అభియోక్తారంప్రత్యభి యోజయేత్ నన్వత్రాపి పూర్వపక్షోను పమర్దన రూపానుత్తర త్వాత్ప్రత్యభియోగస్య ప్రతిజ్ఞాంతరత్వేయుగపద్వ్యవహారా సంభవస్సమానః - సత్యంనాత్రయుగపద్వ్యవహారాయప్రత్యభియోగోపదేశః - అపితున్యూనదండప్రాప్తయే అధికదండనివృత్తయేవా॥ తథాహి-అనేనాహంశప్తస్తాడిత ఇతివాభియోగేపూర్వమనేనాహం శప్తస్తాడితఇతివాభియోగే దండాల్పత్వంయథాహకాత్యాయనః॥ పూర్వమాక్షారయేద్యస్తు నియతంస్యాత్సదండభాక్ । పశ్చాదస్యోప్యసత్కారీ పూర్వేతు వినయోగురురితి ॥ పశ్చాద్యఆక్షారయేత్సోప్యసత్కారీ దండభాక్తయోర్మధ్యేపూ

వర్ణస్యదండాధిక్యం॥ ఇత్యుత్తరపాదః॥ — అథక్రియాపాదః - తత్ర యాజ్ఞవల్క్య
స్సంగృహ్ణాతి తతోర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమితి॥ నారదః॥ పూర్వపా
దే భిలిఖితే యథాక్షరమశేషతః। అర్థీత్వృతీయపాదేతు క్రియయాప్రతిపాదయె
దితి - క్రియయాఉపయోగమాహ కాత్యాయనః॥ కారణాత్పూర్వపక్షోపి చో
త్తరత్వంప్రపద్యతే। అతఃక్రియాసదాప్రోక్తాపూర్వపక్షప్రసాధినీ॥ క్రియాభేదా
నాహ బృహస్పతిః॥ ద్విప్రకారాక్రియాప్రోక్తా మానుషీదైవికీతథా। ఏకైకానేక
ధాభిన్నా ఋషిభిస్తత్త్వవేదిభిః। సాక్షిలేఖోనుమానంచ మానుషీత్రివిధాక్రియా॥
సాక్షిద్వాదశభేదస్తు లిఖితంత్వష్టధాస్మృతం। అనుమానంద్విధాప్రోక్తం నవధా
దైవికీక్రియా॥ దైవమానుషక్రియయోః మానుషప్రాబల్యమాహ కాత్యాయనః॥
యద్యేకోమానుషీబ్రూయా దన్యోబ్రూయాత్తుదైవికీం। మానుషీతత్రగృహ్ణీయా
న్నతుదైవీంక్రియాంనృపః॥ యద్యేకదేశవ్యాప్తాపి క్రియావిద్యేతమానుషీ। సా
గ్రాహ్యానతుపూర్ణాపి దైవికీవదతాంనృణామితి॥ మానుషయోస్సాక్షిలేఖ్యయోః
స్సన్నిపాతలేఖ్యస్యప్రాబల్యమాహసఏవ॥ క్రియానదైవికీప్రాప్తా విద్యమానేషుసా
క్షిషు। లేఖ్యేచ సతివాదేషు నదివ్యం నచసాక్షిణ ఇతి॥ లేఖ్యప్రాబల్యస్య వి
షయమాహసఏవ॥ పూగశ్రేణీగణాదీనాం యాస్థితిఃపరికీర్తితా। తస్యాస్తు సా
ధనంలేఖ్యం నదివ్యంనచసాక్షిణఇతి॥ క్వచిత్తుసాక్షిణః ప్రాబల్యంతదాహ సఏవ॥
దత్తాదత్తేచభృత్యానాం స్వామినాంనిర్ణయేసతి। విక్రయాదానసంబంధేక్రీత్వా
ధనమనిచ్ఛతి॥ ద్యూతేసమాహ్వయేచైవ వివాదేసముపస్థితే।సాక్షిణస్సాధనంప్రో
క్తం నదివ్యంనచలేఖ్యకం॥ క్వచిదనుమానంప్రబలం- అనుమానంనామభుక్తిః।యా
జ్ఞవల్క్యేనానుమానస్థానేభుక్తిశబ్దప్రయోగాత్॥ ప్రమాణంలిఖితంభుక్తిస్సాక్షిణ
శ్చేతి॥ భుక్తిప్రాబల్యవిషయమాహనారదః॥ ద్వారమార్గక్రియాభోగజలవాహాదికె
తథా।భుక్తిరేవహి గుర్వీస్యాన్నలేఖ్యం నచసాక్షిణః॥ దైవికక్రియాయాఃవిషయ
మాహవ్యాసః॥రహఃకృతంప్రకాశంచద్వివిధంకార్యముచ్యతే।ప్రకాశంసాక్షిభిర్భా
వ్యం దైవికేనరహఃకృతమితి॥ ప్రకాశంసాక్షిభిర్భావ్య మిత్యస్యాపవాదమాహ
బృహస్పతిః॥ మహాపాపాభిశాపేషు నిక్షేపహరణేతథా। దివ్యైఃకార్యంపరీక్షే
త రాజాసత్స్వపిసాక్షిషు॥ మణిముక్తాప్రవాళానాం కూటకృన్న్యాసమారకాః।
హింసకోన్యాంగనాసేవీపరీక్ష్యశ్శపథైస్సహ॥చిరంతనోపాంశుకృతేచిరనష్టేషుసా
క్షిషు।ప్రనష్టేష్వనుమానేషుదివ్యైఃకార్యంవిశోధయేదితి॥ కాత్యాయనోపి॥ సమ

త్వంసాక్షిణాంయత్రదివ్యైస్తత్రాపిశోధయేత్। ప్రాణాంతికవివాదేషువిద్యమానే
ష సాక్షిషు॥ దివ్యమాలంబతేవాదీ నపృచ్ఛేత్తత్రసాక్షిణః। ఉత్తమేషుచసర్వేషు
సాహసేషువిచారయేత్ ॥ సద్భావందివ్యదృష్టేన సత్సుసాక్షిషునైభృగురితి॥ వ్యా
సోపి॥ న్యాయమేతత్కృతంపత్రంకూటమేతేనకారితం। అధరీకృత్యతత్పత్రమర్థేదివ్యేన
నిర్ణయః। యస్స్యాన్మలేఖ్యంతల్లేఖ్య తుల్యంలేఖ్యంక్వచిద్భవేత్॥ అగృహీతేధనేత
త్రకార్యోదివ్యేననిర్ణయః॥ కాత్యాయనః॥యత్రస్యాత్సోపధంలేఖ్యంతద్రాజ్ఞేశ్రా
వితంయది॥ దివ్యేనశోధయేత్తత్ర రాజాధర్మాసనస్థితః - ఇతి॥ దివ్యసాక్షివిషయ
వికల్పమాహసఏవ॥ప్రకీర్ణేసాహసేవాదేపారుష్యేదండవాచికే। బలోద్భూతే
షుకార్యేషు సాక్షిణోదివ్యమేవవా। ఋణిలేఖ్యంసాక్షిణోవా యుక్తిలేశాదయోపి
వా। దైవికీవాక్రియాప్రోక్తాప్రజానాంహితకామ్యయేతి॥ యుక్తిస్తేనైవదర్శితా॥సా
క్షిణోలిఖితంభుక్తిః ప్రమాణంత్రివిధంవిదుః। లింగోద్దేశస్తుయుక్తిస్స్యాద్దివ్యానీ
హావిషాదయః - ఇతి - చోదనాదీనాంతు ముఖ్యానుకల్పమాహ - సఏవ - చోద
నాప్రతికాలంతు యుక్తిలేశస్తథైవచ। తృతీయశ్శపథః ప్రోక్తస్తైఋణంసాధయే
త్క్రమాదితి - అస్యార్థస్తేనైవవివృతః॥ అభీక్ష్ణంచోద్యమానోపిప్రతిహన్యాన్నత
ద్వచః। త్రిచతుఃపంచకృత్వోవా పరతోర్థంసమాచరేత్ - చోదనాప్రతిఘాతేతు
యుక్తిలేశైస్సమన్వియాత్ । దేశకాలార్థసంబంధపరిణామక్రియాదిభిః। యుక్తి
ష్వప్యసమర్థాసు శపథై రేవ నిర్ణయేత్। అర్థకాలబలాపేక్ష మగ్న్యంబుసు
కృతాదిభిః। యేయంప్రమాణవ్యవస్థా సావశ్యంపరిపాలనీయా॥ యదాహనార
దః ॥ ప్రమాణానిప్రమాణజ్ఞైఃపరిపాల్యానియత్నతః। సీదంతిహిప్రమాణాని
ప్రమాణైరవ్యవస్థితైః - అవ్యవస్థితైఃప్రమాణైః - ప్రమాణకర్తారో యతోవిన
శ్యంతి అతః - కస్యకింప్రమాణమితి ప్రత్యాకలనకుశలైః ప్రత్యాకల నయితవ్య
మిత్యర్థః॥ యత్రప్రమాణైఃనిర్ణయః కర్తుంనశక్యతే తత్రరాజేచ్ఛయానిర్ణయః
కార్యః ॥ తదాహపితామహః ॥ లేఖ్యం యత్రనవిద్యేత నభుక్తిర్నచ సాక్షిణః।
నచదివ్యావతారోస్తి ప్రమాణంతత్రపార్థివః ॥ నిశ్చేతుం యేనశక్యాస్స్యుర్వా
దాస్సందిగ్ధరూపిణః। తేషాంనృపఃప్రమాణంస్యాత్ససర్వస్యప్రభుర్యతఇతి ॥ ఇతి
క్రియాభేదానిరూపితాః॥—అథసాక్షినిరూపణం॥ తత్రసాక్షిశబ్దార్థంవివినక్తిమనుః॥
సమక్షదర్శనాత్సాక్షీ శ్రవణాచ్చైవసిద్ధ్యతి॥ విష్ణురపి॥ సమక్షదర్శనాత్సాక్షీశ్రవ
ణాద్వేతి ॥ చక్షుషాశ్రోత్రేణవాసహమనోవ్యాపారోయస్యససాక్షీ-సాక్షాద్ద్రష్టరి

సంజ్ఞాయామితి పాణినిస్మరణాత్ ॥ సాక్షిణాం ప్రయోజనం మనురేవాహ ॥ సందిగ్ధేషు తు కార్యేషు ద్వయోర్వివదమానయోః । దృష్టశ్రుతానుభూతత్వాత్సాక్షిభ్యో వ్యక్తదర్శనమితి ॥ సాక్షిలక్షణం స ఏవాహ ॥ యాదృశా అర్థిభిః కార్యా వ్యవహారేషు సాక్షిణః । తాదృశాన్సంప్రవక్ష్యామి యథావాచ్యమృతం చ తైః ॥ గృహిణః పుత్రిణో మౌలాః క్షత్రవిట్ఛూద్రయోనయః । అర్థజ్ఞా సాక్ష్యమర్హంతి న యే కేచిదనాపది॥ ఆప్తాస్సర్వేషు వర్ణేషు కార్యాః కార్యేషు సాక్షిణః । సర్వధర్మవిదోఽలుబ్ధాః విపరీతాంస్తు వర్జయేత్ ॥ వ్యాసోఽపి ॥ ధర్మజ్ఞాః పుత్రిణో మౌలాః కులీనాస్సత్యవాదినః । శ్రౌతస్మార్తక్రియాయుక్తాః విగతద్వేషమత్సరాః ॥ శ్రోత్రియా అపరాధీనాః సూరయశ్చాప్రవాసినః । యువానః సాక్షిణః కార్యాః ఋణాదిషు విజానతేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ తపస్వినో దానశీలాః కులీనాస్సత్యవాదినః । ధర్మప్రధానా ఋజవః పుత్రవంతో ధనాన్వితాః । త్ర్యవరాస్సాక్షిణో జ్ఞేయాః శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః॥ యథాజాతి యథావర్ణం సర్వే సర్వాసు వా స్మృతాః॥ స్మృత్యంతరేపి ॥ కులీనా ఋజవశ్శుద్ధాః జన్మతః కర్మతోఽర్థతః । త్ర్యవరాస్సాక్షిణో జ్ఞేయా శ్శుచయశ్చ సుబద్ధయః । బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యా శ్శూద్రా యే చాప్యనిందితాః । ప్రతివర్ణం భవేయుస్తే సర్వే సర్వేషు వా పునః॥ శ్రేణీషు శ్రేణిపురుషాః స్వేషు వర్గేషు వర్గిణః । బహిర్వాసిషు బాహ్యాస్స్యుః స్త్రియస్స్త్రీషు చ సాక్షిణః॥ సంఖ్యామాహ బృహస్పతిః ॥ నవ సప్త పంచ వా స్యుశ్చత్వారస్త్రయ ఏవ వా। ఉభౌ వా శ్రోత్రియౌ ఖ్యాతౌ నైకం పృచ్ఛేత్కదాచనేతి ॥ యత్పునస్తేనైవోక్తం॥ దూతకః ఖండికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్తథా । ఏక ఏవ ప్రమాణం స్యాన్నృపోధ్యక్షస్తథైవ చేతి ॥ ఖండికాగ్రాహీ గణకః ॥ వ్యాసః॥ శుచిస్స్థిరాత్మా ధర్మజ్ఞస్సాక్షీ యత్రానుభూతవాక్ । ప్రమాణమేకోఽపి భవేత్సాహసేషు విశేషత ఇతి ॥ యదపి కాత్యాయనేన ॥ అభ్యంతరస్తు నిక్షేపే సాక్ష్యమేకోఽపి వావదేదితి ॥ తదేతత్సర్వముభయానుమతసాక్షివిషయం॥ తథా చ నారదః ॥ అథవానుమతో యస్స్యాద్ద్వయోర్వివదమానయోః । స సాక్ష్యేకోఽపి సాక్షిత్వే ప్రష్టవ్యస్స్యాత్తు సంసది॥ సాక్షిత్వే వర్జ్యానాహ మనుః ॥ నార్థసంబంధినో నాప్తా న సహాయా న వైరిణః। న దృష్టదోషాః కర్తవ్యాః న వ్యాధ్యార్తా న దూషితాః ॥ న సాక్షీ నృపతిః కార్యో న కారుకకుశీలవౌ । న శ్రోత్రియో న లింగస్థో న సంగేభ్యో వినిర్గతః॥ నాధ్యధీనో న వక్తవ్యో న దస్యుర్న వికర్మకృత్ । న వృద్ధో న శిశుర్నైకః నాంత్యో న వికలేంద్రియః॥ నార్తో న మత్తో

మాన్యధర్మజ్ఞః కుల్యస్సపరికీర్తితః । అర్థిప్రత్యర్థివచనే శృణుయాత్ప్రేషిత స్తుయః । ఉభయోస్సమ్మతస్సాధు ర్దూతకస్సఉదాహృతః । క్రియమాణేతుకర్తవ్యే యఃకశ్చిత్స్వయమాగతః । అత్రసాక్షిత్వ మస్సాక ముక్తోయాదృచ్ఛికస్తుసః। యత్రసాక్షీదిశంగచ్ఛ న్ముమూర్షుర్వాయథాశ్రుతమ్ । అన్యంసుశ్రావయేత్తంతు విద్యాదుత్తరసాక్షిణమితి ॥ ఉభాభ్యాంయస్యవిశ్వస్తం కార్యంచాపినివేదితమ్।కూటసాక్షీసవిజ్ఞేయః కార్యమధ్యగతస్తథా । అర్థిప్రత్యర్థినోర్వాక్యంయచ్ఛ్రుతం భూభృతాస్వయం । సఏవతత్రసాక్షీస్యా ద్విసంవాదేద్వయోరపి ॥ నిర్ణీతేవ్యవహారేతు పునర్న్యాయోయదాభవేత్ । అధ్యక్షసభ్యసహితఃసాక్షీస్యాత్తత్ర నాన్యథా । ముషితంఘాతితంయత్ర సీమాయాశ్చసమంతతః। అకృతోపిభవేత్సాక్షీ గ్రామస్తత్రనసంశయః॥ తేష్వేవద్వాదశసువిశేషాంతరమాహ - సఏవ॥ లిఖితౌద్వౌతథాగూఢౌ త్రిచతుఃపంచలేఖితాః । యాదృచ్ఛస్సారితాఃకుల్యా స్తథాచోత్తరసాక్షిణః॥ దూతకఃఖండికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్తథా। ఏకఏవప్రమాణంస్యా న్నృపోధ్యక్షస్తథైవచేతి ॥ లిఖితాదావపరవిశేషమాహ నారదః॥ సుదీర్ఘేణాపికాలేన లిఖితస్సిద్ధిమాప్నుయాత్ । ఆత్మనైవలిఖేత్జ్ఞాత మజ్ఞస్త్వన్యేన లేఖయేదితి ॥ యత్పునస్తేనైవోక్తం ॥ అష్టమాద్వత్సరాత్సిద్ధి స్స్మారితస్యేహసాక్షిణః ॥ ఆపంచమాత్తథాసిద్ధి ర్యదృచ్ఛోపగతస్యతు । ఆతృతీయాత్తథా వర్షాత్సిద్ధిర్గూఢస్యసాక్షిణః । ఆద్విసంవత్సరాత్సిద్ధి ర్భవత్యుత్తరసాక్షిణః॥ ఇతి - తదేతత్పరమతాభిప్రాయేణోక్తం ॥ యస్తదుపరిష్టాదాహ ॥ అథవా కాలనియమోనదృష్టస్సాక్షిణంప్రతి । స్మృత్యపేక్షంహిసాక్షిత్వ మాహుః శాస్త్రవిదోజనాః॥ యస్యనోపహతాబుద్ధిః స్మృతితంత్రేషుసాక్షిణః । సుదీర్ఘేణాపికాలేనస సాక్షీ సాక్ష్యమర్హతీతి॥ సాక్షిదోషోద్భావనంవిదధాతిబృహస్పతిః॥ సాక్షిణోర్థిసముద్దిష్టాన్ సత్సుదోషేషుదూషయేత్ । అదుష్టందూషయేద్వాదీ తత్సమం దండమర్హతీతి॥ సాక్షిణోదూషణంకార్యం పూర్వంసాక్షిపరీక్షణాత్। శుద్ధేషు సాక్షిషుతతః పశ్చాత్కార్యంవిశోధయేదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ సభాసదాప్రసిద్ధం యల్లోకసిద్ధమథాపివా । సాక్షిణోదూషణంగ్రాహ్య మసాధ్యంనాన్యదిష్యత ఇతి ॥ సంసదిప్రతివాదినా సాక్షిదూషణేకృతే సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాఃయుష్మాస్వభిహితోదోషస్సత్యంనవేతి - తేచయదిదూషణమభ్యుపగచ్ఛంతి తదానసాక్షిణః- అథనాంగీకుర్వంతితదా దూషణవాదినాదూషణక్రియాభావ్యాఃఅథసంభావయితుంన

శక్నోతి తదాదూషణవాదీతదనుసారేణదండ్యః - యదివిభావయతి తదాతేన సా
క్షిణః యదాపునర్దిష్టాస్సర్వఏవదుష్టాభవంతి తదార్థినః పరాజయఃవిపర్యయ
స్యానిశ్చితత్వాత్ ॥ అథసాక్షిణాంవాక్యైస్సభ్యానాం సాధ్యార్థసందేహః తదా
వాదవిశేషః సాధనాంతరేణప్రవర్తయితవ్యః - యదిసాధనాంతరంపూర్వంనిర్ది
ష్టం తదావాదసమాప్తిః పూర్వమావేదితం నచేదితివచనాత్ - నచైతత్ప్రస్తుత
వ్యవహారాంతరం తస్మిన్నేవవ్యవహారే ప్రమాణం సాధనదూషణవ్యవహారాదితి
తత్సర్వంకాత్యాయనఆహ॥ పత్రేభిలిఖితాన్సర్వాన్వాచ్యాప్రత్యుత్తరంతుతే।ప్ర
తిపత్త్యానసాక్షిత్వ మర్హంతీతుకదాచన॥అతోన్యయాభావనీయాఃక్రియయాప్రతివా
దినా।సాక్షిదోషాఃప్రయోక్తవ్యాస్సంసదిప్రతివాదినా।అభావయన్ధనందాప్యఃప్ర
త్యర్థీసాక్షిణంస్ఫుటమ్।భావితాస్సాక్షిణస్సర్వేసాక్షిధర్మనిరాకృతాః। ప్రత్యర్థినో
ర్థినోవాపిసాక్షిదూషణసాధనే।ప్రస్తుతార్థోపయోగేనవ్యవహారాంతరంనచ।జిత
స్సవినయందాప్యః శాస్త్రదృష్టేనకర్మణా।యదివాదీనిరాకాంక్షస్సాక్షిసత్యేవ్యవ
స్థితఇతి ॥ దోషోద్భావనకాలమాహ సఏవ॥ లేఖ్యదోషాశ్చయేకేచి త్సాక్షిణాం
చైవయేస్మృతాః। వాదకాలేషువక్తవ్యాః పశ్చాదుక్తాన్నదూషయేత్ ॥ ఉక్తాన్ప
శ్చాద్దూషయతోదండమాహ - సఏవ॥ ఉక్తార్థేసాక్షిణోయస్తు దూషయేత్ప్రాగ
దూషితాన్। నచతత్కారణంబ్రూయాత్ప్రాప్నుయాత్పూర్వసాహసమ్॥ నాత
థ్యేనప్రమాణంతు దోషేణైవతుదూషయేత్ । మిథ్యాభియోగేదండ్యస్స్యాత్సా
ధ్యార్థాచ్చాపిహీయతే ఇతి॥ సాక్షిపరీక్షామాహకాత్యాయనః ॥ రాజాక్రియాం
సమీక్ష్యైవ యథాన్యాయంవిచారయేత్। లేఖ్యాచారేణలిఖితం సాక్ష్యాచారేణసా
క్షిణః॥బృహస్పతిరపి॥ఉపస్థితాఃపరీక్ష్యాస్స్యు స్స్వరవర్ణేంగితాదిభిరితి॥ ఇంగితా
న్విశదయతినారదః॥యస్త్వాత్మదోషదుష్టత్వా దస్వస్థఇవలక్ష్యతే।స్థానాత్స్థానాంత
రంగచ్ఛేదేకైకంచానుధావతి॥కాశత్యథాంశ్చబహులమాభీక్ష్ణంనిశ్వసత్యపి।విలిఖి
త్యవనీంపద్భ్యాంబాహువాసశ్చధూనయేత్।భిద్యతేముఖవర్ణశ్చ లలాటంస్విద్యతే
తథా॥శోషమాగచ్ఛతశ్చోష్ఠౌపూర్వార్ధంవంతిర్యక్ప్రేక్షతే। త్వరమాణఇవాత్యర్థమస్పె
ష్టంబహుభాషతే। కూటసాక్షీసవిజ్ఞేయస్తంపాపంవినయేద్భృశమితి॥ అథసాక్ష్య
నుయోజనమాహమనుః॥ సభాంతస్సాక్షిణస్సర్వానర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌ।ప్రాడ్వి
వాకోనియుంజీత విధినానేనసాంత్వయన్॥ యద్ద్వయోరనయోర్వేత్థ కార్యే
స్మిన్ శ్చేష్టితంమిథః। తద్బ్రూతసర్వంసత్యేన యుష్మాకంహ్యత్రసాక్షితా ॥ సత్యం

సాక్ష్యేబ్రువన్సాక్షీ లోకానాప్నోతిపుష్కలాన్। ఇహచానుత్తమాంకీర్తిం వాగేషా బ్రహ్మపూజితా। బ్రాహ్మణోవా మనుష్యాణా మాదిత్యస్తేజసామివ। శిరోవాసర్వగాత్రాణాంధర్మాణాంసత్యముత్తమం। సత్యేనపూయతేసాక్షీధర్మస్సత్యేనవర్ధతే। తస్మాత్సత్యంహివక్తవ్యం సర్వవర్ణేషుసాక్షిభిః॥ నారదః॥ సత్యమేవపరందానం సత్యమేవపరంతపః॥ సత్యమేవపరోధర్మో లోకానామితిహిశ్రుతిః। సత్యందేవాస్సమాసేన మనుష్యాస్త్వనృతంవిదుః। ఇహైవతస్యదేవత్వం యస్యసత్యేస్థితామతిః। నాస్తితస్మాత్పరోధర్మో నానృతాత్పాతకంపరమ్। సాక్షిధర్మవిశేషేణ సత్యమేవ వదేత్తతఇతి॥ వ్యాసోపి॥ సాక్షిభావేనియుక్తానాం దేవతానియతస్థితాః। పితరశ్చావలంబంతే వితథాఖ్యానశంకయా। సత్యవాక్యైర్వర్ధయంత్యాప్నువన్ మధోయాంత్యన్యథానృతే। తస్మాత్సత్యంప్రవక్తవ్యం భవద్భిస్సభ్యసన్నిధావితి॥ నారదోపి॥ కుబేరాదిత్యవరుణ శక్రవైవస్వతాదయః। పశ్యంతిలోకపాలాశ్చ నిత్యందివ్యేనచక్షుషా॥ మనురపి॥ ఆత్మైవహ్యాత్మనస్సాక్షీగతిరాత్మాతథాత్మనః। మావమంస్థాస్స్వమాత్మానంనృణాంసాక్షిత్వముత్తమం। మన్యంతేవైపాపకృతోన కశ్చిత్పశ్యతీతినః। తాంస్తుదేవాఃప్రపశ్యంతి స్వస్యైవాంతరపూరుషః। ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయం చంద్రార్కాగ్నియమానిలాః। రాత్రిసంధ్యాచధర్మశ్చ వృత్తజ్ఞాస్సర్వదేహినామితి॥ వసిష్ఠోపి॥ అథచేదనృతంబ్రూయాత్సర్వతోమేధ్యభక్షణః। మృతోనరకమాయాంతితిర్యగ్గతత్యసంతరం॥ వ్యాసోపి॥ బధ్యంతేవారుణైఃపాశైః స్సాక్షిణోనృతవాదినః। షష్టివర్షసహస్రాణి తిష్ఠంతినరకేధ్రువం। తేషాంవర్షశతేపూర్ణే పాశఏకఃప్రముచ్యతే। కాలేతితేముక్తపాశాః స్తిర్యగ్యోనిషు జాయతే॥ వసిష్ఠోపి॥ సూకరోదశవర్షాణి దశవర్షాణి గర్దభః। శ్వాచైవదశవర్షాణి భాసోవర్షాణి వింశతిః। క్రిమికీటపతంగేషు చత్వారింశత్తథైవచ। మృగస్తు దశవర్షాణి జాయతేమానవస్తథా। మానుష్యంతుయథాప్నోతి మూకోంధస్తుభవేత్తుసః। దారిద్ర్యంచభవేత్తస్య పునర్జన్మనిజన్మని॥ వ్యాసోపి॥ మానవో జాయతేపశ్చాత్ సంపరిత్యక్తబాంధవః। పంగ్వంధబధిరోమూకః కుష్ఠీనగ్నఃపిపాసితః। బుభుక్షితశ్శత్రుగృహేభిక్షతేభార్యయాసహ। జ్ఞాత్వాత్వనృతతోదోషాన్ జ్ఞాత్వాసత్యేచసద్గుణాన్। శ్రేయస్కరమిహాముత్ర సత్యంసాక్ష్యంవదేదతఇతి॥— సాక్షిప్రశ్నప్రకారం దర్శయతిమనుః॥ దేవబ్రాహ్మణసాన్నిధ్యే సాక్ష్యంపృచ్ఛేత్తతోద్విజాన్। ఉదఙ్ముఖాన్ప్రా

న్మృఖాన్పూర్వాన్హ్యావైశుచిస్మృవిత్ । సత్యేన శాపయేద్విప్రం క్షత్రియం వాహ
నాయుధైః । గోబీజకాంచనైర్వైశ్యం శూద్రం సర్వైస్తు పాతకైః । బ్రహ్మఘ్న
యే స్మృతా లోకాః యే చ స్త్రీబాలఘాతినః । మిత్రద్రుహః కృతఘ్నస్య తే తే స్యుర్బ్రు
వతో మృషా । జన్మప్రభృతి యత్కించిత్పుణ్యం భద్ర త్వయా కృతం । తత్తే సర్వం
శునో గచ్ఛేద్యది బ్రూయాస్త్వమన్యథా । యావతో బాంధవాన్యస్మిన్ హంతి సాక్ష్య
న్యృతం వదేత్ । తావతస్సంఖ్యయా తస్మిన్ శృణు సౌమ్యానుపూర్వశః । పంచప
శ్వనృతే హంతి దశ హంతి గవానృతే । శతమశ్వానృతే హంతి సహస్రం పురుషానృ
తే । హంతి జాతానజాతాంశ్చ హిరణ్యార్థేఽనృతం వదన్ ॥ సర్వం భూమ్యనృతే
హంతి మా స్మ భూమ్యనృతం వదేః । అప్సు భూమివదిత్యాహుః స్త్రీణాం భోగే చ మై
థునే । అబ్జేషు చైవ రత్నేషు సర్వేష్వశ్మమయేషు చ । ఏతాన్దోషానవేక్ష్య త్వం స
ర్వాననృతభాషణే । యథాశ్రుతం యథాదృష్టం సత్యమేవాంజసా వదేత్ ॥ బృహస్ప
తిరపి ॥ విహాయోపానహావుష్ణీషౌ దక్షిణం పాణిముద్ధరన్ । హిరణ్యగోశకృద్దర్భాం
శ్చ సమాదాయ ఋతం వదేత్ ॥ కాత్యాయనః ॥ సభాంతస్థైశ్చ వక్తవ్యం సాక్ష్యం
నాన్యత్ర సాక్షిభిః । సర్వసాక్ష్యేష్వయం ధర్మో నిత్యస్స్థావరేషు తు । అర్థ
స్యోపరి వక్తవ్యం ద్వయోరపి న క్వచిత్ । చతుష్పాదేష్వయం ధర్మో ద్విపదస్థా
వరేషు చ ॥ తయోః పూర్వోక్తయోస్స్థానయోః క్వచి ద్వ్యర్థరూపవివాదే తాభ్యాం స్థా
నాభ్యాం వినాపి సాక్ష్యం వదేత్ ॥ తథా చ స ఏవ ॥ వధే చేత్ప్రాణినాం సాక్ష్యం
వాచయేచ్ఛివసన్నిధౌ । తదభావే తు చిహ్నం స్యాన్నాన్యథైవ ప్రవాదయేత్ ॥ ఋతం వ
దేదిత్యస్య క్వచిద్విషయే అపవాదమాహ మనుః ॥ శూద్రవిట్క్షత్రవిప్రాణాం యత్రో
క్తౌ తు భవేద్వధః । తత్ర వక్తవ్యమనృతం తద్ధి సత్యాద్విశిష్యత ఇతి ॥ సాక్ష్యుక్తౌ తు
కంచిద్విశేషమాహ - వసిష్ఠః ॥ సమవేతైస్తు యద్దృష్టం వక్తవ్యం తు తథైవ తత్ । భి
న్నే నైవ తు యత్కార్యం వక్తవ్యం చ పృథక్పృథక్ । భిన్నకాలే చ యత్కార్యం జ్ఞాతం
వా యత్ర సాక్షిభిః । ఏకైకం వాదయేత్తత్ర విధిరేష ప్రకీర్తిత ఇతి ॥ సాక్ష్యుక్తావుపాదే
యం హేయం చ విభజతే మనుః ॥ స్వభావేనైవ యద్బ్రూయుస్తద్గ్రాహ్యం వ్యావ
హారికం । అతో యదన్యద్విబ్రూయుర్ధర్మార్థం తదపార్థకమితి ॥ బృహస్ప
తిః ॥ దేశకాలవయోద్రవ్యసంజ్ఞాజాతిప్రమాణతః । అన్యూనం చేన్నిగదితం సిద్ధం
సాధ్యం వినిర్దిశేత్ ॥ నారదః ॥ నిర్దిష్టేష్వర్థజాతేషు సాక్షీ చేత్సాక్ష్య ఆగతే । న
బ్రూయాదక్షరసమం న తన్నిగదితం భవేత్ ॥ బృహస్పతిః ॥ యత్రాశేషప్రతిజ్ఞార్థః

సాక్షిభిఃప్రతివర్ణితః । సజయీస్యాదన్యథాతు సాధ్యార్థంనసమాప్నుయాత్ । ఊనమభ్యధికంవార్థం విబ్రూయుర్యత్రసాక్షిణః। తదప్యనుక్తంవిజ్ఞేయ మేషసాక్షివిధిస్స్మృతమితి ॥ కాత్యాయనః॥ ఋణాదిషువివాదేషు స్థిరప్రాయేషునిశ్చితం । ఊనేవాభ్యధికేవార్థే ప్రోక్తేసాధ్యంనసిధ్యతి । దేశంకాలంధనంసంఖ్యాం రూపంజాత్యాకృతీవయః। విసంవదత్యత్ర సాక్ష్యేతదనుక్తంవిదుర్బుధాఇతి ॥ కూటసాక్ష్యమాహనారదః॥ శ్రావయిత్వాతతోన్యేభ్య స్సాక్షిత్వంయోనినిహ్నుతే। సవినేయోభృశతరం కూటసాక్ష్యపరోహిసఃఇతి॥యాజ్ఞవల్క్యః॥ నదదాతిహియస్సాక్ష్యంజానన్నపినరాధమః । సకూటసాక్షిణాంపాపై స్తుల్యోదండేనచైవహి॥ కూటసాక్షిణోదండమాహమనుః ॥ లోభాన్మోహాద్భయా న్మైత్రా త్కామాత్క్రోధాత్తథైవచ।అజ్ఞానాద్బాలభావాచ్చ సాక్ష్యంవితథముచ్యతే । ఏషామన్యతమేస్థానే యస్సాక్ష్యమనృతంవదేత్। తస్యదండవిశేషంతు ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః॥లోభాత్సహస్రదండస్తు మోహాత్పూర్వంతుసాహసం । భయాత్తుమధ్యమోదండో మైత్రాత్పూర్వంచతుర్గుణం । కామాద్దశగుణంపూర్వం క్రోధాత్తుద్విగుణంపరం। అజ్ఞానాద్ద్వేశతేపూర్ణే బాలిశ్యాచ్ఛతమేవతు । ఏతానాహుఃకూటసాక్ష్యే ప్రోక్తాన్దండాన్మనీషిభిః । ధర్మస్యావ్యభిచారార్థ మధర్మనిధనాయచ।కూటసాక్ష్యంతుకుర్వాణాం స్త్రీన్వర్ణాన్ధార్మికోనృపః। ప్రవాసయేద్దండయిత్వాబ్రాహ్మణంతువివాసయేత్।యస్యదృశ్యేతసప్తాహాదుక్తవాక్యస్యసాక్షిణః।రోగోగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమృణందాప్యోదమంచసఇతి॥ కాత్యాయనః॥ సాక్షీసాక్ష్యంనచేద్బ్రూయాత్సమదండంవహేదృణం । అతోన్యేషువివాదేషు త్రిశతందండమర్హతి । ఆహూతోయస్తునాగచ్ఛేత్సాక్షీరోగవివర్జిత । ఋణందమంచదాప్యస్స్యాత్త్రిపక్షాత్పరతస్తుసః ॥ కాత్యాయనః। అపృష్టస్స్వవచనే పృష్టస్యాకథనేతథా । సాక్షిణస్స్యుర్నిరోద్ధవ్యాః గర్హ్యాదండ్యాశ్చధర్మతఇతి ॥ సాక్షిణామనేకవిధత్వేగ్రాహ్యాన్విభజతేబృహస్పతిః ॥ సాక్షిద్వైధేప్రభూతాస్తు గ్రాహ్యాస్సామ్యేగుణాన్వితాః । గుణిద్వైధేక్రియాయుక్తా స్త త్సామ్యేశుచిమత్తరాఇతి॥ మనురపి॥ బహుత్వంప్రతిగృహ్ణీయా త్సాక్షిద్వైధేనరాధిపః ॥ సమేషుతుగుణోత్కృష్టా న్గుణిద్వైధేద్విజోత్తమానితి ॥ యత్తుకాత్యాయనేనోక్తం ॥ సాక్షిణాం నిఖిలానాంచనిర్దిష్టానాంతువాదినా। తేషామేకోన్యథావాదీ భేదాత్సర్వేనసాక్షిణఇతి ॥ తత్రసర్వశబ్దేనాన్యథావాది సహితానామేవ - బహూనామసాక్షిత్వముక్తం నపునఃకేవలా

నామితిమంతవ్యం - అన్యథా ద్వైవిధ్యబహూన్యాపివచనవిరోధాత్॥ సాక్షిత్వే విశేషాంతరమాహ నారదః॥ ద్వయోర్వివదతోరర్థే ద్వయోస్సత్సు చ సాక్షిషు। పూర్వపక్షో భవేద్యస్య భవేయుస్తస్య సాక్షిణః। ఆధర్యం పూర్వపక్షస్య యస్మిన్నర్థవశాద్భవేత్। వివాదే సాక్షిణస్తత్ర ప్రష్టవ్యాః ప్రతివాదినః॥ అత్రోదాహరణం॥ యత్రైకః క్షేత్రం ప్రతిగ్రహేణ ప్రాప్య భుక్త్వా త్యక్త్వా సకుటుంబో దేశాంతరం ప్రాప్తః పునరన్యేన లబ్ధం భుక్తం చ సోపి దేశవిప్లవాదినా దేశాంతరం సకుటుంబో గతః పునస్తా ద్వావపి చిరకాలాపగమే స్వవృత్తిలోభేన స్వస్థానమాగత్య క్షేత్రవివాదనిర్ణయాయాస్థానం యుగపదాగతౌ - తత్రైకః ప్రతిజానీతే హాయవర్మాఖ్యేన రాజ్ఞా స్వరాజ్యకాలే మహ్యం దత్తం మదీయం క్షేత్రం అన్యోపి ప్రజానీతే ధర్మపాలేన రాజ్ఞా మహ్యం దత్తం మదీయమేవ క్షేత్రం అథవాన్యస్త్వేవం ప్రతిజ్ఞాసత్యం హాయవర్మాఖ్యేనాస్మై దత్తం ఏతస్య హస్తాద్ధర్మపాలేన తత్క్షేత్రం క్రమేణ గృహీత్వా మహ్యం దత్తమితి సంతి చ ద్వయోర్వివాదినోస్సాక్షిణః తత్రేదముక్తం ద్వయోర్వివదతోరర్థ ఇతి॥ అయమర్థః - యస్య వివదమానస్య పూర్వపక్షో భవేత్ పూర్వకాలికస్య దానస్య సత్వహేతుతయోపన్యాసేన పక్షో భవేత్ - తస్య సాక్షిణః సభ్యైః ప్రష్టవ్యా భవేయుః - నేతరస్య సాక్షిణః - తేషాముత్తరకాలదాన సాక్షిత్వేనాసాక్షిప్రాయత్వాత్ - యదా పునరితరప్రతిజ్ఞాతార్థవశేన తస్య హస్తాత్క్రీత్వా మహ్యం దత్తమిత్యాదినా పూర్వదానపక్షోపన్యాసస్యాధర్యమకించిత్కరత్వం భవేత్ - తదా పశ్చాత్ప్రతిజానానస్య సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః - న పూర్వం ప్రతిజానానస్య సిద్ధసాధనత్వేన వైయర్థ్యాత్ - కింత్వసాక్షివదుపేక్షణీయాస్త ఇతి - పూర్వపక్షేధరీభూతే భవంత్యుత్తరవాదిన ఇతి - సాక్షిణమంతరేణ జ్ఞానోపాయమాహ॥ నారదః॥ అసాక్షిప్రత్యయాస్త్వన్యే షడ్వాదాః పరికీర్తితాః। ఉల్కాహస్తోగ్నిదో జ్ఞేయః శస్త్రపాణిశ్చ ఘాతుకః॥ కేశాకేశిగృహీతశ్చ యుగపత్పారదారికః। కుద్దాలపాణిర్విజ్ఞేయస్సేతుభేత్తా సమీపగః। తథా కుఠారపాణిస్తు వనచ్ఛేత్తా ప్రకీర్తితః। ప్రత్యగ్రచిహ్నైర్విజ్ఞేయో దండపారుష్యకో నరః। అసాక్షిప్రత్యయా హ్యేతే పారుష్యే తు పరీక్షణమ్॥ శంఖలిఖితావపి॥ కేశాకేశగ్రహణాత్పారదారికః - ఉల్కాహస్తోగ్నిదశ్శస్త్రపాణిర్ఘాతుకః కుద్దాలపాణిస్సేతుభేత్తా లోప్త్రహస్తశ్చోర ఇతి॥ లిఖితం నిరూప్యతే సాక్షినిరూపణోపసంహారానంతరం॥ తత్ర బృహస్పతిః॥ సాక్షిణామేష నిర్దిష్ట సంఖ్యాలక్షణనిశ్చయః। లిఖితస్యాధునా వచ్మి విధానమనుపూర్వశః॥

ఋణాదికేపిసమయే భ్రాన్తిస్సంజాయతేయతః। ధాత్రాక్షరాణిసృష్టాని పత్రారూఢాన్యతఃపురా ॥ దేశాచారయుతంవర్ష మాసపక్షాహవృద్ధిమత్ । ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తాంకంలేఖ్యముచ్యతే। రాజలేఖ్యంస్థానకృతం స్వహస్తలిఖితం తథా । లేఖ్యంతుత్రివిధంప్రోక్తం భిన్నంతద్బహుధాపునరితి ॥ ఏతత్త్రైవిధ్యం ద్వైవిధ్యేనసంగృహ్ణాతివసిష్ఠః ॥ లౌకికంరాజకీయంచలేఖ్యంవిద్యాద్ద్విలక్షణమితి ॥ తయోరవాంతరభేదమాహబృహస్పతిః ॥ భాగదాన క్రయాధాన సంవిద్దాసఋణాదిభిః। సప్తధాలౌకికంలేఖ్యం త్రివిధంరాజశాసనమ్ । భ్రాతరస్సంవిభక్తాయే స్వరుచ్యాతుపరస్పరమ్ । విభాగలేఖ్యంకుర్వంతి భాగలేఖ్యంతదుచ్యతే । భూమిందత్త్వాతుయత్పత్రం కుర్యాచ్చంద్రార్కకాలికమ్। అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం దానలేఖ్యంచతద్విదుః। గృహక్షేత్రాదికంక్రీత్వాతుల్యమూల్యాక్షరాన్వితమ్। పత్రంకారయతేయత్తుక్రయలేఖ్యంతదుచ్యతే । జంగమంస్థావరంబంధం దత్త్వాలేఖ్యం కరోతియత్॥ గోప్యభోగ్యక్రియాయుక్తమాధిలేఖ్యంతదుచ్యతే। గ్రామోదేశశ్చయత్కుర్యాన్మతంలేఖ్యంపరస్పరం ॥ రాజావిరోధిధర్మార్థం సంవిత్పత్రంవదంతితత్। వస్త్రాన్నహీనఃకాంతారే లిఖితంకురుతేతుయత్॥ కర్మాణితేకరోమీతి దాసపత్రంతదుచ్యతే। ధనంగృహీత్వాఋణ్యంతు స్వయంకుర్యాచ్చకారయేత్॥ యజ్ఞానపత్రంతత్ప్రోక్తమృణలేఖ్యంమనీషిభిః । దత్త్వాభూమ్యాదికంరాజా తామ్రపట్టేపటేథవా ॥ శాసనంకారయేద్ధర్మ్యం స్థానవంశాదిసంయుతం । అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం సర్వభాగవివర్జితం ॥ చంద్రార్కసమకాలీనం పుత్రపౌత్రాన్వయానుగం । దాతుఃపాలయితుఃస్వర్గం హర్తుర్నరకమేవచ । షష్టిర్వర్షసహస్రాణి దానచ్ఛేదఫలంలిఖేదితి ॥ స్వముద్రవర్షమాసాది దాత్రధ్యక్షాక్షరాన్వితం ॥ జ్ఞాతంమయేతిలిఖితం సంధివిగ్రహలేఖకైః।ఏవంవిధంరాజకృతం శాసనంసముదాహృతం । దేశాదికంయస్యరాజా లిఖిత్వాతుప్రయచ్ఛతి । సేవాశౌర్యాదినాతుష్టః ప్రసాదలిఖితంహితత్ । పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాంతంయదానృపః । ప్రదద్యాజ్జయినేలేఖ్యం జయపత్రం తదుచ్యతే। యత్తుపూర్వమభిహితంలిఖితందశధాస్మృతమితి॥తదత్రవిశదంసంపన్నంలౌకికస్యసప్తవిధత్వాద్రాజపత్రస్యత్రివిధత్వాత్ - శాసనమేకంజయపత్రంద్వితీయమాజ్ఞాప్రజ్ఞాపనయోరేకీకరణేన తృతీయంద్రష్టవ్యం ॥ వసిష్ఠస్తుతయోర్భేదమాశ్రిత్యచాతుర్విధ్యమాహ ॥ శాసనం ప్రథమంజ్ఞేయంజయపత్రంతథాపరం। ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రే రాజకీయంచతుర్విధం ॥ తత్రశాసనజ

యపత్రేణపూర్వేణముద్రాఙ్కితే శాసనేవిశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ దత్వాభూమిం
నిబన్ధంవా కృత్వాలేఖ్యంతు కారయేత్ । ఆగామిభద్రనృపతి పరిజ్ఞానాయపార్థి
వః॥ఇతి- అత్రనిబన్ధో వాణిజ్యాదికారిభిః - ప్రతిమాసంప్రతివర్షంవా కించిద్ధనమ
స్మై బ్రాహ్మణాయాస్యై దేవతాయైవా దేయమిత్యాది ప్రభుసమయలేఖ్యార్థః-
అత్రయద్యపిధనదాతృత్వంవాణిజ్యాదికర్తుస్తథాపినిబన్ధనకర్తు రేవపుణ్యంతదు
ద్దేశేనైవేతరస్యప్రవృత్తేః॥ వ్యాసోఽపి ॥ రాజ్ఞాతుస్వయమాదిష్టం సన్ధివిగ్రహలే
ఖకః । తామ్రపట్టేపట్టేవాపి ప్రలిఖేద్రాజశాసనం ॥ క్రియాకారకసబన్ధంసమా
సార్థక్రియాన్వితం ॥ క్రియాకారకయోస్సంబన్ధోయస్మిన్శాసనేతత్తథోక్తం- స
మాసార్థక్రియాన్వితం సంక్షిప్తార్థక్రియాన్వితమిత్యర్థః ॥ తత్రలేఖనీయార్థ
మాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అభిలేఖ్యాత్మనోవంశ్యానాత్మానంచమహీపతిః । పరిగ్ర
హపరీమాణం దానంభేదోపవర్ణనం ॥ వ్యాసోఽపి ॥ సమామాసతదర్ధాహర్నృ
పనామోపలక్షితం । ప్రతిగ్రహీతృజాత్యాది సగోత్రబ్రహ్మచారికం ॥ స్థానంవం
శానుపూర్వ్యంచ దేశంగ్రామముపాగతం । బ్రాహ్మణాంస్తు తథైవాన్యాన్మాన్యా
నధికృతాంల్లిఖేత్ । కుటుంబినోథ కాయస్థ దూతవైద్య మహత్తరాన్ ॥ మ్లే
చ్ఛచండాలపర్యంతాన్ సర్వాన్ సంబోధయన్నితి । మాతాపిత్రోరాత్మనశ్చ పు
ణ్యాయాముకసూనవే । దత్తంమయాముకాయాథ దానంసబ్రహ్మచారిణఇతి ॥ అ
పరమపివిశేషంసఏవాహ॥సన్నివేశంప్రమాణంచ స్వహస్తంచలిఖేత్స్వయం।ఏతన్మే
ముకగోత్రస్యాప్యముకస్యమహీపతేః॥సామాన్యోయంధర్మసేతు ర్నృపాణాం
కాలేకాలేపాలనీయోభవద్భిః । సర్వానేతాన్భావినః పార్థివేంద్రాన్ భూయోభూ
యోయాచతేరామచంద్రః ॥ జయపత్రేవిశేషమాహసఏవ॥వ్యవహారంస్వయం
దృష్ట్వాశ్రుత్వావాప్రాడ్వివాకతః। జయపత్రంతతోదద్యాత్పరిజ్ఞానాయపార్థివః॥
జంగమస్థావరంయేన ప్రమాణేనాత్మసాత్కృతమ్ । భోగాభిశాపసందిగ్ధో యస్స
వ్యాప్తిజయీభవేత్ । తస్యరాజ్ఞాప్రదాతవ్యం జయపత్రం సులేఖితమ్ । పూర్వో
త్తరక్రియాపాదం ప్రమాణంతత్పరీక్షణమ్ । నిగదంస్మృతివాక్యంచ యథాసభ్యం
వినిశ్చితమ్ । ఏతత్సర్వంసమాసేన జయపత్రేవిలేఖయేత్॥——ఇతిక్రియాపాదం-ప్ర
త్యాకలితపాదంనిగదంసాక్షివచనం॥ వసిష్ఠోఽపి ॥ ప్రాడ్వివాకాదిహస్తాంకం ము
ద్రితంరాజముద్రయా । సిద్ధేర్థేవాదినేదద్యా జ్జయినేజయపత్రకమితి॥ జయపత్ర
భేదమాహకాత్యాయనః॥ అనేనవిధినాలేఖ్యం పశ్చాత్కారంవిదుర్బుధాః । నిర

స్తాతుక్రియా యత్ర ప్రమాణేనైవ వాదినా । పశ్చాత్కారో భవేత్తత్ర న సర్వాసు విధీయతే । అన్యవాద్యాదిహీనేభ్య ఇతరేషాం ప్రదీయతే । వృత్తానువాద సంసిద్ధం తచ్చ స్యాజ్జయపత్రకమితి॥ క్రియా సాధనం ప్రమాణేనేతి వదన్ దివ్యసాధ్యవ్యవహారే న పశ్చాత్కార ఇతి సూచయతి- అన్యవాద్యాదయో యే హీనాస్తేభ్య ఇతరేషామహీనవాదీనామితి యావత్॥ ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనపత్రయో ర్లక్షణమాహ వసిష్ఠః ॥ ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రే ద్వే వసిష్ఠేన దర్శితే । సామన్తేష్వథ భృత్యేషు రాష్ట్రపాలాదికేషు చ । కార్యమాదిశ్యతే యేన తదాజ్ఞాపత్రముచ్యతే। ఋత్విక్పురోహితాచార్యమాన్యేష్వభ్యర్హితేషు చ। కార్యం నివేద్యతే యేన పత్రం ప్రజ్ఞాపనాత్మకమ్ ॥ పాఠఃయుతత్॥ జ్ఞానపదం పునర్వ్యాసేన నిరూపితమ్। లిఖేజ్జానపదం లేఖ్యం ప్రసిద్ధస్థానలేఖకః। రాజవంశక్రమయుతం వర్షమాసార్ధవాసరైః । పితృపూర్వం నామజాతీ ధనికర్ణికయోర్లిఖేత్। ద్రవ్యభేదం ప్రమాణంచ వృద్ధించోభయసమ్మతామితి॥ వసిష్ఠః॥ కాలం నివేశ్య రాజానం స్థానం నివసనం తథా। దాయకం గ్రాహకం చైవ పితృనామ్నా చ సంయుతమ్। జాతిం స్వగోత్రశాఖాంశ్చ ద్రవ్యమాధిం ససంఖ్యకమ్। వృద్ధిం గ్రాహకహస్తం చ విదితార్థౌ చ సాక్షిణావితి॥ గ్రాహకహస్తప్రవేశనమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సమాప్తేర్థే ఋణీ నామ స్వహస్తేన నివేశయేత్ । మతం మేముకపుత్రస్య యదత్రోపరిలేఖితమితి ॥ సాక్షిభిరపి స్వహస్తనివేశనం కర్తవ్యమిత్యాహ స ఏవ ॥ సాక్షిణశ్చ స్వహస్తేన పితృనామకపూర్వకమ్ । అత్రాహమముకస్సాక్షీ లిఖేయురితి తే సమాః । ఉభయాభ్యర్థితేనైతన్మయా హ్యముకసూనునా । లిఖితం హ్యముకేనేతి లేఖకస్త్వంతతో లిఖేదితి॥ లౌకికలిఖితస్య సప్తవిధత్వం బృహస్పతినా దర్శితం॥ వ్యాసస్తు ప్రకారాంతరేణాష్టవిధత్వమాహ ॥ చిరకంచ స్వహస్తంచ తథోపగతసంజ్ఞితమ్ । ఆధిపత్రం చతుర్థం చ పంచమం క్రయపత్రకమ్। షష్ఠంతు స్థితిపత్రాఖ్యం సప్తమం సంధిపత్రకమ్ । విశుద్ధిపత్రకం చైవ మష్టధా లౌకికం స్మృతమితి॥ తేషాం లక్షణముచ్యంతే ॥ తత్ర సంగ్రహకారః ॥ చిరకం నామ లిఖితం పురాణైః ప్రౌఢలేఖకైః। అర్థిప్రత్యర్థినిర్దిష్టైర్యథాసంభవసంస్తుతైః । స్వకీయైః పితృనామాద్యైరర్థిప్రత్యర్థిసాక్షిణామ్ । ప్రతినామభిరాక్రాంతమర్థిసాక్షిస్వహస్తవత్। స్పష్టాపగమసంయుక్తం యదాస్మృత్యుపలక్షణమితి॥ కాత్యాయనః ॥ గ్రాహకేణ స్వహస్తేన లిఖితం సాక్షివర్జితమ్ । స్వహస్తలేఖ్యం విజ్ఞేయం ప్రమాణంతత్స్మృతంబుధైః ॥ ఏవమేవ దాయకేన లిఖితం గ్రాహకేనాభ్యుపగతం లేఖ్యముపగతాఖ్యం విజ్ఞే

యం ॥ ఆధిపత్రమాహ నారదః ॥ ఆధిం కృత్వాతుయోద్రవ్యం ప్రయుఙ్క్తేస్వధ
నం ధనీ । యత్తత్ర క్రియతే లేఖ్య మాధిపత్రం తదుచ్యత ఇతి॥ అన్వాధిలేఖ్యవిశేషమా
హప్రజాపతిః ॥ ధనీధనేన తేనైవ పరమాధం నయేద్యది । కృత్వా తదాధి లిఖితం
పూర్వం వాస్య సమర్పయేదితి ॥ పితామహః ॥ క్రీతే క్రయప్రకాశార్థం ద్రవ్యంయ
త్క్రియతే క్వచిత్ । విక్రేత్రనుమతం క్రేత్రా జ్ఞేయం తత్క్రయపత్రకమితి॥ చాతుర్వి
ద్యపురశ్రేణి గణపౌరాదికస్థితేః । తత్సిద్ధ్యర్థం తు యల్లేఖ్యం తద్భవేత్స్థితిపత్రకం।
ఉత్తమేషు సమస్తేషు త్వభిశాపే సమాగతే । వృత్తానువాదలేఖ్యంయ జ్జ్ఞేయం త
త్సంధిపత్రకమ్ । అభిశాపే సముత్తీర్ణే ప్రాయశ్చిత్తే కృతే జనైః । విశుద్ధిపత్రకం
జ్ఞేయం తేభ్యస్సాక్షిసమన్వితమితి ॥ అన్యదపిలేఖ్యమాహ కాత్యాయనః ॥ సీమావి
వాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయత ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దత్వర్ణం పాటయే
త్పత్రం శుద్ధ్యై వాన్యత్తు కారయేదితి ॥ లేఖ్యస్య ప్రయోజనమాహ మరీచిః ॥ స్థావరే
విక్రయాధానే విభాగాద్యేతథైవ చ । లిఖితేనాప్నుయాత్సిద్ధి మవిసంవాద ఏవ చ।
లిప్యనభిజ్ఞస్త్వన్యేన లేఖయేదిత్యాహ నారదః॥ అలిపిజ్ఞ ఋణీయస్స్యా ల్లేఖయేత్స్వ
మతం తు సః । సాక్షీ వా సాక్షిణాన్యేన సర్వసాక్షిసమీపత ఇతి ॥ పత్రనాశాదౌ ప
త్రాన్తరం లేఖ్యమిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దేశాంతరస్థే దుర్లేఖ్యే నష్టోన్మృష్టే
హృతే తథా । భిన్నే దగ్ధే తదా భిన్నే లేఖ్యమన్యత్తు కారయేత్ ఇతి॥ యచ్చ నారదేనో
క్తం ॥ లేఖ్యే దేశాంతరన్యస్తే శీర్ణే దుర్లిఖితే హృతే । సతస్తత్కాలకరణ మస
తో దృష్టదర్శనమితి ॥ తద్ధనదానోద్యతఋణికవిషయం ॥ లేఖ్యపరీక్షామాహ బృ
హస్పతిః॥ త్రివిధస్యాపి లేఖ్యస్య భ్రాన్తిస్సంజాయతే తథా।ఋణిసాక్షిలేఖకానాం
హస్తాత్సంశోధయేత్తత ఇతి॥ కాత్యాయనః॥ రాజాక్రియాంసమాహూయయథా
న్యాయ్యం విచారయేత్ । లేఖ్యాచారేణ లిఖితం సాక్ష్యాచారేణ సాక్షిణః । వ
ర్ణవాక్యక్రియాయుక్త మసందిగ్ధం స్ఫుటాక్షరమ్ । అహీనక్రమచిహ్నం చ లేఖ్యం
తత్సిద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ లేఖ్యస్య ప్రామాణ్యస్య సిద్ధిమాహ స ఏవ ॥ లేఖ్యం తు ద్వివి
ధం ప్రోక్తం స్వహస్తాన్యకృతం తథా । అసాక్షిమత్సాక్షిమచ్చ సిద్ధిర్దేశస్థితిస్త
యోరితి॥ దేశస్థితిర్దేశాచారః॥ స్వహస్తకృతే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వినా
పి సాక్షిభిర్లేఖ్యం స్వహస్తలిఖితం తు యత్ । తత్ప్రమాణం స్మృతం సర్వం బలో
దధికృతాదృతే ఇతి ॥ పరహస్తకృతే విశేషమాహ॥ వాదిభ్యామభ్యనుజ్ఞాతం లేఖకే
న ససాక్షికమ్ । లిఖితం సర్వకార్యేషు తత్ప్రమాణం శ్రుతం బుధైరితి ॥ ఆధిపత్రే నా

రదఆహ ॥ దేశాచారవిరుద్ధంయ ద్వ్యక్తాదివిధిలక్షణమ్ । తత్ప్రమాణంస్మృతం లేఖ్యం అవిలుప్తక్రమాక్షరమితి॥ లేఖ్యదోషమాహ కాత్యాయనః ॥ స్థానభ్రష్టా స్త్వపత్రస్థా స్సందిగ్ధాలక్షణచ్యుతాః । యదాసంస్థాపితావర్ణాః కూటలేఖ్యంతదాభవేత్ । దేశాచారవిరుద్ధంయ త్సందిగ్ధంక్రమవర్జితమ్ । కృతమస్వామినా యచ్చ సాక్ష్యహీనంచదుష్యతీతి॥ హారీతోపి ॥ యచ్చకాకపదాకీర్ణం తల్లేఖ్యం కూటతామియాత్ ।విహీనంయత్కూటసాక్ష్యంసహితం చరితంచయత్ ॥ బృహస్పతిః॥దూషితోగర్హితస్సాక్షీ యత్రైకోపినివేశితః।కూటలేఖ్యంతుతత్రాహు ర్లేఖకోనాధతద్విధః। ముమూర్షుశిశుభీరార్త స్త్రీమత్తవ్యసనాతురైః॥ నిశోపధిబలాత్కార కృతంలేఖ్యంనసిధ్యతి । అత్యుజ్జ్వలంచిరకృతం మలినం స్వల్పకాలికమ్ । భగ్నోన్మృష్టాక్షరయుతం లేఖ్యంకూటత్వమాప్నుయాత్ ॥ నారదోపి ॥ మత్తాభియుక్తస్త్రీబాల బలాత్కారకృతంతుయత్ । తదప్రమాణలిఖితం భయోపధికృతంతథా॥ కాత్యాయనోపి ॥ సాక్షిదోషాద్భవేద్దుష్టం పత్రంవై లేఖకస్యవా । ధనికస్యాపివా దోషా త్తథావాఋణికస్యచేతి ॥ దోషాన్భావయితుం సఏవాహ॥ ప్రమాణస్యహాయేదోషాః వక్తవ్యాస్తేపివాదినా । గూఢాస్తుప్రకటాస్సభ్యైః కార్యాశాస్త్రప్రదర్శనాత్॥ ఉద్భావనప్రకారాంశ్చ సఏవాహ ॥ సాక్షిలేఖనకర్తారః కూటతాయాంతితేయదా । తదాదోషాఃప్రవక్తవ్యా దుష్టే లేఖ్యంప్రదూష్యతి। న లేఖకేనలిఖితం నదృష్టంసాక్షిభిస్తథా । ఏవంప్రత్యర్థినోక్తేతు కూటలేఖ్యం ప్రకీర్తితమ్ । నాతథ్యేనప్రమాణంతు దూషన్నైవతుదూషయేత్ । మిథ్యాభియోగేదండ్యస్స్యా త్సాధ్యార్థాచ్చాపిహీయతే ॥ అనంతరంభావిరాజకృత్యమాహ బృహస్పతిః ॥ ఏవందుష్టంనృపస్థానే యస్మిన్నర్థేవిచార్యతే । విమృశ్యబ్రాహ్మణైస్సార్ధం పత్రదోషాన్నిరూపయేత్ ॥ యదా పునస్స్వహస్తనిహ్నవేన లిఖితందూషయతితదాతదారూఢసాక్ష్యాదితోదుష్ట మదుష్టంవేతినిశ్చేతవ్యమిత్యాహ సఏవ॥ దత్తంలేఖ్యేస్వహస్తంతు ఋణికోయదినిహ్నుతే । పత్రస్థైస్సాక్షిభిర్వాచ్యో లేఖకస్యానుతేనవా ॥ నిశ్చయం కుర్యాదితిశేషః ॥ సందిగ్ధలేఖ్యనిర్ణయమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సందిగ్ధలేఖ్యశుద్ధిస్స్యా త్స్వహస్తలిఖితాదిభిః । యుక్తిప్రాప్తిక్రియాచిహ్నసంబంధాగమహేతుభిరితి ॥ నారదోపి॥ యస్మింస్తుసంశయోలేఖ్యేభూతాభూతేకృతఃక్వచిత్ । తత్స్వహస్తక్రియాచిహ్న ప్రాప్తియుక్తిభిరుద్ధరేదితి॥బృహస్పతిరపి ॥ వివిధస్యాస్యలేఖస్య భ్రాంతిస్సంజాయతే యదా । ఋణిసాక్షిలేఖ

కానాం హస్తాత్సంశోధయేత్తత ఇతి ॥ కాత్యాయనః ॥ అథ పంచత్వమాపన్నో
లేఖకస్సహసాక్షిభిః । తత్స్వహస్తాదిభిస్తేషాం విశుద్ధ్యేత న సంశయః ॥ ఋణీ స్వహ
స్తసందేహే జీవతో వామృతస్య చ । తత్స్వహస్తకృతైరన్యైః పత్రైర్లేఖ్యం విని
ర్ణయః । సముద్రేశు యదా లేఖ్యే మృతాస్సర్వేపి తత్స్థితాః । లిఖితం తత్ప్రమా
ణంతు మృతేష్వపిహి తేషు వై ॥ విష్ణురపి ॥ యత్ర ర్ణీ ధనికో వాపి సాక్షీ వా లేఖకో
పి వా । మ్రియతే తత్ర తల్లేఖ్యం తత్స్వహస్తైః ప్రసాధయేదితి ॥ నిరాకరణే వ్యవస్థి
తాని సాధనాన్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ లిఖితం లిఖితేనైవ సాక్షిమత్సాక్షిభిర్హరే
త్ । కూటోక్తా సాక్షిణో వాక్యా ల్లేఖకస్య చ పత్రకం । ఆఢ్యస్యానికటస్థస్య య
చ్ఛ్రాన్తేనన యాచితమ్ । శుద్ధగనశంకయా తత్తు లేఖ్యం దుర్బలతామియాత్ । లేఖ్యం
వింశత్సమాతీతం మదృష్టాశ్రావితం చ యత్ । న తత్సిద్ధిమవాప్నోతి తిష్ఠత్స్వపి హి సా
క్షిషు । ప్రయుక్తశాంతలాభేతు లిఖితం యో న దర్శయేత్ । నజ్ఞాయతే చ ఋణికం
తత్సందిగ్ధత్వమాప్నుయాత్ ॥ నారదోపి ॥ యోశ్రుతార్థమదృష్టార్థం వ్యవ
హారార్థమాగతం । న లేఖ్యం సిద్ధిమాప్నోతి జీవత్స్వపి హి సాక్షిషు । మృతాస్స
సాక్షికా యత్ర ధనికర్ణిక లేఖకాః । తదప్య పార్థలిఖితం నచేదాధిస్థిరాశ్ర
యః । అదృష్టాశ్రావితం లేఖ్యం ప్రమీతధనికర్ణికమ్ । అబద్ధం లగ్నకం చైవ బహు
కాలం న సిద్ధ్యతి ॥ లేఖ్యహానేరపవాదమాహ - బృహస్పతిః ॥ ఉన్మత్తజడమూకా
నాం రాజభీతప్రవాసినామ్ । అప్రగల్భభయార్తానాం లేఖ్యం హానిమవాప్ను
యాత్ ॥ ఇతి॥ లేఖ్యసిద్ధిప్రకారమాహ నారదః॥ దర్శితం ప్రతికాలం యచ్ఛ్రావితం
స్మారితం తథా । లేఖ్యం సిద్ధ్యతి సర్వత్ర మృతేష్వపి హి సాక్షిషు॥ కాత్యాయనోపి॥
సర్వేషం ప్రథితం యత్తు లేఖ్యం తత్సిద్ధిమాప్నుయాత్ । దుష్టే పత్రే స్ఫుటం దోషం నో
క్తవాన్ ఋణికో యది । తతో వింశతి వర్షాణి క్రాంతం పత్రం స్థిరం భవేత్ । శక్తస్య
సన్నిధావర్థో యస్య లేఖ్యేన భుజ్యతే । వర్షాణి వింశతిర్యావ త్తత్పత్రం దో
షవర్జితం । అథ వింశతి వర్షాణి ఆధిర్భుక్తస్సునిశ్చితః । యేన లేఖేన తత్సిద్ధం
లేఖ్యం దోషవివర్జితమ్ । సీమావివాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయతే । తస్యాదో
షాః ప్రవక్తవ్యాః యావద్వర్షాణి వింశతిః । ఆధానసహితం యత్ర ఋణం లేఖ్యే ని
వేశితమ్ । మృతసాక్షి ప్రమాణం తు స్వల్పభోగేతు తద్విదుః ॥ ప్రాప్తం వానేన చే
త్కించిద్బాధశ్చాత్ర నిరూపితం । వినాపి ముద్రయా లేఖ్యం ప్రమాణం మృతసాక్షి
కమ్ । యది లబ్ధం న చేత్కించిత్ప్రతిజ్ఞప్తిర్వాక్కృతా భవేత్ । ప్రమాణమేవ లిఖితం

స్మృతా యద్యపి సాక్షిణ ఇతి ॥ లేఖ్యానాం మిథో విరోధే బాధ్యబాధక ప్రకారమా
హ వ్యాసః ॥ స్వహస్తకాజ్జానపదం తస్మాత్తు నృపశాసనమ్ । ప్రమాణతరమిష్టం
హి వ్యవహారార్థమాగతం ॥ సాక్ష్యాద్యసంభవే హారీతః ॥ న మయైతత్కృతం ప
త్రం కూటమేతేన కారితం । అధఃకృత్య తు తత్పత్రమర్థే దివ్యేన నిర్ణయః ॥ ప్రజాపతిః ॥
స్వనామగోత్రైస్తత్తుల్య రూపం లేఖ్యం క్వచిద్భవేత్ । అగృహీతేఽధనే తత్ర కా
ర్యో దివ్యేన నిర్ణయ ఇతి ॥ కృత్స్నదానాసమర్థం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్యః ॥ లేఖస్య పృష్ఠే
ఽభిలిఖేద్దత్త్వా తదృణికో ధనమ్ । ధనికోపగతం దద్యాత్స్వహస్తపరిచిహ్నితమి
తి ॥ లేఖ్యదోషమనుద్ధరతో దండమాహ కాత్యాయనః ॥ కూటోక్తౌ సాక్షిణాం
వాక్యం లేఖకస్య చ పత్రకమ్ । న యేచ్ఛుద్ధిం న యః కూటం స దాప్యో దండముత్తమమి
తి ॥ సాక్షిణాం వాక్యం లేఖకస్య పత్రం చ కూటోక్తౌ ఉక్తవిధం యో వాదీ కూటం
శుద్ధిం న నయేత్ స ఉత్తమసాహసం దండ్య ఇత్యర్థః ॥ స్థావరాదౌ తు విశేషమాహ
స ఏవ ॥ స్థావరే విక్రయాధానే లేఖ్యం కూటం కరోతి యః । స సమ్యగ్భావితః కా
ర్యో జిహ్వాపాణ్యంఘ్రివర్జితః ॥ తేన అస్య లేఖ్యధారకస్యైవ తల్లేఖ్యాగమన కారణ
ముద్భావనీయమిత్యాహ వ్యాసః ॥ యచ్చాన్యస్య కృతం లేఖ్యమన్యహస్తే ప్రదృశ్య
తే । అవశ్యం తేన వక్తవ్యం పత్రస్యాగమనం తత ఇతి ॥ నారదోఽపి ॥ లేఖ్యం యచ్చా
న్యనామాకం వాద్యంతరకృతం భవేత్ । విప్రత్యయే పరీక్ష్యం తత్సంబంధాగమహే
తుభిః ॥

—(*) ఇతి లేఖ్యప్రకరణమ్. (*)—

లిఖితోపసంహారపురస్సరం భుక్తిముపక్రమతే ॥ బృహస్పతిః ॥ ఏతద్విధానమా
ఖ్యాతం సాక్షిణాం లిఖితస్య చ । సాంప్రతం స్థావరప్రాప్తౌ భుక్తేస్తు విధిరుచ్యత ఇ
తి ॥ స్థావరప్రాప్తినిమిత్తాని స ఏవాహ ॥ విద్యయా క్రయబంధేన శౌర్యాప్తం చా
న్వయాగతమ్ । సపిండస్యాప్రజస్యాంశః స్థావరం సప్తధాప్యత ఇతి ॥ నారదోఽపి ॥
లబ్ధం దానాత్క్రయాత్ప్రాప్తం శౌర్యాద్వైవాహికం తథా । బాంధవాదప్రజా
జ్జాతం షడ్విధస్తు ధనాగమ ఇతి ॥ ఆగమపూర్వకమేవ భుక్తేః ప్రామాణ్యమిత్యా
హ హారీతః ॥ న మూలేన వినా శాఖా అంతరిక్షే ప్రరోహతి । ఆగమస్తు భవేన్మూలం
భుక్తిః శాఖా ప్రకీర్తితేతి ॥ నారదోఽపి ॥ ఆగమేన విశుద్ధేన భోగో యాతి ప్రమాణతామ్ ।
అవిశుద్ధాగమో భోగః ప్రామాణ్యం నైవ గచ్ఛతీతి ॥ ఆగమాద్దీర్ఘకాలత్వాదికమపి భు
క్తేః ప్రామాణ్య కారణమిత్యాహ స ఏవ ॥ ఆగమో దీర్ఘకాలశ్చ విచ్ఛేదోపరవో
జ్ఝితః । ప్రత్యర్థిసన్నిధానశ్చ పంచాంగో భోగ ఇష్యతే ॥ అన్యతరాంగవైకల్యే భోగస్య

ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యాహ నారదః॥ సంభోగం కేవలం యస్తు కీర్తయేన్నాగమం క్వచిత్ । భోగఛలాపదేశేన విజ్ఞేయస్స తు తస్కర ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ ప్రణష్టాగమలేఖ్యేన భోగారూఢేన వాదినా । కాలః ప్రమాణం దానం చ కీర్తనీయాని సంసది॥ దానమిత్యాగమోపలక్షణార్థం - చ - సంతత్యాది సముచ్చయార్థః - పచాంగేషు విప్రతిపత్తౌ సాధనీయమిత్యాహ॥ సంగ్రహకారః॥ భుక్తిః ప్రసాధనే ముఖ్యాః ప్రథమం తు కృషీవలాః । గ్రామణ్యః క్షేత్రసామంతాస్తస్సమాపతయః క్రమాత్॥ లిఖితం సాక్షిణో భుక్తిః క్రియా క్షేత్రగృహాదిషు । ఆగమే క్రయదానాదౌ ప్రత్యాఖ్యాతే చిరంతనా॥ ఉత్పన్నసత్తా ప్రవాదే క్రయదానాదావాగమే ప్రతివాదినా ప్రత్యాఖ్యాతే లిఖితసాక్షిభుక్తయః క్రియాః ప్రమాణం॥ భుక్తిభేదానాహ॥ కాత్యాయనః॥ భుక్తిస్తు ద్వివిధా ప్రోక్తా సాగమానాగమా తథా॥ త్రిపూరుషీయా స్వతంత్రా నాగమాల్పా తు సాగమేతి । పురుషత్రయానుగతా భుక్తిరాగమానుపన్యాసేపి ప్రమాణం-స్వల్పా తు భుక్తిరాగమసహితైవ ప్రమాణం - ఏతదేవాహ బృహస్పతిః॥ భుక్తిస్త్రిపురుషీ యత్ర చతుర్థే సంప్రవర్తితా । తద్భోగస్థిరతాం యాతి న పృచ్ఛేదాగమం క్వచిత్॥ అనిషేధేన యద్భుక్తం పురుషైస్త్రిభిరేవ తు । తత్రనైవాగమః కార్యో భుక్తిస్త్రిపురుషీ యతః॥ తత్రనైవాగమః కార్యో భుక్తిస్తత్రగరీయసీతి వా పాఠః॥ త్రిపురుషభోగేన షష్టిసంవత్సరాదయ ఉపలక్ష్యంతే॥ అత ఏవ వ్యాసః॥ వర్షాణి వింశతిం భుక్తా స్వామినా వ్యాహతా సతీ । భుక్తిస్సా పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపౌరుషీ॥ త్రిపౌరుషీ త్రిగుణితా న తతోన్వేష్య ఆగమ ఇతి॥ బృహస్పతిః॥ నవతిసంవత్సరానుపలక్షయతి॥ పితా పితామహో యస్య జీవేచ్చ ప్రపితామహః । త్రింశత్సమా యా తు భుక్తా భూమిరవ్యాహతా పరైః॥ భుక్తిస్సా పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపౌరుషీ । త్రిపౌరుషీ చ త్రిగుణా పరతస్స్యాచ్చిరంతనీ॥ స్మృత్యంతరే॥ పంచత్రింశద్వర్షో పౌరుషో భోగ ఇత్యుక్తః॥ వర్షాణి పంచత్రింశత్తు పౌరుషో భోగ ఉచ్యతే॥ ఇతి॥ యది వింశతివర్షః పౌరుషో భోగః యది వా త్రింశద్వర్షః పంచత్రింశద్వర్షో వా సర్వథాపి త్రిపురుషభోగేన తత్కారణయోగ్యకాల ఉపలక్ష్యతే॥ అత ఏవ కాత్యాయనః॥ స్మార్తే కాలే క్రియా భూమేస్సాగమా భుక్తిరిష్యతే । అస్మార్తేనుగమాభావాత్ క్రమాత్త్రిపురుషాగతేతి॥ అనుగమాభావాదితి యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావేనాగమాభావనిశ్చయాసంభవాత్॥ ఏతదుక్తం భవతి॥ స్మరణయోగ్యపంచాశద్వర్షపర్యంతాతీతకాలమధ్యే ప్రారబ్ధా భుక్తిస్స్వత

రప్రమాణావగతాగమమూలైవ స్వత్వేప్రమాణం స్వతః స్వమూలాగమావ
గతేర్యోగ్యానుపలబ్ధ్యాబాధ్యమానత్వాత్ - స్మరణాయోగ్యేపునః పంచాధిక
శతవర్షాతీతకాలాత్పూర్వాచీనేకాలే ప్రారబ్ధాభుక్తిః స్వదార్ఢ్యాధ్యవసితాగమ
మూలికాం వినాపిమానాంతరావగతాగమమూలతాసత్వేప్రమాణమితి - అస్మి
న్నేఽపికాలే అనాగమస్మృతిపరంపరాయాం సత్యాంనభోగఃప్రమాణం॥ అతఏవ
నారదః॥ అనాగమంతుయోభుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి। చోరదండేనతంపా
పం దండయేత్పృథివీపతిరితి॥ నిశ్చితానాగమాశ్చ భోగాస్తైనైవదర్శితాః ॥ అన్వా
హితంహృతంన్యస్తం బలావష్టబ్ధయాచితే। అప్రత్యక్షంచయద్భుక్తంషడేతాన్యా
గమంవినా ॥ అన్వాహితమన్యస్మై దాతుమర్పితంహృతమాహృతం న్యస్తంని
క్షిప్తంబలావష్టబ్ధం రాజప్రసాదాదిబలావష్టంభేన భుక్తంయాచితం పరకీయమలం
కారాద్యర్థ మానీతం ॥ సంవర్తోఽపి ॥ యారాజ్ఞాక్రోధలోభేన ఛలాన్యాయే
నవాకృతా । ప్రదత్తాన్యస్యతుష్టేన నసాసిద్ధిమవాప్నుయాదితి ॥ యత్తు హారీతే
నోక్తం ॥ అన్యాయేనాపి యద్భుక్తం పిత్రాపూర్వతరైస్త్రిభిః । నతచ్ఛక్యం
పరాహర్తుం క్రమాత్త్రిపురుషాగతమితి ॥ ఏతచ్చాన్యాయేనాపి భుక్తమాహ
ర్తుమశక్యం కింపునర్న్యాయేన భుక్తమితి॥ శాసనవిరోధేభుక్తేరప్రామాణ్యమా
హబృహస్పతిః ॥ యస్య త్రిపురుషీభుక్తిః పారంపర్యక్రమాగతా । నసాచాలయి
తుంశక్యా పూర్వకాచ్ఛాసనాదృతే॥ యత్తుపితామహేనోక్తం॥స్వహస్తాజ్ఞానప
దం తస్మాత్తున్నృపశాసనం । తతస్త్రిపురుషోభోగః ప్రమాణాంతరమిష్యతఇతి॥ త
త్ప్రివాదపరంపరయా తత్ప్రసిద్ధ్యనిశ్చితాగమభోగవిషయం - సత్యవిచ్ఛేదేపూ
ర్వపురుషప్రసాధితాగమాగమాభుక్తిః ప్రమాణమిత్యాహబృహస్పతిః ॥ భుక్తి
ర్బలవతీశాస్త్రే ప్రవిచ్ఛిన్నాచిరంతనీ । విచ్ఛిన్నాపిహిసాజ్ఞేయా యాతుపూర్వ
ప్రసాధితా ॥ చిరంతన్యాఃభుక్తేః క్వచిదపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ యోభి
యుక్తఃపరేతస్యాత్తస్యదీక్షితముద్ధరేత్ ।నతత్రకారణంభుక్తిరాగమేనవినాకృతా॥
నారదోఽపి ॥ తథారూఢవివాదస్య ప్రేతస్యవ్యవహారిణః । పుత్రేణసోఽర్థస్సంసా
ధ్యేన తద్భోగాన్నివర్తతేఇతి॥అనుద్ధారేత్వభియుక్తస్యైవదండఃనతత్పుత్రాదేః-
తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥ ఆగమస్తుకృతోయేన సదండ్యస్తమనుద్ధరన్। నతత్సుతస్త
త్సుతోవాభోగహానిస్తయోరపి ॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యాహకాత్యాయనః॥ ఆహర్తా
భుక్తియుక్తోపిలేఖ్యదోషాన్విశోధయేత్। తత్సుతోభుక్తిదోషాంస్తులేఖ్యదోషాంస్తు

నాప్నుయాత్ ॥ త్రిప్రకారేషువ్యవస్థితం సాధకంక్రమేణ దర్శయతినారదః ॥ ఆ
దౌతుకారణందానం మధ్యేభుక్తిస్తుసాగమా । అంతతోభుక్తిరేవైకా సంతతా
యాచిరంతనీ ॥ అక్షరార్థస్తుసంగ్రహకారేణదర్శితః ॥ కృతాగమస్యోక్తకాలే
భుక్తేశ్చ ప్రథమాగమః। తస్యైవాత్మతృతీయస్య ప్రభుభుక్తిస్స్ఫుటాగమా। భుక్తి
ర్యాసాచతుర్థస్యా ప్రమాణం సంతతాగతా। పరిత్యక్తాగమాభుక్తిః కేవలైవ
ప్రభుర్గతేతి॥ క్వచిద్భుక్తేరేవప్రాబల్యమితరాభ్యామిత్యాహ కాత్యాయనః॥ రథ్యా
నిర్గమనద్వారజలవాహాదిసంశయే। భుక్తిరేవతుగుర్వీస్యాత్ప్రమాణేష్వితినిశ్చయ ఇతి॥
నారదోఽపి॥ విద్యమానేపిలిఖితే జీవత్స్వపిహిసాక్షిషు। విశేషతస్థావరాణాం యన్న
భుక్తంనతత్స్థిరం॥ సంవర్తోఽపి॥ భుజ్యమానే గృహక్షేత్రే విద్యమానేతురాజని। భుక్తి
ర్యస్యభవేత్తస్య నలేఖ్యం తత్రకారణమితి ॥ ఏతచ్చలేఖ్యావైయర్థ్యకథనార్థము
క్తం-నపునసభోగస్య స్వామిప్రతిపాదనార్థంతస్యభోగమాత్రేణస్వామితాసిద్ధేః
అపహారేణాపిభోగసంభవాత్ ॥ అతఏవకాత్యాయనః ॥ నోపభోగే బలంకార్య
మాహర్త్రా తత్సుతేనవా । పశుస్త్రీపురుషాదీనామితిధర్మోవ్యవస్థిత ఇతి॥
యత్తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తం ॥ పశ్యతోఽబ్రువతోభూమే ర్హానిర్వింశతివార్షికీతి॥
యదపిప్రజాపతినోక్తం ॥ అధ్యాసనాత్సమారభ్య భుక్తిర్యస్యావిఘాతినీ । సమా
వింశత్యవధికా తస్యతాంనవిచారయేదితి॥ తదేతదాసేధమకుర్వతాం ఫలహానివిష
యం నతు భూహానివిషయం - అస్వాతంత్ర్యకాలోపలక్షితభుక్తేరేవ తత్రప్రామా
ణ్యాత్ ॥ అతఏవబృహస్పతిః ॥ త్రిపురుషంభుజ్యతేయేన సమక్షం భూరవారితా।
తస్యస్యాన్నాపహర్తవ్యా క్షమాలింగతచేద్వదేదితి॥ ఆధ్యాదిషూపేక్షకస్యనఫలహా
నిరిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆధిస్సీమోపనిక్షేప జడబాలధనైర్వినా । తథోపని
ధిరాజస్త్రీ శ్రోత్రియాణాంధనైరపీతి ॥ మనురపి ॥ ఆధిస్సీమాబాలధనం నిక్షేపో
పనిధిస్త్రియః। రాజస్వంశ్రోత్రియద్రవ్యం నోపభోగేననశ్యతీతి ॥ శ్రోత్రియగ్రహ
ణమన్యాసక్తోపలక్షణార్థం ॥ అత ఏవకాత్యాయనః ॥ బ్రహ్మచారీ చరేత్కించి
ద్వ్రతంషట్త్రింశతాబ్దికమ్ । అర్థార్థీ చాన్యవిషయే దీర్ఘకాలంవసేన్నరః॥ స
మావృత్తోవ్రతీకుర్యాత్స్వధనాన్వేషణంతతః ॥ పంచాశదాబ్దికోభోగస్తద్ధనస్యా
పహారకః । ప్రతివేదంద్వాదశాబ్దః కాలోవిద్యార్థినాంస్మృతః ॥ శిల్పవిద్యార్థి
నాంచైవ గ్రహణాంతఃప్రకీర్తితః । సుహృద్భిర్బంధుభిశ్చైషా యత్స్వంభుక్తమ
పశ్యతామ్ । నృపాపరాధినాంచైవ నతత్కాలేనహీయత ఇతి॥ ధనస్యదశవార్షికీ

హానిరితియదుక్తం తస్యావిషయవిశేషసంకోచమాహమరీచిః॥ ధేనుర్వాహ్యాలంకరణం యాచితంప్రతిపూర్వకమ్ ।చతుఃపంచాబ్దికంజేయా మన్యథా హానిమాప్నుయాదితి ॥ అత్రాపవాదమాహ మనుః ॥ సంప్రీత్యాభుజ్యమానాని ననశ్యంతి కదాచన । ధేనురుష్ట్రోవహన్నశ్వో యశ్చదమ్యఃప్రయుజ్యతే ॥ యాచితేష్వపవాదమాహవ్యాసః ॥ యాచ్నాధర్మేణయద్భుక్తం శ్రోత్రియైరాజపూరుషైః । సుహృద్భిర్బాంధవైర్వాపి నతద్భోగేనహీయతే ॥ బృహస్పతిరపి ॥ అనాగమంతు యద్భుక్తం గృహక్షేత్రాపణాదికమ్ । సుహృద్భిర్బంధుభిశ్చైవ నతద్భోగేనహీయతఇతి ॥ అహానౌకారణమాహసఏవ ॥ ధర్మజ్ఞయశ్రోత్రియేస్యా ద్భయంస్యాద్రాజపూరుషే । స్నేహస్సుహృద్బాంధవేషు భుక్తమేతైర్నహీయతేఇతి॥ క్వచిదేకదేశభోగ అనుపభుక్తప్రదేశాంతరేషు ప్రమాణం॥తదాహ బృహస్పతిః॥ యద్యేకశాసనేగ్రామే క్షేత్రారామాశ్చలేఖితాః । ఏకదేశోపభోగేపి సర్వేభుక్తాభవంతితఇతి॥ ... ... *

—(*) ఇతి భుక్తిప్రకరణమ్. (*)—

భుక్త్యుపసంహారపురస్సరందివ్యముపస్థాపయతి॥బృహస్పతిః॥ స్థావరస్యాతదాఖ్యాతం లాభభోగప్రసాధనం । ప్రమాణహీనేవాదేతుకర్తవ్యాదైవికీక్రియేతి॥ దివ్యముపదిశతి బృహస్పతిః॥ ధటోగ్నిరుదకంచైవ విషంకోశశ్చపంచమః । షష్ఠశ్చతండులఃప్రోక్తః సప్తమంతప్తమాషకమ్ । అష్టమం ఫాలమిత్యుక్తం నవమం ధర్మజంతథా । దివ్యాన్యేతానిసర్వాణి నిర్దిష్టాని స్వయంభువా । యస్మాద్దేవైః ప్రయుక్తాని పృష్టకార్థేమహాత్మభిరితి॥శంఖః॥ తత్రదివ్యంనామతులాధారణం-విషాశనమగ్ని ప్రవేశోలోహధారణమిష్టాపూర్తప్రదానమన్యాంశ్చశపథాన్కారయేదితి ॥ శపథాశ్చబృహస్పతినాదర్శితాః॥ సత్యవాహనశస్త్రాణి గోబీజకనకానిచ । దేవబ్రాహ్మణపాదాశ్చ పుత్రదారశిరాంసిచ । ఏతేచశపథాఃప్రోక్తాఃఅల్పార్థేసుకరాస్సదేతి॥ శంఖలిఖితావపి ॥ ఇష్టాపూర్తప్రదానమన్యాంశ్చ శపథాన్కారయేదితి ॥ ఉద్దిష్టానాందివ్యానాం మధ్యేతులాదీనిమహాభియోగే ప్రయోక్తవ్యానీతి ॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః ॥ తులాగ్న్యాపోవిషంకోశో దివ్యానిహ విశుద్ధయే । మహాభియోగేష్వేతాని శీర్షకస్థేభియోక్తరీతి॥ ఏషామగ్నిశబ్దేనతప్తాయఃపిండః-తప్తమాషః - తప్తఫాలంచ-గృహ్యతే - కోశమల్పేపిదాపయేదితి - స్వల్పాభియోగేవిహితస్యకోశస్యతు తులాదిషుపాఠః సావష్టంభాభియోగేపిప్రాప్త్యర్థః.

సమహాభియోగేష్వేవేతి నియమార్థః - అన్యథా కోశస్య శంకాభియోగ ఏవ ప్రాప్తిస్స్యాత్॥ అవష్టంభాభియుక్తానాం ఘటాదీని వినిర్దిశేత్ । తండులాశ్చైవ కోశశ్చ శంకాస్వేవ న సంశయః ఇతిస్మరణాత్ ॥ కాత్యాయనః॥ శంకావిశ్వాససంధానే విభాగే రిక్థినాం సదా । క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమేవ ప్రదాపయేదితి॥ పితామహోపి॥ విస్రంభే సర్వశంకాసు సంధిః కార్యార్థ ఏవ చ॥ ఏషు కోశః ప్రదాతవ్యో నిత్యం చిత్తవిశుద్ధయే । శీర్షకం వివాదపరాజయనిబంధనో వాదండః ॥ తత్ర తిష్ఠతీతి శీర్షకస్థః - యదా శీర్షకస్థోభియోక్తా న స్యాత్తదైతాని దివ్యాని న దేయాని॥ తథా చ నారదః ॥ శిరోవర్తి యదా న స్యాత్తదా దివ్యం న దాపయేత ఇతి ॥ దివ్యదాననియమమాహ పితామహః॥ అభియోక్తా శిరస్థానే దివ్యేషు పరికల్పితః। అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి॥ కాత్యాయనోపి ॥ న కశ్చిదభియోక్తారం దివ్యేషు వినియోజయేత్ । అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం దివ్యవిశారదైరితి ॥ అభియుక్తాయ దాతవ్యమిత్యస్య నియమస్యాపవాదమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రుచ్యా వాన్యతరః కుర్యాదితరో వర్తయేచ్ఛిర ఇతి ॥ నారదోపి॥ అభియోక్తా శిరస్థానే దివ్యేషు పరికల్పితః । ఇచ్ఛయా త్వితరః కుర్యాదితరో వర్తయేచ్ఛిర ఇతి ॥ క్వచిద్విషయవిశేషే శిరో వినాపి దివ్యం దేయమిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ పార్థివైశ్శంకితానాం తు తులాదీని నియోజయేత్ । ఆత్మశుద్ధివిధానే చ న శిరస్తత్ర కల్పయేత్ । లోకాపవాదదుష్టానాం శంకితానాం చ దస్యుభిః । తులాదీని నియోజ్యాని న శిరస్తత్ర వై భృగుః । న శంకాసు చిరం కోశే కల్పయేత్తు కదాచన । అశిరాంసి చ దివ్యాని రాజా భృత్యేషు దాపయేదితి ॥ విషయవిశేషేషు దివ్యవిశేషాన్ వ్యవస్థాపయతి సంగ్రహకారః॥ ఘటాదీని విషాంతాని గురుష్వర్థేషు దాపయేదితి ॥ పితామహః ॥ అవష్టంభాభియుక్తానాం ఘటాదీని వినిర్దిశేత్ । తండులాశ్చైవ కోశశ్చ శంకాస్వేతాన్ నియోజయేదితి॥ కాత్యాయనః ॥ శిరస్థాయివిహీనాని దివ్యాని పరివర్జయేత్ । ఘటాదీని విషాంతాని కోశ ఏకో శిరాస్స్మృతః ఇతి ॥ ధనతారతమ్యే దివ్యవ్యవస్థామాహ బృహస్పతిః॥ విషం సహస్రే పహృతే పాదోనే చ హుతాశనః। త్రిభాగోనే చ సలిలమర్ధే దేయో ఘటస్సదా । చతుశ్శతాభియోగే తు దాతవ్యస్తప్తమాషకః । త్రిశతే తండులా దేయాః కోశశ్చైవ తదర్థకే । శతే హృతే పహృతే చ దాతవ్యం ధర్మశోధనమ్ । గోచోరస్య ప్రదాతవ్యం సభ్యైః ఫాలం ప్రయత్నతః। ఏషాం సంఖ్యా నికృష్టానాం మధ్యానాం ద్విగుణస్స్మృతః । చతుర్గుణోత్తమానాం తు కల్పనీయా పరీక్షకైరితి ॥ కాత్యాయ

ప్రకల్పయేన్నైవ రాజా ధర్మపరాయణః ॥ ఏతైరేవ నియుక్తానాం సాధూనాం దివ్య మర్హతీతి । నేచ్ఛంతి సాధవో యత్ర తత్ర శోధ్యాస్స్వకైర్నరైరితి ॥ యదపి పితామహే నోక్తం ॥ సవ్రతానాం కృశాంగానాం బాలవృద్ధతపస్వినాం । స్త్రీణాం తు న భవేద్ది వ్యం యది ధర్మస్త్వపేక్ష్యత ఇతి ॥ తదగ్న్యంబువిషవిషయం ॥ యత్తు కాత్యాయనే నోక్తం ॥ అస్పృశ్యాధమదాసానాం మ్లేచ్ఛానాం పాపకారిణాం । ప్రాతిలోమ్యప్ర సూతానాం నిశ్చయో న తు రాజని ॥ తత్ప్రసిద్ధాని దివ్యాని సంశయే తేషు నిర్దిశేదితి ॥ తత్తైర్నియుక్తస్వజనాలాభవిషయం ॥ హారీతస్తు వర్ణవిషయే విశేషమాహ । రాజ న్యేఽగ్నిం ఘటం విప్రే వైశ్యే తోయం నియోజయేదితి ॥ సర్వేషు సర్వదివ్యం వా విషవర్జం ద్విజోత్తమే । న విషం బ్రాహ్మణే దద్యాద్విషం వర్ణాంతరే స్మృతం ॥ కోశతండులధ ర్మాంస్తు ధర్మసంభవమేవ చ । పుత్రదారాదిశపథాన్ సర్వవర్ణే ప్రయోజయేదితి ॥ దివ్యానాం కాలవిశేషమాహ పితామహః ॥ చైత్రో మార్గశిరాశ్చైవ వైశాఖశ్చ త థైవ చ ॥ ఏతే సాధారణా మాసా దివ్యానామవిరోధినః । ధటస్సర్వర్తుకః ప్రోక్తో వాతే వాతి విసర్జయేత్ ॥ అగ్నిశ్శిశిరహేమంతే వర్షాస్వపి చ దాపయేత్ । గ్రీష్మే స లిలమిత్యుక్తం హేమకాలే తు వర్జయేదితి ॥ నారదోఽపి ॥ అగ్నిశ్శిశిరహేమం తే వర్షాసు పరికీర్తితః । శరద్గ్రీష్మే తు సలిలం హేమంతే శిశిరే విషం ॥ న శీతే తోయ శుద్ధిస్స్యాన్నోష్ణకాలేఽగ్నిశోధనమ్ । న ప్రావృషి విషం దద్యాత్ప్రవాతే న తులాం నృప ఇతి ॥ విష్ణురపి ॥ స్త్రీబ్రాహ్మణవికలాసమర్థరోగిణాం తులా దేయా సా చ న వాతి వాయౌ - న కుష్ఠ్యసమర్థలోహకారిణామగ్నిర్దేయః - శరద్గ్రీష్మయోశ్చ న కుష్ఠి పైత్తికబ్రాహ్మణానాం విషం దేయం - ప్రావృషి చ న శ్లేష్మవ్యాధ్యర్దితానాం భీరూ ణాం శ్వాసకాసినామంబుజీవినాం చోదకం - హేమంత శిశిరయోశ్చ న నాస్తికే భ్యః కోశో దేయో వ్యాధిమరణోపసృష్టే చేతి ॥ పితామహోఽపి ॥ పూర్వాహ్ణాగ్నిప రీక్షాస్స్యాత్పూర్వాహ్ణే చ ధటో భవేత్ । మధ్యాహ్నే తు జలం దేయం ధర్మతత్త్వ మభీప్సతా । దివసస్య తు పూర్వాహ్ణే కోశశుద్ధిర్విధీయతే । రాత్రౌ తు పశ్చిమే యామే విషం దేయం సుశీతలమితి ॥ దివ్యదేశానాహ ॥ ప్రాఙ్ముఖో నిశ్చలః కార్య శ్శుచౌ దేశే ధటస్సదా । ఇంద్రస్థానే సభాయాం వా రాజద్వారే చతుష్పథ ఇతి ॥ ఇం ద్రస్థానం ప్రఖ్యాత దేవతాయతనోపలక్షణం ॥ అత ఏవ నారదః ॥ సభారాజకుల ద్వార దేవాయతన చత్వర ఇతి ॥ అధికారివిశేషేణ దేశవిశేషాన్వ్యవస్థాపయతి కాత్యాయనః ॥ ఇంద్రస్థానేఽభిశస్తానాం మహాపాతకినాం నృణాం । నృపద్రోహ

ప్రవృత్తానాంరాజద్వారేప్రయోజయేత్ । ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం దివ్యందే
యంచతుష్పథే । అతోన్యేషుతుకార్యేషు సభామధ్యేవిదుర్బుధాఇతి ॥ దివ్యదేశా
ద్యనాదరే దివ్యస్యప్రామాణ్యహాని రిత్యాహనారదః ॥ అదేశకాలదత్తానిబహి
ర్వాసకృతానిచ । వ్యభిచారంసదార్థేషు కుర్వంతీహనసంశయః ॥ ఇతి - వా
సోనివాసఃజనస్థానంతస్మాద్బహిఃనిర్జనప్రదేశఇతియావత్॥ తథాచపితామహః॥
దివ్యేషుసర్వకార్యాణి ప్రాడ్వివాకస్సమాచరేత్ । అధ్వరేషుయథాధ్వర్యుః సోప
వాసోనృపాజ్ఞయేతి॥ తతఆవాహయేద్దేవాన్ విధినానేనధర్మవిత్ । ప్రాఙ్ముఖః
ప్రాంజలిర్భూత్వా ప్రాడ్వివాకస్తతోవదేత్ । ఏహ్యేహి భగవన్ధర్మ అస్మిన్ది
వ్యేసమావిశ । సహితోలోకపాలైశ్చ వస్వాదిత్యమరుద్గణైః । ఆవాహ్యతు ధటే
ధర్మం పశ్చాదంగానివిన్యసేదితి॥ ధటగ్రహణంసర్వదివ్యోపలక్షణార్థం- ఏషాం
ధర్మాణాంసర్వదివ్యసాధారణత్వాత్॥అలింగవిన్యాసప్రకారస్తేనైవదర్శితః॥ ఇం
ద్రంపూర్వేతుసంస్థాప్య ప్రేతేశందక్షిణేతథా। వరుణంపశ్చిమేభాగేకుబేరంచోత్త
రేతథా । అగ్న్యాదిలోకపాలాంశ్చ కోణభాగేషువిన్యసేత్ ॥ ఇంద్రఃపీతోయమ
శ్శ్యామో వరుణస్స్ఫటికప్రభః। కుబేరస్తుసువర్ణాభ స్త్వగ్నిశ్చాపిసువర్ణభః।
తథైవనైరృతిశ్శ్యామో వాయుర్ధూమ్రఃప్రశస్యతే । ఈశానస్తుభవేద్రక్త ఏ
వంధ్యాయేత్క్రమాదిమాన్ ।ఇంద్రస్యదక్షిణేపార్శ్వేవసూనావాహయేద్బుధః।ధ
రోధ్రువస్తథా సోమఆపశ్చైవానిలోనలః । ప్రత్యూషశ్చప్రభాసశ్చవసవో
ష్టౌప్రకీర్తితాః । దేవేశేశానయోర్మధ్యే ఆదిత్యానాంతథాయనమ్ । ధాతా
ర్యమాచమిత్రశ్చ వరుణశ్చభగస్తథా । ఇంద్రోవివస్వాన్పూషాచ పర్జన్యోద
శమస్స్మృతః। తతస్త్వష్టా తతోవిష్ణు రజఘన్యోజఘన్యజః । ఇత్యేతే ద్వాదశాది
త్యానామభిఃపరికీర్తితాః । అగ్నేఃపశ్చిమభాగేతు రుద్రాణామయనంవిదుః ॥ వీ
రభద్రశ్చశంభుశ్చ గిరిశశ్చమహాయశాః। అజైకపాదహిర్బుధ్న్యః పినాకీచాపరా
జితః। భువనాధీశ్వరశ్చైవ కపాలీచవిశాంపతిః । స్థాణుర్భగశ్చభగవాన్ రుద్ర
స్త్వేకాదశస్స్మృతాః। ప్రేతేశరక్షో మధ్యేచ మాతృస్థానం ప్రకల్పయేత్ । బ్రా
హ్మీమాహేశ్వరీచైవ కౌమారీవైష్ణవీతథా । వారాహీచైవమాహేంద్రీ చాముం
డాగణసంయుతా । నిర్ఋతేరుత్తరేభాగేగణేశాయతనంవిదుః॥ వరుణస్యోత్తరే
భాగే మరుతాంస్థానముచ్యతే । గగనస్స్పర్శనోవాయు రనిలోమరుతస్తథా । ప్రా
ణఃప్రాణేశజీవౌచ మరుతోష్టౌప్రకీర్తితాః । ధటస్యోత్తరభాగేతుదుర్గామావా

హోమయేద్బుధః । ఏతాసాం దేవతానాంచ స్వనామ్నా పూజనం విదుః । భూషావసా
నగంధమాల్యైర్దత్వాచార్ఘ్యాదికం క్రమాత్ । అర్ఘ్యాది పశ్చాదంగానాం భూ
షాం తాం పరికల్పయేత్ । గంధాదికాం నివేద్యాంతాం పరిచర్యాం ప్రకల్పయేత్ ।
చతుర్దిక్షు తథా హోమః కర్తవ్యో వేదపారగైః । ఆజ్యేన హవిషా చైవ స
మిద్భి ర్హోమసాధనైః । సావిత్ర్యా ప్రణవేనాథ స్వాహాంతేనైవ హోమ
యేదితి ॥ ప్రణవాదికాం గాయత్రీ ముచ్చార్య పునఃస్వాహాకారాంతే ప్రణవ ము
చ్చార్య సమిదాజ్యచరూన్ ప్రత్యేక మష్టోత్తరశతం జుహుయాత్ - అనుక్తసం
ఖ్యాయత్రస్యా చ్ఛతమష్టోత్తరం స్మృతమితి ॥ ఏతత్సర్వముపవాసాది పూర్వకం
కర్తవ్యం॥ తదాహ నారదః ॥ అహోరాత్రోషితే స్నాత ఆర్ద్రవాససి మానవే।
పూర్వాహ్ణే సర్వదివ్యానాం ప్రదాన మనుకీర్తిత మితి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ స
చేలస్నాతమాహూయ సూర్యోదయ ఉపోషితమ్ । కారయేత్సర్వదివ్యాని నృప
బ్రాహ్మణసన్నిధావితి ॥ పితామహోపి॥ త్రిరాత్రోపోషితాయైవ ఏక రాత్రోషితా
యవా । నిత్యం దేయాని దివ్యాని శుచయే చార్ద్రవాసస ఇతి ॥ అయం చోపవాసవి
కల్పో బలవదబలవద్విషతయా ద్రష్టవ్యః॥ హోమానంతరం పితామహః ॥ యంచార్థ
మభియుక్తస్స్యాల్లిఖిత్వా తంతు పత్రకే । మంత్రేణానేన సహితం తత్కార్యం చ శి
రోగతమ్ ॥ మంత్రశ్చ ॥ ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయం
యమశ్చ । అహశ్చరాత్రిశ్చ ఉభేచ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమితి ॥ అ
యంచ విధిస్సర్వదివ్యసాధారణః ॥ ఇమం మంత్రవిధిం కృత్స్నం సర్వదివ్యేషు యోజయే
దితి పితామహ స్మరణాత్ ॥ ప్రయోగావసానే దక్షిణాం దద్యాత్ ॥ తథాచ సపి
వ ॥ ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్చ తోషయేదితి॥ ఇతి దివ్యమాతృకా.

(*) అథ ఘటవిధిః. (*)

తత్ర పితామహః ॥ ప్రాఙ్ముఖో నిశ్చలః కార్యః శుచౌ దేశే ఘటస్సదా । ఇంద్ర
స్థానే సభాయాం వా రాజద్వారే చతుష్పథ ఇతి ॥ నారదోపి ॥ సభా రాజగృహద్వా
ర సురాయతన చత్వర ఇతి ॥ పితామహః ॥ విశాలాముచ్ఛ్రితాం శుభ్రాం ఘటశా
లాంతు కారయేత్ । తత్రస్థో నోపహన్యేత శ్వభిశ్చాండాలవాయసైః । కవాట బీజ
సంయుక్తాం పరిచారకరక్షితాం । పానీయాదిసమాయుక్తాం మశూన్యాం కారయే
న్నృప ఇతి ॥ ఘటనిర్మాణ ప్రకారమాహ - పితామహః ॥ చతుర్హస్తాతులా కా

ర్యా పాదౌ కార్యౌ తథావిధౌ । అంతరంతుతయోర్హస్తౌ భవేదధ్యర్ధమేవవా ।
ఛిత్వాతుయజ్ఞియంవృక్షం యూపవన్మంత్రపూర్వకమ్ । ప్రణమ్య లోకపాలేభ్య
స్తులాకార్యామనీషిభిరితి ॥ నారదః ॥ ఖాదిరీంకారయేత్తత్రనిర్వ్రణాంశుక్లవర్జి
తామ్ । శింశుపాంతదలాభేతు సాలంవాకోటరైర్వినా । అర్జునస్తిలకోశోకాతి
నిశారక్తచందనః । ఏవంవిధానికాష్ఠాని ధటార్థంపరికల్పయేత్ । చతురశ్రాస్థితిః
స్థానైర్ధటికర్కటకాదిభిః ॥ పితామహః ॥ చతురశ్రాతులాకార్యా దృఢాబు
జ్యేత్తథైవచ । కటకానిచదేయాని త్రిషుస్థానేషుయత్నతః । హస్తద్వయంనిఖాదంతు
పాదయోరుభయోరపి ॥ వ్యాసః ॥ హస్తద్వయంనిఖేయంతు ప్రోక్తంముండకయో
ర్ద్వయోః । షడ్ఢస్తంతుతయోఃప్రోక్తం ప్రమాణంపరిమాణతఇతి ॥ పితామహోపి ॥
తోరణేతుతథాకార్యే పార్శ్వయోరుభయోరపి ॥ ధటాదుచ్చతరేస్యాతాం ని
త్యందశభిరంగులైః । అవలంబౌతుకర్తవ్యౌ తోరణాభ్యామధోముఖౌ । మృణ్మ
యౌసూత్రసంబద్ధౌ ఘటమస్తకచుంబినావితి ॥ నారదః ॥ శిక్యద్వయంసమాసజ్య
ధటకర్కటయోర్దృఢః । ఏకత్రశిక్యేపురుషమన్యత్రతులయేచ్ఛిలామ్ । మృత్పిండమ
భిశస్తంచ తులాయాంధారయేత్సమమ్ । ధారయేదుత్తరేపార్శ్వే పురుషందక్షిణేశి
లామ్ । పిటకంపూరయేత్తస్మిన్నిష్టకాగ్రావపాంసుభిరితి ॥ పితామహోపి ॥ పరీక్షకా
నియోక్తవ్యాస్తులామానవిశారదాః । వణిజోహేమకారశ్చ కాంస్యకారాస్తథై
వచ । కార్యఃపరీక్షకైర్నిత్యమవలంబసమోధటః । ఉదకంచప్రదాతవ్యంధటస్యో
పరిపండితైః । యస్మిన్నప్లవతేతోయం సవిజ్ఞేయస్సమోధటఇతి ॥ పితామహః ॥
తోలయిత్వానరంపూర్వం పశ్చాత్తమవతారయేత్ । ధటంతుకారయేన్నిత్యం ప
తాకాధ్వజశోభితమ్ । తతఆవాహయేద్దేవాన్విధినానేనమంత్రవిత్ । వాదిత్రతూర్య
ఘోషేణ గంధమాల్యానులేపనైరితి ॥ అత్రవిశేషమాహనారదః ॥ రక్తైర్గంధైశ్చ
మాల్యైశ్చదధ్యపూపాక్షతాదిభిః । అర్చయేత్తుధటంపూర్వంతతశ్శిష్టాంస్తుపూజ
యేదితి ॥ ఇంద్రాదీనిత్యర్థః - తతఃప్రాడ్వివాకస్తులామామంత్రయేత్ ॥ తదా
హ పితామహః ॥ ధటమామంత్రయేచ్చైవం విధినానేన శాస్త్రవిత్ । త్వం
ధటబ్రహ్మణాసృష్టః పరీక్షార్థం దురాత్మనామ్ । ధకారాద్ధర్మమూర్తిస్త్వం
టకారాత్కుటిలంనరమ్ । ధృతో భావయసేయస్మాద్ధటస్తేనాభిధీయసఇతి ॥ శా
స్త్రవిత్ప్రాడ్వివాకః ॥ త్వమేవధటజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః । వ్యవహారాభి
శస్తోయం మానుషస్తోల్యతేత్వయి । తదేనంసంశయాత్తస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హ

సీతి ॥ తతశ్శోధ్యాస్తులామామంత్రయేత్తదాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ తులాధారణవిద్వద్భి రభియుక్తస్తులాశ్రితః । ప్రతిమానసమీభూతో రేఖాంకృత్వావ తారితః । త్వంతులేసత్యధామాసి పురాదేవైర్వినిర్మితా । తత్సత్యంవదకల్యాణి సంశయాన్మాంవిమోచయ । యద్యస్మి పాపకృన్మాతః తతోమాం త్వమధోనయ । శుద్ధశ్చేద్గమయే దూర్ధ్వం మాంతులే త్యభిమంత్రయేదితి ॥ తతఃప్రాడ్వివాక స్తులాధారకం శపథైర్నియమ్యశోధ్యం పునరారోపయేత్॥ తథాచనారదః ॥ సమయం పరిగృహ్యాథపునరారోపయేన్నరమ్ । నివాతేవృష్టిరహితే శిరస్యారోప్యపత్రకమితి ॥ సమయాఃశపథాః॥తేచ విష్ణునాదర్శితాః ॥ బ్రహ్మఘ్నేయేకృతాలోకాః యే లోకాఃకూటసాక్షిణః । తులాధారస్యతేలోకా స్తులాంధారయతోమృషేతి ॥ పునరారోపణానంతరం ॥ నారదః ॥ త్వంవేత్సిసర్వభూతానాం పాపాని సుకృతానిచ । త్వమేవదేవజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః । వ్యవహారాభిశస్తోయం మానపస్తోల్యతేత్వయి ।తదేనంసంశయారూఢంధర్మతస్త్రాతుమర్హసీతి॥దేవాసురమనుష్యాణాం సత్యేత్వమతిరిచ్యతే।సత్యసంధోసిభగవన్ శుభాశుభవిభావనైః।ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయంయమశ్చ । అహశ్చరాత్రిశ్చఉభేచ సంధ్యే ధర్మశ్చజానాతి నరస్యవృత్తమితి ॥ తదనంతరంపితామహః ॥ జ్యోతిర్విద్బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠః కుర్యాత్కాలపరీక్షణం । వినాడ్యఃపంచవిజ్ఞేయాఃపరీక్షాకాలకోవిదైః ॥ సాక్షిణోబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా యథాదృష్టార్థవాదినః । జ్ఞానినశ్శుచయోలుబ్ధా నియోక్తవ్యానృపేణతు ॥ తేషాంవచనతోగమ్య శ్శుద్ధ్యశుద్ధివినిర్ణయఇతి॥ త్రిశతగుర్వక్షరోచ్చారణకాలః పంచవినాడ్యాత్మకోభవతి ॥ ఉక్తంచ ॥ దశగుర్వక్షరఃప్రాణః షట్ప్రాణాస్స్యాద్వినాడికేతి ॥ శుధ్యశుద్ధినిర్ణయకారణమాహనారదః ॥ తులితోయదివర్ధేత సశుద్ధస్స్యాన్నసంశయః । సమోవాహీయమానోవా నవిశుద్ధోభవేన్నరఇతి ॥ వ్యాసః॥ అధోగతోనవైశుద్ధ్యే చ్ఛుద్ధ్యేదూర్ధ్వగతిస్తథా । సమోపినవిశుద్ధ స్స్యాదేషాశుద్ధిరుదాహృతా ॥ శిక్యచ్ఛేదేక్షభంగేచ భూయశ్చారోపయేన్నరం । ఏవంనిస్సంశయజ్ఞానా త్తతోభవతినిర్ణయః॥ శుద్ధేస్తుసంశయోనారదేనప్రపంచితః॥తులాశిరోభ్యాముద్భ్రాంతంవిచలన్యస్తలక్షణం। యదావాయుప్రేపన్నోవాచలత్యూర్ధ్వమధోపివా।నిర్ముక్తస్సహసావాపి తదానైకతరంవ్రజేదితి ॥ అయమర్థః ॥ యదాతులాంతౌ తిర్యక్చాలితౌ, యదాచస మమతాజ్ఞానార్థాన్యస్తముదకాదిచలితం, యదాచ వాయునాప్రేరితాతులాధా

ర్ధ్వ౯మధశ్చకంపతే,యదాచతులాధారకేనహాస్తాత్ప్రముచ్యతే,తదాజయంపరా
జయంవాననిశ్చేనుయాదితి॥రాజ్ఞః కర్తవ్యమాహపితామహః॥ ససంతిసాక్షిణస్సర్వే
శుద్ధ్యశుద్ధిన్యసేత్తదా। సద్భిఃపరివృతోరాజా శుద్ధమాహూయపూజయేత్ ॥ ఋ
త్విక్పురోహితాచార్యా౯ దక్షిణాభిశ్చతోషయేత్ । ఏవంకారయితారాజా భు
క్త్వాభోగా౯మనోరమా౯ ॥ మహతీం కీర్తి౯మాప్నోతి బ్రహ్మభూయాయకల్ప
తఇతి ॥

—(*) ఇతి ధటవిధిః. (*)—

అథాగ్నివిధిః తత్రపితామహః ॥ అగ్నేర్విధిం ప్రవక్ష్యామి యథావచ్ఛా
స్త్రచోదితమ్ । కారయేన్మండలాన్యష్టౌ పురస్తాన్నవమం తథా ॥ ఆగ్నేయం
మండలం చాద్యం ద్వితీయంవారుణం తథా । తృతీయం వాయుదైవత్యం చతు
ర్థ౯ం యమదైవతమ్ । పంచమం త్వింద్రదైవత్యం షష్ఠం కౌబేర ముచ్యతే ॥ స
ప్తమంసోమదైవత్యం సావిత్రంత్వష్టమంతథా ॥ పురస్తాన్నవమంయత్తు తన్మహ
ద్దైవతంవిదుః। గోమయేనకృతానిస్యు రద్భిఃపర్యుక్షితానిచ । ద్వాత్రింశదంగులం
ప్రాహుమ౯ండలా న్మండలాంతరమ్ । అష్టభిమ౯ండలైరేవ మంగులీనాం శతద్వ
యం । షట్పంచాశత్సమధికం భూమేస్తు పరికల్పనా ॥ మండలేమండలేదేయాః కు
శాఃశాస్త్రప్రచోదితాఃఇతి॥తత్రనవమంమండలమపరిమితాంగుళిప్రమాణకం॥ త
ద్విహాయాష్టభిర్మండలైరష్టభిశ్చాంతరాళైఃప్రత్యేకం షోడశాంగులిప్రమాణకైరం
గులానాంషట్పంచాశదధికశతద్వయంసంపద్యతే॥అంగులిప్రమాణంచ స్మృత్యంతరే
భిహితం॥తిర్యగ్యవోదరాణ్యష్టావూర్ధ్వావావ్రీహయస్త్రయః॥ప్రమాణమంగులస్యో
క్తంవితస్తిర్ద్వాదశాంగులేతి॥అత్రచగమ్యానిసప్తైవమండలానిసతమాదాయ సప్తై
వమండలానిశనైర్వ్రజేదితియాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్॥నారదోపి ॥ హస్తాభ్యాంతంస
మాదాయప్రాడ్వివాకసమీరితః।స్థిత్వైకస్మింస్తతోన్యానివ్రజేత్సప్తత్వజిహ్మగః। అ
సంభ్రాంతశ్శనైర్గచ్ఛేదక్రుద్ధస్స్పష్టమంప్రతి।నపాతయేత్తామప్రాప్యయాభూమిఃప
రికల్పితా।నమండలమతిక్రామేన్నచార్వాగర్పయేత్పదం।మండలంచాష్టమంగత్వాత
తోగ్నింవిసృజేన్నరఇతి॥ అగ్నివిసర్గశ్చనవమేమండలేకార్యః॥తదాహపితామహః॥అ
ష్టమంమండలంగత్వా నవమేనిక్షిపేద్బుధఇతి ॥ అథపిండపరిమాణ మాహపితామ
హః ॥ అశ్రిహీనంసమంకృత్వా అష్టాంగులమయోమయం । పిండంతుపాతయేద
గ్నౌపంచాశత్పలికంసమమితి॥ప్రథమమండలాద్దక్షిణతోగ్నింప్రతిష్ఠాప్య - అగ్నయే
పావకాయస్వాహేతిమంత్రేణాష్టోత్తరశతవారంప్రాడ్వివాకోజుహుయాత్ - శాం

త్యర్థంజుహుయాదగ్నౌ ఘృతమష్టోత్తరంశతమితిస్మరణాత్ ॥ తస్మిన్నేవాగ్నావ
యఃపిండంలోహకారేణతాపయేత్ ॥ తదాహనారదః॥ జాత్యైవలోహకారో
యః కుశలశ్చాగ్నికర్మణి । దృష్టప్రయోగశ్చాప్యత్రతే నాయోగ్నౌతుతాపయే
త్ । అగ్నివర్ణమయః పిండంసస్ఫులింగంసురంజితం।పంచాశత్పలికంభూయః కా
రయిత్వా శుచిర్ద్విజః । తృతీయతాపే తప్యంతం బ్రూయాత్సత్య పురస్కృత
మితి ॥ లోహశుద్ధ్యర్థ ముపతప్తం లోహముదకే నిక్షిప్య పునస్సంతాప్యోదకే
నిక్షిప్య పునస్సంతాపనం తృతీయస్తాపః - తస్మిన్ తాపే వర్తమానే ధర్మావా
హనాదిపూర్వోక్తవిధిం విధాయపిండస్థమగ్నిమేభిర్మంత్రైరభిమంత్రయేత॥
మంత్రాశ్చ నారదేన దర్శితాః ॥ త్వమగ్నే వేదాశ్చత్వార స్త్వంచ యజ్ఞేషు
హూయసే।త్వందేవముఖంసర్వంవానాంత్వంముఖంబ్రహ్మవాదినాం।జఠరస్థోహిభూ
తానాంతతో వేత్సిశుభాశుభం। పాపంపునాసివైయస్మాత్తస్మాత్పావకముచ్యా
సే । పాపేషుదర్శయాత్మానమర్చిష్మాన్భవపావక । అథవాశుద్ధభావేషు శీతో
భవహుతాశన । త్వమగ్నేసర్వభూతానా మంతశ్చరసిసాక్షివత్।త్వమగ్నే దేవ
జానీషేన విదుర్యానిమానుషాః । వ్యవహారాభిశస్తోయంమానుషస్శుద్ధిమిచ్ఛతి। త
దేనంసంశయాదస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హసీతి ॥ తత్రాదావేవవ్రీహివిమర్దనే
నశోధ్యస్యకరౌలక్షయేత్ ॥ తదాహవిష్ణుః॥ కరౌవిమృదితవ్రీహీంతస్యాదావేవలక్ష
యేదితి - లక్షయేదిత్యస్యార్థోనారదేనవివృతః ॥ లక్షయేత్తస్యచిహ్నాని హస్త
యోరుభయోరపి । ప్రకృతాని చగూఢానిసవ్రణాన్యవ్రణానిచ । హస్తక్షతేషుస
ర్వేషుకుర్యాద్ధంసపదానితం ॥ అగ్నిధారణాత్పూర్వమేతానీతిజ్ఞానార్థంతస్య
శోధ్యస్యకరద్వయస్థితవ్రణాదిస్థానేషుఅలక్తకాదిరసేనహంసపదాని కుర్యాదిత్య
ర్థః ॥ తతఃకర్తవ్యమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ కరౌవిమృదితవ్రీహీ లక్షయిత్వా
తతోన్యసేత్ । సప్తాశ్వత్థస్యపర్ణానితావత్సూత్రేణవేష్టయేదితి ॥ పర్ణానిచ
సమాని పత్రైరంజలిమాపూర్య అశ్వత్థైస్సప్తభిస్సమైరితి స్మరణాత్ ॥ వేష్టన
సూత్రాణిచసితానిహర్తవ్యాని॥ వేష్టయేచ్చసితైర్హస్తౌ సప్తభిస్సూత్రతంతుభి
రితి నారదస్మరణాత్ ॥ తథాసప్తపిప్పలపత్రాణి సప్తైవదూర్వాపత్రాణి ద
ధ్యక్షతాంశ్చాక్షతానపి॥అశ్వత్థపత్రాణా ముపరివిన్యసేత్॥తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥ స
ప్తపిప్పలిపత్రాణిఅక్షతా న్సుమనోదధి।హస్తయోర్నిక్షిపేత్తత్రసూత్రాణాంవేష్ట
నంతథేతి॥ యత్తుస్మృత్యంతరం॥అయస్తప్తంతు పాణిభ్యామర్కపత్రైస్తుసప్తభిః॥

అంతర్హితం హరన్శుద్ధస్త్వదగ్ధస్సప్తమేఽహని ఇతి॥ తదశ్వత్థపత్రాలాభవిషయం॥ అ
తోఽశ్వత్థపత్రాణాం ముఖ్యత్వమాహ పితామహః॥ పిప్పలాజ్జాయతే వహ్నిః పి
ప్పలో వృక్షరాట్స్మృతః। అతస్తస్య తు పత్రాణి హస్తయోర్నిక్షిపేద్బుధః ఇతి॥ అ
నంతరకర్తవ్యమాహ స ఏవ॥ తతస్తం సముపాదాయ రాజా ధర్మపరాయణః। స
దంశేన నియుక్తో వా హస్తయోస్తస్య నిక్షిపేత్॥ త్వరమాణో న గచ్ఛేత్తు స్వస్థో గచ్ఛే
చ్ఛనైశ్శనైః॥ న మండలమతిక్రామేన్నాంతరా స్థాపయేత్పదం। అష్టమం మండలం
గత్వా నవమే స్థాపయేద్బుధః। భయాత్ పాతయేద్యస్తు వ్రణం చ న విభావ్యతే।
పునరాహారయేల్లోహం స్థితిరేషా దృఢీకృతేతి॥ యదా దగ్ధాదగ్ధసందేహః - తదా
హ నారదః॥ జ్ఞానే న న విభావ్యేచ్చ దగ్ధావితకరౌ తదా। వ్రీహీనతిప్రయత్నేన సప్త
వారాంస్తు మర్దయేత్। మర్దితో యది నో దగ్ధః సత్యైరేవ సునిశ్చితః। మోచ్యశుద్ధ
స్తు సత్కృత్య దగ్ధో దండ్యో యథాక్రమం। పూర్వదృష్టేషు చిహ్నేషు తతోఽన్య
త్రాపి లక్షణం। మండలం రక్తసంకాశం తత్రాన్యచ్చాగ్నిసంభవం। సోఽపి శుద్ధస్తు వి
జ్ఞేయస్సత్యధర్మవ్యవస్థిత ఇతి॥ యత్తు సంత్రాసాత్ప్రజ్వాలేన హస్తాభ్యామన్య
త్ర దహ్యేత తదాఽప్యశుద్ధో న భవతి॥ తథా కాత్యాయనః॥ ప్రజ్వాలేనాభిశస్తశ్చే
త్స్థానాదన్యత్ర దహ్యతే। అదగ్ధం తం విదుర్దేవాస్తస్య భూయోఽపి దాపయేదితి॥ శు
ద్ధికాలావధిమాహ పితామహః॥ హృతే చ మర్దయేత్పశ్చాద్ వ్రీహిణా యది వా య
వాన్। నిర్వికారౌ దినస్యాంతే శుద్ధం తమితి నిర్దిశేదితి॥ ఇత్యగ్నివిధిః॥

—(*) అథ జలవిధిః. (*)—

తత్ర పితామహః॥ తోయస్యాథ ప్రవక్ష్యామి విధిం ధర్మ్యం సనాతనం। మం
డలం ధూపదీపాభ్యాం కారయేత విచక్షణః। శరాన్సంపూజయేద్భక్త్యా వైణవం చ
ధనుస్తదా। మండలైః పుష్పధూపైశ్చ తతః కర్మ సమాచరేదితి॥ ధనుషః ప్రమాణమా
హ నారదః॥ క్రూరం ధనుస్సప్తశతం మధ్యమం షట్ఛతం స్మృతం। మందం పంచశతం జ్ఞే
య మేష జ్ఞేయో ధనుర్విధిః। మధ్యమేన తు చాపేన ప్రక్షిపేచ్చ శరత్రయం। హస్తా
నాం తు శతే సార్ధే లక్ష్యం కృత్వా విచక్షణః। న్యూనాధికే తు దోషస్స్యాత్ క్షిపతస్సా
యకాంస్తథేతి। శరాంశ్చానాయసాగ్రాంశ్చ ప్రకుర్వీత విశుద్ధయే। వేణుకాం
డమయాంశ్చైవ క్షేప్తా తు సుదృఢం క్షిపేదితి॥ క్షేప్తా చ క్షత్రియస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మ
ణో వా॥ తథాహ పితామహః॥ క్షేప్తా చ క్షత్రియః కార్యస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మణోఽపి వా।
అక్రూరహృదయః శాంతస్సోపవాసః క్షిపేదిషూన్। శరస్యోత్పతనం గ్రాహ్యం సపర్

ణంతువివర్జయేత్ । సర్వక్షసర్వక్షశరో యా యాద్దూరాద్దూరతరంబహిః॥ ఇషూ
న్నప్రక్షిపేద్విద్వాన్మారుతేవాతివాభృశం। విషమేభూప్రదేశేచవృక్షస్థాణుసమాకు
లే॥తథాగుల్మలతావల్లీపంకపాషాణసంయుతఇతి ॥ తోరణంచమజ్జనసమీపస్థానేస
మే శోధ్యకర్ణప్రమాణోచ్ఛ్రితంకార్యం॥తదాహనారదః॥గత్వాతుతజ్జలస్థానంత
టేతోరణమండితే। కుర్వీతకర్ణమాత్రంతుభూమిభాగేసమేశుచౌ॥ఉపాదేయాను
పాదేయజలేవివినక్తిపితామహః ॥ స్థిరవారిణిమజ్జేత్తుగంధవర్ణరసాన్వితే॥తృణశై
వాలరహితేజలూకామత్స్యవర్జితే । నాభిమాత్రేనిమజ్జేతనచాగాధేనచాల్పకే॥దే
వఖాతేషుయత్తోయంతస్మిన్కుర్యాద్విశోధనం। ఆహార్యవర్జ్యమేత్తోయంశీఘ్రగాసు
నదీషుచ॥అవిశేదమలేనిత్యమూర్మిపంకవివర్జితే। స్థాపయేత్ప్రథమంతోయే స్తం
భవత్పురుషంనృపః ॥ ఆగతంప్రాఙ్ముఖం కృత్వాతోయమధ్యేతుకార్యిణం । తత
స్త్వావాహయేద్దేవాన్సలిలంచానుమంత్రయేత్ ॥ తత్రచాదౌవరుణపూజా కర్త
వ్యా॥తదాహనారదః॥ గంధమాల్యైస్సురభిభి ర్మధుక్షీరఘృతాదిభిః ॥ వరుణస్య
ప్రకుర్వీత పూజామాదౌసమాహితఇతి॥ఏవంవరుణపూజాంకృత్వా ఆవాహనాది
సకలదేవపూజా హోమంసమంత్రకంప్రతిజ్ఞాయ శిరోనివేశనాంతంకృత్వా ప్రా
డ్వివాకోజలాభిమంత్రణంకుర్యాత్॥ మంత్రశ్చవిష్ణునాదర్శితః ॥ త్వమంభస్సర్వ
భూతానామంతశ్చరసిసాక్షివత్॥ త్వమేవాంభోవిజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః।
వ్యవహారాభిశస్తోయం మానుషస్త్వయిమజ్జతి॥ తదేనంసంశయాదస్మాద్ధర్మతస్త్రా
తుమర్హసీతి ॥ పితామహోపి ॥ తోయత్వంప్రాణినాంప్రాణఃసృష్టేరాదౌతునిర్మి
తః। శుద్ధేస్త్వంకారణంప్రోక్తంద్రవ్యాణాందేహినాంతథా॥ అతస్త్వందర్శయా
త్మానంశుభాశుభపరీక్షణఇతి॥శోధ్యస్యేతికర్తవ్యతామాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ సత్యే
నమాభిరక్షత్వం వరుణేత్యభిశాప్యకం। నాభిదఘ్నోదకస్థస్య గృహీత్వోరూజలం
విశేదితి ॥ తదనంతరకర్తవ్యతామాహసఏవ ॥ సమకాలమిషుంముక్త మానీ
యాన్యోజవీనరః ॥ గతేన్యస్మిన్నిమగ్నాంగం పశ్యేచ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ అ
యమర్థః- త్రిషుశరేషు ముక్తేష్వేకోవేగవాన్మధ్యమశరస్థానం గత్వాతమాదా
యతత్రైవతిష్ఠతి - అన్యోపివేగవాన్పురుషః శరమోక్షస్థానే తోరణమూలేతిష్ఠ
తి - ఏవంతోరణమూలశరపతనస్థితయోస్తృతీయస్యాం కరతాలికాయాంశోధ్యో
నిమజ్జతి - తత్సమకాలమేవ తోరణమూలస్థితోపిద్రుతతరం మధ్యమశరపాతస్థా
నంగచ్ఛతి - అన్యోపి శరగ్రాహీతస్మిన్ప్రాప్తేద్రుతతరంతోరణమూలం ప్రాప్య

అంతర్జలగతం యది న పశ్యతి తదా స శుద్ధో భవతీతి - ఏతదేవ స్పష్టీకృతం ॥ పితామహేన ॥ గంతుశ్చాపి వకతుశ్చ సమం గమనమజ్జనం । గచ్ఛేత్తోరణమూలాత్తు లక్ష్యస్థానం జవీ నరః ॥ తస్మిన్గతే ద్వితీయోఽపి వేగాదాదాయ సాయకమ్ । గచ్ఛేత్తోరణమూలం తు యతస్స పురుషో గతః । ఆగతస్తు శరగ్రాహీ న పశ్యతి యదా జలే । అంతర్జలగతం సమ్యక్ తదా శుద్ధం వినిర్దిశేదితి॥ జవినోశ్చ నరయోర్నిర్ధారణం కృతం నారదేన ॥ పంచాశతో ధావకానాం యౌ స్యాతామధికౌ జవే । తౌ చ తత్ర నియోక్తవ్యౌ శరానయనకారిణావితి ॥ నిమగ్నస్థానాంతరగమనే అశుద్ధిమాహ॥ పితామహః ॥ అన్యథా న విశుద్ధస్స్యాదేకాంగస్యాపి దర్శనాత్। స్థానాదన్యత్ర గమనాద్యస్మిన్పూర్వం నివేశిత ఇతి॥ ఏకాంగదర్శనాదితి - కర్ణాద్యభిప్రాయేణ॥ శిరోమాత్రం తు దృశ్యేత న కర్ణౌ నాపి నాసికా । అప్సుప్రవేశనే యస్య శుద్ధం తమపి నిర్దిశేదితి విశేషస్మరణాత్ - కారణాంతరేణోన్మజ్జనే పునరపి కర్తవ్యం॥ తదాహ కాత్యాయనః ॥ నిమజ్జన్ప్లవతే యస్తు దృష్టశ్చేత్ప్రాణిభిర్నరః। పునస్తత్ర నిమజ్జేత్స దేశచిహ్నవిభావిత ఇతి ॥ ❊

— ❊ ఇతి జలవిధిః. ❊ —

—(❊) అథ విషవిధిః. (❊)—

తత్ర ప్రజాపతిః ॥ విషస్యాథ ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణచోదితమ్ । అభియుక్తాయ దాతవ్యం యవమాత్రం ప్రదీయతే । యవాస్సప్త ప్రదాతవ్యా అథవా షట్సంఖ్యయా। శృంగిణో వత్సనాభస్య హైమవతస్య విషస్య వేతి॥ విషభక్షణే వర్జ్యాన్యాహ స ఏవ॥ చరితాని చ జీర్ణాని కృత్రిమాణి తథైవ చ । భూమిజాతాని సర్వాణి విషాణి పరివర్జయేదితి ॥ నారదోఽపి ॥ భ్రష్టం చ చరితం చైవ భూమిష్ఠం మిశ్రితం తథా । కూటకూటమథాశుద్ధం విషం యత్నేన వర్జయేదితి॥ కాలశ్చ తేనైవోక్తః॥ తోలయిత్వేప్సితే కాలే దేయం శుద్ధిదినాగమే । నాపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే న సంధ్యాయాం తు ధర్మవిదితి ॥ కాలాంతరే తూక్తప్రమాణాదల్పం దేయం తదాహ స ఏవ॥ వర్షే చతుర్యవా మాత్రా గ్రీష్మే పంచ యవాస్స్మృతాః। హేమంతే సాసప్త యవా శ్శరద్యల్పా తతోఽపి హీతి॥ విషం ఘృతప్లుతం దేయం॥ తదాహ స ఏవ॥ విషం తు పలషడ్భాగాద్భాగో వింశతిమస్తు యః। తమష్టభాగహీనం తు శోధ్యే దద్యాద్ఘృతప్లుతమితి॥ పలం చాత్ర చతుస్సువర్ణకం - తస్య షష్ఠో భాగో దశమాషా దశ యవాశ్చ భవంతి - త్రి

యవస్త్వేకకృష్ణలః పంచకృష్ణలకో మాషః పంచదశయవా భవంతి - ఏవం దశానాం మాషాణాం యవాస్సార్ధశతం భవంతి పూర్వే దశయవాః ఫలస్య షష్ఠో భాగః తస్యాత్రింశత్తమో భాగోఽష్టయవాః - తస్యాష్టమభాగహీనః ఏక ఏవ హీనః తం వింశతితమం భాగం సప్తయవం ఘృతప్లుతం దద్యాత్ - ఘృతం చ విషాత్త్రింశద్గుణం గ్రాహ్యం ॥ తదాహ కాత్యాయనః ॥ పూర్వాహ్ణే శీతలే దేశే విషం దేయం తు దేహినామ్ । ఘృతేన తు యోజితం శ్లక్ష్ణం విషత్రింశద్గుణాన్వితమితి॥ నారదః ॥ ప్రదద్యాత్ప్రోషితోపవాసాయ దేవబ్రాహ్మణసన్నిధావితి ॥ ధూపోపహారమంత్రైశ్చ పూజయిత్వా మహేశ్వరమ్ । ద్విజానాం సన్నిధావేవ దక్షిణాభిముఖే స్థితే । ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా దద్యాద్విప్రస్సమాహిత ఇతి ॥ ప్రాడ్వివాకః కృతోపవాసః మహేశ్వరం సంపూజ్య తత్పురతో విషం స్థాపయిత్వా ధర్మావాహనాదిపూజాం హవనాంతాం పూర్వవద్విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్రం శోధ్యస్య శిరసి నిధాయ విషమభిమంత్రయేత్॥ మంత్రశ్చ పితామహేనోక్తః ॥ త్వం విష బ్రహ్మణా సృష్టం పరీక్షార్థం దురాత్మనాం । పాపేషు దర్శయాత్మానం శుద్ధానామమృతం భవ । మృత్యుమూర్తే విష త్వం హి బ్రహ్మణా హి వినిర్మితం ॥ త్రాయస్వైనం నరం పాపాత్ సత్యేనాస్యామృతం భవేతి॥ కర్తా తు విషమభిమంత్ర్య భక్షయేత్ ॥ మంత్రస్తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తః ॥ త్వం విష బ్రహ్మణః పుత్రః సత్యధర్మే వ్యవస్థితః । త్రాయస్వాస్మాదభీశాపాత్ సత్యేన భవ మేఽమృతమ్ । ఏవముక్త్వా విషం శార్ఙ్గం భక్షయేద్ధిమశైలజమ్ । యస్య వేగైర్వినా జీర్యేచ్ఛుద్ధిం తస్య వినిర్దిశేత్॥ వేగో రోమాంచమాద్యో రచయతి విషజస్స్వేదవక్త్రోపశోషౌ తస్యోర్ధ్వం స్తత్ర వేగౌ ద్వౌ వపుషి జనయతో వర్ణభేదప్రవేపౌ । యో వేగః పంచమోఽసౌ జనయతి విషతాం కంఠభంగం చ హిక్కాం షష్ఠో నిశ్వాసమోహౌ వితరతి చ మృతిం సప్తమో భక్షకస్యేతి ॥ శోధ్యస్తు కుహకాదిభయాద్రాజా ధారయేద్దివ్యకారిణం । ఓషధీమంత్రయోగాంశ్చ గూఢోత్పన్నాన్పరీక్షయేదితి ॥ శుద్ధేః కాలావధిమాహ నారదః ॥ పంచతాలశతం కాలం నిర్వికారో యదా భవేత్ । తదా భవతి సంశుద్ధస్తతః కుర్యాచ్చికిత్సితమితి ॥ యావత్కరతాలికం శతపంచకం తావత్ప్రతీక్షణీయ ఇత్యర్థః ॥ యత్తు పితామహేనోక్తం ॥ భక్షితే తు యదా స్వస్థో మూర్ఛాఛర్దివివర్జితః । నిర్వికారో దినస్యాంతే శుద్ధం తమపి నిర్దిశేదితి॥ తదేతదల్పమాత్రావిషయం ॥ ❋

—(❋) ఇతి విషవిధిః. (❋)—

—※ అథ కోశవిధిః. ※—

తత్ర నారదః ॥ అతః పరం ప్రవక్ష్యామి కోశస్య విధిముత్తమమ్ । శాస్త్రవిద్భిర్యథా ప్రోక్తం సర్వకాలావిరోధినమ్ । పూర్వాహ్ణే సోపవాసస్య స్నాతస్యార్ద్రపటస్య చ । అభిశస్తవ్యసనినః కోశపానం విధీయతే । ఇచ్ఛాతః శ్రద్ధధానస్య దేవబ్రాహ్మణసన్నిధావితి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ దేవానుగ్రాన్సమభ్యర్చ్య తత్స్నానోదకమాహరేత్ ॥ ఉగ్రాశ్చ రుద్రదుర్గాదయః ॥ పితామహోఽపి॥ ప్రాఙ్ముఖం కారిణం కృత్వా పాయయేత్ప్రసృతిత్రయమ్।పూర్వోక్తేన విధానేన స్నాతమార్ద్రపటం చ తమితి ॥ పూర్వోక్తేనేతి ధర్మావాహనాదిశోధ్యశిరసి పత్త్రారోపణాంత మంగలాపంవిధానేత్యర్థః ॥ అభియుక్తం ప్రాఙ్ముఖం కృత్వా ప్రసృతిత్రయం పాయయేత్ - తత్ర విశేషో నారదేనోక్తః ॥ తమాహూయాభిశస్తం తు మండలాభ్యంతరే స్థితమ్। ఏనశ్శ్రావయిత్వా తు పాయయేత్ప్రసృతిత్రయమితి ॥ స్నాపనీయదేవానాహ పితామహః ॥ భక్తో యో యస్య దేవస్య పాయయేత్తస్య తజ్జలమ్। సమభావే తు దేవానామాదిత్యస్య తు పాయయేత్ । దుర్గాయాః పాయయేచ్చోరాన్యే చ శస్త్రోపజీవినః । భాస్కరస్య తు యత్తోయం బ్రాహ్మణం తేన పాయయేదితి॥ స్నాపనీయప్రదేశవిశేషమాహ స ఏవ ॥ దుర్గాయాః స్థాపయేచ్ఛూలమాదిత్యస్య తు మండలం। ఇతరేషాం తు దేవానాం స్థాపయేదాయుధాని త్వితి॥ శుద్ధికాలావధిమాహ పితామహః॥ త్రిరాత్రాత్సప్తరాత్రాద్వా ద్విసప్తాహాదథాపి వా। వైకృతం యస్య దృశ్యేత పాపకృత్స తు మానవః । తస్యైకస్య న సర్వస్య జనస్య యది తద్భవేత్ ॥ రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం సైవ తస్య విభావనా॥ విష్ణుః ॥ యస్య పశ్యేద్విసప్తాహాత్ త్రిసప్తాహాదథాపి వా । రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం రాజదండమథాపి వా।తమశుద్ధం విజానీయాత్ తథా శుద్ధం విపర్యయ ఇతి ॥ నారదోఽపి॥ సప్తాహాభ్యంతరే యస్య ద్విసప్తాహేన వా పునః । రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమర్థభ్రంశో ధనక్షయః । ప్రత్యాత్మికం భవేద్యస్య విద్యాత్తస్య పరాజయమితి ॥ ఏతాని త్రిరాత్రావ్యవధివచనాని దివ్యాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం వా వ్యవస్థాపనీయాని ॥ అవధేరూర్ధ్వం వైకృతదర్శనేన పరాజయ ఇత్యాహ నారదః ॥ ఊర్ధ్వం యస్య ద్విసప్తాహాద్వైకృతం సుమహద్భవేత్ । నాభియోజ్యస్స విదుషా కృతకాలవ్యతిక్రమాదితి ॥ బృహస్పతిరపి॥ సప్తాహాద్వా ద్విసప్తాహాద్యస్యార్తిర్జాయతే న తు । పుత్రదారధనానాం వా స శుద్ధ

స్యాత్స్వసంశయ ఇతి ॥ ఇతి కోశవిధిః.

— ❋ అథ తండులవిధిః. ❋ —

తత్ర పితామహః॥ తండులానాం ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణచోదితమ్ । చౌర్యే తు తండులా దేయా నాన్యస్మిన్నితి నిశ్చయః ॥ చౌర్యగ్రహణమర్థవివాదప్రదర్శనార్థం తదర్థార్థస్య తండులా ఇతి ధనవివాదే కాత్యాయనేన దర్శితత్వాత్ ॥ పూర్వేద్యుర్యత్కర్తవ్యం తదాహ స ఏవ ॥ తండులాన్కారయేచ్ఛ్లక్ష్ణాంఛాలేయాన్ యస్య కస్యచిత్ । మృణ్మయే భాజనే కృత్వా ఆదిత్యస్యాగ్రతశ్శుచిః । స్నానోదకేన సంమిశ్రాన్ రాత్రౌ తత్రైవ వాసయేత్ । ఆవాహనాది పూర్వం తు కృత్వా రాత్రౌ విధానత ఇతి ॥ ధర్మావాహనాదిసాధారణవిధినాదిత్యస్య పురతః కృత్వా దేవతాస్నానోదకేన తండులానాప్లుత్య ప్రభాతపర్యంతం ప్రాడ్వివాకస్తత్రైవ స్థాపయేత్ - తదనంతరకర్తవ్యం తేనైవ దర్శితం॥ ప్రభాతే కార్యిణే దేయాస్త్రిః కృత్వా ప్రాఙ్ముఖాయ తు।సోపవాసస్సూర్యగ్రహే తండులాన్భక్షయేచ్ఛుచిః। శుద్ధస్యాచ్ఛుక్లనిష్ఠీవే విపరీతే చ దోషభాక్ । శోణితం దృశ్యతే యస్య హనుస్తాలు చ శీర్యతే । గాత్రం ప్రకంపతే యస్య తస్యాశుద్ధిం వినిర్దిశేదితి ॥ — ❋ ఇతి తండులవిధిః. ❋ —

— ❋ అథ తప్తమాషవిధిః. ❋ —

తత్ర పితామహః॥ తప్తమాషస్య వక్ష్యామి విధిముద్ధరణే శుభమ్। కారయేదాయసం పాత్రం తామ్రం వా షోడశాంగులమ్। చతురంగులఖాతం తు మృణ్మయం వాథ మండలమితి॥ మండలం వర్తులం- ఏవంవిధపాత్రం ఘృతతైలాభ్యాం పూరయేత్॥ తథా చ స ఏవ॥ పూరయేద్ఘృతతైలాభ్యాం వింశత్యా వా పలైస్తు తత్ ।గవ్యం ఘృతముపాదాయ తదగ్నౌ తాపయేచ్ఛుచిః।సువర్ణమాషకం తస్మిన్సుతప్తే నిక్షిపేత్తతః। అంగుష్ఠాంగుళియోగేన తప్తమాషకముద్ధరేత్ ।కరాగ్రం యో న ధునుయాద్విస్ఫోటో వాపి జాయతే। శుద్ధో భవతి ధర్మేణ నిర్వికారకరాంగులిరితి॥ అంగుష్ఠాంగుళియోగేన తర్జన్యంగుష్ఠమధ్యమానాం సమూహేనేత్యర్థః॥ కేవలగవ్యఘృతతాపనపక్షే విశేషమాహ స ఏవ ॥ సౌవర్ణే రాజతే తామ్రే ఆయసే మృణ్మయేపి వా । గవ్యం ఘృతముపాదాయ తదగ్నౌ తాపయేచ్ఛుచిః ॥ సౌవర్ణీం రాజతీం తామ్రీమాయసీం వా సుశోధితాం। సలిలేన సకృద్ధౌతాం ప్రక్షిపేత్తత్ర ముద్రికాం॥ భ్రమద్వీచితరంగాఢ్యే అనఖస్పర్శ

గోచరే । పరీక్షే తామ్రపర్ణేన సచీత్కార సఘూత్కమితి ॥ ప్రాడ్వివాకో ధర్మావాహనాది శోధ్యశిరః పత్రారోపణాంతం కర్మ కృత్వాభిమంత్రణం కుర్యాత్ ॥ మంత్రస్తు తేనైవ దర్శితః ॥ పరంపవిత్రమమృతం ఘృతత్వం యజ్ఞకర్మసు । దహపావక పాపత్వం హిమశీతం శుచౌ భవ ॥ ఉపోషితం తతస్స్నాత మార్ద్రవాససమాగతం । గ్రాహయేన్ముద్రికాం తాం తు ఘృతమధ్యగతాం తథేతి ॥ శోధ్యస్తు త్వమగ్రే సర్వభూతానామిత్యస్య పఠనం కుర్యాత్ ॥ శుద్ధిలింగాన్యాహ స ఏవ ॥ ప్రదేశినీం చ తస్యాథ పరీక్షేయుః పరీక్షకాః । యస్య విస్ఫోటకా న స్యుః శుద్ధోసావన్యథా శుచిరితి ॥ —(*) ఇతి తప్తమాషవిధిః. (*)—

—(*) అథ ఫాలవిధిః. (*)—

తత్ర బృహస్పతిః ॥ ఆయసం ద్వాదశపలం ఘటితం ఫాలముచ్యతే । అష్టాంగులం భవేద్దీర్ఘం చతురంగులవిస్తృతం ॥ అగ్నివర్ణం తు తచ్చోరో జిహ్వయా లేహయేత్సకృత్ । న దగ్ధశ్చేచ్ఛుద్ధిమియాదన్యథా తు స హీయత ఇతి ॥ అత్రాపి ధర్మావాహనాది శోధ్యశిరః పత్రారోపణాంతం కార్యం ॥

—(*) ఇతి ఫాలవిధిః. (*)—

—(*) అథ ధర్మాధర్మవిచారవిధిః. (*)—

తత్ర పితామహః ॥ అధునా సంప్రవక్ష్యామి ధర్మాధర్మపరీక్షణం । రాజతం కారయేద్ధర్మ మధర్మం సీసకాయసం ॥ లిఖేద్భూర్జే పటే వాపి ధర్మాధర్మౌ సితాసితౌ । అభ్యుక్ష్య పంచగవ్యేన గంధమాల్యైస్సమర్చయేత్ ॥ సితపుష్పస్తు ధర్మస్స్యాదధర్మోఽసితపుష్పధృక్ । ఏవంవిధాయోపలిప్య పిండయోస్తాని ధాపయేత్ ॥ గోమయేన మృదా వాపి పిండౌ కార్యౌ సమంతతః । మృద్భాండకేనుపహతే స్థాప్యౌ చానుపలక్షితౌ ॥ ఉపలిప్తే శుచౌ దేశే దేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ ॥ ఆవాహయేత్తతో దేవాన్ లోకపాలాంశ్చ పూర్వవత్ । ధర్మావాహనపూర్వం తు ప్రతిజ్ఞాపత్రకం లిఖేత్ ॥ యది పాపవిముక్తోహం ధర్మస్త్వాయాతు మే కరే । అభిముక్తస్తతశ్చైకం ప్రగృహ్ణీతావిలంబితం । ధర్మే గృహీతే శుద్ధస్స్యాదధర్మే తు స హీయతే ॥ ఏవం సమాసతః ప్రోక్తం ధర్మాధర్మపరీక్షణమితి ॥ సీసకాయసం సీసకమిశ్రాయసం ॥ —(*) ఇతి ధర్మాధర్మవిచారవిధిః. (*)—

—(*) ఇతి క్రియాపాదః. (*)—

—(*) అథ నిర్ణయపాదః. (*)—

అథక్రమప్రాప్తో నిర్ణయపాదః కథ్యతే॥ అత్ర బృహస్పతిః॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా। చతుష్ప్రకారో౽భిహితస్సందిగ్ధేర్థే వినిర్ణయః॥ ఏకైకో ద్వివిధః ప్రోక్తః క్రియాభేదాన్మనీషిభిరితి॥ అపరాధానురూపం తు దండం చ పరికల్పయేత్॥ ప్రతివాదీ ప్రపద్యేత యత్ర ధర్మస్స నిర్ణయః। దివ్యైర్వా శోధితస్సమ్యగ్ద్వితీయస్సముదాహృతః। ప్రమాణనిశ్చితో యస్తు వ్యవహారస్స ఉచ్యతే। వాక్ఛలానుత్తరత్వేన ద్వితీయః పరికీర్తితః। అనుమానేన నిర్ణీతం చరిత్రమితి కథ్యతే। దేశస్థిత్యా తృతీయస్తు తత్త్వవిద్భిరుదాహృతః। ప్రమాణరహితో యస్తు రాజాజ్ఞానిర్ణయస్స్మృతః। శాస్త్రసభ్యావిరోధేన చతుర్థః పరికీర్తిత ఇతి॥ సంగ్రహకారో౽పి॥ రాజా పరీక్ష్య సభ్యైశ్చ స్థాప్యౌ జయపరాజయౌ। యో యథోక్తాన్యతమక్రియయార్థం ప్రసాదయేత్। భాషాక్షరసమం సాధ్యం స జయీ పరికీర్తితః। అసాధయన్ సాధయిత్వా విపరీతార్థమాత్మనః। ఇష్టకారణదోషో వా యః పునస్స పరాజయీతి॥ వ్యాసో౽పి॥ జితం తు దండయేద్రాజా జేతుః పూజాం ప్రవర్తయేత్। అజితా అపి దండ్యాస్స్యుర్వేదశాస్త్రవిరోధిన ఇతి॥ పూజాకరణానంతరం॥ కాత్యాయనః॥ సిద్ధేనార్థేన సంయోజ్యో వాదీ సత్కారపూర్వకం। లేఖ్యం స్వహస్తసంయుక్తం తస్మై దద్యాత్తు పార్థివ ఇతి॥ నారదో౽పి॥ మధ్యే యత్స్థాపితం ద్రవ్యం చలం వా యది వా స్థిరం। పశ్చాత్తత్సోదయం దాప్యో జయీ సపత్రసంయుతమితి॥ పత్రం జయపత్రం॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాంతం యదా నృపః। ప్రదద్యాజ్జయినే లేఖ్యం జయపత్రం తదుచ్యత ఇతి॥ ధనదాపనప్రకారవిశేషమాహ కాత్యాయనః॥ రాజా తు స్వామినే విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్। దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్సంపీడ్య దాపయేత్। రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేదితి॥ న కేవలం స్వామిధనదాపనమాత్రం- స్వయమపి దండం గృహ్ణీయాదిత్యాహ నారదః॥ ఋణికస్సధనో యస్తు దౌరాత్మ్యాన్న ప్రయచ్ఛతి। రాజ్ఞా దాపయితవ్యస్స్యాద్గృహీత్వాంశంతు వింశకమితి॥ ఏతదవిపన్నఋణికవిషయం- విప్రతిపన్నఋణికవిషయే తు॥ విష్ణురాహ॥ ఉత్తమర్ణశ్చేద్రాజానమియాత్తద్విభావితో౽ధమర్ణో రాజ్ఞే ధనదశభాగసమం దండం దద్యాత్। ప్రాప్తార్థశ్చోత్తమర్ణో వింశతితమమంశమితి॥ ఉత్తమర్ణేన ధనదానం భృతిత్వేన న దండత్వేన - యదా తు రాజ్ఞః ప్రియో౽ధమర్ణో౽పలాపబుద్ధ్యా రాజ్ఞే పూర్వం నివేదయతి॥ తత్ర దండవిశేషమాహ మనుః॥

ఋణస్సాధయంతం దండేన వేదయేద్ధనికం నృపః రాజ్ఞేఋణచతుర్భాగం దాప్యస్త
స్యాచతద్ధనమితి॥ యత్తు తేనైవోక్తం॥ రాజాయావిన్నిహ్నుపీతాఋణం మిథ్యాయాచ
తివావదేత్ । తౌ నృపేణహ్యధర్మజ్ఞౌ దాప్యౌ తద్ద్విగుణందమమితి । తద్ధూతాధ
మర్ణోత్తమర్ణవిషయం॥ యత్తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తం ॥ నిహ్నవే భావితో దద్యాద్ధ
నం రాజ్ఞే చ తత్సమమితి॥ తద్ద్విగుణదండపర్యాప్తధనాభావవిషయం॥ మిథ్యాభియో
గినస్తు అపర్యాప్తధనస్యాపి తత్సమో దండః॥ యదాహ స ఏవ॥ మిథ్యాభియోగీ ద్వి
గుణమభియోగాద్ధనం వహేదితి ॥ తావద్ధనాభావేతు అన్యూనాంకమర్ణాంగచ్ఛేది
త్యాదికల్పో ద్రష్టవ్యః - ప్రథమం నిహ్నవం కృత్వా పశ్చాత్స్వయం సంప్రతిపద్యతేత
స్యార్ధం దండమాహ॥ వ్యాసః॥ నిహ్నవేతు యదావాదీ స్వయం తత్ప్రతిపద్యతే । క్షే
యా సా ప్రతిపత్తిస్తు తస్యార్ధో వినయస్స్మృత ఇతి ॥ యత్పునర్మనునోక్తం॥ అర్థే
వ్యయసమానం తు కారణేన విభావితః । దాపయేద్ధనికస్యార్థం దండలేశం చ శక్తితః ఇ
తి ॥ తత్సద్యఃప్రతిపత్తిస్థానాధమర్ణవిషయం - సిద్ధేనార్థేన సంయో
జ్య ఇత్యస్య క్వచిద్విషయే విశేషమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ నిహ్నుతే లిఖితం నైకమేక
దేశవిభావితః । దాప్యస్సర్వం నృపేణార్థం న గ్రాహ్యస్త్వనివేదిత ఇతి ॥ హిరణ్య
వస్త్రాభరణాద్యనేకం ప్రతిజ్ఞాకాలే లిఖితమభియుక్తః ప్రత్యర్థీ యదిసర్వమేవమి
థ్యేతి ప్రతిజానీతే తదార్థినా ఏకదేశభూతహిరణ్యవిషయే ప్రమాణతః ప్ర
త్యర్థీ భావితః అంగీకారితః తదా సర్వం పూర్వలిఖితమర్థినే నృపేణార్థం దాప్యః - భా
షాభావేఽర్థినా అవేదితః పశ్చాన్నివేద్యమానో న గ్రాహ్యః - నాదత్తవ్యో నృపేణే
త్యర్థః॥ నారదోఽపి॥ అనేకార్థాభియుక్తేన సర్వార్థవ్యపలాపినా । విభావితైకదేశే
న దేయం యదభియుజ్యత ఇతి ॥ నను ప్రాచీనవచనానాం ప్రాగుక్తార్థాభిధానే ధ
ర్మనిర్ణయార్థతా న స్యాత్ - ఫలానుసారేణ తేషాం వ్యవహారనిర్ణయాభిధాయక
త్వా - త్సత్యం॥ తథాపి న దోషః - ప్రాగుక్తవిషయే వ్యవహారనిర్ణయస్య ధర్మనిర్ణ
యబాధ్యత్వాత్॥ అత ఏవ బృహస్పతిః॥ కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణ
యః॥ వ్యవహారస్స విజ్ఞేయో ధర్మస్తేనాపహీయత ఇతి॥ యత్తు కాత్యాయనవచనం॥ అ
నేకార్థాభియోగేపి యావత్సంసాధయేద్ధనీ । సాక్షిభిస్తావదేవాసౌ లభతే సాధితం
ధనమితి - తత్పుత్రాదిదేయపిత్రాద్యృణవిషయం - తత్ర హి బహూనామర్థానామభియు
క్తః - పుత్రాదిః న జానామీతి వదతి న నిహ్నవవాదీ న భవతీతి ఏకదేశవిభావితన్యాయ
స్యాతత్ర అప్రవృత్తేః ॥ దివ్యే జయపరాజయావధారణే దండవిశేషః కాత్యాయనేనద

శీలతః॥ శతార్థం దాపయేచ్ఛుద్ధమశుద్ధో దండభాగ్భవేత్। విషే తోయే హుతాశే చ
తులాకోశే చ తండులే। తప్తమాషకదివ్యే చ క్రమాద్దండం ప్రకల్పయేత్। సహస్రం షట్ఛ
తం చైవ తథా పంచశతాని చ। చతుస్త్రిద్వ్యేకమేవం తు హీనం హీనేషు కల్పయేదితి॥ స
పణవివాదే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సపణశ్చేద్వివాదస్స్యాత్తత్ర హీనం తు దా
పయేత్। దండం చ స్వపణం చైవ ధనినే ధనమేవ చేతి॥ ఉక్తస్య దండస్య ద్వైవిధ్యమా
హ స ఏవ॥ శారీరశ్చార్థదండశ్చ దండస్తు ద్వివిధస్స్మృత ఇతి॥ శారీరస్తాడనాదిస్తు మరణాం
తః ప్రకీర్తితః। కాకిణ్యాదిస్త్వర్థదండస్సర్వస్వాంతస్తథైవ చ। శారీరో దశధా ప్రోక్తో
హ్యర్థదండస్త్వనేకధేతి॥ దశధేతి న సంఖ్యానియమార్థం బహువిధస్య బంధనాంకకర
ణకస్మకరణబంధనాగారప్రవేశనతాడనరూపస్య శారీరస్య విద్యమానత్వాత్॥ తత్ర
నవవిధత్వం శారీరదండస్య దర్శయతి॥ మనుః॥ దశస్థానాని దండస్య మనుస్స్వాయంభు
వోఽబ్రవీత్। ఉపస్థముదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పంచమం॥ చక్షుర్నాసా చ కర్ణౌ చ ధ
నం దేహస్తథైవ చేతి॥ ద్వివిధ ఇత్యుపలక్షణార్థం శిరసో ముండనం దండస్తస్య నిర్వాస
నం పురాత్। లలాటే చాభిశస్తాంకం ప్రయాణం గర్దభేన చేతి॥ విధ్యంతరస్యాపి స్మృ
తత్వాత్॥ యాజ్ఞవల్క్యస్తు దండస్య చాతుర్విధ్యమాహ॥ వాగ్దండస్త్వథ ధిగ్దండో
ధనదండో వధస్తథా। యోజ్యా వ్యస్తాస్సమస్తా వాప్యపరాధవశాదిమ ఇతి॥ వాగ్దం
డః పురుషశాపవచనాత్మకః ధిగ్దండో ధిగితి భర్త్సనం॥ సమస్తానాం యోజనే క్రమ
మాహ మనుః॥ వాగ్దండం ప్రథమం కుర్యాద్ధిగ్దండం తదనంతరం। తృతీయం ధనదం
డం తు వధదండమతః పరమితి॥ వ్యవస్థానాం యోజనే వ్యవస్థామాహ బృహస్ప
తిః॥ స్వల్పేఽపరాధే వాగ్దండో ధిగ్దండః పూర్వసాహసే। మధ్యమే ధనదండస్తు రా
జద్రోహే చ బంధనం। నిర్వాసనం వధో వాపి కార్యో హ్యాత్మహితైషిణా॥ వ్యస్తాస్స
మస్తా ఏకస్య మహాపాతకకారిణ ఇతి॥ పురుషతారతమ్యేన వ్యవస్థామాహ స ఏవ॥
మిత్రాదిషు ప్రయుంజీత వాగ్దండం ధిక్తపస్వినాం। వివాదినో నరాంశ్చాన్యాన్ దో
షిణోఽర్థేన దండయేత్॥ గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగ్దండేనైవ దండయేత్।
వివాదినో నరాంశ్చాన్యాన్ ధిగ్ధనాభ్యాం చ దండయేదితి॥ యత్తు శంఖేనోక్తం॥ అదం
డ్యౌ మాతాపితరౌ స్నాతకపురోహితౌ పరివ్రాజకవానప్రస్థౌ జన్మకర్మశ్రుతశీల
శౌచాచారవంతశ్చేతి॥ యదపి కాత్యాయనేన॥ ఆచార్యస్య పితుర్మాతుర్బాంధవా
నాం తథైవ చ। ఏతేషామపరాధేషు దండో నైవ విధీయత ఇతి॥ యత్తు గౌతమేన తు॥
షడ్భిః పరిహార్యో రాజ్ఞాఽవధ్యశ్చ బంధ్యశ్చాదండ్యశ్చాబహిష్కార్యశ్చాపరివాద్య

శ్చాపరిహార్యశ్చేతి॥ తదేతత్సవిషబహుశ్రుతో భవతి లోకవేదవేదాంగవిద్వాకోవా క్యేతిహాసపురాణకుశలస్తదపేక్ష స్తద్వృత్తిశ్చత్వారింశత్సంస్కారైస్సంస్కృత స్త్రిషుకర్మస్వభిరతః షట్సువాసామయాచారికేషు అభివినీత ఇతి ప్రతిపాదితబహు శ్రుతవిషయం ॥ యత్తుపిత్రాదీనాందండవిధానం మనుబృహస్పతిభ్యాముక్తం ॥ పితాచార్యస్సుహృన్మాతా భార్యాపుత్రః పురోహితః । నాదండ్యోనామ రాజ్ఞోస్తి ధర్మాద్విచలితస్స్వకాత్ ।ఋత్విక్పురోహితామాత్యాః పుత్రాస్సంబంధిబాంధవాః । ధర్మాద్విచలితాదండ్యానిర్వాస్యారాజహింసకాఇతి ॥ తదేతచ్ఛరీరార్థదండవ్యతిరిక్తవిషయం ॥ గురూన్పురోహితాన్పూజ్యాన్వాగ్దండేనైవదండయేత్ । ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ బ్రాహ్మణస్యవధదండోనైవకార్యఇత్యాహకాత్యాయనః ॥ నజాతు బ్రాహ్మణంహన్యాత్ సర్వపాపేష్వవస్థితం । రాష్ట్రాదేనంబహిఃకుర్యాత్సమగ్రధనమక్షతమితి ॥ యస్యతునబహిష్కారః తస్యక్షత్రియాదివద్దండ ఇత్యాహ సఏవ ॥ చతుర్ణామపివర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వతాం । శారీరం ధనసంయుక్తం దండంధర్మ్యంప్రకల్పయేదితి ॥ యత్తుగౌతమేన ॥ నశారీరోబ్రాహ్మణదండఇతి ॥ తదంగభంగరూపదండనిషేధార్థం- నత్వంగభేదం విప్రస్యప్రవదంతిమనీషిణఇతి హారీతేనోక్తత్వాత్ ॥ యత్తు శంఖేనోక్తం ॥ త్రయాణామపివర్ణానాం ధనాపహారవధబంధక్రియా-వివాసనాంకకరణే బ్రాహ్మణస్యేతి - తదకించనబ్రాహ్మణవిషయం ॥ తథాచగౌతమః॥ కర్మవియోగవిఖ్యాపనవివాసనాంకకరణాన్యప్రవృత్తావితి - అప్రవృత్తిర్నిర్ధనః ॥ ధనదానాసమర్థం ప్రత్యాహమనుః ॥ క్షత్రవిట్శూద్రయోనిస్తు దండందాతుమశక్నువన్ । ఆనృణ్యంకర్మణాగచ్ఛేద్విప్రోదద్యాచ్ఛనైశ్శనైరితి ॥ కర్మకరణాసామర్థ్యేతు కాత్యాయనఆహ ॥ ధనదానాసహంబుద్ధ్వాస్వాధీనం కర్మకారయేత్ । అశక్తౌబంధనాగారం ప్రవేశ్యోబ్రాహ్మణాదృతఇతి ॥ మనురపి ॥ స్త్రీబాలోన్మత్తవృద్ధానాం దరిద్రానాథరోగిణామ్। శిఫావిదలరజ్జ్వాద్యైర్విదధ్యాన్నృపతిర్దమమితి॥ బ్రాహ్మణవధస్థానే మౌండ్యం విదధాతిమనుః ॥ మౌండ్యంప్రాణాంతికోదండో బ్రాహ్మణస్యవిధీయతే। ఇతరేషాంతువర్ణానాం దండఃప్రాణాంతికోభవేత్। నబ్రాహ్మణవధాత్పాపా దధర్మోవిద్యతేక్వచిత్ । తస్మాదస్యవధంరాజా మనసాపినచింతయేదితి ॥ లలాటేంకోబ్రాహ్మణస్య నాన్యోదండోవిధీయతే। మహాపాతకయుక్తోపి నవిప్రోవధమర్హతీతి॥ నిర్వాసనాంకనేమౌండ్యం తస్యకుర్యాన్నరాధిపఇతి॥ అంకనేచవిశేషోనారదేనద

కీర్తితః॥ గురుతల్పేభగః కార్యస్సురాపానే సురాధ్వజః। స్తేయేతు శ్వపదం కార్యం బ్రహ్మహణ్యశిరాః పుమాన్॥ అంకనంనక్షత్రియాదిషుకీర్తితవ్యంతదాహోశనా॥ బ్రాహ్మణస్యాపరాధేతు చతుర్ష్వంకోవిధీయతే। గురుతల్పేసురాపానే స్తేయేబ్రహ్మణహింసనే। ఇతరేషాంతువర్ణానామంకనంనాత్రకారయేదితి॥ నకేవలంసభ్యాదీనామేవదండః కింతుజయినోపీత్యాహ॥ బృహస్పతిః॥ నిశ్చిత్యబహుభిస్సార్ధం బ్రాహ్మణైశ్శాస్త్రపారగైః। దండయేజ్జయినాసాకం పూర్వంసభ్యాంస్తుదోషిణ ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ దుర్దృష్టాంస్తుపునర్దృష్ట్వా వ్యవహారాన్నృపేణతు। సభ్యాస్సజయినోదండ్యా వివాదాద్ద్విగుణందమమితి॥ రాగలోభాదినావ్యవహారస్యాన్యథాకరణేజయిసహితా స్సభ్యాః ప్రత్యేకం వివాదపరాజయనిమిత్తాద్దమాద్ద్విగుణందమం దండ్యాః యదా పునస్సాక్షిణఏవదండ్యాః - నసభ్యాదయ ఇత్యర్థః - యః పునర్న్యాయతోనిర్ణీతమపి వ్యవహారమాధ్ధత్వాద ధర్మతోజాతమితి మన్యతే తంప్రత్యాహ నారదః॥ తీరితంచానుశిష్టంచ యోమన్యేతవిధర్మతః। ద్విగుణందండమాస్థాయ తత్కార్యం పునరుద్ధరేదితి॥ వసిష్ఠోపి॥ యోమన్యేతాజితోస్మీతి న్యాయేనాపి పరాజితః। తమాయాంతంపునర్జిత్వా దాపయేద్ద్విగుణందమమితి॥ తీరితానుశిష్టయోర్భేదః కాత్యాయనేన స్పష్టీకృతః॥ అసత్యాదితియః పక్షః సభ్యైరాజావధార్యతే। తీరితస్సోనుశిష్టస్తు సాక్షివాక్యాత్ప్రకీర్తిత ఇతి॥ యత్పునర్మనునోక్తం॥ తీరితంచానుశిష్టంచ యత్రక్వచనయద్భవేత్। కృతం యద్ధర్మతోవిద్యాన్నతద్భూయోనివర్తయేదితి॥ తత్ స్త్రీకృతత్వాదినివృత్తిహేత్వభావవిషయం-స్త్ర్యాదివిషయే తుపునర్వ్యవహారః ప్రవచనీయః॥ తదాహనారదః॥ స్త్రీషురాత్రౌబహిర్గ్రామ దంతర్వేశ్మన్యరాతిషు। వ్యవహారఃకృతోప్యేషః పునఃకర్తవ్యతామియాదితి॥ బలాత్కారాదినాకృతోపి వ్యవహారోనివర్తనీయ ఇత్యాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ బలోపధివినిర్వృత్తాన్ వ్యవహారాన్నివర్తయేత్। స్త్రీసక్తమంతరాగార బహిశ్శత్రుకృతాంస్తథేతి॥ వ్యవహర్తృవైగుణ్యేపిపునర్వ్యవహారాసిద్ధిమాహ-సఏవ॥ మత్తోన్మత్తార్తవ్యసని బాలభీతాదియోజితః। అసంబంధ కృతశ్చైవ వ్యవహారోనసిధ్యతీతి॥ ఆదిశబ్దేనవృద్ధాది ప్రయుక్తవ్యవహారోగృహ్యతే॥ తథాచమనుః॥ మత్తోన్మత్తార్తవ్యసని బాలేనస్థవిరేణవా। అసంబంధకృతశ్చైవ వ్యవహారోనసిధ్యతీతి॥ నారదోపి॥ పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్చ యశ్చరాజ్ఞావివర్జితః। అనాదేయోభవేద్వాదో ధర్మవిద్భిరుదాహృత ఇతి॥ హారీతోపి॥ రాజ్ఞావివర్జితోయస్తు స్వయంపౌరవిరోధి

కృత్ । రాష్ట్రస్యావాసమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవచ । అన్యేవా యే పురగ్రామ
మహాజనవిరోధకాః । అనాదేయాస్తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః - ఇతి ॥ స్వ
వాక్యజితస్యతుపునర్న్యాయ ఇత్యాహ నారదః ॥ సాక్షిసభ్యావసన్నానాం దూష
ణేదర్శనంపునః । స్వవాచైవ జితానాంతు నోక్తః పౌనర్భవో విధిరితి ॥ అన్యాన్యపిని
వర్తనీయ వ్యవహారానాహ మనుః ॥ యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహం ।
యత్రవాప్యుపధింపశ్యేత్తత్సర్వం వినివర్తయేదితి ॥ పరకీయధనస్యాత్మీయత్వాపా
దకహేత్వభావేపి యాచితకాదినా ప్రాప్తిర్యోగః ఆధానమాధిః- యోగేనాధమనం
యోగాధమనంఏవంయోగవిక్రీతాదావపివిగ్రహః ॥ యమోపి ॥ బలాద్దత్తంబలా
ద్భుక్తం బలాద్యచ్చాపి లేఖితమ్ । సర్వాన్బలకృతానర్థాన్నివర్త్యానాహ వైమ
నురితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ ఉన్మత్తేనైవ మత్తేన తథా భావాంతరేణ వా । యద్దత్తం
యత్కృతం వాపి ప్రమాణం నైవ తద్భవేదితి । యద్బాలః కురుతే కార్యమస్వతంత్ర
స్తథైవ చ । అకృతం తదపి ప్రాహుః శాస్త్రే శాస్త్రవిదో జనాః । గర్భస్థసదృ
శో జ్ఞేయ అష్టమాద్వత్సరాచ్ఛిశుః । బాల ఆషోడశాద్వర్షాత్పోగండశ్చేతి కథ్యతే ।
పరతో వ్యవహారజ్ఞః స్వతంత్రః పితరావృతే । జీవతోర్న స్వతంత్రస్స్యాజ్జరయాపిస
మన్వితః । తయోరపి పితా శ్రేయాన్ బీజప్రాధాన్యదర్శనాత్ । అభావే బీజినో
మాతా తదభావేతుపూర్వజ ఇతి ॥ కేచిత్కార్యవిశేషేషు స్త్రీణామస్వాతంత్ర్యమి
త్యాహ హారీతః ॥ దానే చ క్షమనే వాపి ధర్మార్థే వా విశేషతః । ఆదానే వా విస
ర్గే వా న స్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతీతి ॥ నారదః ॥ అస్వతంత్రాః ప్రజాస్సర్వాః స్వ
తంత్రః పృథివీపతిః । అస్వతంత్రస్స్మృతశ్శిష్య ఆచార్యే తు స్వతంత్రతేతి ॥ అత్రా
స్వతంత్రకృతవ్యవహారనివర్తనం స్వతంత్రాసమ్మత్యభావవిషయం వేదితవ్యం ॥ త
థా చ నారదః ॥ ఏతాన్యేవ ప్రమాణాని భర్తా యద్యనుమన్యతే । పుత్రః పత్యురభా
వే వా రాజా వా పతిపుత్రయోః । తథా దాసకృతం కార్యమకృతం పరిచక్షతే । అ
న్యత్ర స్వామిసందేశాన్న దాసః ప్రభురాత్మనః । పుత్రేణ చ కృతం కార్యం యత్స్యా
దస్వచ్ఛందతః పితుః । తదప్యకృతమేవాహుః దాసః పుత్రశ్చ తౌ సమావితి ॥ కాత్యాయ
నోపి ॥ న క్షేత్రగృహదాసానాం దానాధమనవిక్రయాః । అస్వతంత్రకృతాస్సిద్ధిం
ప్రాప్నుయుర్నానువర్ణితాః । ప్రమాణం సర్వ ఏవైతే పణ్యానాం క్రయవిక్రయే ।
యది సంవ్యవహారం తే కుర్వంతోప్యనుమోదితాః । క్షేత్రాదీనాం తథైవస్యుర్భర్త్రనుజ్ఞా
తా భ్రాతృసుతసుతాః । నిసృష్టాః కృత్యకరణే గురుణా యది గచ్ఛతేతి ॥ బృహస్పతి

రః ॥ యస్స్వామినా నియుక్తస్తు ధనాయవ్యయపాలనే । కుసీదకృషివాణిజ్యే నిసృష్టార్థస్తు సంస్మృతః । ప్రమాణం తత్కృతం సర్వం లాభాలాభవ్యయోదయమ్ । స్వదేశే వా విదేశే వా స్వామీ తం న విసంవదేదితి ॥ అనుమత్యభావేపి కుటుంబభరణార్థం అస్వతంత్రకృతం స్వతంత్రో నాన్యథాకర్తుమర్హతీత్యాహ మనుః ॥ కుటుంబార్థేఽధ్యధీనోపి వ్యవహారం సమాచరేత్ । స్వదేశే వా విదేశే వా తం జ్యాయాన్న విచాలయేదితి ॥ ప్రకృతిస్థస్వతంత్రకృతం కార్యం సిధ్యతి నాప్రకృతిస్థస్వతంత్రకృతం ॥ తథా చ నారదః ॥ కులజ్యేష్ఠస్తథా శ్రేష్ఠః ప్రకృతిస్థశ్చ యో భవేత్ । తత్కృతం స్యాత్కృతం కార్యం నాస్వతంత్రకృతం కృతమితి ॥ స్వతంత్రప్రకృతిస్థకృతమపి కార్యం క్వచిన్న సిధ్యతీత్యాహ - కాత్యాయనః ॥ మృతస్య సుతదారాణాం వశిత్వం త్వనుశాసనే । విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితురితి ॥ ఏవం శాస్త్రోక్తమార్గేణ నిర్ణయం కుర్వతో రాజ్ఞః ఫలం దర్శయతి ॥ బృహస్పతిః ॥ ఏవం శాస్త్రోదితం రాజా కుర్వన్నిర్ణయపాలనం । వితత్యేహ యశో లోకే మహేంద్రసదృశో భవేత్ । సాక్షిసభ్యానుమానేన ప్రకుర్వన్కార్యనిర్ణయమ్ । వితత్యేహ యశో రాజా బ్రహ్మస్యాప్నోతి విష్టపమితి ॥

—* ఇతి నిర్ణయపాదస్సమాప్తః. *—

—(*) అష్టాదశపదోపయోగినీ వ్యవహారమాతృకా నిరూపితా. (*)—

అథేదానీమష్టాదశపదాని క్రమశో నిరూప్యంతే ॥ తత్ర బృహస్పతిః ॥ పదాంశస్సహితస్త్వేష వ్యవహారః ప్రకీర్తితః । వివాద కారణాన్యస్య పదాని శ్రుణుతా ఘువా । ఋణాదానప్రదానాని న్యాసాపహ్నవనాంతకాని చ । క్రమశస్సంప్రవక్ష్యామి క్రియాభేదాంశ్చ తత్త్వత ఇతి ॥ తత్ర ప్రథమోద్దిష్టత్వేన ఋణాదానాఖ్యస్య పదస్య విధిరుచ్యతే - తత్ర ఋణాదానం సప్తవిధం తదాహ ॥ నారదః ॥ ఋణం దేయమదేయం చ యేన యత్ర యథా చ యత్ । దానగ్రహణధర్మాశ్చ ఋణాదానమితి స్మృతమితి ॥ తత్రాధమర్ణే పంచవిధం - ఈదృశమృణం దేయం ఈదృశమదేయం అనేనాధికారిణా దేయం - అస్మిన్సమయే దేయం అనేన ప్రకారేణ దేయమితి ॥ ఉత్తమర్ణే ద్వివిధం - దానవిధిరాదానవిధిశ్చేతి - తత్ర దానవిధిపూర్వకత్వాదితరేషాం - తత్రాదౌ దానవిధిరుచ్యతే ॥ తత్ర బృహస్పతిః ॥ పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిం బంధం వా సాధులగ్నకమ్ । లేఖ్యారూఢం సాక్షిమద్వా ఋణం దద్యాద్ధనీ

సదేతి ॥ అర్థేఃపరిత్రాణార్థత్వంన వృద్ధికయాల ప్రశ్యాపర్యాప్తతా ॥ వృద్ధిప్ర
కారాశ్చ బృహస్పతినా నిరూపితాః॥వృద్ధిశ్చతుర్విధా ప్రోక్తా పంచధాన్యైః ప్రకీర్తి
తా । షడ్విధాస్తైస్సమాఖ్యాతా తత్త్వతస్తాన్నిబోధత । కాయికా కాలికా చైవచ
క్రవృద్ధిరతోపరా।కారితా చశిఖా వృద్ధిర్భోగలాభస్తథైవచ। కాయికా కర్మసం
యుక్తా మాసగ్రాహ్యాతుకాలికా।వృద్ధేర్వృద్ధిశ్చక్రవృద్ధిః కారితా త్వృణినాకృతా।
ప్రత్యహంగృహ్యతేయాతుశిఖావృద్ధిస్తుసామతా । గృహాస్త్రోమఃశదక్షేత్రా ద్భో
గలాభప్రకీర్తిత ఇతి ॥ వృద్ధేస్తుపరిమాణోమనునోక్తః॥ అశీతిభాగంగృహ్ణీయాన్మా
సివార్ధుషికశ్శత ఇతి॥ వృద్ధ్యర్థంనిష్కశతేప్రయుక్తే సపాదనిష్కపరిమితాం
వృద్ధిం మాసిమాసిగృహ్ణీయాత్ - ఏతత్సబంధకవిషయం॥తథాచయాజ్ఞవల్క్యః॥
అశీతిభాగోవృద్ధిస్స్యాన్మాసిమాసిసబంధకే । వర్ణక్రమాచ్ఛతంద్విత్రిచతుః పం
చకమన్యథేతి ॥ అన్యథాబంధకరహితే ప్రయోగే-బ్రాహ్మణాదిక్రమేణద్వికంత్రి
కంచతుష్కంపంచకంశతం ధర్మ్యంభవతీత్యర్థః॥ తథాచమనుః॥ ద్వికంత్రికం
చతుష్కంచ పంచకంశతమేవవా॥మాసస్యవృద్ధింగృహ్ణీయాద్వర్ణానా మానుపూ
ర్వశ ఇతి ॥ సలగ్నకప్రయోగేవ్యాసః॥సబంధేభాగఆశీతం షష్ఠోభాగస్యలగ్నకే । ని
రాధానేద్వికశతం మాసలాభఉదాహృత ఇతి ॥ గృహీతృభేదేనవృద్ధేః పరిమా
ణాంతరమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ కాంతారగాస్తుదశకం సాముద్రావింశకంశతమి
తి ॥ కాంతారగాః దుర్గమవర్త్మగంతారః తేప్రతిమాసందశకంశతందద్యుః సా
ముద్రాః సముద్రగంతారః వింశకశతందద్యురిత్యర్థః॥ కారితాయాంతునియమఇ
త్యాహ సఏవ ॥ దద్యుర్వాస్వకృతాంవృద్ధిం సర్వేసర్వాసుజాతిష్వితి ॥ సర్వేబ్రా
హ్మణాదయోధమర్ణాః సబంధకేఽబంధకేవాసర్వాసు జాతిషూత్తమర్ణభూ
తాసు స్వాభ్యుపగతాంవృద్ధిందద్యుః- క్వచిదనంగీకృతాపివృద్ధిర్భవతి॥తదాహవి
ష్ణుః॥ యోగృహీత్వాఋణంపూర్వం శ్వోదాస్యామీతిసామకం । నదద్యాల్లోభ
తఃపశ్చాత్తదహ్నో వృద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ సమమేవసామకంప్రతిపాదన కాలావ
ధిమంగీకృత్యగృహీతమ వృద్ధికంధనంయదితతః ప్రాఙ్నదాతితదాఅవధే రనంతర
కాలాదారభ్యవర్ధతఏవేత్యర్థః॥కాలావధిమనంగీకృత్యస్వీకృతస్యధనస్యషణ్మాసా
దూర్ధ్వంవృద్ధిర్భవతీత్యాహ॥ నారదః॥నవృద్ధిఃప్రీతిదత్తానాం స్యాదనాకారితాక్వచి
త్ ।అనాకారితమప్యూర్ధ్వంవత్సరార్ధాద్వివర్ధత ఇతి॥ యాచితంగృహీత్వాదేశాం
తరగమనేకాత్యాయనః॥యోయాచితకమాదాయతమదత్త్వాదిశంవ్రజేత్ ।ఊర్ధ్వం

సంవత్సరాత్త్వతద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ ఏతచ్చాప్రతియాచితకవిషయం॥ ప్ర
తియాచితేతుసఏవాహ॥కృతోద్ధారమదత్త్వాయోయాచితస్తుదిశంవ్రజేత్।ఊర్ధ్వం
మాసత్రయాత్తస్యతద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాదితి॥కృతోద్ధారంయాచితకమాదాయే
త్యర్థః- యస్తుయాచితకంగృహీత్వాస్వదేశ ఏవ స్థితోయాచితేపి యాచితకంనప్ర
యచ్ఛతి॥ తంప్రత్యాహసఏవ॥ స్వదేశేఽపిస్థితోయస్తు నదద్యాద్యాచితంక్వచిత్।తం
తతోకారితాంవృద్ధిమనిచ్ఛంతంచదాపయేదితి॥ తతఃప్రతియాచనకాలాదారభ్యేత్య
ర్థః।ప్రీతిదత్తేచప్రతియాచితేవృద్ధివిశేషస్తేనైవోక్తః॥ ప్రీతిదత్తంనవర్ధేతయావన్నప్ర
తియాచితం।యాచ్యమానమదత్తంచేద్వర్ధతేపంచకంశతమితి॥నిక్షేపాదావపిసఏవ॥
నిక్షిప్తంవృద్ధిశేషంచక్రయవిక్రయమేవచ। యాచ్యమానమదత్తంచేద్వర్ధతేపంచకం
శతమితి॥గృహీత్వపణ్యమూల్యానర్పణవిషయేతుసఏవ॥ పణ్యంగృహీత్వాయోమూ
ల్యమదత్త్వైవదిశంవ్రజేత్ । ఋతుత్రయస్యోపరిష్టాత్తద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాది
తి ॥ ఏతచ్చాప్రతియాచితవిషయం॥అనాకారితవృద్ధేరపవాదోనారదేనదర్శితః॥ ప
ణ్యమూల్యంభృతిర్న్యాసో దండోయశ్చప్రకల్పితః । వృథాదానాక్షికపణావర్ధంతే
నావివక్షితా ఇతి ॥ వృథాదానంనటాదిభ్యఃప్రతిశ్రుతం ఆక్షికఃపణఃద్యూతద్రవ్యం అ
వివక్షితాఅనాకారితాః ॥ పణ్యమూల్యస్యవృద్ధ్యభావః ప్రవాసప్రతియాచనాభా
వే నాన్యస్యాపివృద్ధ్యభావః॥యథావస్థానేప్రతియాచనాచిరకాలికఇతి ॥ రూప్యం
త్రపుసీసకం శదః క్షేత్రఫలంపుష్పమూలఫలాది, తత్సర్వంఅధమర్ణయోగ్యతాను
సారేణదుర్భిక్షాదికాలవశేనవ్యవస్థాపనీయం ॥ దేశభేదేనాపిపరాంవృద్ధిం ద
ర్శయతినారదః ॥ ద్విగుణంత్రిగుణంచైవతథాన్యస్మిన్ చతుర్గుణం । తథాష్టగుణమ
న్యస్మిన్ దేయందేశేవతిష్ఠతఇతి ॥ దేయమృణంవర్ధమానం చిరకాలావస్థితంక్వ
చిద్దేశేద్విగుణం క్వచిద్దేశేత్రిగుణంక్వచిద్దేశే చతుర్గుణంక్వచిదష్ట గుణంవర్ధతఇ
త్యర్థః॥ వసిష్ఠోపి॥ వజ్రశుక్తిప్రవాళానాం స్వర్ణస్యరజతస్యవా । ద్విగుణాదీయ
తేవృద్ధిఃకృతకాలానుసారిణీ। తామ్రాయఃకాంస్యరీతానాంత్రపుణస్సీసకస్యచ॥త్రి
గుణాతిష్ఠతేవృద్ధిఃకాలాచ్చిరకృతస్యహీతి ॥ శుక్తిరితిముక్తాఫలంలక్ష్యతే వజ్రసాహ
చర్యాత్॥ వ్యాసోపి॥ శాకశాకాపాణసబీజేక్షో షడ్గుణాపరికీర్తితా । వదంత్యష్ట
గుణాన్ కాలే మద్యస్నేహరసాసవాన్ ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ తైలానాంచైవస
ర్వేషాంమద్యానామథసర్పిషాం । వృద్ధిరష్టగుణాజ్ఞేయాగుడస్యలవణస్యచేతి ।
యత్రవృద్ధివిశేషశ్శ్రూయతేతత్రద్విగుణైవ॥తథాచవిష్ణుః॥అనుక్తానాంద్విగుణేతి॥అ

యంచ వృద్ధ్యుపరమః సకృత్ప్రయోగే సకృదాహరణేచవేదితవ్యః॥ తథాచమనుః॥ కు
సీదవృద్ధిర్ద్వైగుణ్యంనాత్యేతిసకృదాహితా॥ ఉపచయార్థం ప్రయుక్తం ద్రవ్యం కుసీదం
తస్యవృద్ధిః కుసీదవృద్ధిః॥ ద్వైగుణ్యంనాత్యేతి॥ యదిసకృదాహితా సకృత్ప్రయుక్తా పు
రుషాంతరసంక్రమణాదినా ప్రయోగాంతరకరణే తస్మిన్నేవాపురుషే రేకస్యేనా
ధ్యాం ప్రయోగాంతరకరణే ద్వైగుణ్యమతిక్రమ్యపూర్వవద్వర్ధతే- సకృదాహృతేతి
పాఠే శనైశ్శనైః ప్రతిదినం ప్రతిమాసం ప్రతిసంవత్సరంవాధమర్ణాదాహృతాత్
ద్వైగుణ్యమత్యేతీతి వ్యాఖ్యేయం॥ గౌతమోపి॥ చిరస్థానే ద్వైగుణ్యం ప్రయో
గస్యేతి॥ ప్రయోగస్యైకవచననిర్దేశాత్ - ప్రయోగాంతరకరణే ద్వైగుణ్యాతిక్ర
మః- చిరస్థానఇతినిర్దేశాచ్ఛనైశ్శనైర్వృద్ధిగ్రహణాత్ ద్వైగుణ్యాతిక్రమోభిమతః-
ఉక్తస్యవృద్ధ్యుపరమస్య క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషే అపవాదమాహబృహస్పతిః॥ తృణకా
ష్ఠేష్టకాసూత్ర కిణ్వచర్మాస్థివర్మణాం। హేతిపుష్పఫలానాంచ వృద్ధిస్తుననివ
ర్తతఇతి॥ కిణ్వః సురాద్రవ్యోపాదానభూతో మూలవిశేషః - చర్మబాణాదిని
రకః ఫలకః - వర్మతనుత్రం హేతిరాయుధం పుష్పఫలయోర్వృద్ధిర్నివృత్త్యభావః -
అత్యంతసమృద్ధాధమర్ణవిషయః - అన్యథా త్రిగుణవృద్ధిప్రతిపాదకవసిష్ఠవచనవి
రోధాపత్తేః॥ విష్ణురపి॥ కిణ్వకార్పాససూత్రచర్మవర్మాయుధేష్టకాఙ్గారాణా
మక్షయేతి॥ కార్పాసేతుషడ్గుణప్రతిపాదకవ్యాసవచనవిరోధః- పూర్వవద్విజ్ఞేయః॥
వసిష్ఠోపి॥ దంతవర్మాస్థిశృంగాణాం మృణ్మయానాం తథైవచ। అక్షయావృద్ధి
రేతేషాం పుష్పమూలఫలస్యచేతి॥ బృహస్పతిరపి॥ శిఖావృద్ధింకాయికాంచ భో
గలాభంతథైవచ। ధనీతావత్సమాదద్యాద్యావన్మూలంనశోధితఇతి॥ తదైవం
పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిమిత్యాదిభిః - పరిపూర్ణత్వనిరూపణప్రసంగతో
విశేషావృద్ధిర్నిరూపితా॥ ఇదానీమాధిర్నిరూప్యతే॥ తత్రనారదః॥ అధిక్రియత
ఇత్యాధిర్విజ్ఞేయస్సద్విలక్షణః। కృతకాలోపనేయశ్చ యావద్దేయోద్యతస్తథా॥
సపునర్ద్వివిధఃప్రోక్తో గోప్యోభోగ్యస్తథైవచ। గృహీతస్యద్రవ్యస్యోపరివిశ్వా
సార్థమధమర్ణేన॥ ఉత్తమర్ణేధిక్రియతే అధీయతఇత్యాధిః॥ కృతకాలేపిఆదా
నకాలఏవ తద్దివసాద్యావధి అయమాధిర్మయామోచ్యతే- అన్యథాతత్రైవ భవి
ష్యతీత్యేవంనిరూపితకాలేఉపనేయః మోచనీయఇత్యర్థః - యావద్దేయోద్యతః గృ
హీతధనప్రత్యర్పణావధి నిరూపితకాలఇత్యర్థః - గోప్యోరక్షణీయః - భోగ్యఃఫ
లభోగ్యాదిః॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆధిర్బంధసమాఖ్యాతః సచప్రోక్తశ్చతుర్విధః।

జంగమస్థావరశ్చైవ గోప్యోభోగ్యస్తథైవచ ॥ యాదృచ్ఛికస్సావధిశ్చలేఖ్యారూ
ఢశ్చసాక్షిమాన్ ఇతి॥ ఆధినామబంధః సద్వివిధః గోప్యోభోగ్యశ్చేతి-పునశ్చైకైక
శోద్వివిధః - జంగమస్థావరశ్చేత్యేవంచతుర్విధః- పునరపిప్రత్యేకంద్వివిధఃయాదృ
చ్ఛికస్సావధిశ్చేతి-యావదృణంతవనదదామితావదయమాధిరిత్యేవం కాలవిశేషా
వధిశూన్యతయాకృతో యాదృచ్ఛికఃకృతకాలోపనేయస్సావధిః పునశ్చలేఖ్యారూ
ఢః - సాక్షిమానితిద్వివిధః ॥ భరద్వాజఃప్రకారాంతరేణాధేశ్చాతుర్విధ్యమాహ॥
ఆధిస్తు ద్వివిధఃప్రోక్తో భోగ్యోగోప్యస్తథైవచ । అర్థప్రత్యయహేతుశ్చచతుర్థ
స్త్వాజ్ఞయాకృతః । శ్రావణాపూర్వలిఖితో భోగ్యాధిశ్శ్రిష్ట ఉచ్యతే॥ గోప్యాధి
స్తుపరైర్భుక్త స్స్వందత్వాయోగోప్యతేగృహే । అర్థప్రత్యయహేతుర్యఃప్రత్య
యాధిస్స ఉచ్యతే॥ ఆజ్ఞాధినామయోరాజ్ఞా సంసదావాజ్ఞయాకృతః । శ్రావ
ణాసంసదిప్రకాశనం - ఆధేర్గ్రహణానంతరం నాశహ్రాసవికారాదయో య
థానభవంతతథాపాలనీయఇత్యాహ ॥ హారీతః ॥ బంధోయథాస్థాపితస్స్యాత్త
థైవపరిపాలయేత్ । అన్యథానశ్యతేలాభో మూలంవాతద్వ్యతిక్రమాదితి ॥ బృ
హస్పతిరపి ॥ న్యాసవత్పరిపాల్యోసౌ వృద్ధిర్నశ్యేత్తథాపిసా । భుక్తేవాసార
తాంప్రాప్తే మూలహానిఃప్రజాయతే॥ బహుమూల్యోయత్రనష్టః ఋణికంతత్ర
తోషయేత్ । దైవరాజోపఘాతేన యత్రాధిర్నాశమాప్నుయాత్ ॥ తత్రాధిం
దాపయేదద్యాత్సోదయం వాధనంత్వృణీతి ॥ దైవోపఘాతః అగ్న్యుదకదేశోప
ప్లవాదిః స్వాపరాధాభావేపి కృతోరాజోపఘాతః- యదితాభ్యామాధిర్నాశ
మాప్నుయాత్తదాన్యమాదద్యాత్ - సోదయంధనంవాదద్యాత్ ॥ తథాచవ్యాసః॥
దైవరాజోపఘాతేతు నదోషోధనినాంక్వచిత్ । ఋణందాప్యస్తునాశే బంధం
వాన్యమృణీతదేతి ॥ ఆధేరసారత్వేప్యేవమనుసంధేయం॥ తథాచనారదః॥ రక్ష్య
మాణోపియద్యాధిఃకాలేనేయాదసారతాం । ఆధిరన్యోథవాకార్యో దేయంవాధ
నినేధనమితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ ఆధేస్స్వీకరణాత్సిద్ధీరక్ష్యమాణోప్యసారతాం।
యాతశ్చేదన్యఆధేయో ధనభాగ్వాధనీభవేదితి॥ అయమర్థః ఆధేర్గోప్యస్యభో
గ్యస్యచస్వీకరణాత్ గ్రహణాదుపభోగాచ్చసిద్ధిఃనసాక్షిలేఖమాత్రేణ నాప్యుద్దేశ
మాత్రేణ॥ తదాహనారదః॥ ఆధిస్తుద్వివిధఃప్రోక్తో జంగమస్థావరస్తథా । సిద్ధిర
స్యోభయస్యాపి భోగోయద్యస్తినాన్యథేతి ॥ ఏవంచసతియాస్వీకారాంతా క్రి
యాసాపూర్వాబలవతీ । స్వీకారరహితాతుసాన బలవతీత్యుక్తంభవతి - ఏవం

సతిఆధిః ప్రయత్నేనరక్ష్యమాణోపి కాలాదివశేనయద్యసారతాం గతస్తదాఅన్య
ఆధేయః - అథవాధనినేధనందేయంసోదయం-అథసిద్ధాభోగఏవప్రమాణమిత్యా
హ॥ విష్ణుః॥ ద్వయోర్నిక్షిప్తఆధౌతు వివదేతాంయదానరౌ। యస్యభుక్తిర్భవే
స్తస్య బలాత్కారంవినాకృతేతి॥ ద్వయోరపిభుక్తిమతఏవాహ॥బృహస్పతిః॥ క్షే
త్రమేకంద్వయోర్బద్ధంధేయ ద్దత్తంసమకాలికం। యేనభుక్తంభవేత్పూర్వం తస్య
తత్సిద్ధిమాప్నుయాదితి॥ వసిష్ఠోపి॥ తుల్యకాలేపిసృష్టానాంలేఖ్యానామాధికర్మణి।
యేనభుక్తంభవేత్పూర్వం తస్యాధిర్బలవత్తరఇతి॥ భోగావిశేషేపిసఏవాహ॥య
ద్యేకదివసేతౌతు భోక్తుకామావుపాగతౌ। విభజ్యాధిస్సమస్తత్ర భోక్తవ్య
ఇతినిశ్చయఇతి॥ద్వయోరేకమాధింకుర్వతో దండమాహకాత్యాయనః॥ ఆధిమే
కంద్వయోర్యస్తు కుర్యాద్ద్వ్యప్రతిపద్య వేత్। తయోఃపూర్వకృతంగ్రాహ్యం త
త్కర్తాచోరదండభాగితి॥ ప్రతిపత్తిః ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ఆధివిశేషేదండవిశేషమా
హ॥ విష్ణుః॥ గోచర్మమాత్రాధికాం భువమన్యస్యాధికృతాం తస్మాదనిర్మోచ్యాన్య
స్యయః ప్రయచ్ఛేత్సవధ్యఊనాచేత్ షోడశసువర్ణందండ్యఇతి॥ సాక్షిలేఖ్యసి
ద్ధయోర్లేఖ్య సిద్ధి బలవదిత్యాహ॥ కాత్యాయనః॥ ఆధానంవిక్రయోదానం లేఖ్య
సాక్షికృతంయదా। ఏకక్రియావిరుద్ధంతు లేఖ్యంతత్రాపహారకమితి॥ లేఖ్యసిద్ధ
త్వావిశేషేపి బలాబలంసఏవాహ॥ అనిర్దిష్టంచనిర్దిష్టమేకత్రచవిలేఖితం।నిర్దిష్టలిఖి
తంజ్ఞేయమితికాత్యాయనోబ్రవీదితి॥ నిర్దిష్టానిర్దిష్టయోఃస్వరూపమాహసఏవ॥
యోవిద్యమానంప్రథమమనాదిష్టస్వరూపకం। ఆకాశభూతమాదధ్యాదనాది
ష్టంనైవతద్భవేత్॥ యత్తద్ద్రవ్యాణ్యవిజ్ఞేయ తదాదిష్టంవినిర్దిశేదితి॥ అయమర్థః॥
ఆధాతురాధానకాలేవిద్యమానం ధనంనిరూపితంస్వయంచతద్ధనం ఆధిత్వే
నాదిష్టంతన్నిర్దిష్ట మిత్యుచ్యతే-తద్విపరీతంతు ధనమాధిత్వేనకల్ప్యమానమనిర్ది
ష్టమితి॥ నిర్దిశేదితి॥ నిర్దిష్టత్వావిశేషేయాజ్ఞవల్క్యః॥ ఆధౌప్రతిగ్రహేక్రీతేపూ
ర్వాతుబలవత్తరేతి॥ఏకమేవక్షేత్రమేకస్యాధింకృత్వా కిమపిగృహీత్వాపునరన్య
స్యాధాయక్రయం కిమపిగృహ్ణాతి - తత్రపూర్వస్యైవతత్క్షేత్రం భవతినోత్తర
స్య-ఏవం ప్రతిగ్రహేక్రయేచయోజనీయం॥ ఋణాదిషుతూత్తరక్రియాయాః ప్రాబ
ల్యమాహసఏవ॥ సర్వేష్వర్థవివాదేషు బలవత్యుత్తరాక్రియేతి॥ యద్యేకంక్షే
త్రమేకస్యాధింకృత్వాఅన్యస్యవిక్రీయతే॥ తత్రాహవసిష్ఠః॥ యంపూర్వతరమా
ధాయవిక్రీణీతేనుతంపునః। కర్మేతయోర్బలీయస్స్యాత్ప్రాక్తనంబలవత్తరమితి॥అ

ధ్యాదీనాముపభోగపద్యేప్యాహ ॥ సఏవ ॥ కృతంయత్త్రైకదివసైః ధనాధమసవి
క్రియాః ప్రియాకామతోసందేహే కథంతత్రవిచింతయేత్ ॥ త్రయోపితద్ధనంధమర్ణం
విభజేయుర్యథాంశతః ॥ ఉభౌ క్రియానుసారేణ త్రిభాగేన ప్రతిగ్రహీతా ॥ ఏతదాధి
భోగ్యాధికబుద్ధిప్రయుక్తవిషయం ॥ బుద్ధిపర్యాప్తధనాంశేత్యాహ నారదః ॥ వినష్టేమూలనాశ
స్స్యాద్దైవరాజకృతాదృతేఇతి ॥ గోప్యాధిభోగే లాభహానిమాహ ॥ యా
జ్ఞవల్క్యః ॥ గోప్యాధిభోగేనోవృద్ధి స్సోపకారేథహాపితే । నష్టోదేయోవినష్టశ్చ
దైవరాజకృతాదృతే ఇతి ॥ అయమర్థః ॥ గోప్యస్యాధ్యేః సమయాతిక్రమేణ భో
గేసతి మహత్యపివృద్ధిర్హాతవ్యా - సోపకారేసద్వృద్ధికే భోగ్యాధౌహాపితే స్యవ
హారాక్షమత్వం ప్రాపితేసతినవృద్ధిః - నష్టోవికారంప్రాపితః పూర్వవత్కృత్వాదే
యః - వినష్టశ్చేదత్యంత నాశనంప్రాప్తశ్చేత్ మూల్యాదిద్వారేణైవ నివేద్యః
గోప్యాధిభోగనోవృద్ధి రిత్యేతత్ బలాత్కార భోగవిషయం ॥ అతఏవమనుః ॥
నభోక్తవ్యోబలాదాధిఃభుంజానోవృద్ధిముత్సృజేదితి ॥ వంచనాదినాధిభోగేభోగా
నుసారేణలాభద్రవ్యస్యనాశమాహ సఏవ ॥ యస్స్వామినాననుజ్ఞాతమాధింభుంక్తే
విచక్షణః । తేనార్ధవృద్ధిర్మోక్తవ్యా తస్యభోగస్యనిష్కృతిరితి ॥ క్వచిద్విష
యేమూలద్రవ్యనాశేన సహలాభనాశస్య వికల్పమాహ కాత్యాయనః ॥ అకా
మమననుజ్ఞాత మాధింయఃకర్మకారయేత్ । భోక్తాకర్మఫలందాప్యో వృద్ధిం
వాలభతేనసఇతి ॥ దాస్యాద్యాధౌకర్మఫలంవేతనం - ఆహితదాస్యాదిపీడనేసఏ
వాహ ॥ యస్త్వాధిం కర్మకుర్వాణం వాచాదండేనకర్మభిః । పీడయేద్భర్త్సనా
ద్యైశ్చైవ ప్రాప్నుయాత్పూర్వ సాహసమితి ॥ ఆహితస్యద్రవ్యస్యస్వత్వనివృత్తి
కాలమాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆధిప్రణశ్యేద్ద్విగుణేధనేయదినమోక్ష్యతే । కాలే
కాలకృతోనశ్యేత్ఫలభోగ్యోనశ్యతీతి ॥ ప్రయుక్తేధనేస్వకృతం యావృధ్యాకాల
క్రమేణద్వైగుణ్యం ప్రాప్తేసతి యద్యకృతకాలోగోప్యాధిః నమోక్ష్యతే తదాన
శ్యేదధమర్ణస్యధనం - ప్రయోక్తుస్స్వంభవతి - కృతకాలోగోప్యోభోగ్యశ్చాధిః
సంప్రతిపన్నేకాలేయదినమోక్ష్యతే తదాధమర్ణస్యనశ్యేత్ - అకృతకాలఃఫలభో
గ్యః కదాచిదపినశ్యతి - ద్వైగుణ్యనిరూపితకాలయోరుపరిచతుర్దశదివసప్ర
తీక్షణం కర్తవ్యమిత్యాహ వ్యాసః ॥ హిరణ్యేద్విగుణీభూతే పూర్ణేకాలేకృతా
వధౌ । బంధకస్యధనీస్వామీ ద్విసప్తాహంప్రతీక్ష్యతు । తదంతరాధనందత్వాఋ
ణీబంధకమాప్నుయాదితి ॥ నన్వాధేఃస్వత్వనివృత్తికారణం నాస్తిఃప్రయోపినాసి

మైవం. న కేవలం దానాదిరేవ స్వత్వనివృత్తికారణం ప్రతిగ్రహాదిరేవ వా స్వత్వాప
త్తికారణం - కింతు ధనద్వైగుణ్యోపలక్షితకాల ప్రాప్తిశ్చ ద్రవ్యాదీనామపి యాజ్ఞ
వల్క్యవచనేనైవ ఋణిధనికయోరాత్యంతికస్వత్వనివృత్తిస్వత్వాపత్త్యోః కారణత్వా
వగమాత్ - న చ మనువచనవిరోధః - తస్యాకృతకాలభోగ్యాదివిషయత్వే నాప్యు
పపత్తేః ॥ యత్తు బృహస్పతినా దశదివసప్రతీక్షణముక్తం ॥ పూర్ణే వర్షే శాంతలాభ
బంధస్స్వామీ ధనీ భవేత్ । అసిద్ధే దశరాత్రే తు ఋణీ మోక్తుమర్హతీతి ॥ తద్వృ
ద్ధ్యర్థం ప్రయుక్తవస్త్రాదివిషయం హిరణ్యే ద్విగుణీభూత ఇతి వ్యాసేన విశేషోపాదా
నాత్ ॥ యత్పునస్తేనైవోక్తం ॥ గోప్యాధిర్ద్విగుణాదూర్ధ్వం కృతకాలోఽయథావి
ధి । ఆవేదయిత్వా ధనికులే భోక్తవ్యస్తదనంతరమితి ॥ తద్భోగమాత్రవిధిపరం న
పునస్స్వత్వాపత్తిపరం ॥ యదా తు శాంతలాభేన బంధస్య తద్ద్రవ్యాస్థితస్య మోచ
నార్థం ఋణికస్యోపరోధాదిభవేత్ - తదా కిం కార్యమిత్యపేక్షితే త్వాహ ॥ బృ
హస్పతిః ॥ హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే మృతే నష్టే ధమర్ణికే । ద్రవ్యం తదీయం సంగృహ్య
విక్రీణీత ససాక్షికమ్ । రక్షేద్వా కృతమూల్యం తు దశాహం జనసంసది । ఋణా
నురూపం పరతో గృహీత్వాన్యత్తు వర్జయేదితి ॥ హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే ఆధిమో
క్షణాద్వర్గధమర్ణికే మృతే నష్టే కుత్రచిద్గతే చిరకాలమవిజ్ఞాతే సతి ఆధీకృ
తం ద్రవ్యం ససాక్షికం విక్రీణీత ఋణానురూపం ద్విగుణీభూతద్రవ్యపర్యాప్తం గృహీ
త్వా తతోఽవశిష్టం వర్జయేదితి ॥ రాజ్ఞే సమర్పయేదిత్యర్థః ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ అ
థ యత్ర సస్యాధిం సంబంధం నివేదయేత్ । రాజ్ఞా తతస్స విఖ్యాతో విక్రేయ ఇతి ధా
రణా । సవృద్ధికం గృహీత్వా తు శేషం రాజ్ఞేఽర్పయేదితి ॥ రాజ్ఞే సమర్పణం చ జ్ఞా
త్యాద్యభావవిషయం - తత్సద్భావే తత్రైవ సమర్పణస్యాన్యాయ్యత్వాత్ - అన్య
త్తు వర్జయేదిత్యనేన ధనద్వైగుణ్యే కృతకాలావధికాధౌ - ధనికస్యాస్వామిత్వ
మవగమ్యతే - ధనద్వైగుణ్యే స్వత్వప్రతిపాదకం - యాజ్ఞవల్క్యవచనం సమానా
ధివిషయం - అత ఏవ న్యాసే అధికే చ బంధేనాధినాశోఽస్తి - కింతు ద్విగుణీభూతం ద్ర
వ్యం సేప రాజ్ఞా దాప్య ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ చరిత్రబంధకకృతం సవృద్ధ్యా దా
పయేద్ధనమ్ । సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి ॥ చరిత్రం శోభ
నాచరితం స్వాభాశయత్వం తేన యద్బంధకం చరిత్రబంధకం తేన యద్ద్రవ్యమాత్మసా
త్కృతం పరాధీనం వా కృతం తచ్చరిత్రబంధకకృతం - తత్సవృద్ధికమేవ దాపయేత్ - న
ధనద్వైగుణ్యేప్యాధినాశః సత్యంకారకృతం తదపి ద్విగుణమేవ దేయం నాధినాశః

అయమభిప్రాయః బంధకాార్పణసమమేవ మయా ద్విగుణమేవద్రష్టవ్యం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి - అథవాత్ర యస్మిన్ కాలే దివ్యావస్థానిర్వాహాయ యదంగుళీయకాది పర హస్తే సమర్పితం తత్సత్యంకారకృతం తత్రాంగులీయకాదిద్విగుణం ప్రతిపాదయేత్ - ఇతరస్త్వేదంగుళీయకాదిమేవజహ్యాత్ - అథవా చరిత్రమేవ బంధకం చరిత్రబంధకం- చరిత్రశబ్దేన గంగాస్నానాగ్నిహోత్రాదిజనితా పూర్వముచ్యతే - యత్ర తదేవాధీ కృత్య యద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం తత్ర తదేవ ద్విగుణీకృతం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి - అన్యాధానియమమాహ ప్రజాపతిః ॥ ధనీధనేన తేనైవ పరమాధిం నయేద్యది। కృత్వా తదాధిలిఖితం పూర్వం చాస్య సమర్పయేదితి॥ యద్బంధస్వామినిధనం ప్రయు క్తం తత్తస్యైవ ధనేన పరం ధనికాంతరమాధిం నయేన్నత్వధికేన అయం చాన్యా ధివర్ధనస్య ద్వైగుణ్యే సతి - సంప్రతిపత్తౌ తు ద్వైగుణ్యాదర్వాగపి ద్రష్టవ్యః ॥ అథా ధిమోచనం ॥ తత్ర బృహస్పతిః ॥ ధనమూలీకృతం దత్వా యదాధిం ప్రార్థయేదృ ణీ । తదైవ తస్య మోక్తవ్య స్త్వన్యథా దోషభాగ్ధనీతి ॥ మూలీకృతమధమర్ణేన దేయధనం - తచ్చ భోగ్యాధౌ మూలమాత్రం గోప్యాధౌ తు సవృద్ధికం తద్దత్వా ఋ ణీ ఆధిం ప్రార్థయతే తదాధనినాసమోక్తవ్యః - అన్యథా దోషభాక్ స్తేయదోష భాక్స్యాదిత్యర్థః ॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఉపస్థితస్య మోక్తవ్య ఆధిస్తేనోన్య థాభవేత్ । ప్రయోజకే సతి ధనం కులేన్యస్యాధిమాప్నుయాదితి ॥ ధనం ప్రయోక్త రిఅసన్నిహితే సతి తదాప్తహస్తే సవృద్ధికధనం నిధాయ స్వకీయమాధిం గృహ్ణీ యాత్ - భోగ్యాధిస్తు మూలమాత్రం దత్వా ఫలకాలాంతే మోక్తవ్య ఇత్యాహ॥ వ్యాసః ॥ ఫలభోగ్యం పూర్ణకాలం దత్వా ద్రవ్యం తు సామకమితి ॥ సమఘేవసా మకం మూలమాత్రం దత్వా ఋణీబంధమవాప్నుయాదితి ॥ అధినాశనిబంధనద్వై గుణ్యాదికాలాదర్వాగేవాధిర్మోక్తవ్యః ॥ తథా చ స ఏవ ॥ అతోంతరా ధనం దత్వా ఋణీబంధకమాప్నుయాదితి॥ యత్తు తేనైవోక్తం ॥ గోప్యాధిం ద్విగుణాదూర్ధ్వం మోచయేదధమర్ణక ఇతి ॥ తత్ ద్వైగుణ్యమాప్తేః ప్రాక్ ద్వి సప్తాహాన్మోచ యేదిత్యేవం పరం- అన్యథా ఆధిః ప్రణశ్యేద్ద్విగుణే ధన ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనవిరో ధాపత్తేః ॥ యది ప్రయోక్తర్య సన్నిహితే తత్కులే ధనగృహీతారో న సంతి - యది వాధివిక్రయేణ ధనదిత్సా అధమర్ణస్య - తత్ర యత్కర్తవ్యం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ తత్కాలకృతమూల్యోవా తత్ర తిష్ఠేదవృద్ధిక ఇతి - ఋణదానేచ్ఛాకాలే యస్త స్యాధేర్మూల్యం తత్పరికల్ప్య తత్రైవ ధనినితమాధిం వృద్ధిరహితం స్థాపయేత్ - త

తదూర్ధ్వం ధనం న వర్ధత ఇతి - భోగ్యాధిపక్షమేకం విశేషమాహ బృహస్పతిః ॥ క్షేత్రాదికం యదా భుక్తముత్పన్నమధికం తతః । మూలోదయం ప్రవిష్టం చేత్తదాధిం ప్రాప్నుయాదృణీ । పరిభాష్య యదా క్షేత్రం ప్రదద్యాద్ధనికే ఋణీ । త్వయైతచ్ఛతలాభేఽర్థే భోక్తవ్యమితి నిశ్చితం । ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే ప్రదాతవ్యం త్వయా మమేతి ॥ ఋణగ్రహణకాలే ధనద్వైగుణ్యానంతరం భోగేన ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే త్వయైతన్మోక్తవ్యమిత్యేవం పరిభాష్య యదా క్షేత్రాదికమాదద్యాత్ - తదా భోగేన క్షేత్రార్థవ్యయసహితసవృద్ధికధనప్రవేశే సతి - ఆధిం ముంచేదుత్తమర్ణ ఇత్యర్థః ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ యదా తు ద్విగుణీభూతమృణమాధౌ తదా ఖలు । మోచ్య ఆధిస్తదుత్పన్నే ప్రవిష్టే ద్విగుణే ధన ఇతి ॥ అయమేవ క్షయాధిరిత్యుచ్యతే - లౌకికైః యత్ర తు వృద్ధ్యర్థ ఏవాధిభోగ ఇతి పరిభాషా - తత్ర భోగేనాధికధనప్రవేశేఽపి యావన్మూలదానం తావదాధిర్భోక్తవ్య ఇతి ॥ యత్ర వృద్ధేరప్యపర్యాప్తో భోగః తత్ర మూలద్రవ్యదానేనాపి నాధిలాభ ఇత్యాహ బృహస్పతిః ॥ యత్రాహితం గృహక్షేత్రం భోగేన ప్రతికర్షితమ్ । తత్రర్ణీ నాప్నుయాద్బంధం ధనీ చైవ ఋణం తథా । పూర్ణే ప్రకర్షితత్వాన్న్యమ్యముభయోః పరికీర్తితమ్ । అపూర్ణేఽపి ప్రకుర్యాతాం పరస్పరమతేన తావితి ॥ క్షేత్రార్థవ్యయాదధికో భోగః ప్రకర్షశబ్దవాచ్యః - తస్మిన్సమగ్రవృద్ధ్యపర్యాప్తే ధనినివిష్టే సతి మూలమాత్రం దత్వాధమర్ణో బంధం నాప్నోతి ॥ ధనీ చ ఋణం మూలమాత్రం న గృహ్ణీయాత్ - కింతు పూర్ణే ప్రకర్షే సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తే ధనే ప్రవిష్టే సతి - ధనినో మూలమాత్రం దేయం ఋణినో బంధలాభ ఇతి ॥ ఏతచ్చ పరస్పరానుమత్యభావే - పరస్పరానుమతౌ తు వృద్ధ్యపర్యాప్తభోగేఽపి మూలమాత్రదానేనైవాధిలాభ ఇత్యర్థః - పరిభాషితకాలైకదేశేనైవ సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తప్రకర్షప్రదేశే స ఏవాహ ॥ యది ప్రకర్షితం తత్స్యాత్తదా న ధనభాగ్ధనీ । ఋణీ న లభతే బంధం పరస్పరమతం వినా ॥

— (*) ఇత్యాధి విధిః. (*) —

— * అథ ప్రతిభూః ప్రకరణమ్. * —

తత్ర బృహస్పతిః ॥ దర్శనే ప్రత్యయే దానే ఋణద్రవ్యార్పణే తథా । చతుఃప్రకారః ప్రతిభూః శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః । ఆహైకో దర్శయామీతి సాధురిత్యపరో బ్రవీత్ । దాతాహమేవ ద్రవిణమర్పయామీతి చాపర ఇతి ॥ అహమేతం పలాయన

ప్రవృత్తం తవ దర్శయిష్యామీతి ప్రాతిభావ్యం భజత్యాహ - అపరః ప్రత్యయ ప్రతి
భూః - ఏష సాధురవంచకో మత్ప్రత్యయేనాస్య ధనం ప్రయచ్ఛేతి బ్రూతే - దానప్రతి
భూరపరః - యద్యయం న దదాతి ద్రవిణం గృహీతం సవృద్ధికం తదహమేవ ప్ర
తిభూః యదాయం గృహీతం న దదాతి తదాహమేతదీయం ధనమర్పయామీతి బ్రవీతి-
ఇతి చతుర్ణాం ప్రతిభువాం భేదః॥ దర్శనప్రతిభువః కృత్యమాహ స ఏవ॥ దర్శనప్రతిభూ
ర్యస్తు దేశే కాలే చ దర్శయేత్ । నిబంధం వావహేత్తత్ర దైవరాజకృతాదృత ఇతి॥ ని
బంధం చేన్న ద్రవ్యమావహేత్ - ధనినం ప్రాపయేత్ - యస్తు దర్శయతి ॥ తం ప్ర
త్యాహ మనుః ॥ యో యస్య ప్రతిభూస్తిష్ఠేద్దర్శనాయేహ మానవః । అదర్శయన్స
తం తస్య ప్రయచ్ఛేత్స్వధనాదృణమితి॥ దర్శనాయ కాలం దద్యాదిత్యాహ బృహస్ప
తిః ॥ నష్టస్యాన్వేషణే కాలం దద్యాత్ప్రతిభువే ధనీ । దేశానురూపతః పక్షం మా
సం సార్ధమథాపి వేతి॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ నష్టస్యాన్వేషణార్థం తు దేయం పక్షత్ర
యం పరమ్ । యద్యసౌ దర్శయేత్తత్ర మోక్తవ్యః ప్రతిభూర్భవేత్ । కాలే వ్యతీతే
ప్రతిభూర్యది తం నైవ దర్శయేత్ । స తమర్థం ప్రదాప్యః స్యాత్ప్రేతే చైవం విధీయ
త ఇతి ॥ దానప్రత్యయప్రతిభువోః కృత్యమాహ నారదః॥ ఋణిష్వప్రతి కుర్వత్సు
ప్రత్యయే వాఽపి హీయతే । ప్రతిభూస్తదృణం దద్యాదనుపస్థాపయంస్తథేతి॥ అప్రతి
కుర్వత్సు వంచనయా దారిద్ర్యేణ వా ఋణమధమత్సు ప్రత్యయే హాపితే విశ్వాసోపగ
తే ధనార్పణప్రతిభువః కృత్యమాహ స ఏవ ॥ విశ్వాసార్థం కృతస్త్వాధిర్నప్రాప్తోఽథ
నినాయదా । దాపనీయస్తదాదానే దేయం వా ధనికే ధనమితి ॥ అధిప్రత్యర్పణప్ర
తిభువం ప్రత్యాహ స ఏవ ॥ ఖాదకోఽవిత్తహీనశ్చ లగ్నకోఽవిత్తవాన్యది । మూలం త
స్య భవేద్దేయం న వృద్ధిం దాతుమర్హతీతి॥ ఖాదకో బంధభక్షకః - లగ్నకః ప్రతిభూః-
న వృద్ధిం దాతుమర్హతి ॥ ఖాదకోఽప్యత్ర మూలేన తోషయేదేనమితి వచనాత్ - తన్మూ
లమాత్రమేవం దేయం - ఏవమితరేషాం ప్రతిభువామపి ॥ దేయా ద్వివిధయో దృష్ట
వ్యాః॥ ప్రతిభూగ్రహణనిమిత్తాని దర్శయతి॥ హారీతః॥ అభయే ప్రత్యయే దానే [illegible]
పస్థానే చ దర్శనే । పంచస్వేషు ప్రకారేషు గ్రాహ్యో హి ప్రతిభూర్బుధైరితి॥ కాత్యా
యనోఽపి॥ దానోపస్థాపవాదేషు విశ్వాసశపథాయ చ । లగ్నకం కారయేదేవం య
థాయోగం విపర్యయే ఇతి॥ ఉపస్థానం దర్శనం॥ వ్యాసోఽపి ॥ లేఖ్యం కృతే చ దివ్యే వా దా
నప్రత్యయదర్శనే । గృహీతబంధోపస్థానే ఋణద్రవ్యార్పణే తథేతి॥ ప్రతిభూర్గ్రా
హ్య ఇతి శేషః గృహీతబంధోపస్థానం యాచితకత్వేన కతుర్దర్శనార్థం వా॥ ప

తిభూర్మరణేప్యేవమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దర్శనప్రతిభూర్యత్ర మృతః ప్రాత్య
యికో౽పి వా। న తత్పుత్రా ఋణం దద్యుర్దద్యుర్దానాయ యస్స్థితః॥ ఇతి॥ యదా దర్శనప్ర
తిభూః ప్రాత్యయికో వా మృతస్తదా తయోః పుత్రాః ప్రాతిభావ్యాయాతం పితృకృత
మృణం న దద్యుః యస్తు దానాయ స్థితః ప్రతిభూర్మృతః తత్పుత్రాః ఋణం దద్యుః॥
స తత్పుత్రాః పుత్రైరపి మూలమేవ దేయం న వృద్ధిర్దేయా॥ తథా చ వ్యాసః॥ ఋణం
పైతామహం పౌత్రః ప్రాతిభావ్యాగతం సుతః। సమం దద్యాత్తత్సుతౌ తు న దాప్యా
వితి నిశ్చయః॥ తత్సుతౌ పౌత్రప్రపౌత్రౌ॥ బృహస్పతిః॥ అథాతు వితథే దాప్యాః తు
ల్యం దాపేదితం ధనం। ఉత్తరౌ తు విసంవాదే తౌ వినా తత్సుతౌ తథేతి॥ ఆద్యౌ దర్శ
నప్రత్యయప్రతిభువౌ వితథే అహమేనం దర్శయిష్యామి అసౌ సాధురిత్యేవ విధయో
ర్వాక్యయోర్మిథ్యాత్వే రాజ్ఞా దాప్యౌ॥ ఉత్తరౌ దానఋణిద్రవ్యార్పణప్రతిభువౌ
విసంవాదే దాతుర్ధ్వానిన ధనినే ఋణికేనాప్రదత్తే దాప్యౌ। తయోరభావే తత్సు
తౌ దాప్యౌ ప్రత్యయప్రతిభూవత్ ప్రమాణప్రతిభూరేవ దాప్యో న తత్పుత్రః వివాదప్ర
తిభూస్తు సాధితం ధనం దండం చ దాప్యః। తదభావే తత్పుత్రో౽పీత్యాహ॥ వ్యాసః॥ విప్రత్య
యే లేఖ్యాదివ్యదర్శనే వా కృతే సతి। ఋణం దాప్యః ప్రతిభువః పుత్రం తేషాం న దాప
యేత్। దానవాదప్రతిభువా దాప్యా తత్పుత్రకౌ తథేతి। యత్ర దర్శనప్రత్యయప్రతిభు
వౌ బంధకం గృహీత్వా ప్రాతిభావ్యమంగీకృతవంతౌ॥ తత్ర విశేషమాహ కాత్యాయ
నః॥ గృహీత్వా బంధకం యత్ర దర్శనే౽స్య స్థితో భవేత్। వినా పిత్రా ధనం తస్మాద్దాప్య
స్స్యాత్తదృణం సుత ఇతి॥ అనేకప్రతిభూదానప్రకారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ బహవ
స్స్యుర్యది స్వాంశైః దద్యుః ప్రతిభువో ధనమ్। ఏకచ్ఛాయాశ్రితేష్వేషు ధనికస్య యథారుచి
॥ ఏకచ్ఛాయాశ్రితాః ప్రతిభువః ఋణం విభజ్య స్వాంశేన దద్యుః - ఏకఛాయా
శ్రితేషు యం ధనికః ప్రార్థయతే స ఏవ కృత్స్నం దద్యాత్ - నాంశతః ॥ ఏకఛా
యాశ్రితేషు యదికశ్చిద్దేశాంతరం గతః - తదా తత్పుత్రో౽పి దద్యాత్ - మృతే తు పితరి
పుత్రః పిత్రంశమేవ దద్యాత్ - న కృత్స్నం ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ ఏకఛాయాప్ర
విష్టానాం దాప్యో యస్తత్ర దృశ్యతే। ప్రోషితే తత్సుతస్సర్వం పిత్రంశం తు మృతే సు
త ఇతి ॥ ప్రాతిభావ్యాపలాపే దండమాహ పితామహః॥ యో యస్య ప్రతిభూర్భూత్వా
మిథ్యా చైవ తు గచ్ఛతి। ధనికస్య ధనం దాప్యో రాజ్ఞా దండం చ తత్సమమ్। కుర్యా
చ్చ ప్రతిభూర్వాద మృణికార్థే ఋణినా సహ। సోపసర్గస్తదా దండ్యో వివాదా
ద్ద్విగుణం దమమితి ॥ తదా ప్రతిభూదత్తప్రతిక్రియా విధిః ॥ తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్ర

తిభూదాపితో యత్ర ప్రకాశం ధనినాం ధనమ్। ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యమృణికైస్తస్య తద్భవేదితి ॥ ధనికేన పీడితస్సన్ ప్రతిభూస్తత్సుతో వా జనసమక్షం రాజ్ఞా యద్ధనం దాపితః తద్ద్విగుణమృణికః ప్రతిభువే దద్యాత్॥ తథాచ నారదః ॥ యం చార్థం ప్రతిభూర్దద్యాద్ధనికేనోపపీడితః । ఋణికస్తం ప్రతిభువే ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి ॥ కదాహి ద్విగుణం దద్యాదిత్యపేక్షాయామాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ ప్రాతిభావ్యం తు యో దద్యాత్పీడితం ప్రతిభావితః । త్రిపక్షాత్పరతస్సోర్థం ద్విగుణం లబ్ధుమర్హతీతి ॥ ద్వైగుణ్యం హిరణ్యవిషయం॥ పశ్వాదౌ తు విశేషో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః ॥ సంతతిః స్త్రీ పశుష్వేవ ధాన్యం త్రిగుణమేవ చ । వస్త్రం చతుర్గుణం ప్రోక్తం రసశ్చాష్టగుణస్స్మృత ఇతి ॥ ధర్మాదీనుపాయాన్ బృహస్పతిరాహ ॥ ధర్మోపధిబలాత్కారైర్గృహసంశోధనేన చేతి ॥ ధర్మాదీన్స్వయమేవాహ ॥ సుహృత్సంబంధిసందిష్టైస్సామోక్త్యానుగమేన చ॥ ప్రియేవాపి ఋణీ దాప్యో ధర్మ ఏష ఉదాహృతః । ఛద్మనాయాచితం చార్థమానీయ ఋణికాద్ధనీ । అన్వాహితాదిసంగ్రాహ్య దాప్యతే యత్ర సోపధి । బధ్వా స్వగృహమానీయ తాడనాద్యైరుపక్రమైః । ఋణికో దాప్యతే యత్ర బలాత్కారస్స ఉచ్యతే॥ పుత్రదారపశూన్బధ్వా దత్వాద్వారోపవేశనమ్ । అత్రర్ణికో దాప్యతేర్థం తదాచరిత ముచ్యత ఇతి ॥ మనురపి ధర్మాదీనుపాయాన్దర్శయతి ॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ ఛలేనాచరితేన చ । ప్రయుక్తం సాధయేదర్థం పంచమేన బలేన చేతి ॥ ధర్మాదయశ్చోపాయాః పురుషాపేక్షయా ప్రయోక్తవ్యాః ॥ తదాహ కాత్యాయనః॥ రాజానం స్వామినం విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్ । రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేత్ । వణిజః కర్షకాంశ్చైవ శిల్పినశ్చాబ్రవీద్భృగుః ॥ దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్సంపీడ్య దాపయేదితి॥ దాపనే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గృహీతానుక్రమాద్దాప్యో ధనినామధమర్ణికః । దత్వా తు బ్రాహ్మణాయైవ నృపతేస్తదనంతరమితి ॥ సమానజాతీయేషు ధనిషు యుగపత్ప్రాప్తేషు గృహీతానుక్రమాద్ధనం దాప్యః భిన్నజాతీయేషు తు బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ స్వయం సాధయితుమశక్తం ధనికం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ రాజ్ఞాధమర్ణికో దాప్యస్సాధితాద్దశకం శతమ్ । పంచకం తు శతం దాప్యః ప్రాప్తార్థో హ్యుత్తమర్ణక ఇతి॥ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య రాజా దశమాంశమధమర్ణికాద్దండరూపేణ గృహ్ణీయాత్ - ఉత్తమర్ణాద్వింశతితమం భాగం భృత్యర్థం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః॥ ప్రాతిభావ్యే నిషేధ్యానాహ కాత్యాయనః ॥ న స్వామీ న చ వై శత్రుః స్వా

ణినాధికృతస్తథా । నిరుద్ధోదండితశ్చైవ సందిగ్ధశ్చైవనక్వచిత్ ॥ నైవరిక్థీనమి
త్రంచ నచైవాత్యంతవాసినః । రాజకార్యనియుక్తశ్చ యేచప్రవ్రజితానరాః॥ నా
శక్తో ధనినేదాతుం దండంరాజ్ఞేచతత్సమమ్ । నావిజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూ
త్వక్రియాంప్రతీతి॥ సందిగ్ధోఽభిశస్తః - అత్యంతవాసినఃనైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః॥ యా
జ్ఞవల్క్యోపి ॥ భ్రాతౄణామథదంపత్యోః పితృపుత్రస్యచైవహి । ప్రాతిభావ్య
మృణంసాక్ష్యమావిభక్తేనతుస్మృతమితి॥ నారదోపి ॥ సాక్షిత్వ ప్రాతిభావ్యంచ
దానగ్రహణమేవచ । విభక్తాభ్రాతరఃకుర్యు ర్నావిభక్తాఃపరస్పరమితి ॥ అస్వతం
త్రేషుధనప్రయోగనిషేధమాహకాత్యాయనః॥ నస్త్రీభ్యోదాసబాలేభ్యః ప్రయ
చ్ఛేత్క్వచిదధ్రువమ్। దత్తంసలభతేతత్తు తేభ్యోదత్తంతుయద్వస్వితి॥అథాధమర్ణ
గ్రహణధర్మాః - తత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రపన్నంసాధయన్నర్థం నవాచ్యోనృ
పతేర్భవేత్ । సాధ్యమానోనృపంగచ్ఛేద్దండందాప్యశ్చతద్ధనమితి॥అస్యార్థః-అధ
మర్ణేనాభ్యుపగతం సాక్ష్యాదిభిర్భావితంవా ధర్మాదిభిరుపాయై స్సాధయన్
రాజ్ఞానివారణీయః - అధనికఋణదాన ప్రకారమాహసఏవ ॥ హీనజాతింపరి
క్షీణ మృణార్థంకర్మకారయేత్ । బ్రాహ్మణస్తుపరిక్షీణ శ్శనైర్దాప్యోయథోద
యమితి॥ అత్రబ్రాహ్మణగ్రహణముత్కృష్టజాత్యుపలక్షణార్థం॥కర్మణాపిసమం
కుర్యాద్ధనికంచాధమర్ణకః । సమోఽనికృష్టజాతిశ్చదద్యాచ్ఛ్రేయాంస్తు తచ్ఛనైరి
తి॥ నారదోపి ॥ అథశక్తివిహీనస్స్యా దృణీకాలవిపర్యయాత్ । శక్త్యపేక్ష్యమృణం
దాప్యః కాలేకాలే యథోదయమితి ॥ దుష్టాధమర్ణకం ప్రత్యాహమనుః ॥ ఋ
ణికస్సధనోయస్తు దౌరాత్మ్యాన్నప్రయచ్ఛతి। రాజ్ఞాదాపయితవ్యస్స్యాద్గృహీ
త్వాద్విగుణంతతఇతి॥సందిగ్ధేర్థేధనసంగ్రహణంకుర్వతః - అర్థహానిర్దండశ్చేత్యా
హబృహస్పతిః॥ అనావేద్యతురాజ్ఞేయ స్సందిగ్ధేర్థేప్రవర్తతే । ప్రసహ్యసవినే
యస్స్యాత్సచాప్యర్థోనసిధ్యతి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ పీడయేత్తుధనీయత్ర ఋ
ణికంన్యాయవాదినమ్ । తస్మాదర్థాత్సహీయేత తత్సమంచాప్నుయాద్దమమితి॥
యస్త్వధమర్ణస్తూత్తమర్ణ సకాశాద్వ్యవహారార్థం ధనంగృహీతవాన్ - సతస్యై
వధనందద్యాత్ నాన్యేషాం- తదాహకాత్యాయనః॥ యస్యద్రవ్యేణయత్పణ్యం సాధి
తంయోవిభావయేత్ । తద్ద్రవ్యమృణికస్సైవ దాతవ్యంతస్యనాన్యథేతి॥ నిర్ధనాధ
మర్ణవిషయే ఋణప్రతిదానప్రకారమాహ ॥ భరద్వాజః ॥ ఋణికస్యధనాభా
వేదేయోన్యోర్థస్తతఃక్రమాత్ । ధాన్యంహిరణ్యంలోహంవా గోమహిష్యాదికం

తథా । వస్త్రభూమాదాసవర్గంచ వాహనాదియథాక్రమమ్ । ధనికస్యతు విక్రీయ
ప్రదేయమనుపూర్వశః। క్షేత్రాభావేతథారామ స్తస్యాభావేఋణక్రయః । ద్వి
జాతీనాంగ్రహాభావేశాంతిహోరో పిధీయతే ॥ మనురపి ॥ ఋణందాతుమశక్తోయః
కర్తుమిచ్ఛేత్పునక్రియామ్ । సదత్వానిర్జితాంవృద్ధిం కరణంపరివర్తయేదితి॥ అ
స్యాయమర్థః॥ ప్రతిదానకాలే ధనాసంపత్తివశాత్ - సవృద్ధికమాదానాశక్తోఽధమ
ర్ణః ఋణస్య చిరంతనత్వపరిహారతో ధనికస్య సమాసార్థక్రియాం లేఖ్యాదిరూ
పాంపునఃకర్తుమిచ్ఛేత్ - సనిష్పన్నాంవృద్ధిందత్వా కరణంపరివర్జయేత్ - పు
నర్లేఖ్యాదిక్రియాంవత్సరాదిచిహ్నితాంకుర్యాదితి॥ యఃపూర్వనిర్జితాంవృద్ధిందా
తుమశక్తస్సతుతాంమూలత్వేనారోపయేత్ ॥ తదాహసఏవ ॥ అదర్శయిత్వా త
త్రైవ హిరణ్యంపరివర్తయేత్। యావతీసంభవేద్వృద్ధి స్తావతీందాతుమర్హతీ
తి॥ హిరణ్యమదర్శయిత్వానిర్జితాంవృద్ధిమదత్వా తత్రైవలేఖ్యంపరివర్తయేత్॥
ఋణప్రతిదానకాలేసవృద్ధికం మూలందాతుంనశక్నోతి॥ తంప్రత్యాహయాజ్ఞవ
ల్క్యః॥ లేఖ్యస్యపృష్ఠేవిలిఖేత్ దత్వాదత్వర్ణికోధనమితి॥లేఖ్యాసన్నిధానేవిష్ణుః॥
సమగ్రదానేలేఖ్యాసన్నిధానేచోత్తమర్ణః - స్వలిఖితందద్యాదితి ॥ నారదోపి॥గృ
హీత్వోపగతందద్యా దృణికాద్యోధనంధనీ। అదద్యాద్యాచ్యమానస్తు శేషహా
నిమవాప్నుయాదితి ॥ ధనప్రదేశదినమారభ్య యావల్లేఖనంలేఖాదానంవానకరో
తితావదధమర్ణాదుపాత్తంధనంవృద్ధిమాప్నుయాత్॥తథాచనారదః॥యదివానో
పలిఖేదృణినాచోదితోపిసన్ ।ధనికస్యైవపక్షేతతథైవఋణికస్యచేతి ॥ యస్తు
ఋణాపాకరణంనకరోతి తస్యప్రత్యవాయఃపురాణేదర్శితః ॥ తపస్వీవాగ్నిహో
త్రీవాఋణవాన్మ్రియతేయది।తపశ్చైవాగ్నిహోత్రంచసర్వంతద్ధనినోభవేదితి॥
కాత్యాయనోపి ॥ ఉద్ధారాదికమాదాయ స్వామినేనదదాతియః । సతస్యదాసో
భృత్యస్త్రీపశుర్వాజాయతే గృహఇతి ॥ ఉద్ధారాదికందాతుఃప్రదేయతయాస్థి
తం ॥ నారదోపి॥ యాచ్యమానంనదద్యాద్య ఋణంవాదప్రతిగ్రహమ్। తద్ద్రవ్యం
వర్ధతేతావ ద్యావత్కోటిశతంభవేత్ । తతఃకోటిశతే పూర్ణేవేష్టితస్తేనక
ర్మణా । అశ్వోఖరోవృషోదాసో భవేజ్జన్మనిజన్మనీతి ॥ ప్రతిదాతుఃకర్తవ్యమా
హయాజ్ఞవల్క్యః ॥ దత్వర్ణంపాటయేల్లేఖ్యం శుద్ధ్యైవాన్యత్తుకారయేత్। సా
క్షిణాంస్థాపయేద్దద్యాత్ దాతవ్యం వాససాక్షికమితి - ససాక్షికం ఋణపత్రసా
క్షిసమక్షమేవదాతవ్యం పూర్వసాక్షిణ్యసంభవేసాక్ష్యంతరసమక్షమేవదాతవ్యమి

తి॥ నారదోఽపి ॥ లేఖ్యందత్వాఋణీశుద్ధ్యే త్తదభావేప్రతిశ్రుతిరితి॥ధనికర్ణికయోరే
వంవిశుద్ధిస్స్యాత్ప్రతిశ్రవమితి ॥ ఋణప్రదాతౄనాహ బృహస్పతిః ॥ యాచ్య
మానాయదాతవ్యమల్పకాలమృణంకృతం। పూర్ణేఽవధౌశాంతలాభమభావేచపితు
స్సుతైరితి॥అల్పకాలమదీర్ఘకాలం ఋణంయాచ్యమానసమనంతరమేవదేయంసం
బంధిత్వేన కృతంతు పూర్ణేఽత్వవధౌ శాంతలాభం లాభశాంత్యంతరమృణగ్రస
స్య పితురభావేపి తత్కృతమృణం సుతైరవశ్యం దాతవ్యం ॥ అవశ్యం దాతవ్య
మిత్యత్ర హేతుమాహ నారదః ॥ ఇచ్ఛంతి పితరఃపుత్రాన్ స్వార్థహేతోర్యథా
తస్తతః । ఉత్తమర్ణాధమర్ణాభ్యాం మామయం మోచయిష్యతి । అతఃపుత్రే
ణజాతేన స్వార్థముత్సృజ్యయత్నతః ॥ ఋణాత్పితా మోచనీయో యదాన
నరకం వ్రజేదితి ॥ ఉత్తమమృణం- జాయమానోవైబ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవాన్జా
యత ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితమృణం పరహస్తాత్కుసీదవిధినా గృహీతం॥ కా
త్యాయనోపి॥ పిత్ర్యాణాంసూనుభిర్జాతైర్దానేనైవాధమాదృణాత్ । విమో
క్షస్తుకృతస్తస్మాదిచ్ఛంతిపితరస్సుతానితి ॥ జాతైరిత్యభిధానా జ్జాతమాత్రస్యఋ
ణమోచనేనాధికారః- కింతుప్రాప్తవ్యవహారస్తు- పితర్యుపరతేక్వచిత్- కాలేతువి
ధినాదేయం వసేయుస్నరకేన్యథేతి ॥ క్వచిద్విద్యమానేపి పితరిసుతైర్దేయమి
త్యాహసఏవ ॥ విద్యమానేపి రోగార్తేస్వదేశాత్ప్రోషితేతథా । వింశాత్సంవ
త్సరాద్దేయ మృణంపితృకృతంసుతైరితి ॥ సాన్నిధ్యేపిపితుఃపుత్రైః ఋణందేయవి
భావితమ్॥జాత్యంధ పతితోన్మత్త క్షయశ్విత్రాదిరోగిణఇతి ॥ ఋణదానేధికా
రిణంపుత్రందర్శయతి ॥ కాత్యాయనః ॥ ఋణంతుదాపయేత్పుత్రం యదిస్యాన్ని
రుపద్రవః । ద్రవిణార్హశ్చధుర్యశ్చ నాన్యథాదాపయేత్సుతమితి॥ నారదోపి ॥ పి
తర్యుపరతేపుత్రా ఋణందద్యుర్యథాంశతః। విభక్తావాఽవిభక్తావా యోవా
తాముద్వహేత్పరమితి ॥ విభాగోత్తరకాలే పిత్రాయదృణంకృతంతత్కేనదేయ
మిత్యపేక్షితఆహ॥ కాత్యాయనః॥ పిత్ర్యణేవిద్యమానేతు నచపుత్రో ధనంహరే
త్ । దేయంతద్ధనికేద్రవ్యం మతేగృహ్ణాంతువాస్యతఇతి ॥ పిత్రాదికృతర్ణానాసము
వాయే దానక్రమమాహ బృహస్పతిః ॥ పిత్ర్యమాదావృణందేయం పశ్చాదా
త్మీయమేవచ । తయోఃపైతామహంపూర్వం దేయమేతదృణంసదేతి ॥ పితామ
హఋణంసమమేవదేయం తదాసఏవ ॥ ఋణమాత్మీయవత్పిత్ర్యం పుత్రైర్దే
యవిభావితం । పైతామహంసమందేయ మదేయంతత్సుతస్యత్వితి॥ తత్సుతస్యా

గృహీత తద్ధనస్య పుత్రపౌత్రస్య ॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ నారదః ॥ క్రమాదవ్యాహాత ప్రాప్తం పుత్రైర్యన్నర్ణముద్ధృతమ్ ॥ దద్యుః పైతామహం పౌత్రాస్తచ్చతుర్థాన్నివర్తత ఇతి ॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ పుత్రాభావేతు దాతవ్యమృణం పౌత్రేణ యత్నతః । చతుర్థేన న దాతవ్యం తస్మాత్తద్వినివర్తత ఇతి ॥ దేయమృణమనేన దేయమేతస్మిన్కాలే దేయమిత్యేతదృణత్రయం ॥ యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ॥ పితరి ప్రోషితే ప్రేతే వ్యసనాభిప్లుతేఽపివా । పుత్రపౌత్రైరృణం దేయం నిహ్నవే సాక్షిభావితమ్ ॥ అదేయమృణమాహ బృహస్పతిః ॥ సౌరాక్షికం వృథాదానం కామక్రోధప్రతిశ్రుతం । ప్రాతిభావ్యం దండశుల్కం శేషం పుత్రాన దాపయేత్ - ఇతి ॥ సురాపానార్థం యత్కృతం తత్సౌరం ద్యూతపరాజయనిమిత్తమాక్షికం వృథాదానం ధూర్తాదిభ్యో దత్తం - కామక్రోధప్రతిశ్రుతయోః స్వరూపకం కాత్యాయనేన దర్శితం ॥ లిఖితం ముక్తకం వాపి దేయం యత్తు ప్రతిశ్రుతం । పరపూర్వస్త్రియై దత్తం విద్యాకామకృతం త్వృణం । యత్ర హింసాం సముత్పాద్య క్రోధాద్ద్రవ్యం వినశ్య చ ॥ ఉక్తం తుష్టికరం తత్తు విద్యాత్క్రోధకృతం తు తదితి ॥ ముక్తకం లేఖనరహితం ॥ తథాచ మనుః ॥ ప్రాతిభావ్యం వృథాదానమాక్షికం సౌరికం చ యత్ । దండశుల్కావశిష్టం చ న పుత్రో దాతుమర్హతి ॥ దర్శనప్రాతిభావ్యే తు విధిస్స్యాత్పూర్వచోదిత ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సురాపానద్యూతకృతం దండశుల్కావశిష్టకం । వృథాదానం తథైవేహ పుత్రో దద్యాన్న పైతృకమితి ॥ ఉశనాపి ॥ దండం వా దండశేషం వా శుల్కం తచ్ఛేషమేవ వా । న దాతవ్యం తు పుత్రేణ యచ్చ న వ్యావహారికమితి ॥ కుటుంబార్థే పితృవ్యాదినా కృతమృణం గృహీ దద్యాదిత్యాహ బృహస్పతిః ॥ పితృవ్యభ్రాతృపుత్రస్త్రీ దాసశిష్యానుజీవిభిః । యద్గృహీతం కుటుంబార్థే తద్గృహీ దాతుమర్హతీతి ॥ నారదోఽపి ॥ శిష్యాంతేవాసదాసస్త్రీ ప్రేష్యకృత్యకరైశ్చ యత్ । కుటుంబహేతోరుత్క్షిప్తం దాతవ్యం తత్కుటుంబినేతి ॥ శిష్యోఽత్ర విద్యార్థీ శిల్పశాస్త్రార్థీ అంతేవాసీ ॥ ఉత్క్షిప్తమసన్నిధానాదినా స్వానుజ్ఞాం వినాపి కృతమృణం ॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ ప్రోషితస్యామతేనాపి కుటుంబార్థమృణం కృతం । దాసస్త్రీమాతృశిష్యైర్వా దద్యాత్పుత్రేణ వా భృగురితి ॥ కుటుంబార్థవ్యతిరిక్త ఋణవిషయే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ న యోషిత్పతిపుత్రాభ్యాం న పుత్రేణ కృతం పితా । దద్యాదృతే కుటుంబార్థం న పతిః స్త్రీకృతం తథేతి ॥ న పుత్రేణ కృతః పితేత్యస్య క్వచిదపవాదమాహ బృహస్పతిః ॥ ఋణం పుత్రకృతం పిత్రా శోధ్యం యదనుమోదితం । స తు స్నేహేన వా దద్యా

న్నాన్యథా దాతుమర్హతీతి ॥ నారదోఽపి ॥ పితురేవ నియోగాద్వా కుటుంబభరణాయ చ । కృతం వా యదృణం కృచ్ఛ్రే దద్యాత్పుత్రేణ తత్పతేతి ॥ అత్ర పుత్రగ్రహణం కుటుంబోపలక్షణార్థం- పత్యుగ్రహణం చ ప్రభోరుపలక్షణార్థం ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ కుటుంబార్థమశక్తేషు గృహీతం వ్యాధితేఽథవా । ఉపప్లవనిమిత్తం చ విద్యాదాపత్కృతం చ యత్ । కన్యావైవాహికం చైవ ప్రేతకార్యేషు యత్కృతం । ఏతత్సర్వం ప్రదాతవ్యం కుటుంబేన కృతం ప్రభురితి ॥ న పతిః స్త్రీకృతం తథేత్యస్యాపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గోపశౌండికశైలూషరజకవ్యాధయోషితాం । ఋణం దద్యాత్పతిస్తాసాం యస్మాద్వృత్తిస్తదాశ్రయేతి ॥ యోషితః ప్రత్యాకృతమృణం న దద్యాదిత్యస్యాపవాదమాహ నారదః ॥ దద్యాదపుత్రా విధవా నియుక్తా వా ముమూర్షుణా । యా సాంతద్రిక్థమాదద్యాద్యతో రిక్థమృణం తత ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా వా సహ యత్కృతం । స్వయం కృతం వా యదృణం నాన్యత్స్త్రీ దాతుమర్హతీతి । అప్రతిపన్నమపి తద్రిక్థగ్రాహిణే స్త్రియా దేయమిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ మర్తుకామేన యద్భర్త్రా ఉక్తా దేయమృణం త్వయా । అప్రపన్నాపి సా దాప్యా ధనం యద్యాశ్రితం స్త్రియేతి ॥ అవిభక్తభ్రాతృవిషయే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అవిభక్తైః కుటుంబార్థే యదృణం తు కృతం భవేత్ । దద్యుస్తద్రిక్థినః ప్రేతే ప్రోషితే వా కుటుంబినీతి ॥ అవిభక్తైః కుటుంబార్థం కృతమృణం కుటుంబీ దద్యాత్ - తస్మిన్ప్రేతే తద్రిక్థినస్సర్వే దద్యుః ॥ నారదోఽపి ॥ పితృవ్యేణావిభక్తేన భ్రాత్రా వా యదృణం కృతం । మాత్రా వా యత్కుటుంబార్థే దద్యుస్తత్సర్వరిక్థిన ఇతి । అనేకఋణదాతృసమవాయే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్యో యోషిద్గ్రాహస్తథైవ చ । పుత్రోఽనన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇతి ॥ యో యదీయం ద్రవ్యం రిక్థరూపేణ గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః తదభావే తు రాగాదివశాద్యో యదీయాం భార్యాం గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః - తదభావే అనన్యాశ్రిత ద్రవ్యః పుత్రః ఋణం దాప్యః ॥ ఏతేషాం సమవాయే పాఠక్రమాదేవ దాప్యః నన్వేతేషాం సమవాయ ఏవానుపపన్నః ॥ పుత్రే సత్యన్యస్య రిక్థగ్రాహిత్వాసంభవాత్ న చ పుత్రే సత్యపి పితృభ్రాత్రోః రిక్థగ్రాహిత్వమితి వాచ్యం ॥ న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః పితుః ॥ పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ వేతి మనునాపుత్రాభావ ఏవ తయోః రిక్థగ్రాహిత్వస్య స్మృతత్వాత్ ॥ యోషిద్గ్రాహ ఇతి న సంభవతి - న ద్వితీయశ్చ సాధ్వీనాం క్వచిద్భర్తోపదిశ్యత ఇతి ॥ తేనైవో

క్తత్వాత్ ॥ పుత్రో నవ్యాశ్రితద్రవ్య ఇత్యేతదస్యైవార్థకం॥ రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్య ఇత్యనేనైకార్థకత్వాత్-పుత్రహీనస్యరిక్థిన ఇత్యేతదపివ్యర్థం-సత్యపిపుత్రే రిక్థగ్రాహిణ ఏవ ఋణాపాకరణాధికారిత్వస్య రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్య ఇత్యుక్తత్వాదితి-తదేతదసంగతం - సత్స్వపి క్లీబాదిషు పుత్రేషు పితృవ్యాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వసంభవాత్ ॥ క్లీబాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వాభావం మనురాహ ॥ అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యంధబధిరౌ తథా। ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరింద్రియా ఇతి॥ సవర్ణాపుత్రస్యాన్యాయవృత్తేస్స్వరిక్థాయోగ్యతాం గౌతమ ఆహ॥ తథా సవర్ణాపుత్రోప్యన్యాయవృత్తో న లభతే తేషామితి॥ అతః పుత్రేసత్యపి రిక్థగ్రాహోన్యస్సంభవతి-యోషిద్గ్రాహః శాస్త్రనిషిద్ధోప్యతిక్రాంతనిషేధస్సంభవత్యేవ-యోషిద్గ్రాహః కీదృశః ఋణం దద్యాదిత్యపేక్షితే నారద ఆహ ॥ పరపూర్వాః స్త్రియస్త్వన్యాః సప్త ప్రోక్తా యథాక్రమం। పునర్భూః త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీ తు చతుర్విధా । కన్యైవాక్షతయోనిర్యా పాణిగ్రహణదూషితా। పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్సంస్కారకర్మణా। దేశధర్మానవేక్ష్య స్త్రీ గురుభిర్యా ప్రదీయతే। ఉత్పన్నసాహసాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా। అసత్సు దేవరేషు స్త్రీ బాంధవైర్యా ప్రదీయతే। సవర్ణాయ సపిండాయ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా। స్త్రీ ప్రసూతాప్రసూతా వా పత్యావేవ తు జీవతి। కామాత్సమాశ్రయేదన్యం ప్రథమా స్వైరిణీ తు సా। కౌమారం పతిముత్సృజ్య యా త్వన్యం పురుషం శ్రితా॥ పునః పత్యుర్గృహం యాయాత్ సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా। మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తాన్ దేవరాదీనపాస్య యా । ఉపగచ్ఛేత్పరం కామాత్సా తృతీయా ప్రకీర్తితా। ప్రాప్తా దేశాద్ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా చ యా । తవాహమిత్యుపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా । అంతిమా స్వైరిణీనాం యా ప్రథమా చ పునర్భువామ్ । ఋణం తయోః ప్రతికృతం దద్యాద్యస్తే ఉపాశ్రిత ఇతి ॥ యత్తు తేనైవోక్తం - యా తు సప్రధనైవ స్త్రీ సాపత్యా వాన్యమాశ్రయేత్। సోస్యా దద్యాదృణం భర్తురుత్సృజేద్వా తథైవ తామితి ॥ తదాశ్రితభర్త్రాదివిషయం - అతఏవ కాత్యాయనః ॥ బాలపుత్రాధికా యా తు భర్తారం యాన్యమాశ్రితా । ఆశ్రితస్తదృణం దద్యాద్బాలపుత్రావిధిస్స్మృత ఇతి॥ యదపి నారదేనైవోక్తం॥ అధనస్య హ్యపుత్రస్య మృతస్యోపైతి యః స్త్రియమ్ । ఋణం వోఢుస్స భజతే సైవ చాస్య ధనం స్మృతమితి॥ తద్ధనభాగిపుత్రయోషిద్గ్రాహయోరభావే యః కోపి యోషిదుపభోక్తా ఋణం దద్యాత్ - ఇత్యేవం ప్రతిపాదనార్థకం పుత్రస్య పునర్వచనం క్రమార్థం - అనన్యాశ్రితద్రవ్య ఇత్యేత

ధనార్హః కిం నార్హ ఇతి - పుత్రాదీనాం బహూనాం సమవాయే రిక్థగ్రహణయోగ్యఏవపు
త్రోఽపిదద్యాత్ - నాయోగ్యస్త్రీబాదిరిత్యేవం ప్రతిపాదనార్థత్వాత్ - పుత్రహీనస్య
రిక్థిన ఇత్యేతదపినవ్యర్థం - పుత్రపౌత్రయోరభావే ప్రపౌత్రోఽపిరిక్థగ్రాహీదద్యా
దిత్యేవం ప్రతిపాదనార్థత్వాత్ - యద్వా పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యనేన పుత్రా
భావేయోషిద్గ్రాహీ దాప్య ఇత్యుచ్యతే - రిక్థశబ్దేన - సైవచాస్యధనంస్మృతమి
తియోషితో వివక్షితత్వాత్ - అయమభిప్రాయః- స్వైరిణీనాం అంతిమాయాః పున
ర్భువాం ప్రథమాయాశ్చ సప్రధనస్యాపత్యస్త్రియాశ్చ గ్రాహిణోఽభావే పుత్రోదా
ప్యః పుత్రాభావే నిర్ధననిరపత్యయోషిద్గ్రాహీ దాప్య ఇతి ॥ అతఏవనారదః ॥ ధన
స్త్రీహారిపుత్రాణామృణభాగ్యోధనం హరేత్ । పుత్రోఽసతో స్త్రీధనినో స్త్రీహారీ
ధనపుత్రయోరితి ॥ ధనస్త్రీహారిపుత్రాణాం సమవాయే ధనహారీ ఋణం దద్యాత్
ధనహారీ స్త్రీహారిణోరభావే పుత్రఏవదద్యాత్ - ధనపుత్రయోరసతో స్త్రీహారీద
ద్యాత్ ఇతి ॥ అథవా పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యనేనపుత్రహీనస్యోత్తమర్ణస్య యోరి
క్థీ తస్య ధనస్త్రీహారిపుత్రా ఋణందాప్యా ఇత్యుచ్యతే ॥ తథాచనారదః ॥ బ్రాహ్మ
ణస్యతుయద్దేయం సాన్వయస్యనచాస్తిచేత్ । నిర్వపేత్తత్సకుల్యేషు తదభావేస్య
బంధుషు । యదాతునసకుల్యాస్స్యుర్నచసంబంధిబాంధవాః । తదాదద్యాద్ద్విజే
భ్యస్తు తేష్వసత్స్వప్సునిక్షిపేదితి ॥

—* ఇతిఋణాదానప్రకరణమ్. *—

—(*) అథ నిక్షేపాఖ్యస్యద్వితీయస్య పదస్యవిధిరుచ్యతే. (*)—

తత్రనిక్షేపస్వరూపమాహ నారదః ॥ స్వద్రవ్యంవిస్రమ్భాన్నిక్షిపత్య
విశంకితః । నిక్షేపోనామతత్ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైరితి ॥ ఉపనిధిన్యాసౌ నిక్షే
పావాంతరపదవిశేషౌ ॥ తయోః స్వరూపమాహ బృహస్పతిః ॥ అనాఖ్యాతం వ్యవ
హితమసంఖ్యాతమదర్శితమ్ । ముద్రాంకితంచయద్ద్రవ్యం తదౌపనిధికం స్మృతమ్ ॥
రాజచోరారాతిభయాత్ దాయాదానాంచవంచనాత్ । స్థాప్యతేన్యగృహేద్రవ్యం
న్యాసస్సపరికీర్తిత ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ వాసనస్థమనాఖ్యాయ హస్తేన్యస్య యద
ర్ప్యతే । ద్రవ్యం తదౌపనిధికం ప్రతిదేయంతథైవతదితి ॥ వాసనస్థం కరండాది
స్థద్రవ్యం రూపసంఖ్యాదివిషయమకథయిత్వాసముద్రమన్యహస్తేయత్స్థాప్యతే త
ద్ద్రవ్యమౌపనిధికం - నిక్షేపస్థాపనవిధిమాహ మనుః ॥ కులజే వృత్తసంపన్నే ధర్మ
జ్ఞే సత్యవాదిని । మహాపక్షే ధనిన్యార్యే నిక్షేపం నిక్షిపేద్బుధ ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ స్థా

సంగృహంగృహస్థంచ తద్వర్ణంవివిధాస్మృతాః । సత్యంకారంచంతథువనంపరిత్య స్థాపయేన్నిధిమితి ॥ తస్యనిక్షేపస్యపునర్ద్వైవిధ్యమాహ నారదః॥ సత్పునర్ద్వివిధః ప్రోక్తస్సాక్షిమానితరస్తథా । ప్రతిదానంతథైవాస్య ప్రత్యయస్స్యాద్విపర్యయా ఇతి॥ బృహస్పతిః ॥ ససాక్షికరహోదత్తం ద్వివిధంతదుదాహృతమ్ । పుత్రవత్పరిపాల్యంతద్వినశ్యత్యనపేక్షయా । స్థాపితంయేనవిధినా యేనయచ్చవిభావితమ్। తథైవతచ్చదాతవ్య మదేయంప్రత్యనంతరఇతి ॥ స్థాపకేతరస్యయస్యస్థాపితద్రవ్యే స్వామ్యమస్తి ఇహప్రత్యనంతరఇత్యుచ్యతే ॥ మనురపి ॥ యోయథానిక్షిపేద్ధస్తే యమర్థంయస్యమానవః । సతథైవగ్రహీతవ్యో యథాదాయస్తథాగ్రహఇతి॥ దాయోదానంస్థాపనమితియావత్ గ్రహోగ్రహణం - పాలయితుఃఫలమాహ బృహస్పతిః ॥ దదతోయద్భవేత్పుణ్యం హేమరూప్యాంబరాదికమ్ । తత్స్యాత్పాలయతోన్యాసం తథైవశరణాగతమితి ॥ భక్షకస్యదోషస్తేనైవదర్శితః ॥ భర్తృద్రోహీయథానార్యాః పుంసఃపుత్రసుహృద్వధే । దోషోభవేత్తథాన్యాసే భక్షితోపేక్షితేనృణామితి ॥ దైవాదుపఘాతేన యదితన్నాశమాప్నుయాత్ - గృహీతృద్రవ్యసహితం తత్రదోషోనవిద్యతఇతి ॥ గృహీతురితిశేషః ॥ రాజశబ్దేనాసమాధేయ నిమిత్తముపలక్ష్యతే ॥ అతఏవకాత్యాయనః ॥ అరాజదైవికేనాపి నిక్షిప్తంయత్రనాశితమ్ । గృహీతుస్సహభాండేన దాతుర్నష్టంతదుచ్యతఇతి ॥ నారదః ॥ గృహీతుస్సహయోర్థేన నష్టేనష్టసదాయనః । దైవరాజకృతేతద్వన్న చేతజ్జిహ్మకారితమ్ । దైవగ్రహణం తస్కరోపలక్షణార్థం - అతఏవ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ నదాప్యోపహృతంతత్తు రాజదైవికతస్కరైరితి ॥ మనుః ॥ చోరైర్హృతంజలేనోఢ మగ్నినాదగ్ధమేవచ । నదద్యాదితితస్మాత్స నసంహరతికించనేతి॥ యదితస్మాద్ధనాత్స్వకమపినగృహ్ణాంతి తదానదద్యాదిత్యర్థః - తథాచసఏవ॥ సముద్రోనాప్నుయాత్కించి ద్యదితస్మాన్నసంహరేదితి ॥ క్వచిద్భేదేన కేనచిద్ధేతునానష్టమపిగృహీతామూల్యద్వారేణ నదాప్యఇత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ జ్ఞాత్వాద్రవ్యవియోగంతు దాతాయత్రవినిక్షిపేత్ । సహోపాయవినాశేపి గృహీతానైవదాప్యతఇతి ॥ ఉపేక్షాదినాశేతుబృహస్పతిరాహ ॥ భేదనోపేక్షయాన్యాసం గృహీత్వాయదినాశయేత్ । నదన్యాద్యాచ్యమానోవాదాప్యస్స్యాత్సోదయంభవేదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ న్యాసాదికంపరద్రవ్యం ప్రభక్షితముపేక్షితమ్ । అజ్ఞాననాశితంచైవ తేనదాప్యస్సఏవతదితి॥ అత్రవిశేషమాహవ్యాసః ॥ భక్షయం

త్సోదయందాప్యస్సమందాప్యఉపేక్షతే । కించిదూనం ప్రదాప్యస్స్యాద్ద్రవ్యమజ్ఞా ననాశితమితి ॥ యాచనానంతర మదత్తస్య పశ్చాద్దైవరాజోపఘాతే స్థాపకాయమూలమాత్రం దేయం॥ తథాచవ్యాసః॥ యాచనానంతరంనాశే దైవరాజకృతేపిసః । గృహీతంప్రతిదాప్యస్స్యాదితి॥ మూలమాత్రమితిశేషః - ప్రత్యర్పణంవిలంబమాత్రాపరాధేసవృద్ధిదాపనాయోగాత్ యాచనానంతరమదానేదండమాహ॥ నారదః ॥ యాచ్యమానస్తుయోదాతు ర్నిక్షేపంనప్రయచ్ఛతి । దండ్యస్సరాజ్ఞాభవతి నష్టేదాప్యశ్చతత్సమమితి ॥ యఃపునఃస్థాపకాననుజ్ఞయానిక్షేపముపభుంక్తేతస్యదండమాహసఏవ ॥ తత్రార్థంసాధయేత్తేన నిక్షేప్తురననుజ్ఞయా । తత్రాపి దండ్యస్సభవేత్తంచసోదయమావహేదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ఆజీవన్ స్వేచ్ఛయా దండ్యో దాప్యస్తంచాపిసోదయమితి ॥ బృహస్పతిః ॥ న్యాసద్రవ్యేణయఃకశ్చిత్సాధయేత్కార్యమాత్మనః । దండ్యస్సరాజ్ఞాభవతి దాప్యస్తచ్చాపిసోదయమితి॥ అత్రదండేపిసమమేవగ్రాహ్యః ॥ తదాహమనుః ॥ నిక్షేపస్యాపహర్తారం తత్సమందాపయేద్దమమ్ । తథోపనిధిహర్తారం విశేషేణైవపార్థివ ఇతి ॥ బృహస్పతిః॥గృహీతానిహ్నుతేయత్ర సాక్షిభిశ్శపథేనవా । విభావ్యదాపయేన్న్యాసం తత్సమంవినయేన్నృపఇతి॥ స్థాపకస్యానృతవాదిత్వే దండమాహ మనుః ॥ నిక్షేపోయంకృతంయేన యావాంశ్చకులసన్నిధౌ । తావానేవసవిజ్ఞేయో విబ్రువన్దండమర్హతీతి ॥ ససాక్షికనిక్షేపేసాక్షివచనవిరుద్ధం వదన్దండ్యః॥ అసాక్షికేతుబృహస్పతిరాహ॥ రహోదత్తేనిధౌయత్ర విసంవాదఃప్రజాయతే । విభావకంతత్రదివ్యముభయోరపితత్స్మృతమితి ॥ గృహీతృస్థాపకయోరనృతవాదిత్వే దండమాహమనుః॥ నిక్షేపస్యాపహర్తార మనిక్షేప్తారమేవచ । సర్వైరుపాయై రన్విచ్ఛేచ్ఛపథైశ్చైవదైవికైః । యోనిక్షేపంనార్పయతి యశ్చానిక్షిప్యయాచతే । తావుభౌ చోరవచ్ఛాస్యౌ ప్రదాప్యౌతత్సమందమమితి॥ నిక్షిప్తద్రవ్యముకాలేచదతోద్విగుణో దండః॥ తదాహకాత్యాయనః॥ గ్రాహ్యస్స్యాపనిధిఃకాలే కాలహీనంతువర్జయేత్॥ కాలహీనందదద్దండంద్విగుణంచ ప్రదాప్యత ఇతి ॥ యద్భయా దుపనిధి రన్యస్యహస్తేన్యస్తస్తద్భయాతీతే కాలేసగ్రాహ్యఇత్యర్థః - తద్భయాతీతేకాలేపిస్వయమేవ యాచితమర్పణీయం సకృద్యాచితమర్పయేదితి - బృహస్పతిస్మరణాత్॥ తద్భయే వర్తమానేస్వయమయాచితం దీయమానంకాలహీనం తస్యదానం దౌష్ట్యేనైవేతి - తద్దదతోపిదండోయుక్తః - యస్తుబలావష్టంభేన నిక్షేపంనదదాతితంరాజా

న్నిగృహ్యాదాపయేదిత్యాహ మనుః ॥ తేషాంనదద్యాద్యదితు తద్ధిరణ్యంయథావిధి।
ద్వ్యయంనిగృహ్యాదాప్యంస్యా దితిధర్మస్యధారణా । నిక్షిప్తస్యధనస్యైవం ప్రీత్యో
పనిహితస్యచ । కుర్యాద్వినిర్ణయం రాజా అక్షిణ్వన్న్యాసధారణమితి ॥ అక్షి
ణ్వన్ అతాడయన్ నిక్షేప్తరిమృతేతత్ప్రత్యనంతరదానేనదోషఇత్యాహసఏవ॥స్వ
యమేవతుయోదద్యాన్మృతస్యప్రత్యనంతరే । నసరాజ్ఞభియోక్తవ్యో ననిక్షేప్త
స్తుబంధుభిరితి ॥ యదాతుస్వయమేవనదదాతి తదాప్రత్యనంతరంప్రత్యాహసఏవ॥
అచ్ఛలేనైవచాన్విచ్ఛేత్తమర్థంప్రతిపూర్వకమ్ । విచార్యతస్యవావృత్తంసామ్నై
వపరిసాధయేదితి ॥ నిక్షేపేనిహితంధర్మం యాచితాదిష్వతిదిశతినారదః ॥ ఏష
ఏవవిధిర్దృష్టో యాచితాన్వాహితాదిషు । శిల్పిషూపనిధౌన్యాసేప్రతిన్యాసేతథై
వచేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ యాచితాన్వాహితన్యాస నిక్షేపాదిష్వయంవిధిరితి।
యాచితంఉత్సవాదిషుపరకీయమలంకారాద్యర్థంయాచిత్వాస్వసమీపమానీతంఅ
న్వాహితంస్వస్మిన్నిహితం పరధనంధనికాంతరస్థతయాకృతం. న్యాసనిక్షేపౌపూర్వ
మేవాభిహితౌ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ అన్వాహితేయాచితకే శిల్పిన్యాసేసబంధకే।ఏష
ఏవోదితోధర్మ స్తథాచశరణాగతఇతి॥ శిల్పిన్యాసోనామఅంగులీయవర్ణాదికం.
అనేనాయాచితస్య శిల్పిహస్తన్యస్తస్యదైవరాజోపఘాతేన వినాశేస్వర్ణకారప్ర
భృతయోనదాప్యా ఇత్యుక్తంభవతి - అత్రాపవాదమాహకాత్యాయనః॥మైత్ర్య
సంస్థాయతేన్యాసో దివసైఃపరినిశ్చితైః । తదూర్ధ్వంస్థాపయేచ్ఛిల్పి దాప్యోదైవ
హతేపితమ్ ॥ నైర్మల్యార్థం రజకహస్తన్యస్తవస్త్రాదివిషయేసఏవాహ॥ న్యా
సదోషాద్వినాశస్స్యాచ్ఛిల్పినంతన్నదాపయేత్ । దాపయేచ్ఛిల్పిదోషాత్తత్కం
స్కారార్థంయదర్పితమితి ॥ యత్రతంత్వాదికంవస్త్రాద్యర్థం కులిందాద్యేషు
న్యస్తంఖండపటాదిదశాయాం నష్టపరిపూర్ణదశాయాంవాకువిందాదినాదీయమా
నం స్వామినానగృహీతం॥ నష్టంచతత్రాప్యాహసఏవ॥ స్వల్పేనాపిచ యత్కార్య
నష్టంచేద్భృతకస్యతత్ । పర్యాప్తందిత్సతస్తస్య వినశ్యేత్తదగృహ్ణతఇతి॥ యత్కా
ర్యవస్త్రనిర్మాణాదిస్వల్పేనాపి ప్రాంతవానాదినా వికలంనష్టంచేద్భృతకస్యశి
ల్పినఏవతన్నష్టం॥ పునర్వేతనగ్రహణమంతరేణైవ వానాదిక్రియాంకుర్యాదిత్యర్థః.
యదిస్వామీపునస్తంత్వాదికం నార్పయతితదాపునర్వానాద్యభావేపి వేతనంశిల్పినే
దత్తంనలభతే - పర్యాప్తం పరిపూర్ణ వస్త్రాదికందిత్సతో భృతకస్యయస్స్వా
మీతస్యదీయమానమగృహ్ణతః తత్పర్యాప్తంవినశ్యేత్ ।యాచితవిషయేపి విశేషస్స్మృ

నైవోక్తః ॥ యదితత్కార్యముద్దిశ్య కాలంపరినియమ్యవా । యాచితోర్థకృతే తస్మి న్నప్రాప్తేసతుదాప్యతఇతి ॥ యత్కార్యం దీర్ఘకాలసాధ్యం తత్కార్యమధ్యేయదియాచితః- యదివాసంవత్సరపర్యంతమియతామిత్యేవంకాలంపరినియమ్య యాచితః తస్మాత్కార్యమధ్యేపరినియతకాలమధ్యేవా ప్రతియాచ్యమానోయాచితకంయో నదదాతి అసౌనసోదయందాప్యఇతి యాచితకమాత్రమేవ ॥ అసౌకృతేకార్యేపరినియతకాలాత్యయేవాదద్యాత్ - యదితదాపినదదాతి తదాదైవాదితో వినాశేహరణేవా జాతేమూల్యందేయమిత్యాహసఏవ ॥ ప్రాప్తకాలే కృతేకార్యే నదద్యాద్యాచితోపిసన్ । తస్మిన్నష్టేహృతేవాపి గృహీతామూల్యమావహేదితి ॥ క్వచిదప్రాప్తేపికాలేకార్యమధ్యేపి యాచితకందాప్యఇత్యాహసఏవ॥ అథకార్యవిపత్తిస్తు తస్యైవస్వామినోభవేత్ । అప్రాప్తేవైసకాలేతు దాప్యస్త్వర్థకృతే పితదితి ॥ ... ...

—* ఇతి నిక్షేపాఖ్యంద్వితీయపదమ్. *—

—(*) అథాస్వామివిక్రయః. (*)—

తస్య స్వరూపమాహనారదః ॥ నిక్షిప్తంవాపరద్రవ్యం నష్టంలబ్ధ్వాపహృత్యవా । విక్రీయతేసమక్షంయ త్స్వజ్ఞేయోఽస్వామివిక్రయః॥ బృహస్పతిరపి॥ నిక్షేపాన్వాహితన్యాస హృతయాచితబంధకమ్ । ఉపాంశుయేనవిక్రీత మస్వామిసోభిధీయతఇతి ॥ అస్వామినాకృతోవ్యవహారోనివర్తనీయ ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ అస్వామివిక్రయందానం మాధించవినివర్తయేదితి॥ నారదోపి ॥ అస్వామినాకృతో యస్తు క్రయోవిక్రయఏవచ । అకృతస్సతువిజ్ఞేయో వ్యవహారేషునిశ్చితఇతి ॥ తతశ్చాస్వామివిక్రీతం ద్రవ్యంస్వామీగృహ్ణీయాత్ ॥ తథాచసఏవ ॥ ద్రవ్యమస్వామివిక్రీతం ప్రాప్యస్వామీ తదాప్నుయాత్ - తదనాప్తిశ్చరాజ్ఞే నివేదయిత్వైవ అన్యథాదండవిధానాత్ ॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః ॥ హృతంప్రనష్టంయోద్రవ్యం పరహస్తాదవాప్నుయాత్ । అనివేద్యనృపేదండ్య స్సతుషణ్ణవతింపణానితి॥యదాపునః పరహస్తాదవాప్తుమసమర్థస్స్వామితదాహసఏవ॥నష్టాపహృతమాసాద్యహర్తారంగ్రాహయేన్నరః । దేశకాలాతిపత్తౌవా గృహీత్వాస్వయమర్పయేదితి॥ నష్టమపహృతంవాస్వకీయంద్రవ్యమధిగంతురపహర్తుర్వాహస్తే దృష్ట్వాఅధిగంతారమపహర్తారం రాజపురుషాదిభిర్గ్రాహయేత్ - రాజపురుషాద్యాసన్నిధానార్థం దేశ

కాలాతిక్రమశ్చేద్భవతి స్వయమేవ గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేదిత్యర్థః- యదాపు
నర్విక్రయాదూర్ధ్వమేవ స్వకీయం ద్రవ్యం క్రేతుర్హస్తే పశ్యతి॥ తదాప్యాహ స ఏవ॥
స్వం లభేతాన్యవిక్రీతం క్రేతుర్దోషోఽప్రకాశితే । హీనాద్రహో హీనమూల్యే వే
లాహీనే చ తస్కర ఇతి॥ స్వం ఆత్మసంబంధి ద్రవ్యం అన్యస్య విక్రీతుం యది పశ్యతి- తదా
లభేత - అస్వామివిక్రయస్య స్వత్వహేతుత్వాభావాత్ - క్రేతుః పునరప్రకాశితే గో
పితే క్రయే దోషో భవతి - హీనాత్ క్రయద్రవ్యాగమోపాయహీనాత్ - రహః ఏ
కాంతే హీనమూల్యే అల్పతరణాధికమూల్యక్రయే - వేలాహీనే రాత్ర్యాదౌ కృతే
క్రయే చ స చోరో భవతి- తస్కరవద్దండ్యో భవతీత్యర్థః - యథోక్తం మనునా ॥
ద్రవ్యమస్వామివిక్రీతం ప్రాప్య స్వామీ తదాప్నుయాత్ । ప్రకాశః క్రయతః శుద్ధిః క్రే
తుస్తేయం రహః క్రయాదితి ॥ బృహస్పతినాపి అజ్ఞానతో జ్ఞానతశ్చ క్రేతుర్నిర్దో
షతా సదోషతా చ దర్శితా॥ యేన క్రీతం తు మూల్యేన ప్రాగ్రాజ్ఞే వినివేదితం। న తత్ర
విద్యతే దోషః స్తేనస్స్యాదుపవిక్రయాదితి॥ యేన క్రీతం హీనమూల్యేన క్రియాత్ప్రాగే
వ రాజ్ఞే నివేదితం న తత్ర దోషః॥ ఉపవిక్రయశబ్దస్యార్థస్తేనైవ దర్శితః॥ అంతర్గృహే బ
హిర్గ్రామాన్నిశాయామసతో జనాత్। హీనమూల్యం చ యత్క్రీతం జ్ఞేయోఽసావుప
విక్రయ ఇతి ॥ అసతో జనాత్ - చండాలాదేరిత్యర్థః - అసద్గ్రహణం స్వామ్యన
నుమతదాసజాద్యుపలక్షణార్థం॥ తథా అత ఏవ నారదః॥ అస్వామ్యనుమతాద్దాసా
దసతశ్చ జనాద్రహః । హీనమూల్యమవేలాయాం క్రీణంస్తద్దోషభాగ్భవేదితి॥ త
ద్దోషభాక్ - చోరదోషభాగిత్యర్థః - అథ స్వామివిక్రీతద్రవ్యవిప్రతిపత్తౌ ప్రమాణే
న సాధయేదిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ నాష్టికస్తు ప్రకుర్వీత తద్ధనం జాతిభిస్స్వకం॥
నాష్టికో నష్టధనః - తద్ధనం నష్టధనం-స్వకమాత్మీయం జాతిభిః - ప్రకుర్వీత సాధ
యేదిత్యర్థః - కథం సాధయేదిత్యపేక్షిత ఆహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆగమేనోపభో
గేన నష్టం భావ్యమితి ॥ ఆగమస్తు స్మృత్యంతరేఽభిహితో ద్రష్టవ్యః ॥ లబ్ధం దానక్ర
యప్రాప్తం శౌర్యం వైవాహికం తథా । బాంధవాదప్రజాజ్జాతం షడ్విధస్తు ధనాగ
మ ఇతి ॥ ధనస్య స్వకీయత్వావగతిరపి దానాద్యభావేన సాధనీయేత్యాహ॥ కాత్యా
యనః॥ అదత్తత్యక్తవిక్రీతం కృత్వా స్వం లభతే ధనమితి॥ దత్తం త్యక్తం విక్రీతం చ న భవతీ
తి ప్రమాణైః ప్రసాధ్య స్వకీయం ధనం నాష్టికః విక్రేతాదేస్సకాశాల్లభత ఇత్యర్థః - అ
త్ర క్రేతృవిషయే విశేషమాహ బృహస్పతిః॥ పూర్వస్వామీ తు తద్ద్రవ్యం యదాగత్య వి
చారయేత్ । తత్ర మూలం దర్శనీయం క్రేతుశ్శుద్ధిస్తతో భవేదితి ॥ మూలం-వి

తా॥మూలదర్శనానంతరం వ్యాసః ॥ మూలేసమాహృతేక్రేతా నాభియోజ్యఃక
థంచన।మూలేనసహవాదస్తు నాష్టికస్యతదాభవేదితి ॥ యదాతుదర్శితోవిక్రేతా
నకించిదుత్తరందదాతి - తదాత్వాహబృహస్పతిః ॥ విక్రీతోదర్శితోయత్ర హీయ
తేవ్యవహారతః । క్రేత్రేరాజ్ఞేమూలదండౌ ప్రదద్యాత్స్వామినేధనమితి ॥ నార
దః ॥ విక్రేతాస్వామినేర్థంస్వం క్రేత్రేమూల్యంచతత్కృతమ్ । దద్యాద్దండంతథా
రాజ్ఞే విధిరస్వామివిక్రయఇతి ॥ యదాతుమూలభూతో విక్రేతాదేశాంతరంగ
తః ॥ తదాకాత్యాయనఆహ॥ మూలానయనకాలశ్చదేయోయోజనసంఖ్యయా।ప్ర
కాశంచక్రయంకుర్యాత్సాధుభిర్జ్ఞాతిభిస్స్వకైః ॥ నతత్రాన్యాక్రియాప్రోక్తా దై
వికీనచమానుషీ । విశోధితేక్రయేరాజ్ఞా వక్తవ్యస్సనకించనేతి ॥ అయమర్థః-
యస్తుక్రేతా కాలవిలంబేనాపి మూలందర్శయితుం నశక్నోతి క్రయప్రకాశనం
చకరోతి సరాజ్ఞాదండ్యః ॥ తస్మాచ్చనాష్టి శోధనంలభతఇతి ॥ తదుక్తంమను
నా ॥ అథమూలమనాహార్యం ప్రకాశక్రయశోధితమ్ । అదండ్యోముచ్యతే రా
జ్ఞా నాష్టికోలభతేధనమితి ॥ క్రేతుస్సకాశాద్ధన గ్రహణమర్ధమూల్యం దత్త్వై
వ॥తథాచకాత్యాయనః ॥ వణిగ్వీథీపరిగతం విజ్ఞాతం రాజపూరుషైః । అవిజ్ఞా
తాశ్రయాత్క్రీతా విక్రేతా యత్ర వామృతః । స్వామీదత్త్వార్ధమూల్యంతు
ప్రగృహ్ణీయాత్స్వకంధనమితి ॥ అవిజ్ఞాతాశ్రయాదవిజ్ఞాతస్థానకాదిత్యర్థః - క్ర
యప్రకాశనయనపక్షయోః సతిసంభవేమూలానయనపక్షఏవగ్రాహ్యః॥ తదుక్తం
కాత్యాయనేన॥ యదామూలముపన్యస్య పునర్వాదీక్రయంవదేత్ ।ఆహరేన్మూల
మేవాసౌనక్రమేణప్రయోజనమ్।అసమాహార్యమూలస్తు క్రయమేవవిశోధయేదితి॥
యదామూలదర్శనం క్రయప్రకాశనంవానకరోతి తదాదండ్యఇత్యాహసఏవ॥ అ
నుపస్థాపయన్మూలంక్రయంవాప్యవిశోధయన్ । యథాభియోగం ధనినేధనందా
ప్యోదమంచసఇతి ॥ నాష్టికవిషయే ప్యాహసఏవ ॥ యదిస్వంనైవకురుతేజ్ఞాతిభి
ర్నాష్టికోధనం।సప్రసంగనివృత్త్యర్థం చోరవద్దండమర్హతీతి॥ ప్రసంగోతిప్రసం
గః ॥ దండపరిమాణమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ఆగమేనోపభోగేన నష్టంభావ్యమతో
న్యథా। పంచబంధోదమస్తత్ర రాజ్ఞేతేనావిభావితఇతి॥వివాదాస్పదస్యపంచమోం
శోయస్మిన్మూలేబధ్యతేసపంచబంధః-ఏతదల్పాపరాధవిషయం-మహాపరాధేతువ్యా
సః॥ వాదీచేన్మార్గితంద్రవ్యం సాక్షిభిర్నైవభావయేత్॥ దాప్యస్స్యాద్ద్విగుణం
దండం క్రేతాతద్ద్రవ్యమర్హతీతి ॥ యత్రప్రకాశితేక్రయేక్రేతుః స్వత్వప్రతిపాద

కంమరీచివచనం॥ వణిగ్వీథీపరిగతంవిజ్ఞాతంరాజపూరుషైః।దివాగృహీతంయత్క్రే
త్రా నస్వామీలభతేధనమితి॥ తదేతన్నాష్టికేనాసాధితద్రవ్యవిషయం - అన్యథా అ
థమూలమనాహార్యమితి ప్రాగుదాహృతమనువచన విరోధప్రసంగాత్॥ యదా క్రే
తా సాక్ష్యాదిభిః క్రయంనవిభావయతి - నాష్టికో౽పిస్వకీయత్వం- తదానిర్ణయమా
హ ॥ బృహస్పతిః ॥ ప్రమాణహీనవాదేతు పురుషాపేక్షయానృపః। సమన్యూనా
ధికత్వేన స్వయంకుర్యాద్వినిర్ణయమితి ॥ పురుషయోః నాష్టికక్రేతృపురుషయోః
సాధుత్వాద్యపేక్షయా వివాదాస్పదంధనం సమన్యూనాధికత్వేన విభజ్యైతావ
త్తవేతిరాజ్ఞానిర్ణయంకుర్యాత్-ననుమానుషప్రమాణాభావేపి దివ్యస్యవిద్యమాన
త్వాత్ప్రమాణహీనో వాదఏవనసంభవతీతి - ఉచ్యతే - అస్మిన్నస్వామివిక్రయవి
వాదే దివ్యాభావాభిధానాత్ ॥ తథాచకాత్యాయనః ॥ ప్రకాశంచక్రయంకుర్యా
త్సాధుభిర్జ్ఞాతిభిస్స్వకైః। నతత్రాన్యాక్రియాప్రోక్తా దైవికీనచమానుషీతి॥కిం
చ॥అభియోక్తాధనంకుర్యాత్ప్రథమంజ్ఞాతిభిస్స్వకం। పశ్చాదాత్మవిశుద్ధ్యర్థంక్రయం
క్రేతాస్వబంధుభిరితి॥ వచనేనసాక్షీతరప్రమాణభావోవగమ్యతే॥యత్తుకాత్యాయ
నేనోక్తం॥ అలేఖ్యాసాక్షికేదైవీం వ్యవహారేవినిర్దిశేదితి॥తద్దివ్యనిషేధకస్మృతభా
వవిషయమితిమంతవ్యం-అసత్ప్రమాణకే వివాదేక్రేతృనాష్టికయో రర్థహానిమా
హ కాత్యాయనః ॥ అర్ధంద్వయోరపి హృతం తత్రస్యాద్వ్యవహారతః। అవిజ్ఞా
తక్రయోదోష స్తథాచపరిపాలనం। ఏతద్వ్యాఖ్యాంసమాఖ్యాతంద్రవ్యహానికరంబు
ధైరితి॥ అవిజ్ఞాతస్థానాత్క్రయో౽విజ్ఞాతక్రయః॥ అథవాపరమార్థజ్ఞాతో౽యం స్వా
మీత్యవిజ్ఞానాత్ క్రయో౽విజ్ఞాతక్రయః॥ మరీచిరపి॥ అవిజ్ఞాతనివేశత్వా ద్యత్రమూ
లంనలభ్యతే। హానిస్తత్రసమాకల్ప్యా క్రేతృనాష్టికయోర్ద్వయోరితి॥అస్వామివిక్రే
తురివస్వామ్యదత్తముపభుంజానస్య దండమాహనారదః ॥ ఉద్దిష్టమేవభోక్తవ్యం
స్త్రీపశువర్ణసుధాపివా।అనర్పితంతుయోభుఙ్క్తే భుక్తభాగంప్రదాపయేత్ । అ
నుద్దిష్టంతుయద్ద్రవ్యంవాసక్షేత్రగృహాదికం॥ స్వబలేనైవభుంజాన శ్చోరవద్దండమ
ర్హతీతి ॥ అనడ్వాహంతథాధేనుం నావందాసంతథైవచ । అనుద్దిష్టంతుభుంజా
నోదద్యాత్పణచతుష్టయం।దానేనైకంతథాధుర్యో బంధకంనోపభుజ్యతే। ఉపభో
క్తాతుతద్ద్రవ్యం పణ్యేనైవవిశోధయేత్ ॥ దివసేద్విపణందాసీం ధేనుమష్టపణంత
థా । త్రయోదశత్వనడ్వాహ మశ్వంభూమించషోడశ । నౌకామశ్వంచ ధేనుంచ
లాంగలంకార్షికస్యచ।బలాత్కారేణయోభుఙ్క్తే దాప్యశ్చాష్టపణందినే।ఉలూ

ఖలేపణార్థంతుముసలస్యపణద్వయం।శూర్పస్యచపణార్థంతుజైమినిమునిరబ్రవీదితి॥ ... ... *

—(*) ఇత్యస్వామివిక్రయాఖ్యంవివాదపదం. (*)—

—* అథసంభూయసముత్థానాఖ్యపదముచ్యతే *—

తస్యస్వరూపంనారదఆహ ॥ వణిక్ప్రభృతయోయత్ర కర్మసంభూయకుర్వతే। తత్సంభూయసముత్థానం వ్యవహారపదంస్మృతమితి ॥ తత్రాధికారిణోదర్శయతిబృహస్పతిః॥ కులీనదక్షానలసైః ప్రాజ్ఞైర్నాణకవేదిభిః।ఆయవ్యయజ్ఞైశ్శుచిభిశ్శూరైః కుర్యాత్సహక్రియామితి॥ క్రియాంకృషివాణిజ్యశిల్పక్రతుసంగీతస్తైన్యాత్మికాం।నాణకపరిజ్ఞత్వం వాణిజ్యక్రియాయాముపయుజ్యతే - క్రతుక్రియాయాంతు కులీనత్వప్రాజ్ఞత్వశుచిత్వాది - స్తైన్యక్రియాయాంశూరత్వమాత్రం దక్షత్వానలసత్వేతు సర్వత్రోపయుజ్యతే॥అతఏవాదక్షాదీన్నిషేధతి ॥ సఏవ ॥ అశక్తాలసరోగార్త మందభాగ్యనిరాశ్రయైః। వాణిజ్యాద్యాస్సహైతైస్తున కర్తవ్యాబుధైః క్రియామితి॥కుర్వంతి తేమూలద్రవ్యప్రక్షేపానుసారేణలాభభాజః ॥ తథాచబృహస్పతిః॥ప్రయోగంకుర్వతేయేతు హేమధాన్యరసాదినా। సమన్యూనాధికైరంశైర్లాభస్తేషాంతథావిధఇతి ॥ లాభవదేవవ్యయాది రపితథైవేత్యాహ ॥ సఏవ ॥ సమోన్యూనోధికోవాంశో యేనక్షిప్తస్తథైవసః। వ్యయందద్యాత్కర్మకుర్యాల్లాభంగృహ్ణీతచైవహీతి॥ ద్రవ్యానుసారేణలాభ ఇత్యస్యాపవాదమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సమవాయేనవణిజాం లాభార్థంకర్మకుర్వతాం ॥ లాభాలాభౌయథాద్రవ్యం యథావాసంవిదాకృతావితి। సంవిధానమయేనపురుషవిశేషానుసారేణకృతౌకల్పితౌలాభాలాభౌజ్ఞేయౌ - నతుద్రవ్యానుసారేణేత్యర్థః॥సంభూయకారిణాంకర్తవ్యమాహవ్యాసః ॥ సమక్షమసమక్షంవా వంచయంతఃపరస్పరం। నానాపణ్యానుసారాత్తైప్రికుర్యుఃక్రయవిక్రయౌ। అగోపయంతోభాండాని శుల్కందద్యుశ్చతేధ్రువం। అన్యథాద్విగుణందాప్యాశ్శుల్కస్థానాద్బహిఃస్థితా ఇతి॥ నారదోపి ॥ భాండపిండవ్యయోద్ధార భారసారాన్వవేక్షణమ్ । కుర్యుస్తేవ్యభిచారేణ సమయేస్వేవ్యవస్థితా ఇతి॥సంభూయకారిణాంపరఃగృహ్ణీయుస్తేశతఃపరఇతి॥యస్తు సమవాయిభిః ప్రయుక్తంధనం సమవాయిభిస్సహ ప్రతీయాచ నాభి నసాధయతి - తస్యలాభహానిస్తదాహ బృహస్పతిః॥ సమవేతైస్తుయద్దత్తం ప్రార్థనీయంతథైవతత్ । నయాచతేచయఃకశ్చిల్లాభాత్సపరిహీయత ఇతి॥ సర్వేషామనుమతఃస

వేషాంకార్యమేక ఏవ కుర్యాత్తదాహ స ఏవ ॥ బహూనాంసమ్మత యస్తు దద్యా
దేకోధనంనరః । కరణంకారయేద్వాపి సర్వైరేవకృతంభవేదితి ॥ కరణంలేఖ్యా
దికం - సంభూయకారిణాం ఋత్విజాంకర్తవ్య మాహామనుః ॥ ఋత్విజస్సమవే
తాస్తు యథాసత్రేని మంత్రితాః । కుర్యుర్యథార్హతఃకర్మ గృహ్ణీయుర్దక్షి
ణాంతథేతి ॥ ఋత్విగ్విశేషో లేఖానుసారేణ దక్షిణాంగృహ్ణీయు రిత్యర్థః ॥ త
థాచసఏవ ॥ సంభూయస్వాని కర్మాణి కుర్వద్భిరిహమానవైః । అనేనకర్మ
యోగేన కర్తవ్యాంశప్రకల్పనా ॥ ఇయంచాంశకల్పనాతస్య ద్వాదశశతందక్షిణే
త్యేవంక్రతుసంబంధిమాత్రతాయాం ॥ అతఏవోక్తంతేనైవ॥రథంహరేతవాధ్వర్యు
బ్రహ్మాధానేచ వాజినం।హోతానివిద్వరంచాశ్వముద్గాతాచాప్యనఃక్రయే ॥ ద
క్షిణాంశకల్పమాహసఏవ॥ సర్వేషామర్ధినోముఖ్యా స్తదర్ధేనార్ధినోపరే।
తృతీయిన స్తృతీయాంశా శ్చతుర్థాంశాస్తు పాదినఇతి॥ సర్వేషాంషోడశర్త్వి
జాంమధ్యే ముఖ్యాశ్చత్వారో హోత్రధ్వర్యుబ్రహ్మోద్గాతారో గోశతస్యార్ధి
నః - సర్వేషాంభాగపరిపూర్ణోపపత్తివశాత్ - అష్టాచత్వారింశ ద్రూపా
ర్ధేనార్ధభాజః - అపరే మైత్రావరుణ ప్రతిప్రస్థాతృ బ్రాహ్మణాచ్ఛం సిప్రస్తో
తారః - తదర్ధేనచతుర్వింశతి రూపేణార్ధభాజః ॥ యేపున స్తృతీయినోచ్ఛా
వా కనేష్టాగ్నీధ్రప్రతిహర్తార స్తేతృతీయినో ముఖ్యాంశస్యషోడశగోరూప తృ
తీయాంశభాజః - యేపాదినోగ్రావస్తుహ్యున్నేతృ పోతృసుబ్రహ్మణ్యాస్తేముఖ్యస్య
భాగస్యచతుర్థాంశేనద్వాదశగోరూపేణాంశభాజః ముఖ్యానాంచతుర్ణాంమి
థో విభాగస్సమత్వేనైవ ॥ ఏవమేవతదనంతరాదీనామపిమిథోవిభాగః॥ తథాచ
కాత్యాయనసూత్రం॥ ద్వాదశద్వాదశాదెభ్యఃషట్ షట్ ద్వితీయేభ్యశ్చతస్రశ్చతస్ర
స్తృతీయేభ్య స్త్రిస్రస్త్రిస్రఇత్యంతేభ్యఇతి- స్వకీయకర్మకలాపాంశకర్తుఃకృతా
నుసారేణభాగోదేయఇత్యాహమనుః ॥ ఋత్విగ్యదివృతోయజ్ఞేస్వకర్మ పరిభావ
యేత్ । తస్యకర్మానురూపేణ దేయోంశస్సహకర్తృభిః - ఇతి॥ కర్తృభిస్సంభూ
యకారిభిరిత్యర్థః - కృతకర్మానుసారేణదక్షిణాందద్యాదిత్యుక్తం-తస్యక్వచిద
పవాదమాహసఏవ॥దక్షిణాసుచదత్తాసుస్వకర్మపరిభావయేత్। కృత్స్నమేవలభే
తాంశ మన్యేనైవచకారయేదితి॥స్వగణవర్తినాంమధ్యేప్రత్యాసన్నేన - కర్మమ
ధ్యేఋత్విక్కరణే నారదఆహ॥ఋత్విజాంవ్యసనేప్యేవమన్యస్తత్కర్మని స్తరేత్
లభేతదక్షిణాభాగంస తస్మాత్సంప్రకల్పితమితి॥ సంభూయకారిణాంకృషికాణాం

కర్తవ్యమాహబృహస్పతిః ॥ పర్వతేనగరాభ్యాశే తథారాజపథస్యచ। ఊషరం మూషికావ్యాప్తం క్షేత్రంయత్నేనవర్జయేదితి ॥ వాహ్యానపివర్జనీయా న్నాహ సఏవ॥ కృశాతివృద్ధంతుంద్రంచ రోగిణంప్రపలాయినం । కాణంఖంజంచనాదద్యాద్వాహ్యంప్రాజ్ఞఃకృషీవలః ॥ ప్రాప్తిస్వీకరదోషాత్ఫలహానౌవిశేషమాహసఏవ॥ వాహ్యాబీజాత్యయాద్యస్య క్షేత్రహానిః ప్రజాయతే । తేనైవసా ప్రదాతవ్యా సర్వేషాంకృషిజీవినామితి ॥ వాహ్యబీజగ్రహణంకృషిసాధనానాముపలక్షణార్థం॥ సంభూయకారిణాంశిల్పినాం లాభవిభాగమాహసఏవ ॥ హేమకారాదయోయత్రశిల్పంసంభూయకుర్వతే । కర్మానురూపంనిర్వేశం లభేరంస్తేయథాంశత ఇతి॥ నిర్వేశోభృతిః ॥ కాత్యాయనోపి ॥ శిక్షకాభిజ్ఞకుశలా ఆచార్యశ్చేతిశిల్పినః । ఏకద్విత్రిచతుర్భాగాన్హరేయుస్తేయథోత్తరం।కాష్ఠాదిమయహర్మ్యాదినిర్మాతౄణాంముఖ్యస్యభాగమాహ బృహస్పతిః ॥ హర్మ్యందేవగృహంవాపి చార్మికోపస్కరాణిచ।సంభూయకుర్వతాంచైషాం ప్రముఖోద్వ్యంశమర్హతి॥ నర్తకానామేషఏవధర్మస్సద్భిరుదాహృతః॥ తాలజ్ఞోలభతేధ్యర్ధంగాయనాస్తుసమాంశిన ఇతి॥ఏషధర్మశ్శిల్పముఖ్యస్యోక్తోధర్మః - తేనాయమర్థః - ప్రముఖోద్వ్యంశమర్హతీతియోయంసంభూయహర్మ్యాదికంకుర్వతాంశిల్పినాంముఖ్యస్యోక్తః- సఏవధర్మోద్వ్యంశభాగిత్వరూపో నర్తకాదీనాంసంభూయ నృత్తాదికం కుర్వతాంముఖ్యస్యసద్భిరుదాహృతఇతి- అధ్యర్ధమర్ధాధికంభాగంతాలజ్ఞోలభతే॥ స్తేనాన్ప్రత్యాహసఏవ ॥ స్వామ్యాజ్ఞయాతుయచ్చోరైః పరదేశాత్సమాహృతం । రాజ్ఞేదత్వాతుషడ్భాగం భజేయుస్తేయథాంశతః । చతురోంశాన్భజేన్ముఖ్యశ్శూరస్త్ర్యంశమవాప్నుయాత్ । సమర్థస్తుభవేద్వ్యంశం శేషాస్త్వన్యేసమాంశినః । పరదేశాత్వైరిదేశాదిత్యర్థః- ప్రబలతరవైరిదేశాదాహృతవిషయమేతత్ ॥ దుర్బలవైరిదేశాదాహృతవిషయేత్వాహ॥కాత్యాయనః॥ పరరాష్ట్రాద్ధనంయత్స్యాచ్చోరైః స్వామ్యాజ్ఞయాహృతం। రాజ్ఞోదశాంశముత్సృజ్య విభజేరన్యథావిధి।చోరాణాంముఖ్యభూతస్తు చతురోంశాంస్తతోహరేత్॥ శూరోంశాంస్త్రీన్సమర్థోద్వౌ శేషాస్త్వేకైకమేవచ॥ సమర్థఃశక్తః ॥ ఏతేషాంహానిరప్యేవమేవేత్యాహ-సఏవ॥ తేషాంచేత్ప్రసృతానాంయో గ్రహణంసమవాప్నుయాత్ । తన్మోక్షార్థంతుయద్దత్తం వహేయుస్తేయథాంశత ఇతి॥ననుసంభూయకారిణాంసమయానుసారతఏవాంశకల్పనాయాం లాభహాన్యోర్నివిభాగోభవిష్యతీతి వృద్ధావిభాగవిధాను

ఇత్యాశంక్యాహ - స ఏవ ॥ వణిజాం కర్షకాణాం చ చోరాణాం శిల్పినాం తథా । అనియమ్యాంశకర్తౄణాం సర్వేషామేవ నిర్ణయః ॥ లాభహాన్యోస్సమత్వేన ప్రతిపురుషమంశమనియమ్య వాణిజ్యాదికర్తౄణామిత్యర్థః ॥ ... *

—(*) ఇతి సంభూయసముత్థానాఖ్యం వివాదపదమ్. (*)—

—(*) అథ దత్తాప్రదానికమ్. (*)—

నారదః ॥ దత్త్వా ద్రవ్యమసంగమ్య పునరాదాతుమిచ్ఛతి । దత్తాప్రదానికం నామ వ్యవహారపదం హి తత్ । అథ దేయమదేయం చ దత్తం చాదత్తమేవ చ । వ్యవహారేషు విజ్ఞేయో దానమార్గశ్చతుర్విధః - ఇతి ॥ అదేయస్య స్వరూపభేదానాహ బృహస్పతిః ॥ సామాన్యం పుత్రదారాది సర్వస్వం న్యాసయాచితమ్ । ప్రతిశ్రుతం తదాన్యస్య న దేయం త్వష్టధా స్మృతమితి ॥ సామాన్యం అనేకస్వతంత్రస్వామికం రథ్యాది ॥ నారదోపి ॥ అన్వాహితం యాచితక మాధిస్సాధారణం చ యత్ । నిక్షేపః పుత్రదారాశ్చ సర్వస్వం చాన్వయే సతి ॥ ఆపత్స్వపి హి కష్టాసు వర్తమానేన దేహినా । అదేయాన్యాహురాచార్యా యచ్చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమితి ॥ అన్వాహితాది వస్తుస్వామినమప్యదేయం ॥ అత ఏవ దక్షః ॥ సామాన్యం యాచితం న్యాస మాధిర్దారాశ్చ తద్ధనమ్ । అన్వాహితం చ నిక్షేపస్సర్వస్వం చాన్వయే సతీతి ॥ అత ఏవ నారదః ॥ గృహీత్వా దత్తం యో మోహా ద్యస్త్వదేయం ప్రయచ్ఛతి । దండనీయావుభావేతౌ ధర్మజ్ఞేన మహీక్షితేతి ॥ కిం తర్హి దేయమిత్యపేక్షితే స ఏవాహ ॥ కుటుంబభరణాద్ద్రవ్యం యత్కించిదతిరిచ్యతే । యద్దేయముపహత్యాన్యం దదద్దోషమవాప్నుయాదితి ॥ అన్యముపహత్య భర్తవ్యకుటుంబముపరుధ్యేత్యర్థః ॥ కాత్యాయనోపి ॥ స్వస్వం గృహాద్వర్జం తు కుటుంబభరణాధికమ్ । యద్ద్రవ్యం తత్స్వకం దేయమదేయం స్యాదతోన్యథేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ స్వకుటుంబావిరోధేన దేయం దారసుతాదృతే ఇతి ॥ అత్ర సుతస్యాదేయత్వమేకపుత్రవిషయం - తస్యాపి దానే కృతే సంతానవిచ్ఛేదాపత్తేః తథా కపుత్రస్య దానం నిషేధతి వసిష్ఠః ॥ న త్వేకం పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వా స హి సంతానాయ పూర్వేషామితి ॥ అతః ॥ సుతస్య సుతదారాణాం వశిత్వం త్వనుశాసనే । విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితురితి ॥ ఏవమాదీని సుతస్యాదేయత్వప్రతిపాదకవచనాని ఏకపుత్రవిషయాణీత్యవగమ్యతే । అనేకపుత్రేష్వపి మాతాపిత్రోరనుమతి యోగసమానత్వమేవ దేయః ॥ విక్రయం చైవ దానం చ న నేయాస్స్యురనిచ్ఛవః । దారాః

పుత్రశ్చేతి కాత్యాయనస్మరణాత్ - సనేయాస్స్వరనిచ్ఛవ ఇత్యనాపద్విషయం॥ ఆ
పత్కాలేతు కర్తవ్యం దానం విక్రయ ఏవవా। అన్యథా న ప్రవర్తంతే ఇతి తానేవాధికృ
త్యతేనైవోక్తత్వాత్॥ పుత్రస్య ప్రతిగ్రహప్రకారవిశేషో వసిష్ఠేన దర్శితః॥ పుత్రం ప్రతి
గృహీష్యన్ బంధూనాహూయ రాజని చావేద్య నివేశనస్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్హుత్వా
దూరేబాంధవమసన్నికృష్టమేవ గృహ్ణీయాదితి॥ అదూరేబాంధవం సన్నికృష్టం మాతు
లాదిబాంధవం॥ అసన్నికృష్టం సన్నికృష్టభ్రాతృపుత్రాదివ్యతిరిక్తమేవ ప్రతిగృహ్ణీయా
దిత్యర్థః॥ స్థావరవిషయే దేయద్రవ్యమాహ ప్రజాపతిః ॥ సప్తారామగృహక్షేత్రా
ద్యద్యత్క్షేత్రం ప్రదీయతే ॥ పిత్ర్యం వాథ స్వయం ప్రాప్తం తద్దాతవ్యం వివక్షితమితి॥
సప్తభ్య ఆరామాదిభ్యో యత్ప్రదీయతే- అధికం స్యాత్తద్దాతవ్యత్వేన వివక్షితమితి॥
స్వయం ప్రాప్తం ద్రవ్యం అవిభక్తధనైర్భ్రాతృభిరననుజ్ఞాతమపి దేయం- స్వేచ్ఛాదే
యం స్వయం ప్రాప్తమితి బృహస్పతివచనాత్॥ యత్తు తేనైవోక్తం ॥ విభక్తావావిభ
క్తావా దాయాదాః స్థావరేసమాః । ఏకోహ్యనీశస్సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయ ఇ
తి ॥ తదవిభక్తస్థావరవిషయం- సప్తానధికస్యైవ దేయత్వేనాభిధానాత్॥ కించిద్భ
ర్త్రా భార్యాననుజ్ఞాతమేవ దేయం కించిద్దాసేన స్వార్జితమపి స్వామ్యనుజ్ఞాతమేవ
దేయం॥ తథాచ స ఏవ॥ సౌదాయకం క్రమాయాతం శౌర్యప్రాప్తం చ యద్భవేత్। స్త్రీ
జ్ఞాతిస్వామ్యనుజ్ఞాతం దత్తం సిద్ధిమవాప్నుయాదితి ॥ సౌదాయికం వివాహలబ్ధం క్ర
మాయాతం పితామహాది క్రమాయాతం స్త్రీజ్ఞాత్యనుమతం - సావశేషం దేయం ॥
వైవాహికే క్రమాయాతే సర్వదానం న విద్యతే ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ - ఇత్థం దే
యాదేయ స్వరూపం నిరూపితం - దత్తాదత్తయోస్తు స్వరూపం నిరూప్యతే - పణ్యా
మూల్యం భృతిస్తుష్ట్యా స్నేహప్రత్యుపకారతః। స్త్రీశుల్కానుగ్రహార్థం చ దత్తం దాన
విదోవిదుః। అదత్తం తు భయక్రోధ శోకావేశరుగన్వితైః। తథోత్కోచపరీహాస
వ్యత్యాసఛలయోగతః। బాలమూఢాస్వతంత్రార్త మత్తోన్మత్తాపవర్జితం। క
ర్తా మమాయం కర్మేతి ప్రతిలాభేచ్ఛయా చ యత్। అపాత్రే పాత్రమిత్యుక్తే కా
ర్యేచాధర్మసంహితే॥ యద్దత్తం స్యాదవిజ్ఞానా దదత్తం తదపి స్మృతమితి॥ పణ్యస్యక్రీ
తద్రవ్యస్య యన్మూల్యం భృతిర్వేతనం - కృతకర్మణోదత్తం తుష్ట్యా వందిచరణా
దిభ్యోదత్తం స్నేహా ద్దుహిత్రాదిభ్యోదత్తం ప్రత్యుపకారతః ఉపకృతవతే ప్రత్యుప
కారరూపేణ దత్తం- స్త్రీశుల్కం పరిణయనార్థం దత్తం- అనుగ్రహార్థం అదృష్టార్థం ద
త్తం - తదేతత్పణ్యమూల్యాది సప్తవిధం దత్తమేవ - నాపత్యాహరణీయం తథా

చయాజ్ఞవల్క్యః ॥ దేయంప్రతిశ్రుతంచైవ దత్వానాపహరేత్పునరితి। భయేనబం
దిగ్రాహాదిభ్యోదత్తం - క్రోధేనపుత్రాదివిషయకోపనిర్యాతనాయాన్యస్మైదత్తం
పుత్రాదివియోగాదినిమిత్త శోకావేశేనదత్తం - ఉత్కోచేనకార్యప్రతిబంధ నిరా
సార్థంఅధికృతేభ్యోదత్తం - పరిహాసేనఉపహాసేనదత్తం వ్యత్యాసేనఏకస్యాద్ర
వ్యమన్యస్మైదదాతిఅన్యోపి తస్మైదదాతి తద్వ్యత్యాసేనదత్తం - ఛలయోగ
తఃశతార్థేనాభిసంధాయసహస్రమితి పరిభాష్యదత్తం బాలేనాప్రాప్తషోడశవ
ర్షేణదత్తం - మూఢేనలోకవేదానభిజ్ఞేనదత్తం- అస్వతంత్రేణపుత్రదాసాదినాద
త్తం - ఆర్తేనరోగోపహతేనదత్తం- మత్తేనమదనీయనిమిత్తేనదత్తం - ఉన్మత్తేన
వాతికాద్యున్మాదగ్రస్తేనఅపవర్జితం - అయంమదీయమిదంకరిష్యతీతిప్రతిలాభేచ్ఛ
యాప్రతిలాభమకుర్వాణాయదత్తం- అయోగ్యాయయోగ్యోక్తిమాత్రేణదత్తంయ
జ్ఞంకరిష్యామీతి ధనంలబ్ధ్వాద్యూతాదౌవినియుంజానాయదత్తంఏవంషోడశప్రకా
రమపిదత్తంపునఃప్రత్యాహరణీయత్వాదదత్తమిత్యుచ్యతఇతి॥ తథాచకాత్యాయ
నః॥ కామక్రోధాస్వతంత్రార్త క్లీబోన్మత్తప్రమోహితైః। వ్యత్యాసపరిహాసా
చ్చయద్దత్తంతత్పునర్హరేత్। యాతుకార్యస్యసిద్ధ్యర్థంయతోదాప్యాప్ప్రతిశ్రు
తా। తస్మిన్నపిప్రసిద్ధేర్థే నదేయాస్యాత్కథంచన।అథప్రాగేవదత్తాస్యాత్ప్ర
తిదాప్య స్తతోబలాత్। దండంచైకాదశగుణ రూపంగార్గేయ మానవాఇతి॥ ఉ
త్కోచస్వరూపమాహసఏవ॥స్తేయ సాహసికోద్వృత్త పారదారికశంసనాత్।ద
ర్శనాద్వృత్తనష్టస్య తథాసత్యప్రవర్తనాత్।ప్రాప్తమేతైస్తుయత్కించి దుత్కో
చాఖ్యంతదుచ్యతే। నదాతాత్రదండ్యస్స్యాన్మధ్యస్థశ్చైవదోషభాగితి ॥ మధ్య
స్థః - ఉత్కోచాపాదకఃసముచ్చీయతే- తావుభౌదోషభాజౌదండనీయావిత్యర్థః-
అతఏవదత్తస్యాదత్తత్వం ధర్మశౌర్యవ్యతిరిక్తవిషయం॥తథాచసఏవ ॥ స్వస్థేనా
ర్తేనవాదత్తం శ్రావితంధర్మకారణాత్। అదత్వాతుమృతేదాప్య స్తత్సుతోనా
త్రసంశయః ఇతి॥ మనురపి ॥ సోపాధికదానాదేః నివర్తనీయతామాహ ॥ యో
గాధమనపిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహమ్। యత్రవాప్యుపధింపశ్యే త్తత్సర్వంవిని
వర్తయేదితి॥ యోగఃఉపాధిః ॥ అదేయదానప్రతిగ్రహయోర్దండో నారదేనో
క్తః॥ గృహ్ణాత్యదత్తంయోమోహా ద్యశ్చాదేయంప్రయచ్ఛతి। దండనీయావుభావే
తౌ ధర్మజ్ఞేనమహీక్షితేతి ॥

—※ ఇతి దత్తాప్రదానికమ్. ※—

అథ వేతనానపాకర్మాఖ్యంవివాదపదముచ్యతే

తస్య స్వరూపమాహ నారదః ॥ భృత్యానాంవేతనస్యోక్తో దానాదానవిధిక్రమః । వేతనస్యాంపాకర్మ తద్వివాదపదంస్మృతమితి॥ వేతనం కర్మమూల్యం-తస్యానపాకర్మ భృత్యాయా సమర్పణం సమర్పితస్యపరావర్తనంవా ॥ తత్రసమర్పణేవిశేషమాహ సఏవ ॥ భృత్యాయవేతనందద్యాత్కర్మస్వామీయథాక్రమమ్ , ఆదౌమధ్యేవసానేచ కర్మణోయద్వినిశ్చితమితి॥ ఏతావదేవ తత్కర్మకరణాయదాస్యామీతి పరిభాషాయాఅభావేవిశేషమాహ సఏవ॥ భృతావనిశ్చితాయాంతు దశభాగమవాప్నుయాత్ । లాభగోవీర్యసస్యానాంవణిగ్గోపకృషీవలాః । గోవీర్యం పాల్యమానగవాది పశుప్రభవంపయః ప్రభృత్యవాప్నుయుః యథాక్రమేణేతి శేషః - యదికర్మస్వామీభృత్యాయదశమంభాగం నప్రయచ్ఛతి॥ తదాసౌరాజ్ఞాదాప్యఇత్యాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దాప్యస్తుదశమంభాగం వాణిజ్యపశుషుస్మృతః । అనిశ్చిత్య భృతిం యస్తు కారయేత్సమహీక్షితేతి ॥ యత్తు బృహస్పతినోక్తం॥ త్రిభాగంపంచభాగంవా గృహ్ణీయాత్సీరవాహకఇతి॥తదాయాససాధ్యకృష్టక్షేత్రకర్తృకవిషయంతత్రాపిత్రిభాగపంచభాగౌవ్యవస్థయా వికల్పితౌ వేదితవ్యౌ॥తథాచసఏవ ॥ భక్తాచ్ఛాదభృతస్సీరాద్భాగంగృహ్ణీతపంచమమ్। జాతసస్యాత్త్రిభాగంతు ప్రగృహ్ణీయాదనాభృతఇతి॥అశనాచ్ఛాదనాభ్యాంభృతః కృషీవలోలాంగలవికృష్టక్షేత్రజాతసస్యాత్పంచమంభాగంగృహ్ణీయాత్-తావభావస్తృతీయం భాగమిత్యర్థః - ఏతావద్దాస్యామీతి పరిభాషాయాం సత్యామపిక్వచిత్తతోన్యూనం స్వామిబుద్ధిపరికల్పితంవేతనందేయం - క్వచిత్తతోప్యధికం దేయం-తదాహయాజ్ఞవల్క్యః । దేశంకాలంచయోతీయాల్లాభంకుర్యాచ్చయోన్యథా। తత్రస్యాత్స్వామినశ్ఛందోధికందేయంకృతేధిక ఇతి॥ యస్స్వామ్యాజ్ఞామంతరేణవాణిజ్యాగిలాభసాధనే దేశకాలాదిక్రమంకరోతి లాభంచబహుతరవ్యకరణాదల్పంకరోతితస్మై స్వామీస్వేచ్ఛానుసారేణ కించిద్దద్యాత్ - యస్తుస్వాతంత్ర్యేణబహులాభం కరోతితస్మై పరిభాషితమూల్యాద్యధికం దేయమిత్యర్థః ॥ అనేకభృత్యకర్తృకకర్మణివేతనార్పణప్రకారమాహ సఏవ ॥ యోయావత్కురుతే కర్మ తావత్తస్యతువేతనమ్ । ఉభయోరప్యసాధ్యంచేత్సాధ్యేకుర్యాద్యథాశ్రుతమితి ॥ యదాపునరేకంకర్మనియతవేతనముభాభ్యాం బహుభిర్వాక్రియమాణముభయోరప్యసాధ్యంచేత్తదాయోయావత్కర్మ కరోతి తస్మైతత్కర్మా

సారేణ మధ్యస్థకల్పితం వేతనం దేయం - నపునస్స్వల్పం - సాక్ష్యాభావాద్భృత్యాంకర్మ
ణిపరిసమాపితే యథాశ్రుతం తత్పరిభాషితం తావదుభాభ్యాం దేయం పునః
ప్రత్యేకంకృత్స్నం వేతనం దేయం నాపి కర్మానురూపం పరికల్ప్య దేయం॥ భృత్యా
నాంకర్తృత్వమాహ నారదః ॥ కర్మోపకరణం చైషాం క్రియాంప్రతి యదా
హృతమ్। ఆప్తభావేన తద్రక్ష్యం న జిహ్మేన కదాచనేతి ॥ ఏషాం కర్మస్వామినాం క
ర్మోపకరణం లాంగలాదికం కృష్యాదిక్రియామపదిశ్య యస్మిన్ భృత్యేనిహితం తే
న సర్వదాపి శాఠ్యేన రక్ష్యమిత్యర్థః॥ బృహస్పతిరపి ॥ భృతకస్తు నకుర్వీత స్వామిని
శాఠ్యమణ్వపి। భృతిహానిం సమాప్నోతి తతో వాదప్రవర్తనమితి ॥ యస్తు భృతిం
స్వీకృత్య కర్మ న కరోతి ॥ తంప్రత్యాహ స ఏవ ॥ గృహీతవేతనః కర్మ నకరోతి
యదా భృతః। సమర్థశ్చేద్దమం దాప్యో ద్విగుణం తచ్చ వేతనమితి ॥ అగృహీతవే
తనవిషయే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ॥ అగృహీతే సమం దాప్యో భృత్యైరక్ష్య ఉప
స్కర ఇతి సమం యావతా వేతనేన భృత్యత్వమంగీకృతం తావదేవ స్వామినే ద
ద్యాన్నతు రాజ్ఞే దండమిత్యర్థః - యద్వా త్రాంగీకృత వేతనం దత్వా - బలా
త్కారయితవ్యః ॥ తదాహ నారదః ॥ కర్మాకుర్వన్ ప్రతిశ్రుత్య కార్యో దత్వా భృ
తిం బలాత్ । భృతిం గృహీత్వాకుర్వాణో ద్విగుణం భృతిమాప్నుయాదితి ॥ ప్రతిశ్రుతేతి
ప్రారంభస్యాప్యుపలక్షణార్థం॥ యదాహ కాత్యాయనః॥ కర్మారంభం తు యః కృ
త్వా సిద్ధిం నైవ తు కారయేత్ । బలాత్కారయితవ్యోసౌ అకుర్వన్ దండమర్హ
తీతి॥ కార్షాపణద్విశతమితి శేషః యదాహ - వృద్ధమనుః॥ ప్రతిశ్రుత్య న కుర్యాద్యః
స కార్యస్స్యాద్బలాదపి। స చేన్న కుర్యాత్తత్కర్మ ప్రాప్నుయాద్ద్విశతం దమమితి॥
ద్విశతం కార్షాపణానామిత్యర్థః॥ యత్తు మనువచనం ॥ భృతో నార్తో న కుర్యా
ద్యో దర్పాత్కర్మ యథోదితమ్ । స దండ్యః కృష్ణలాన్యష్టౌ న దేయం చాస్య వేతనమి
తి ॥ తదర్థావశేషితవిషయం - కించిన్మాత్రావశేషే తు దండవర్జం వేతనం - తదా
హ స ఏవ ॥ యథోక్తమార్తస్సంస్థో వా యస్తత్కర్మ న కారయేత్ । న తస్య వేత
నం దేయమల్పోనస్యాపి కర్మణ ఇతి ॥ యస్తు కాలవిశేషాదికం కర్మ త్యజతి తం ప్ర
త్యాహ నారదః ॥ కాలే పూర్ణే త్యజన్ కర్మ భృతేర్నాశమవాప్నుయాదితి ॥ అ
స్మిన్నేవ విషయే మహాపారుష్య కరణాది స్వామిదోషతస్త్యజన్ భృత్యో యావతి
కాలే కర్మ తత్కాలానుసారేణ కల్పితం వేతనం లభేత ఇత్యాహ నారదః ॥ స్వామి
దోషాదపక్రామన్ యావత్కృతమవాప్నుయాదితి ॥ యస్తు ప్రమాదాదినా స్వదో

షేణ స్వామిద్రవ్యం జీవధనాదికం నాశయతి॥ తం ప్రత్యాహ-విష్ణుః॥ భృత్యోషేణ వయిష్యైనశ్యేత్ తత్స్వామినే దేయమన్యత్ర రాజదైవోపఘాతాదినష్టస్యేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యంరోగ్యాత తద్దయమిత్యర్థః-అత్ర కోవిశేషః ద్వ్యశేషమాహ వృద్ధమనుః॥ ప్రమాదాన్నాశితం దాప్యస్సమం ద్విగుణమాహనాశితం। నతు దాప్యోపహృతం చోరైర్దగ్ధమూఢజలేన వేతి॥ ప్రమాదాన్నాశితం అవధానానాశితం సమమేవ దద్యాత్-ద్రోహనాశితం - తీవ్రప్రహారాదినా నాశితం తత్ - ద్విగుణం దద్యాదిత్యర్థః॥ నారదః॥ భాండంవ్యసనమాగచ్ఛేద్యదివాహకదోషతః। దాప్యో యత్ప్రనశ్యేత్తు దైవరాజకృతాదృతే ఇతి॥ కాత్యాయనః॥ విఘ్నయన్వాహకో దాప్యః ప్రస్థానే ద్విగుణాం భృతిమితి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రక్రాంతే సప్తమం భాగం చతుర్థం పథి సంత్యజన్। భృతిమర్ధపథే సర్వాం ప్రదాప్యస్త్యాజకోఽపిచేతి॥ అరాజకదైవికోపఘాతేసతి-యస్య భాండంగ్రహణహీనతయా వాహకేన నాశితం తదాతన్మూల్యానుసారేణ తద్భాండం దాప్యః - యస్తు ప్రస్థానలగ్న సమయ ఏవాభ్యుపగతం కర్మత్యజన్ ప్రస్థానవిఘ్నంకరోతి తదాసౌ ద్విగుణాం భృతిం దాప్యః। యః పునః పథి ప్రక్రాంతే గమనే వర్తమానేసతి కర్మత్యజతి- స భృత్యశ్చతుర్థం భాగం దాప్యః- అర్ధపథే త్యజన్సర్వాం భృతిం దాప్యః- యస్తు స్వామీ భృత్యం కర్మకుర్వాణం త్యాజయతి- పూర్వోక్తదేశేషు అసావపి పూర్వోక్తసప్తమభాగాదికం దాప్యః- ఏతచ్చావ్యాధితాదివిషయం - వ్యాధితస్యాపరాధాభావాత్॥ యదా పునర్వ్యాధితో వ్యాధ్యపగమేంతరితదివసాన్ పరిగణయ్య పూరయతి॥ తదాలభత ఏవ సర్వాంభృతిం॥ తదాహ మనుః॥ ఆర్తస్తు కుర్యాత్స్వస్థస్సన్ యథాభాషితమాదితః। సుదీర్ఘస్యాపి కాలస్య తల్లభేతైవ వేతనమితి॥ త్యాజకస్వామినః - చతుర్థభాగాదిదాపన మవిక్రీతభాండవిషయం॥ విక్రీతేతు భాండేవిశేషో వృద్ధమనునాభిహితః॥ పథి విక్రీయతద్భాండం వణిక్ భృత్యం త్యజేద్యది। అథతస్యాపి దేయం స్యాద్భృతేరర్ధం లభేతచేతి॥ ఆసేధేన ప్రతిబంధభాండవిషయే రాజాద్యపహృతభాండవిషయే చాహ-కాత్యాయనః॥ యదాతు పథితద్భాండమాసిధ్యేత హ్రియేత వా। యావాన్ధ్వగతస్తేన ప్రాప్నుయాత్తావతీం భృతిమితి॥ భాటకస్వీకృతేన యానాదినాతం భాండే సేతారం ప్రత్యాహ నారదః॥ అనయన్ భాటయిత్వాతు భాండం వాయానవాహనే। దాప్యో భృతిశ్చతుర్భాగం సర్వామర్ధపథే త్యజన్॥ అనయన్ వాహకోప్యేవం భృతిహానిమవాప్నుయాదితి॥ యస్శకటాదికంభాటయిత్వా తదేవోపకారతూన్యమాదా

యజేకాంతరంగచ్ఛతిభాటకంచనప్రయచ్ఛతితంప్రత్యాహ॥బృహన్మనుః॥ యోభాట
యిత్వాశకటంనీత్వాచాన్యత్రగచ్ఛతి।భాటంనదద్యాద్దాప్యస్స్యాదారూఢస్యాపిభా
టకమితి।కార్యోపధికపరిక్రేయమూల్యమితియావత్ ॥ ఆరూఢస్యాపి అకృతోపకా
రస్యాపి శకటాదేర్భాటకందాప్యఇత్యర్థః॥కాత్యాయనస్తు॥కృతేకృత్యేసమనంతరస
మర్పితస్యవాహనాదేఃసమర్పణపర్యంతంభాటకానివృత్తిరిత్యాహ॥హస్త్యశ్వగోఖ
రోష్ట్రాదీన్ గృహీత్వాభాటకేనయః। నార్పయేత్కృతకృత్యార్థఃసతుదాప్యస్సభా
టకం।ఏవంగృహాదేరపీత్యాహసఏవ ॥ గృహవార్యాపణాదీని గృహీత్వాభాటకేన
యః।స్వామినేనార్పయేద్యావత్తావద్దాప్యస్సభాటకమితి॥ వారిశబ్దేనతడాగాదిరోల
క్ష్యతే॥పరభూమౌగృహనిర్మాణాయభాటకదాతారంప్రత్యాహ॥నారదః॥పరభూ
మౌగృహంకృత్వాస్తోమంగత్వావసేత్తుయః। సతద్గృహీత్వానిర్గచ్ఛేత్ తృణకాష్ఠే
ష్టకాదికం॥స్తోమాప్రదానేప్యాహసఏవ ॥ స్తోమాద్వినావసిత్వాతు పరభూమా
వనిశ్చితః । నిర్గచ్ఛంస్తృణకాష్ఠాది నగృహ్ణీయాత్కథంచన । యాన్యేవతృణకా
ష్ఠాని త్విష్టకావినివేశితాః । వినిర్గచ్ఛంస్తుతత్సర్వం భూమిస్వామినివేదయేత్ ॥
అనిశ్చితఇతి వదన్ తృణకాష్ఠాది గ్రహణాగ్రహణపరిభాషావిహీనఇత్యర్థః పరి
భాషితేతు యథాపరిభాషితధేతి - భాటకందత్వాద్రవ్యాద్యర్పణార్థంగృహీ
తమణికాదిపాత్రభేదనాదావప్యాహసఏవ ॥ స్తోమవాహీనిభాండాని పూర్ణకా
లాన్యుపానయేత్।గృహీతుఃరాభవేద్భగ్నం నష్టంచాన్యత్రసంప్లవాదితి ॥ సంప్లవః
పరస్పరసంఘర్షః తేనలేశతఃకాత్స్న్యేనవాభిన్నంపూర్వవత్కృత్వాతన్మూల్యం
వాభాండస్వామినేదేయం ॥ సంప్లవాదన్యత్రభేదేతు భాటకగృహీతురాభవేది
త్యర్థః కృతకర్మణే భృత్యాయవేతనాదాతారం ప్రత్యాహబృహస్పతిః ॥ కృతే
కర్మణియస్స్వామీనదద్యాద్వేతనాభృతే। రాజ్ఞాదాపయితవ్యస్స్యాద్వినయంచా
నురూపతః - ఇతి ॥ రుగ్ణంభృత్యంపథిత్యజతో దండమాహకాత్యాయనః॥త్యజేత్ప
థిసహాయంయః శ్రాంతంరోగార్తమేవవా।ప్రాప్నుయాత్సాహసంపూర్వం గ్రా
మేత్ర్యహముపాలయన్నితి॥పణ్యస్త్రీతదుపభోక్తృవిషయేత్యాహనారదః॥శుల్కం
గృహీత్వాపణ్యస్త్రీ నేచ్ఛంతీద్విగుణంవహేత్ । అనిచ్ఛన్ శుల్కదాతాపిశుల్కహా
నిమవాప్నుయాదితి॥ ఏతదవ్యాధితాదివిషయం॥వ్యాధితాదివిషయేతుస్మృత్యంతరం॥
వ్యాధితాసంభ్రమావ్యగ్రా రాజధర్మపరాయణా । ఆమంత్రితావనాగచ్ఛేద వా
చ్యాబడబాస్మృతా ఇతి ॥ అత్యంతావశ్యకేషుకార్యేషు జాతసంభ్రమాపదేవా

క్తా బడబాహ్యాసీత్తద్గ్రహణమత్ర పణ్యస్త్రీప్రదర్శనార్థం- వ్యాఖ్యాతృత్వస్యానిబంధస్యాన్యత్రాపి తుల్యత్వాత్॥ ఉపభోక్తారం ప్రత్యాహ నారదః॥ అప్రయచ్ఛంస్తథా శుల్కమనుభూయ పుమాన్ స్త్రియం। అక్రమేణ సంగచ్ఛేద్ఘాతదంతనఖాదిభిః। అయోనౌ యస్సమాక్రామేద్బహుభిర్వాభిసాధనైః॥ శుల్కం సోఽష్టగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ తు॥ పణ్యస్త్రియాస్త్వపరాధే దండాధిక్యం మత్స్యపురాణేఽభిహితం॥ గృహీత్వా వేతనం వేశ్యా లోభాదన్యత్ర గచ్ఛతి। తాం దమం దాపయేద్ద్వ్యాదిపరస్యాపి భాటకమితి॥ అత్ర నిర్ణేతౄనాహ నారదః॥ వేశ్యాప్రధానా యేతత్ర కాముకాస్తద్గృహిణోఽపి తాః। తత్సముత్థేషు కార్యేషు నిర్ణయం సంశయే విదురితి॥

—(*) ఇతి వేతనానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదం. (*)—

—* అథాభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యవివాదపదమభిధీయతే. *—

తస్య స్వరూపం నారద ఆహ॥ అభ్యుపేత్య తు శుశ్రూషాం యస్తాం న ప్రతిపద్యతే। శుశ్రూషామనభ్యుపేత్యైతత్తద్వివాదపదముచ్యతే। శుశ్రూషకః పంచవిధశ్శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః॥ చతుర్విధః కర్మకరశ్శేషా దాసాస్త్రిపంచకాః। శిష్యాంతేవాసిభృతకాశ్చతుర్థస్త్వధికర్మకృత్। ఏతే కర్మకరా జ్ఞేయాః దాసాస్తు గృహజాదయః। సామాన్యమస్వతంత్రత్వమేషామాహుర్మనీషిణః। జాతికర్మకృతస్తూక్తో విశేషో వృత్తితస్తథా। కర్మాపి ద్వివిధం జ్ఞేయమశుభం శుభమేవ చ। అశుభం దాసకర్మోక్తం శుభమన్యదుదీరితం। గృహద్వారాశుచిస్థానరథ్యావస్కరశోధనం। గుహ్యాంగస్పర్శనోచ్ఛిష్టవిణ్మూత్రగ్రహణోజ్ఝనమ్। ఇష్టతస్స్వామినశ్చాంగైరుపస్థానమథాంతతః। అశుభం కర్మ విజ్ఞేయం శుభమన్యదతః పరమితి॥ తత్ర శిష్యో వేదవిద్యార్థీ అంతేవాసీ శిల్పశిక్షాయాం - మూల్యేన యః కర్మ కరోతి స భృతకః - అధికర్మకృత్ - కర్మ కుర్వతామధిష్ఠాతా అశుచిస్థానం ఉచ్ఛిష్టప్రక్షేపణార్థం గర్తాదికం॥ అవస్కరః గృహసమార్జితపాంస్వాదిసంచయః - ఉజ్ఝనం త్యాగః - భృతకస్త్రివిధః॥ తదుక్తం తేనైవ॥ ఉత్తమః కార్యకర్తా చ మధ్యమస్తు కృషీవలః। అధమో భారవాహీ స్యాదిత్యేవం త్రివిధో భృత ఇతి॥ దాసస్వరూపమపి తేనైవ దర్శితం॥ గృహజాతస్తథాక్రీతో లబ్ధో దాయాదుపాగతః। అనాకాలభృతస్తద్వదాహితస్స్వామినా చ యః। మోక్షితో మహతశ్చర్ణాద్యుద్ధే ప్రాప్తః పణేజితః। తవాహమిత్యుపగతః ప్రవ్రజ్యావసితః కృతః। భక్తదాసశ్చ విజ్ఞేయస్తథైవ బడబాహృతః। విక్రేతా చాత్మనశ్శాస్త్రే దాసాః పంచదశ స్మృతా ఇతి॥

గృహజాతః - గృహదాస్యాంజాతః - క్రీతో మూల్యేన స్వామ్యంతరాత్ప్రాప్తః లబ్ధః ప్రతిగ్రహాదినా ప్రాప్తః - దాయాదుపాగతః - రిక్థగ్రాహిత్వేన ప్రాప్తః అనాకాలభృతః - దుర్భిక్షే పోషితః - అహితస్స్వామినా ధనగ్రహణేనాధితోఽర్పితః - ఋణాన్మోక్షితః - ఋణమోచనప్రత్యుపకారతయా దాసత్వమభ్యుపగతః - యుద్ధే ప్రాప్తః సమరే విజిత్య గృహీతః - పణే జితః దాసత్వపణకే ద్యూతాదౌ జితః - తవాహమిత్యుపగతః - తవ దాసోఽస్మీతి స్వయమేవాగతః - ప్రవ్రజ్యావసితః ప్రవ్రజ్యాతశ్చ్యుతః - కృతః ఏతావంతం కాలం త్వద్దాస ఇత్యుపగతః - భక్తదాసః సర్వకాలం భక్తార్థమేవ దాసత్వమభ్యుపగతః - బడబాహృతః బడబయా గృహస్థదాస్యాభిహృతః - తల్లాభేన తాముద్వాహ్య దాసత్వే ప్రవిష్టః - య ఆత్మానం విక్రీణీతే స ఆత్మవిక్రేతా - ఏవం ధర్మశాస్త్రే దాసాః పంచదశప్రకారాస్స్మృతా ఇత్యర్థః॥ యత్తు మనునోక్తం॥ ధ్వజాహృతో భక్తదాసో గృహజః క్రీతదత్త్రిమౌ। పైతృకో దండదాసశ్చ సప్తైతే దాసయోనయ ఇతి॥ తత్తేషాం సత్త్వప్రతిపాదనార్థం న తు పరిసంఖ్యార్థం॥ అత్ర శిష్యాణాం కర్మకృతో విశేషో నారదేనోక్తః॥ అవిద్యాగ్రహణాచ్ఛిష్యశ్శుశ్రూషేత యతో గురుః। తద్వృత్తిర్గురుదారేషు గురుపుత్రే తథైవ చేతి॥ విద్యా చాత్ర త్రయీ - తదుక్తం బృహస్పతినా॥ విద్యా త్రయీ సమాఖ్యాతా ఋగ్యజుస్సామలక్షణా। తదర్థం గురుశుశ్రూషాం ప్రకుర్యాచ్ఛాస్త్రచోదితామితి॥ అంతేవాసినామపి కర్మకృతో విశేషస్తేనైవోక్తః॥ విజ్ఞానముచ్యతే శిల్పం హేమకుప్యాదిసంస్కృతిః। నృత్తాదికం చ తత్ప్రాప్తం కుర్యాత్కర్మ గురోర్గృహ ఇతి॥ నారదేనాపి॥ స్వశిల్పమిచ్ఛన్నాహర్తుం బాంధవానామనుజ్ఞయా। ఆచార్యస్య వసేదంతే కాలం కృత్వా సునిశ్చితమితి॥ ఆచార్యస్యాపి కర్తవ్యమాహ స ఏవ॥ ఆచార్యశ్శిక్షయేదేనం స్వగృహే దత్తభోజనమ్। న చాన్యత్కారయేత్కర్మ పుత్రవచ్చైనమాచరేదితి॥ అన్యత్కర్మ స్వశిల్పవ్యతిరిక్తం కర్మ॥ తత్కారయంతమాచార్యం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ యస్తు న గ్రాహయేచ్ఛిల్పం కర్మాణ్యన్యాని కారయేత్। ప్రాప్నుయాత్సాహసం పూర్వం తస్మాచ్ఛిష్యో నివర్తత ఇతి॥ పరిభాషితకాలాత్ప్రాగేవ విద్యాప్రాప్తావపి తావత్కాలం నివసేదిత్యాహ నారదః॥ శిక్షితోఽపి కృతం కాలమంతేవాసీ సమాపయేత్। తత్ర కర్మ చ యత్కుర్యాదాచార్యస్యైవ తత్ఫలమితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ కృతశిల్పోఽపి నివసేత్ కృతం కాలం గురోర్గృహే। అంతేవాసీ గురుప్రాప్తభోజనస్తత్ఫలప్రద ఇతి॥ దుష్టం ప్రత్యాహ నారదః॥ శిక్షు

యంతమదుష్టం న యస్త్వాచార్యం పరిత్యజేత్ । బలాద్దాసయితవ్యస్స్యాద్వధబంధాంశ్చ సోఽర్హతీతి ॥ వధోఽత్ర తాడనాదిః పరిభాషితకాలసంపూర్తౌ కర్తవ్యమాహ నారదః ॥ గృహీతశిల్పస్సమయే కృత్వాచార్యం ప్రదక్షిణమ్ । శక్తితశ్చానుమాన్యైనమంతేవాసీ నివర్తయేదితి ॥ భృతకానామపి భృతిక్లృప్తిః కర్మక్లృప్తిః కాలక్లృప్తిశ్చ విశేషో బృహస్పతినా దర్శితః ॥ యో భుంక్తే పరదాసీం తు స జ్ఞేయో బడబాభృతః । కర్మ తత్స్వామినః కుర్యాద్యథాన్యోఽర్థభృతో నరః । బహుధార్థభృతః ప్రోక్తస్తథా భాగభృతోఽపరః । హీనమధ్యోత్తమత్వం చ సర్వేషామేవ చోదిత । దినమాసార్ధషణ్మాసత్రిమాసాబ్దభృతస్తథా । కర్మ కుర్యాత్ప్రతిజ్ఞాతం లభేత పరిభాషితమితి ॥ అర్థభృతస్య బహువిధత్వమథాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం ద్రష్టవ్యం - తే చాల్పత్వమహత్త్వే భృత్యశక్త్యనుసారతో ద్రష్టవ్యే ॥ తథా చ నారదః ॥ భృత్యస్త్రివిధో జ్ఞేయ ఉత్తమో మధ్యమోఽధమః । భృత్యశక్త్యనురూపా స్యాదేషాం కర్మాశ్రయా భృతిరితి ॥ భాగభృతస్య ద్వైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ ద్విప్రకారా భాగభృతాః కృషిగోజీవినస్స్మృతాః । జాతసస్యాత్తథా క్షీరాత్స లభేత న సంశయ ఇతి ॥ అధికర్మకృతస్తు స్వరూపమాహ నారదః ॥ సర్వేష్వధికృతో యస్స్యాత్కుటుంబస్య తథోపరి । సోఽధికర్మకృతో జ్ఞేయస్స చ కౌటుంబికస్స్మృత ఇతి ॥ ఏవంరూపిభ్యశ్శిష్యాంతేవాసిభృతకాదికర్మకరేభ్యో దాసానాం భేదం దాసత్వప్రాప్తిప్రదర్శనముఖేనాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ స్వతంత్రస్యాత్మనో దానాద్దాసత్వం దారవద్భృగురితి ॥ అయమర్థః - యథా భర్తుస్సంభోగార్థం స్వశరీరదానాద్దారత్వం తథా స్వతంత్రస్యాత్మనో దానాద్దాసత్వమితి భృగురాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః - అనేనాత్యంతపారార్థ్యమాసాద్యశుశ్రూషకాస్తు కర్మకరా ఇత్యుక్తం భవతి - దాసత్వం చ బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తేష్వేవ-త్రిషు వర్ణేషు విజ్ఞేయం దాస్యం విప్రస్య న క్వచిత్ - ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ - తేష్వపి దాస్యమానులోమ్యేనైవేత్యాహ స ఏవ ॥ వర్ణానామానులోమ్యేన దాస్యం న ప్రతిలోమతః । రాజన్యవైశ్యశూద్రాణాం త్యజతీహి స్వతంత్రతామితి ॥ ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వనిషేధస్స్వకర్మపరిత్యాగిభ్యో యతిభ్యోఽన్యత్ర ద్రష్టవ్యం ॥ తథా చ నారదః॥ వర్ణానాం ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వం న విధీయతే । స్వధర్మత్యాగినోఽన్యత్ర దారవద్దాసతా మతా ఇతి॥ దారవద్దాసతేతి - వచనాద్బ్రాహ్మణస్య సవర్ణం ప్రతి దాసత్వమాపద్విప్రాప్తమిత్యాభాతీతి బుద్ధ్యా తన్నిషేధార్థమాహ కాత్యాయనః॥ సమవర్ణేఽపి విప్రం

తు దాసత్వం నైవ కారయేదితి ॥ యది బ్రాహ్మణస్స్వేచ్ఛయా దాస్యం భజతే తదా సౌ నాశుభం కర్మ కుర్యాదిత్యాహ - స ఏవ ॥ శీలాధ్యయనసంపన్నే తదానంకర్మ కామతః । తత్రాపి నాశుభం కించిత్ప్రకుర్వీత ద్విజోత్తమ ఇతి ॥ యస్తు ద్విజాతం బలాదసౌ కర్మ కారయేత్తస్య దండమాహ స ఏవ ॥ దాస్యం తు కారయేన్మోహాద్బ్రాహ్మణస్సంస్కృతాన్ ద్విజాన్ । అనిచ్ఛతః ప్రాభవత్వాద్రాజ్ఞా దాప్యశ్శతాని షట్ ఇతి ॥ ప్రభవతో భావః ప్రాభవత్వం తస్మాదితి - శూద్రం తు యథాకథంచిదపి దాస్యం కారయేదిత్యాహ ॥ స ఏవ ॥ శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం క్రీతమక్రీతమేవ వా । దాస్యాయైవ హి సృష్టోసౌ స్వయమేవ స్వయంభువేతి ॥ పంచదశప్రకారాణాం దాసానాం మధ్యే గృహజాతక్రీతలబ్ధదాయాగతానాం చతుర్ణాం దాసత్వం స్వామిప్రసాదాదేవ ముచ్యతే నాన్యథేత్యాహ నారదః ॥ తత్ర పూర్వశ్చతుర్వర్గో దాసత్వాన్న విముతే । ప్రసాదాత్స్వామినోన్యత్ర దాస్యమేషాం క్రమాగతమితి ॥ ఆత్మవిక్రేతురపి దాసత్వం స్వామిప్రసాదాదన్యతో నాస్తీత్యాహ నారదః ॥ విక్రీణీతే స్వతంత్రస్సన్ య ఆత్మానం నరాధమః । స జఘన్యతమస్తేషాం సోపి దాస్యాన్న ముచ్యతే ఇతి ॥ స ఏవ ॥ రాజ్ఞ ఏవ తు దాసస్స్యాత్ప్రవ్రజ్యావసితో నరః । న తస్య ప్రతిమోక్షోస్తి నాత్ర శుద్ధిః కథంచనేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాస ఆమరణాంతిక ఇతి ॥ ప్రవ్రజ్యావసితస్య దాసత్వం బ్రాహ్మణేతరవిషయం ॥ బ్రాహ్మణస్తు నిర్వాస్య ఇత్యాహ కాత్యాయనః ॥ ప్రవ్రజ్యావసితా యే తు త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః । నిర్వాసం కారయేద్విప్రం దాసత్వం క్షత్రవిడ్భృగురితి ॥ నిర్వాసప్రకారమాహ నారదః ॥ పారివ్రజ్యం గృహీత్వా తు యస్స్వధర్మే న తిష్ఠతి । శ్వపదేనాంకయిత్వా తు రాజా శీఘ్రం ప్రసాదయేదితి ॥ ప్రవ్రజ్యావసితాత్మవిక్రేతృవ్యతిరిక్తానామనాకాలభృతాదీనాం దాస్యాపనయనప్రకారమాహ స ఏవ ॥ అనాకాలభృతో దాస్యాన్ముచ్యతే గోయుగం దదత్ । ఆహితోపి ధనం దత్వా స్వామీ యద్యేనముద్ధరేత్ । ఋణం తు సోదయం దత్వా ఋణీ దాస్యాత్ప్రముచ్యతే ॥ తవాహమిత్యుపగతో యుద్ధే ప్రాప్తః పణే జితః । ప్రతిశీర్షప్రదానేన ముచ్యేరంస్తుల్యకర్మణా ॥ కృతకాలవ్యపగమాత్కృతకోపి విముచ్యతే । భక్తస్యోత్క్షేపణాత్సద్యో భక్తదాసో విముచ్యతే । నిగ్రహాద్వడవాయాస్తు ముచ్యతే వడవాభృతః ఇతి ॥ స్వామినః ప్రాణసంరక్షణాదపి గృహజాతాదయోనకాలభృతాదయశ్చ సర్వే దాస్యాన్ముచ్యంత ఇత్యాహ నారదః ॥ యశ్చైషాం స్వామినం కశ్చిన్మోచయేత్ప్రాణసంశయాత్ । దాసత్వాత్స విముచ్యేత పుత్ర

భాగం లభేత వా॥ దాసానాం మోచనమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ బలాద్దాసీకృత
శ్చోరైర్విక్రీతశ్చాపి ముచ్యత ఇతి॥ చకారాదాహితో దత్తో వా గృహ్యతే॥ నారదోపి॥
చోరాపహృతవిక్రీతా యే చ దాసీకృతా బలాత్। రాజ్ఞా మోచయితవ్యాస్తే దాసత్వం
తేషు నేష్యత ఇతి॥ యస్త్వేకస్య పూర్వం దాస్యమంగీకృత్యాపరస్యాపి దాసత్వమం
గీకరోతి అసావపరేణ విసర్జనీయ ఇత్యాహ స ఏవ॥ తవాహమితి చాత్మానం యోస్వా
తంత్రః ప్రయచ్ఛతి। న స తం ప్రాప్నుయాత్కామం పూర్వస్వామీ లభేత తమితి॥ దా
సవిమోక్షణేతికర్తవ్యతామాహ స ఏవ॥ స్వం దాసమిచ్ఛేద్యః కర్తుమదాసం ప్రీ
తమానసః॥ స్కంధాదాదాయ తస్యాసౌ భింద్యాత్కుంభం సహాంభసా॥ సా
క్షతాభిస్సపుష్పాభిర్మూర్ధన్యద్భిరవాకిరేత్। అదాస ఇతి చోక్త్వా త్రిః ప్రాఙ్ముఖం
తమథోత్సృజేత్॥ తతః ప్రభృతి వక్తవ్యః స్వామ్యనుగ్రహపాలితః। భోజ్యాన్నోథ
ప్రతిగ్రాహ్యో భవత్యభిమతస్సతామితి॥ ... ... ❀

—(*) ఇత్యభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యం వివాదపదమ్. (*)—

—(*) అథ సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదస్య విధిరుచ్యతే. (*)—

తస్య లక్షణం నారదేన వ్యతిరేకముఖేన దర్శితమ్। పాషండనైగమాదీ
నాం స్థితిస్సమయ ఉచ్యతే॥ సమయస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదం స్మృతమితి॥
సమయస్యానపాకర్మ అవ్యతిక్రమః సమయపరిపాలనం తద్వ్యతిక్రమణం వివాదప
దం భవతీత్యర్థః. తదుపయోగినమర్థమాహ బృహస్పతిః॥ వేదవిద్యావిదో విప్రాన్
శ్రోత్రియానగ్నిహోత్రిణః। ఆహృత్య స్థాపయేత్తత్ర తేషాం వృత్తిం ప్రకల్పయేదితి॥
యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ రాజా కృత్వా పురే స్థానం బ్రాహ్మణాన్న్యస్య తత్ర తు। త్రైవిద్యం
వృత్తిమద్బ్రూయాత్ స్వధర్మః పాల్యతామితి॥ బ్రాహ్మణం త్రైవిద్యం వేదత్రయ
సంపన్నం వృత్తిమత్ - భూమిహిరణ్యాదిసంపన్నం కృత్వా స ధర్మో వర్ణాశ్రమ
నిమిత్తః శ్రుతివిహితో భవద్భిరనుష్ఠీయతామితి బ్రూయాత్-వృత్తిసంపత్తిశ్చ బృహ
స్పతినా దర్శితా॥ అనాచ్ఛేద్యకరాస్తేభ్యః ప్రదద్యాద్గృహభూమయః। ముక్త
భాగాశ్చ నృపతిర్లేఖయిత్వా స్వశాసనే॥ ఆగామినృపతిభిరగ్రాహ్యకరాః స్వే
న విసృష్టకరాశ్చ గృహభూమీః తేభ్యో దద్యాదిత్యర్థః॥ తేషాం కర్తవ్యమాహ బృ
హస్పతిః॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం శాంతికం పౌష్టికం తథా। పౌరాణాం కర్మ
కుర్యుస్తే సందిగ్ధే నిర్ణయం తథేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ నిజధర్మావిరోధేన యు
స్తు సామయికో భవేత్। సోపి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్చ య ఇతి॥ శ్రౌ

తస్మాత్తద్ధర్మానుపథనేన గోష్ఠ్యప్రచారరక్షణ దేవగృహపాలనాది రూపో యో ధర్మః సమయానిష్పన్నో భవేత్సోపియత్నేన పాలనీయః తథా రాజ్ఞా చ నిజధర్మావిరోధేనైవ యావత్పథికభోజనం దేయం అస్మదరాతిమండలం తురంగాదయో న ప్రస్థాపనీయా ఇత్యేవంరూపసమయనిష్పన్నః సోపి రక్షణీయః॥ ఏవం రాజ్ఞ నియుక్తసముదాయవిశేషస్య కర్తవ్యవిశేషో విహితః ॥ గ్రామాదిసర్వసముదాయానాం తు సాధారణకార్యమాహ బృహస్పతిః॥ గ్రామశ్రేణీగణానాం చ సంకేతస్సమయక్రియేతి।బాధాకాలే తు సా కార్యా ధర్మకార్యే తథైవ చ॥ చాటచోరభయే బాధాస్సర్వసాధారణాస్స్మృతాః।తత్రోపశమనం కార్యం సర్వైర్నైకేన కేనచిదితి॥చకారేణ పాషండనైగమాదీనాం చోపసంగ్రహః తతశ్చ గ్రామశ్రేణీగణ పాషండనైగమాదీనాముపద్రవకాలే ధర్మకార్యే చ యాం పారిభాషికీం సమయక్రియాం వినోపద్రవో దుష్పరిహరో ధర్మకార్యం చ దుస్సాధం సా పారిభాషికీ సమయక్రియా సర్వైర్మిలితైః కార్యా-చాటో వృకః - చాటచోరేభ్యో భయే ప్రాప్తే తదుపశమనం సర్వైస్సంభూయ కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ధర్మకార్యేషు సమయస్తేనైవోక్తః॥ సభాప్రపా దేవగృహం తటాకారామసంస్కృతిః। తథానాథదరిద్రాణాం సంస్కారో యజనక్రియా।కులాయననిరోధం చ కార్యమస్మాభిరంశతః । యత్రైతల్లిఖితం పత్రే ధర్మ్యా సా సమయక్రియా । పాలనీయా సమస్తైస్తు ఇతి॥ యజనక్రియా సోమయాగాదికర్తృభ్యో దానం. కులాయనం దుర్భిక్షాది పీడితయాఽఽగమనం. తస్మిన్నాగతే సతి యత్సంవిధానం విధేయం తదేవ తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. నిరోధః దుర్భిక్షాద్యాగమపర్యంతం-కులాయన ధారణం అంశతః గృహక్షేత్రపురుషాది ప్రయుక్త్యా సంగృహీత ధనేన మధ్యకస్త్వేనస్థితేన ధనేన వా కార్యమితి ఏవం కృతా సమయక్రియా - న కేవలం సముదాయిభిః పాలనీయా కింతు రాజ్ఞాపీత్యాహ నారదః॥ పాషండనైగమశ్రేణీ పూగవ్రాతగణాదిషు।సంరక్షేత్సమయం రాజా దుర్గే జనపదే తథేతి ॥ పాషండాః వేదోక్తలింగధారివ్యతిరిక్తాః సర్వే లింగినః- తేషు మఠాదిభిక్షాచరణాద్యాః సమయాస్సంతి-నైగమాస్సార్థికా వణిక్ప్రభృతయః- తేషు సకంచుకసందేశహారపురుష తిరస్కారిణో దండ్యా ఇత్యేవమాదయో బహవస్సమయా విద్యంతే-శ్రేణయః ఏకశిల్పోపజీవినః కువిందాదయః తాన్విదమనమైవ శ్రేణ్యవిక్రేయామిత్యాదికాస్సమయాస్సంతి-పూగాః హస్త్యశ్వారోహకాదయః॥వ్రాతగణశబ్దయోరర్థః కాత్యాయనేన దర్శితః ॥ నానాయుధధరా వ్రాతాః సమవేతాః ప్రకీర్తితాః॥ కులానాం తు సమూహస్తు గణస్సం

పరికీర్తిత ఇతి ॥ పూగేవా శ్రేణేచాన్యోన్యస్వముత్సృజ్య సమయేన గంతవ్యమిత్యాదయః సంతిసమయాః - గణేతు పంచషే హాసి పంచషేవా ద్వికేణ వేధః కర్తవ్య ఇత్యాదిః సమయః దుర్గే ధాన్యాదికం గృహీత్వాన్యత్ర యాస్యతో నష్టవిక్రేయమిత్యాదిరస్తి సమయః జనపదేతు క్వచిద్విక్రేతృహస్తే దశబంధగ్రహణం కార్యం - క్వచిద్విక్రేతృహస్త ఇత్యాదిరేవ మస్త్యనేకవిధస్సమయః తత్సమయజాతం యథా న భ్రశ్యేత న వ్యవర్తేత తత్ర రాజా కుర్యాదిత్యర్థః ॥ సముదాయిషు పురుషవిషయే విశేషమాహ ॥ బృహస్పతిః ॥ కోశేన లేఖ్యక్రియయా మధ్యస్థైర్వా పరస్పరం । విశ్వాసం ప్రథమం కృత్వా కుర్యుః కార్యాణ్యనంతరమితి ॥ మధ్యస్థైః ప్రతిభూభిః కార్యాణి సమూహకార్యాణి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ సమూహానాం తు యో ధర్మస్తేన ధర్మేణ తే సదా । ప్రకుర్యుస్స్వకర్మాణి స్వధర్మేషు వ్యవస్థితా ఇతి ॥ సమూహకార్యకారిషు హేయోపాదేయాన్ విభజతే బృహస్పతిః ॥ విద్వేషిణో వ్యసనినః శాలీనాలసభీరవః ॥ వృద్ధా లుబ్ధాశ్చ బాలాశ్చ న కార్యాః కార్యచింతకాః ॥ శుచయో వేదధర్మజ్ఞా దక్షా దాంతాః కులోద్భవాః । సర్వకార్యప్రవీణాశ్చ కర్తవ్యాశ్చ మహత్తమా ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యస్తు ॥ స్వకార్యచింతకానామపి సమూహహితవాదినాం వచనం సర్వైస్సమూహిభిః కార్యమిత్యాహ ॥ కర్తవ్యం వచనం సర్వైః సమూహహితవాదినామితి ॥ యస్తు హితవాదినాం ప్రతికూలస్స్యాత్ స సమూహేన ప్రథమసాహసం దండ్య ఇత్యాహ - స ఏవ ॥ యస్తత్ర విపరీతస్స్యాత్స దాప్యః ప్రథమం దమమితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ యుక్తియుక్తం చ యో హన్యాద్వక్తుర్యోనవకాశతః । అయుక్తం చైవ యో బ్రూయాత్స దాప్యః పూర్వసాహసమితి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ యస్తు సాధారణం హింస్యాత్క్షిపేత్త్రైవిద్యమేవ వా । సంధిక్రియాం విహన్యాచ్చ స నిర్వాస్యస్తతః పురాదితి ॥ సమూహినామప్యధర్మేణ ద్వేషాదినా కార్యకరణే దండమాహ స ఏవ ॥ బాధాం కుర్యుర్యదైకస్య సంభూతా ద్వేషసంయుతాః । రాజ్ఞా జ్ఞాత్వా నివార్యాస్తు శాస్యాశ్చైవానుబంధతః ॥ నయథా సమయం జింహ్యుః స్వమార్గే స్థాపయేచ్చ తానితి ॥ యస్తు ముఖ్యసమూహద్రవ్యాదికమపహరతి తస్య దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గణద్రవ్యం హరేద్యస్తు సంవిదం లంఘయేచ్చ యః । సర్వస్వహరణం కృత్వా తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేదితి ॥ మమోర్ఘాటకాదీనాం పురాన్నిర్వాసన దండ ఇత్యాహ బృహస్పతిః ॥ అరుంతుదస్సూచకశ్చ భేదకృత్సాహసీ తథా । శ్రేణిపూగనృపద్విష్టః క్షిప్రం నిర్వాస్యతే తతః ॥ కులశ్రేణిగణాధ్యక్షాః పురదుర్గనివాసినః । వాగ్ధిగ్దమం పరి

త్యాగం ప్రకుర్యుః పాపకారిణాం॥ త్రైః కృతం యత్స్వధర్మేణ నిగ్రహానుగ్రహం నృ
ణాం ॥ తద్రాజ్ఞాప్యనుమంతవ్యం నిసృష్టార్థా హి తే స్మృతా ఇతి॥ నిసృష్టార్థా
అనుజ్ఞాతకార్యా ఇత్యర్థః - పాషండాదిసర్వసమూహేషు యథా రాజ్ఞా వర్తిత
వ్యం॥ తదాహ నారదః॥ యో ధర్మః కర్మ యచ్చైషా ముపస్థానవిధిశ్చ యః । యచ్చై
షాం ప్రత్యుపాదాన మనుమన్యేత తత్తదా । ప్రతికూలంచ యద్రాజ్ఞః ప్రకృత్యావ
మతంచ యత్। బాధనంచ యదర్థానాం తత్తేభ్యో వినివర్తయేత్ । దోషవత్కరణం
యత్స్యాదధువాచప్రకల్పితం। ప్రవృత్తమపి తద్రాజా శ్రేయస్కామో నివర్తయేదితి।
ధర్మో జటావత్త్వాదిః కర్మ స్వస్త్ప్రవృషితభిక్షాటనాదికం। ఉపస్థానవిధిః సమూహ
కార్యార్థం పటహాదిధ్వనిమాకర్ణ్య మంటపాదౌ మేలనం ప్రత్యుపాదానం జీవనార్థం
తాపసవేషపరిగ్రహః రాజ్ఞః ప్రతికూలం సార్థకాదిశూద్రకర్తృకం - త్రైవర్ణికపా
రాదీనాం వివాదే ధర్మవివేచనం తస్యచ ప్రతికూలత్వముక్తం॥ స్మృత్యంతరే ॥ యస్య
రాజ్ఞస్తు కురుతే శూద్రో ధర్మవివేచనం। తస్యప్రభుత్స్యతే రాష్ట్రం బలం కోశశ్చ నశ్యతీ
తి ॥ ప్రకృత్యావమతం స్వభావత ఏవావజ్ఞాతం పాషండాదిషు తాంబూల భ
క్షణం ॥ మిథఃసంఘాతకరణ మహితే శస్త్రధారణం । పరస్పరోపతాపంచ తే
షాం రాజా నివర్తయేదితి॥ మిథఃసంఘాతకరణం ఉపస్థానవిధేః పూర్వం పృథక్పృ
థగ వాంతరస్తోమకరణం అహితే కులజాదౌ పరస్పరోపతాపః ॥ రాజపురు
షాశ్రయేణాన్యోన్యమర్థాపహరణాదికః - దోషవత్కరణం శ్రుతిస్మృతివి
రుద్ధం-విధవాదౌ వేశ్యాత్వాదికం పాషండాదిభిః ప్రకల్పితం॥ సంవిల్లంఘనే దండమాహ
మనుః॥ యో గ్రామదేశసంఘానాం కృత్వా సత్యేన సంవిదమ్ । విసంవదేన్నరో లోభా
త్తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్॥ నిగృహ్య దాపయేదేనం సమయవ్యభిచారిణమ్ । చ
తుస్సువర్ణం షణ్ణిష్కం శతమానంచ రాజతమ్॥ ఏవం దండవిధిం కుర్యాద్ధార్మికః పృ
థివీపతిః । గ్రామజాతిసమూహేషు సమయవ్యభిచారిణమితి ॥ సత్యేనశపథేనపతే
షాం నిర్వాసనచతుస్సువర్ణషణ్ణిష్కశతమానరూపాణాం జాతివిద్యా గుణాద్యపే
క్షయా వ్యవస్థా కల్పనీయా - సమూహపూజార్థం రాజ్ఞా సమర్పితం ద్రవ్యం సమూహః
యయోనదదాతి-తం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సమూహకార్యాయాతాన్ కృతకా
ర్యాన్ విసర్జయేత్ । సదానమానసత్కారైః పూజయిత్వా మహీపతిః ॥ సమూ
హకార్యప్రహితో యల్లభేత తదర్పయేత్ । ఏకాదశగుణం దాప్యో యద్యసౌ నా
ర్పయేత్స్వయమితి ॥ విభజ్యగ్రహణమతుచ్ఛద్రవ్యవిషయం॥ యతస్తుచ్ఛద్రవ్యవిషయే

సఏవాహ ॥ షాణ్మాసికంమాసికంవా విభక్తవ్యంయథాంశతః । దేయంవాస్యస్వవృద్ధాంధ స్త్రీబాలాతురరోగిషు । సంతానికాదిషుతథా ధర్మఏష సనాతనః॥ రాజప్రసాదలబ్ధం ఋణమపి సర్వేషాం సమమిత్యాహ సఏవ ॥ యత్తైఃప్రాప్తం రక్షితంవా గణార్థేవాఋణంకృతమ్ । రాజప్రసాదలబ్ధంచ సర్వేషామేవతత్సమమితి ॥ ఏతదభక్షితవిషయం॥ భక్షితేతు కాత్యాయన ఆహ ॥ గణముద్దిశ్యయత్కించి త్కృత్వర్ణంభక్షితంభవేత్ । ఆత్మార్థంవినియుక్తంవా దేయంతైరేవతద్భవేదితి ॥ యేతుసముదాయం ప్రసాద్య తదంతర్గతాః యేచసముదాయక్షోభాదినాతతోబహిర్భూతాః - తాన్ప్రత్యాహసఏవ ॥ గణినాం శిల్పివర్గాణాం గతాస్స్యుర్యేతుమధ్యతామ్ । ప్రాక్తనస్యధనర్ణస్య సమాంశాస్సర్వఏవతే । తథైవభోజ్యవైభాజ్య దానధర్మక్రియాసుచ । సమూహస్థోంశ భాగీస్యాత్ప్రగతస్త్వంశభాఙ్నతు - ఇతి॥

ఇతి సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదమ్.

—* అథ క్రీత్వానుశయఃకథ్యతే. *—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ క్రీత్వామూల్యేనయత్పణ్యం క్రేతానబహుమన్యతే । క్రీత్వానుశయఇత్యేత ద్వివాదపదముచ్యతఇతి ॥ క్రీత్వానుశయాభావప్రత్యర్థం క్రేతాక్రయాత్ప్రాగేవ సమ్యక్పరీక్షేత - తథాచసఏవ ॥ క్రేతాపణ్యంపరీక్షేత ప్రాక్స్వయంగుణదోషతః । పరీక్ష్యాభిమతంక్రీతం విక్రేతుర్నభవేత్పునరితి ॥ పరీక్ష్యాభిమతం క్రీతం తద్దోషదర్శనేపి గ్రహీతురేవభవేత్ నవిక్రేతుః॥ తదాచబృహస్పతిః ॥ పరీక్షితంబహుమతం గృహీత్వానపునస్త్యజేదితి ॥ తత్కాలపరీక్షితస్య పునరర్పణాభావః పశ్వాది విషయః - తత్రసద్యఃపరీక్షణస్యవిహితత్వాత్ ॥ తథాచవ్యాసః ॥ చర్మకాష్ఠేష్టకాసూత్ర ధాన్యాసవరసస్యచ। వసుకుప్యహిరణ్యానాం సద్యఏవ పరీక్షణమితి॥ క్రీతానాంపణ్యానాం ద్రవ్యవిశేషేణ పరీక్షణకాలావధిమాహసఏవ ॥ త్ర్యహాద్దోహ్యం పరీక్షేత పంచాహాద్వాహ్యమేవతు । మణిముక్తాప్రవాళానాం సప్తాహంస్యాత్పరీక్షణం । ద్విపదామర్ధమాసంస్యాత్పుంసాంతద్ద్విగుణంస్త్రియాః । దశాహంసర్వబీజానామేకాహంలోహవాససామ్ । అతోర్వాక్పణ్యదోషస్తు యదిసంజాయతేక్వచిత్ । విక్రేతుః ప్రతిదేయంతత్ క్రేతామూల్యమవాప్నుయాదితి ॥ యథోక్తపరీక్షాకాలాంతిక్రమేతు నప్రతిదే

యమిత్యాహ కాత్యాయనః ॥ అవిజ్ఞాతంతు యత్క్రీతం దుష్టంపశ్చాద్విభావితం। క్రీతంతత్స్వామినే దేయం కాలేచేదన్యథానత్వితి ॥ అవిజ్ఞాతం పరీక్షాశైథిల్యాత్ తత్వతోఽపరిజ్ఞాతః యస్య ద్రవ్యస్యయావాన్పరీక్షాకాలఉక్తః - తస్మిన్కాలే ప్రతిదేయః - అన్యథాతత్కాలాదతిక్రమే దుష్టతయా పరిజ్ఞాతమపిక్రీతం తత్స్వమినేనదేయమిత్యర్థః॥ పణ్యానాందేశకాలవశాదుపచయాపచయౌప్రథమతోఽజ్ఞాతవ్యావిత్యాహ నారదః॥ క్షయంవృద్ధించజానీయాత్పణ్యానామాగమంతథేతి॥ అశ్వాదిపణ్యానామస్మిన్కాలే అస్మిన్ దేశేచవృద్ధిర్భవిష్యతీతిజానీయాత్ । తథాఆగమంకులీనత్వాదిజ్ఞానార్థముత్పాదకం జన్మభూమ్యాదికంచజానీయాదిత్యర్థః - ఏవంసమ్యక్పరీక్ష్యగుణదోషదర్శనకారణ మంతరేణనానుశయః కార్యఇత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ క్షయంవృద్ధించవణిజాం పణ్యానామవిజానతా । క్రీత్వానానుశయఃకార్యః కుర్వన్షడ్భాగదండభాక్ ఇతి ॥ పరీక్షితక్రీతపణ్యానాంక్రయోత్తరకాలంక్రయకాల పరిమాణతోఽర్ఘకృతాం వృద్ధిమపశ్యతః క్రేతురనుశయో నభవతీతివ్యతిరేకాదుక్తంభవతి - వృద్ధిక్షయపరిజ్ఞానాభావేనుశయకాలాభ్యంతరే యద్యనుశయంకరోతి తదా పణ్యషడ్భాగదండనీయః - అనుశయకారణసద్భావేపి అనుశయకాలాతిక్రమేణయోనుశయంకరోతి సోప్యేవం దండనీయః - ఏతచ్చోపభోగేన వినశ్వరవస్తువిషయం॥ఉపభోగేనావినశ్వరవస్తువిషయే ప్రత్యర్పణ విధిమాహ నారదః ॥ క్రీత్వామూల్యేనయఃపణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతేక్రయీ । విక్రేతుఃప్రతిదేయంతత్తస్మిన్నేవాహ్న్యవీక్షితమితి॥ ద్వితీయాదిదివసేప్రత్యర్పణేతు విశేషస్తేనైవోక్తః ॥ ద్వితీయేహ్నిదదత్క్రేతా మూల్యాత్త్రింశాంశమావహేత్ । ద్విగుణంతు తృతీయేహ్ని పరతఃక్రేతురేవతదితి - పరతోనుశయో నకర్తవ్యఇత్యర్థః॥యత్తు మనునోక్తం ॥ క్రీత్వావిక్రీయవాకించి ద్యస్యేహానుశయోభవేత్ । సోంతర్దశాహాత్తద్ద్రవ్యం దద్యాచ్చైవాదదీతచేతి ॥ తదుపభోగేననశ్వరగృహక్షేత్రయానశయనాదివిషయం॥ వాసోవిషయేపినారదః ॥ పరిసుక్తంతుయద్వాసః క్లిష్టరూపంమలీమసమ్ । సదోషమపితత్క్రీతం విక్రేతుర్నభవేత్పునరితి॥ తత్రైవదశాహాదేరుక్తత్వాత్ - తథాచకాత్యాయనః॥ భూమేర్దశాహేనుశయః క్రేతుర్విక్రేతురేవ చ । ద్వాదశాహంసపిండానామవిచార్యమతఃపరమితి ॥

—(*) ఇతి క్రీత్వానుశయః. (*)—

— అథ విక్రీయాసంప్రదానమ్. —

తస్యచ స్వరూపం నారదేనోక్తం ॥ విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన క్రేతుర్యన్న ప్రదీయతే । విక్రీయాసంప్రదానంతద్వివాదపదముచ్యత ఇతి ॥ పణ్యస్యచ ద్వైవిధ్యముక్తం తేనైవ ॥ లోకేస్మిన్ ద్వివిధం ద్రవ్యం స్థావరం జంగమం తథా । క్రయవిక్రయధర్మేషు సర్వం తత్పణ్యముచ్యతే । షడ్విధస్తస్యతు బుధైర్దానాదానవిధిక్రమః । గణిమం తులిమం మేయం క్రియయా రూపతః శ్రియేతి ॥ గణిమం సంఖ్యేయం క్రముకఫలాది. తులిమం తులాయ ధార్యం హేమచందనాది- మేయం ప్రస్థాదినా వ్రీహ్యాది- క్రియయా వాహనాదిక్రియోపలక్షిత మశ్వమహిష్యాది- రూపతః పణ్యాంగనాది- శ్రియా పద్మరాగాది- తదేతత్ షట్ప్రకారమపి పణ్యం విక్రీయాసంప్రయచ్ఛన్ సోదయం దాప్య ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్నైవ ప్రయచ్ఛతి । సోదయం తస్య దాప్యోసౌ దిగ్లాభం వా దిగాగత ఇతి ॥ గృహీతమూల్యం పణ్యం విక్రేతా ప్రార్థయమానాయ స్వదేశవణిజే క్రేత్రే న సమర్పయతి - తచ్చ పణ్యం యది విక్రయకాలే బహుమూల్యం సత్ కాలాంతరే స్వల్పమూల్యేనైవ లభ్యతే- తదా సోదయం వృద్ధ్యా సహితం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః యదా మూల్యస్యాహ్రాసః కృతః పణ్యస్యోదయో నాస్తి కింతు క్రయకాలే యావదేవ యావతో మూల్యస్య యత్పణ్యమితి ప్రతిపన్నం తావదేవ తదా తత్పణ్యమాదాయ తస్మిన్దేశే విక్రీణానస్య తేనోదయేన సహితం ద్వికం త్రికమిత్యాది ప్రతిపన్న వృద్ధిరూపోదయేన సహితం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః - యదాహ నారదః॥ అర్ఘశ్చేదపహీయేత సోదయం పణ్యమావహేత్ । స్థాయినామేష నియమో దిగ్లాభం దిగ్విచారిణామితి॥ యదా త్వర్ఘమహత్త్వేన పణ్యస్యన్యూనభావః - తదా తస్మిన్పణ్యే వస్త్రాదికే య ఉపభోగః - తదాచ్ఛాదనసుఖనివాసాదిరూపోపి క్రేతుస్తత్సహితం పణ్యమసౌ దాప్యః యదాహ నారదః ॥ విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన యః క్రేతుర్న ప్రయచ్ఛతి । స్థావరస్య క్షయం దాప్యో జంగమస్య క్రియాఫలమితి ॥ క్షయశబ్దేన గత భోగ ఉక్తః॥ యద్యపి తస్య దానమవశ్యకం తదాపి తదనుగుణం ద్రవ్యం దేయం జంగమానాం తు తత్కర్మనిమిత్తం మూల్యం దాప్యః - యదా త్వసౌ క్రేతా దేశాంతరాత్పణ్యగ్రహణార్థమాగతః - తదా తత్పణ్యమాదాయ దేశాంతరేణ విక్రీణానస్య యో లాభస్తేన సహితం పణ్యం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః ॥ విష్ణుస్తు విక్రేతుర్దండమప్యాహ॥ గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్నైవ దద్యాత్తస్యాసౌ సోదయం దాప్యో రాజ్ఞా

చపణశతందండ్యఇతి ॥ యస్తువిక్రీయానుశయాదనర్పకః యశ్చక్రయానుశయాత్
దత్తమూల్యస్యపణ్యస్యాగ్రాహకః తౌప్రత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ క్రీత్వాప్రా
ప్తంనగృహ్ణీయాద్యో నదద్యాదదూషితమ్ । సమూల్యాద్దశభాగంతు దత్వాస్వం
ద్రవ్యమాప్నుయాత్ ॥ అప్రాప్తేర్ఘక్రియాకాలే కృతేనైవప్రదాపయేత్ । ఏవం
ధర్మోదశాహాత్తు పరతోనుశయోనత్వితి॥ అదూషితంజలాది నేతి శేషః ॥ దోహ్యా
వాహ్యాదిపణ్యస్య దోహవాహనాదికాలోర్ఘక్రియకాలః - తస్మిన్నప్రాప్తేసతిఅగ్ర
హణే అదానేవాకృతేనైవదశమం మూల్యభాగంప్రదాపయేత్ ॥ కింతుతమదత్వై
వస్వంద్రవ్యమాప్నుయాత్ - ఏషః ధర్మఃదశాహాత్ప్రాగ్వేదితవ్యః - తతఃపరమ
నుశయోనకర్తవ్యః - విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతోపివిక్రీతంపణ్యం విక్రేతృహస్తేస్థితంత
స్య యదిదైవాదినానాశస్స్యాత్తదావిక్రేతురేవహానిరిత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః - దైవ
రాజోపఘాతేన పణ్యదోషఉపాగతే। హానిర్విక్రేతురేవాసౌ యాచితస్యాప్రయ
చ్ఛతఇతి ॥ యాచితస్యేతి విశేషణాదయాచనేన విక్రేతుర్హాని రిత్యర్థాదవగ
మ్యతే ॥ నారదోపి ॥ ఉపహన్యేతవాపణ్యం దహ్యేతాపహ్రియేతవా। విక్రేతురే
వసోనర్థో విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతఇతి ॥ యథాపణ్యదోషఉపాగతేయాచితస్యా
ప్రయచ్ఛతోవిక్రేతుర్హానిః - తథాదీయమానంపణ్యమగృహ్ణతఃక్రేతురపీత్యాహ
సఏవ ॥ దీయమానం నగృహ్ణాతి క్రీతంపణ్యంచయఃక్రయీ । సఏవాస్యభవేద్దోషోవి
క్రేతుర్యోప్రయచ్ఛతఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ విక్రీతమపివిక్రేయం పూర్వక్రేతర్య
గృహ్ణతి । హానిశ్చక్రేతృదోషేణ క్రేతురేవహిసాభవేదితి - యస్తునిర్దోషం ప
ణ్యందర్శయిత్వాసదోషంవిక్రీణీతే - యశ్చాన్యహస్తేవిక్రీయాన్యస్మైతత్ప్రయచ్ఛ
తి ॥ తయోస్సమానోదండఇత్యాహ నారదః ॥ నిర్దోషందర్శయిత్వాతు యస్స
దోషంప్రయచ్ఛతి । మూల్యంతద్ద్విగుణందాప్యో వినయంతావదేవచ॥ తథాన్యహ
స్తేవిక్రీయ యోన్యస్మైతత్ప్రయచ్ఛతి । సోపితద్ద్విగుణందాప్యోవినయంతావదేవ
త్వితి - ఏతద్బుద్ధిపూర్వకవిషయం॥ జ్ఞాత్వాసదోషంయః పణ్యంవిక్రీణీతేవిచక్షణః॥
తదేవద్విగుణం దాప్యస్తత్సమంవినయం తథేతి బృహస్పతినోక్తత్వాత్ - అబుద్ధి
పూర్వకేతుక్రయపరావర్తనమేవ - అయంవిధిర్దత్తమూల్యేపణ్యేద్రష్టవ్యః॥ అద
త్తమూల్యేపునః పణ్యేక్రేతృవిక్రేత్రోః సమయాదృతేప్రవృత్త్యానదోషః - తథా
చనారదః ॥ దత్తమూల్యస్యపణ్యస్య విధిరేషప్రకీర్తితః। అదత్తేన్యత్రసమయాన్న
విక్రేతురతిక్రమఇతి ॥ అత్రే పునర్వాఙ్మాత్రేణ క్రయోభూదితి - విక్రేతృహస్తేక్రే

త్రియతిర్గాంచిద్ద్రవ్యం దత్తం తత్ర విక్రేతుర్దోషవశేన క్రయాసిద్ధౌ క్రేత్రా దత్తం ద్రవ్యం తేన తస్మై ద్విగుణం దద్యాత్ - తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి॥ క్రయం సత్యంకర్తుం యద్విక్రేతృహస్తే కృతం తత్సత్యం కారకృతం॥ క్రేతృదోషవశేన క్రియాసిద్ధౌ త్వాహ వ్యాసః॥ సత్యంకారం చ యో దత్వా యథా కాలం న దృశ్యతే। పణ్యం భవేన్నిసృష్టం తద్దీయమానమగృహ్ణత ఇతి॥ అత్ర పణ్యద్రవ్యస్యోత్సర్గః సత్యంకారద్రవ్యస్యోత్సర్గాంతోభిమతః - క్రీత్వానుశయానుత్పత్త్యర్థం కతిపయపణ్యానాం విక్రయానర్హత్వమాహ- మనుః॥ నాన్యదన్యేన సంసృష్టం రూపం విక్రయమర్హతి। న సావద్యం న చ న్యూనం న దూరేన తిరోహితమితి॥ ... ... ❋

— ❋ ఇతి విక్రీయాసంప్రదానాఖ్యం వివాదపదమ్. ❋ —

— (❋) అథ స్వామిపాలవివాదపదవిధిః. (❋) —

తత్ర తు తదభిధానప్రతిజ్ఞా మనునా కృతా॥ పశుషు స్వామినాం చైవ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే। వివాదం సంప్రవక్ష్యామి యథావద్ధర్మతత్త్వత ఇతి॥ వివాదం వివాదాపనోదకం విధిమిత్యర్థః- స్వామిపాలయోః కర్తవ్యమాహ - నారదః॥ ఉపానయేద్గాం గోపాలః పునః ప్రత్యర్పయేత్తథేతి॥ యావంతః ప్రాతస్సమర్పితాస్తావంత స్సాయం ప్రత్యర్పణీయా ఇత్యర్థః - గవాదిపరిపాలకస్య భృతిపరిమాణమాహ స ఏవ॥ గవాం శతాద్వత్సతరీ ధేనుస్స్యాద్ద్విశతే భృతిః। ప్రతిసంవత్సరం గోపే సందోహశ్చాష్టమేహనీతి॥ ప్రతిసంవత్సరం వత్సతరీ ద్విహాయనీ గౌః భృతిః గోశతే పాలకే కల్పనీయా- ద్విశతే సవత్సా గౌః అష్టమే దివసే సందోహశ్చ భృతిత్వేన కల్పనీయ ఇత్యర్థః- సందోహస్సర్వదోహః॥ తథా ధేనుభృతః క్షీరం లభేతాహ్న్యష్టమేఖిలమితి స్మరణాత్॥ భృతివిశేషే స ఏవ దేయః॥ మనుస్తు ప్రకారాంతరేణ భృతీయత్తామాహ॥ గోపః క్షీరభృతో యస్తు స దుహ్యాద్దశతోవరామ్। గోస్వామ్యనుమతో భృత్యః సా స్యాత్పాలేభృతేభృతిరితి॥ దశతః దశదోగ్ధ్రీణాం మధ్యే అవరాముత్కృష్టాం స్వీకృత్య తత్క్షీరం క్షీరభృతో భృత్యో గృహ్ణీయాత్ - క్షీరశూన్యానాం తు క్షీరమూల్యతో భృతిః కల్పనీయా-యద్యసౌ న ద్రవ్యాంతరేణ భృతః- తత్రైషా భృతిరిత్యర్థః-య స్త్వేవం పరికల్పితం వేతనం గృహీత్వా పశూన్పాలయన్ భృతః స దోషేణ పశూన్నాశయతి వినాశయతి వా తం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రమాదమృతనష్టాంశ్చ ప్ర

దాప్యః కృతవేతన ఇతి॥ ప్రమాదగ్రహణం పాలకదోషోపలక్షణార్థం॥ ప్రమాదశ్చ మనునా స్పష్టీకృతః॥ నష్టం వినష్టం కృమిభిశ్శ్వహతం విషమే మృతం। హీనం పురుషకారేణ ప్రదద్యాత్పాల ఏవ తు॥ ప్రసహ్య చోరై రపహృతః స దాప్యః - తథా చ స ఏవ॥ విఘుష్య తు హృతం చోరైర్న పాలో దాతుమర్హతి। యది దేశే చ కాలే చ స్వామినస్స్వస్య శంసతి॥ వ్యాసోపి॥ పాలగ్రహే గ్రామఘాతే తథా రాష్ట్రస్య విభ్రమే। యత్ప్రనష్టం హృతం వా స్యాన్న పాలస్తత్ర కిల్బిషీతి॥ ఏతత్పురుషకారకరణే వేదితవ్యం - పురుషకారాకరణే తు భవత్యేవ కిల్బిషీ - పురుషకారస్వరూపం చ నారదేన దర్శితం॥ కృమిచోరవ్యాఘ్రభయాద్దరీశ్వభ్రాచ్చ పాలయేదితి॥ వ్యాయచ్ఛేచ్ఛక్తితః క్రోశేత్ స్వామినే వా నివేదయేదితి॥ వ్యాయచ్ఛేత్ యతేతేత్యర్థః - యస్తు నాత్ర యతతే తం ప్రత్యాహ స ఏవ॥ అవ్యాయచ్ఛన్నవిక్రోశన్ స్వామినే వా నివేదయన్। వోఢుమర్హతి గోపస్తాం వినయం చైవ రాజని ఇతి॥ వినయప్రమాణమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పాలదోషవినాశే తు పాలే దండో విధీయతే। అర్ధత్రయోదశపణః స్వామినే ద్రవ్యమేవ చ॥ ఇతి॥ అర్ధత్రయోదశపణః - సార్ధత్రయోదశకార్షాపణః॥ పాలదోషమాహ మనుః॥ అజావికే తు సంరుద్ధే వృకైః పాలే త్వనాయతి। యాం ప్రసహ్య వృకో హన్యాత్ పాలే తత్కిల్బిషం భవేదితి॥ అనాయతి - ఉపద్రవనివారణాయానాగచ్ఛతీత్యర్థః - యాం అజావికజాతీయాం వ్యక్తిమిత్యర్థః - ఏతత్సమస్థలస్థితవిషయం॥ దుర్గమస్థలస్థితవిషయే తు న దోష ఇత్యాహ స ఏవ॥ తాసాం చేదవరుద్ధానాం చరంతీనాం మిథో వనే। యాముపేత్య వృకో హన్యాన్న పాలస్తత్ర కిల్బిషీతి॥ అవరుద్ధానాం పాలకేన స్థాపితానామిత్యర్థః - దైవమృతానాం పునః కర్ణాదికం దర్శనీయం - తథా చ మనుః॥ కర్ణౌ చర్మ చ వాలాంశ్చ వస్తిం స్నాయూంశ్చ రోచనాం। పశుస్వామిషు దద్యాత్తు మృతేష్వంకాభిదర్శన ఇతి॥ గోప్రచారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గ్రామేచ్ఛయా గోప్రచారో భూమిరాజవశేన వేతి॥ గ్రామేచ్ఛయా గ్రామజనేచ్ఛయా భూమ్యల్పత్వమహత్త్వాపేక్షయా వా రాజేచ్ఛయా వా గవాం తృణాదిభక్షణార్థం కియానపి భూభాగో కృష్టః పరికల్పనీయః - గవాం ప్రచారస్థానాసనసౌకర్యార్థం గ్రామక్షేత్రయోరంతరమాహ స ఏవ॥ ధనుశ్శతం పరీణాహో గ్రామక్షేత్రాంతరం భవేత్। ద్వే శతే ఖర్వటస్య స్యాన్నగరస్య చతుశ్శతమితి - గ్రామక్షేత్రయోరంతరం ధనుశ్శతపరిమితం సర్వదైశం విధినానుప్తసస్యం కార్యం - ఖర్వటస్య ద్వే శతే - అనుప్తసస్యం కార్యం - నగరస్య బహుజనసంకీర్ణస్య

ధనుషాంచతుశ్శతపరిమితమనుప్తసస్యం కార్యమితి - తత్రపశునివారణాయ వృత్తిరపి పరికల్పనీయేత్యాహ - కాత్యాయనః ॥ అజాతేష్వేవసస్యేషు కుర్యాదావరణంమహత్ । దుఃఖేనవినివార్యంతే లబ్ధస్వాదురసామృగాఇతి ॥ నారదోపి॥ పథిక్షేత్రేవృతిఃకార్యా యాముష్ట్రోనావలోకయేత్ । నలంఘయేత్పశుర్నాశ్వో నచభింద్యాచ్చసూకరఇతి॥ఏవంపశునివారణోపాయేకృతేపితమతిక్రమ్యసస్యాదివినాశేసతిమనురాహ ॥ పథిక్షేత్రేపరివృతేగ్రామాంతీయేథవాపునః।సపాలశ్శతదండార్హో విపాలంవారయేత్పశుమితి॥గ్రామాంతీయేగ్రామసమీపవర్తిని క్షేత్రే పరివృతేసతి తాంవృతిమతిక్రమ్యసస్యఘాతీసపాలపశుఃకార్షాపణశతదండార్హః॥ మనుస్తుసాధ్వోర్దండంనిషేధతి॥తత్రాపరివృతంధాన్యంవిహింస్యుఃపశవోయది। నతత్రప్రణయేద్దండంనృపతిఃపశురక్షిణామితి॥ఏతదదీర్ఘకాలప్రచారవిషయం॥దీర్ఘకాలప్రచారేతు దండమర్హతీతి ॥ అతఏవాల్పప్రచారే దోషాభావమాహవిష్ణుః ॥ పథిగ్రామవివీతాంతే క్షేత్రేదోషోల్పకాలమితి॥దండపరిమాణంతుపశువిశేషేణదర్శితం-యాజ్ఞవల్క్యేన ॥ మాషానష్టౌతు మహిషీసస్యఘాతస్యకారిణీ । దండనీయాతదర్ధం తుగౌస్తదర్ధమజావికం॥ భక్షయిత్వోపవిష్టానాం యథోక్తాద్ద్విగుణోదమః । సమమేషాంవివీతాంతే ఖరోష్ట్రంమహిషీసమమితి- పరసస్యఘాతకారిణ్యాః మహిష్యాఃస్వామీప్రతిమహిషి అష్టౌమాషాన్దండనీయః - చతురోమాషాన్ గోస్వామీ-ఛాగమేషస్వామీద్వౌద్వౌమాషౌ॥ ఏషామేవపశూనాంసస్యభక్షణాదారభ్య యావచ్ఛయనమనివారితానాం స్వామీయథోక్త దండాద్ద్విగుణంపూర్వవద్దండనీయః॥తథాఅజావికవత్సానాం-పాదోదండఃప్రకీర్తితఇతిస్మృత్యుక్తంవేదితవ్యం॥మాషశ్చాత్రతామ్రికపణస్యవింశతితమోభాగః॥ మాషోవింశతిమోభాగఃపణస్యపరికీర్తితఇతి-నారదస్మరణాత్॥భక్షయిత్వోపవిష్టసవత్సవిషయేయథోక్తాచ్చతుర్గుణో దండః - తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥వసతాంద్విగుణఃప్రోక్తఃసవత్సానాంచతుర్గుణ ఇతి । యత్పునర్నారదేనోక్తం॥మాషంగాందాపయేద్దండం ద్వౌమాషౌమహిషీతథా।తథాజావికవత్సానాం దండస్స్యాదర్ధమాషికఇతి - తన్మహాతృణమాత్రభక్షణవిషయం॥అతఏవాహతుః శంఖలిఖితౌ ॥ చరంతీగాఃపంచమాషాన్ గ్రాసేత్వదండఇతి - ఆతురపశువిషయేతు నదండఇత్యాహనారదః ॥ రాజగ్రహగృహీతోవా వజ్రాశనిహతోపివా । అథసర్పేణవాదష్టో వృక్షాద్వాపతితోభవేత్ ।వ్యాఘ్రాదిభిర్హతోవాపి వ్యాధిభిర్వాప్యుపద్రుతః। నతత్రదోషఃపాలస్యనచదోషోస్తి

గోమినామితి- అనాతురేష్వపి కేషుచిత్పశుదండాభావం సఏవాహ॥ గోః ప్రసూతా దశాహాంతం మహోక్షా పిచకుంజరాః।నివార్యాస్తుప్రయత్నేన తేషాంస్వామీనదండభాగితి- మనురపి॥ అనిర్దశాహాంగాం సూతాంవృషాన్ దేవపశూంస్తథా।సపాలాన్వా నదండ్యాన్మనురబ్రవీదితి - వృషామహోక్షాః అథవృషోత్సర్గవిధానేనోత్సృష్టాః - యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ మహోక్షోత్సృష్టపశవః సూతికాగంతుకాదయః।పాలోయేషాంచతేమోచ్యా దైవరాజపరిప్లుతా ఇతి- ఆదిశబ్దేనమృతవత్సాదయోగృహ్యంతే - అతఏవోశనా ॥ అదండ్యామృతవత్సాచసంజ్ఞారోగవశీకృతా । అదండ్యాగంతుకీగౌశ్చ సూతికాసాభిసారిణీ । అదండ్యాశ్చోత్సవేగావః శ్రాద్ధకాలేతథైవచేతి - సమూలసస్యవినాశే న కేవలం గోస్వామీదండనీయః- అపితుశదమపిదాపనీయః॥ తథాచబృహస్పతిః ॥ సస్యాన్నివారయేద్గాస్తు చీర్ణేదోషౌద్వయోర్భవేత్ ॥ స్వామీశదదమందాప్యః పాలస్తాడనమర్హతీతి - శదోదమశ్చశదదమం చీర్ణేసమూలేసస్యేభక్షితే ॥ అతఏవనారదః॥సమూలసస్యనాశేతు। తత్స్వామీప్రాప్నుయాచ్ఛదం।వధేనగోపోముచ్యేత దండంస్వామీ నిపాతయేదితి॥ తత్స్వామీసస్య స్వామీ॥ దండశ్చసామంతాదిభిః పరికల్పితోదేయః-తథాచసఏవ॥ గోభిస్తుభక్షితంసస్యం యోనరః ప్రతియాచతే। సామంతానుమతం దేయం ధాన్యం యత్తత్రవాపితమితి - యస్తాశనసాయాచన నిషేధోర్థాత్కృతః॥ గోభిర్వినాశితంధాన్యంయోనరః ప్రతియాచతే । పితరస్తస్యనాశ్నంతి నాశ్నంతిత్రిదివౌకసఇతి। సగ్రామాదిసమీపస్థానావృతక్షేత్రవిషయః॥

—(*) ఇతిస్వామిపాలాఖ్యంవివాదపదం. (*)—

—(*) అథసీమావివాదనిర్ణయః. (*)—

తత్రతావత్సీమాచతుర్విధా ॥ జనపదసీమాగ్రామసీమా గృహసీమాక్షేత్రసీమాచేతి ॥ సాచయథాసంభవంపంచలక్షణా ॥ తదుక్తంనారదేన॥ ధ్వజినీమత్సినీచైవ నైధానీభయవర్జితా । రాజశాసననీతాచ సీమా పంచవిధాస్మృతేతి ॥ ధ్వజినీవృక్షాదిలక్షితా - మత్సినీజలలింగాన్వితా - నైధానీఖాతతుషాంగారాదిమతీ భయవర్జితా- అర్థిప్రత్యర్థిన్యాంపరస్పరసమ్మతనిర్మితా-రాజశాసననీతాజ్ఞాతృచిహ్నాద్యభావే రాజేచ్ఛయానిర్మితా ॥ తథాచవ్యాసః॥గ్రామయో

రుభయోస్సీమ్ని వృక్షా యత్ర సమున్నతాః । సముచ్ఛ్రితధ్వజాకారా ధ్వజినీసా ప్రకీర్తితా । స్వచ్ఛందగాబహుజలా మత్స్యకూర్మసమన్వితా । నిత్యప్రవాహినీ యత్ర సా సీమా మత్స్యినీ మతా । తుషాంగారకపాలైస్తు కుంభైరాయతనైస్తథా। సీమా ప్రచిహ్నితా కార్యా నైధానీసా నిగద్యత ఇతి ॥ వృక్షాశ్చన్యగ్రోధాదయః తదాహ మనుః ॥ సీమావృక్షాంస్తు కుర్వీత న్యగ్రోధాశ్వత్థకింశుకాన్ । శాల్మలీన్ సాలతాలాంశ్చ క్షీరిణశ్చైవ పాదపానితి॥ నిత్యప్రవాహినీత్యనేనవాప్యాదీని ప్రకాశచిహ్నాని ఉపలక్ష్యంతే - తానిచ బృహస్పతిః ॥ వాపీకూపతటాకాని చైత్యారామసురాలయాః । స్థలనిమ్ననదీస్రోతశ్శరగుల్మనగాదయః । ప్రకాశచిహ్నాన్యేతాని సీమాయాం కారయేత్సదేతి ॥ తుషాంగారకపాలైరితి కరీషాదీనాం గుప్తలింగానామప్యుపలక్షణం॥ తానిచ తేనైవదర్శితాని॥ కరీషాస్థితుషాంగారశర్కరాశ్మకపాలికాః । సికతేష్టకగోవాలకార్పాసాస్థీని భస్మచ । ప్రక్షిప్యకుంభేష్వేతాని సీమాం తేషు నివాపయేదితి ॥ తానిచ సీమాలింగానిస్థవిరైర్బాలానాం దర్శనీయాని - తథాచ బృహస్పతిః॥ తతః పౌగండబాలానాం ప్రయత్నేన ప్రదర్శయేత్ । వార్ధక్యేచశిశూనాం తే దర్శయేయుస్తథైవచ । ఏవం పరంపరాజ్ఞానే సీమాభ్రాంతిర్నజాయత ఇతి ॥ ఏవం నిరూపితైర్లింగైస్సీమావివాదనిర్ణయం కుర్యాదిత్యాహ మనుః॥ ఏతైర్లింగైర్నయేత్సీమాం రాజావివదమానయోః।యదిసంశయఏవస్యాల్లింగానామపిదర్శనే।సాక్షిప్రత్యయఏవస్యాత్సీమావాదవినిర్ణయే । సాక్ష్యభావేతుచత్వారో గ్రామసీమాంతవాసినః। సీమావినిర్ణయంకుర్యుః ప్రయతా రాజసన్నిధావితి - ప్రథమం తావదర్థిప్రత్యర్థిలింగైస్సీమావివాదనిర్ణయః - అథార్థిన్యప్యవిశ్వాసః తదాలింగవిషయకాత్సీమావిషయకాద్వాసాక్షిప్రత్యయాన్నిర్ణయః - యదాసాక్షిణామభావః తదాసామంతైర్వినిర్ణయఇత్యర్థః - తేషామభావేసామంతాఇతి కాత్యాయనేనోక్తత్వాత్ ॥ కేపునః సామంతాఇత్యపేక్షితే సఏవాహ ॥ సంసక్తకాస్తు సామంతాస్తత్సంసక్తాస్తథోత్తరాః । సంసక్తసక్తసంసక్తాః పద్మాకారాః ప్రకీర్తితాః ॥ విప్రతిపన్నసీమాకస్య క్షేత్రస్యచతసృషుదిక్షుసన్నిహితగ్రామాదిభోక్తారస్సంసక్తకాః - ఏతఏవసామంతశబ్దాభిధేయాః - యదా పునరదృష్ట సంసక్తకానసంతి తదా సంసక్తసంసక్తైర్నిర్ణయఃకార్యః ॥ తదాహసఏవ ॥ స్వార్థసిద్ధౌప్రదుష్టేషు సామంతేష్వర్థగౌరవాత్ । తత్సంసక్తైస్తుకర్తవ్య ఉద్ధారో నాత్రసంశయః ॥ యదాతు

తేషామపి ప్రకట దోషసద్భావస్తదాప్యాహ స ఏవ ॥ సంసక్తకస్సదుష్టేషు తత్సం
సక్తాః ప్రకీర్తితాః । కర్తవ్యాస ప్రదుష్టాంస్తు రాజ్ఞా ధర్మం విజానతా । తేషామ
భావే సామంతా మౌలవృద్ధోద్ధృతాదయః । స్థావరేషు ప్రకారేపి కార్యా నాత్ర వి
చారణేతి ॥ వృద్ధాదిలక్షణం తేనైవోక్తం ॥ నిష్పాద్యమానం యైర్దృష్టం తత్కార్యం
స్వగుణాన్వితైః । వృద్ధా వా యది వావృద్ధాస్తే చ వృద్ధాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఏతత్ర పూర్వ
సామంతాః పశ్చాద్దేశాంతరంగతాః । తన్మూలత్వాత్తు తే మౌలా ఋషిభిః పరికీర్తి
తాః । ఉపశ్రవణసంభోగకార్యాఖ్యానోపచిహ్నితాః । ఉద్ధరంతి పునర్యస్మా
దుద్ధృతాస్తే తతస్స్మృతాః ॥ సామంతప్రభృత్యుద్ధృతపర్యంతానామభావే మ
నురాహ ॥ సామంతానామభావేతు మౌలానాం సీమసాక్షిణామ్ । ఇమాన
ప్యనుయుంజీత పురుషాన్వనగోచరాన్ । వ్యాధాన్ శాకునికాన్ గోపాన్ కైవ
ర్తాన్ మూలఖానకాన్ । వ్యాళగ్రాహానుంఛవృత్తీనన్యాంశ్చ వనగోచరాన్
ఇతి ॥ అన్యాంశ్చేతి చకారేణ సీమాకర్షకా ఉపలక్ష్యంతే ॥ తథాచ యాజ్ఞ
వల్క్యః ॥ సీమ్నో వివాదే క్షేత్రస్య సామంతాః స్థవిరాదయః । గోపాః సీమాకృ
షాణాశ్చ సర్వే చ వనగోచరాః । నయేయురేతే సీమానం స్థలాంగారతుషద్రుమైః ।
సేతువల్మీకనిమ్నాస్థి చైత్యాద్యైరుపలక్షితామితి ॥ నారదోపి ॥ గ్రామసీమా
సు చ బహిర్యే చ స్యుః కృషిజీవినః । గోపాశ్శాకునికా వ్యాధా యే చాన్యే వనగో
చరా ఇతి ॥ ఏతే చ శపథైః శాపితా ఏవ నిర్ణయం బ్రూయుః - తథా చ బృహస్ప
తిః ॥ శపథైః శాపితాస్సైస్సైర్బ్రూయుస్సీమావినిర్ణయం । దర్శయేయు
శ్చ లింగాని తత్ప్రమాణమితి స్థితిరితి ॥ స్వైః స్వైరితి ॥ సత్యేన శాపయేద్విప్రం క్షత్రియం
వాహనాయుధైరిత్యాదినోక్తవ్యవస్థానతిక్రమేణేత్యర్థః ॥ మనురపి ॥ గ్రామేయ
కకులానాం తు సమక్షం సీమసాక్షిణః । ప్రష్టవ్యాస్సీమలింగాని తయోశ్చైవ వివాదినోః । తే
పృష్టాస్తు యథా బ్రూయుస్సీమాసంధిషు లక్షణం । తత్తథా స్థాపయేద్రాజా ధర్మే
ణ గ్రామయోర్ద్వయోరితి ॥ సీమాసాక్షిలక్షణమాహ బృహస్పతిః ॥ ఆగమం చ ప్రమా
ణం చ భోగం కాలం చ నామ చ । భూభాగలక్షణం చైవ యే విదుస్తేత్ర సాక్షిణ ఇతి ॥
యదా పునశ్చిహ్నాని న సంతి విద్యమానాని వా లింగాని సందిగ్ధాని తదా నిర్ణయే న్యా
యమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సామంతా వా సమగ్రామాశ్చత్వారోష్టౌ దశాపి వా
రక్తస్రగ్వసనాస్సీమాం నయేయుః క్షితిధారిణ ఇతి ॥ రక్తస్రగ్విణో రక్తాంబరధరాః శి
రోరోపితక్షితిఖండాః సీమాం ప్రదర్శయేయుః - స్వైః స్వైః శపథైశ్శాపితాస్సంత

స్సీమాం నయేయుః - తథాచ మనుః ॥ శిరోభిస్తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణో రక్తవాససః । సుకృతైః శాపితాః స్వైః స్వైః నయేయుస్తే సమంజసమితి ॥ నయేయురితి బహువచనమవివక్షితం - ఏకస్యాపి సీమాప్రదర్శకస్య బృహస్పతినా ప్రదర్శకత్వాత్ ॥ జ్ఞాతృచిహ్నైర్వినా సాధురేకోప్యుభయసమ్మతాః । రక్తమాల్యాంబరధరో మృదమాదాయ మూర్ధని । సత్యవ్రతః సోపవాసః సీమాం సందర్శయేన్నర ఇతి ॥ యత్తు నారదేనోక్తం ॥ నైకస్సమున్నయేత్సీమాం నరః ప్రత్యయవానపి । గురుత్వాదస్య కార్యస్య క్రియైషా బహుషు స్థితేతి ॥ తదుభయానుమతధర్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం ॥ స్థలాదిచిహ్నాభావేపి సాక్షి సామంతాదినా సీమాజ్ఞానే ఉపాయవిశేషమాహ నారదః ॥ నిమ్నగాపహృతోత్సృష్ట నష్టచిహ్నాసు భూమిషు । తత్ప్రదేశానుమానాచ్చ ప్రమాణాద్భోగదర్శనాదితి ॥ ప్రత్యర్థి సమక్షమవిప్రతిపన్నాయాః స్మార్తకాలోపలక్షితభుక్తేర్నిర్ణయేయురిత్యర్థః ॥ ఏతేషాం సాక్షి సామంతప్రభృతీనాం సీమాచంక్రమణదినాదారభ్య యావత్త్రిపక్షం రాజదైవిక వ్యసనం నోత్పద్యతే - తదా తత్ప్రదర్శనాత్ సీమానిర్ణయః ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ సీమాచంక్రమణం కోశే పాదస్పర్శే తథైవచ । త్రిపక్షపక్షసప్తాహం దైవరాజకమిష్యత ఇతి ॥ యస్తత్ర నిషేధః స్మృత్యంతరేభిహితః ॥ పాక్పారుష్యే మహీవాదే దివ్యాని పరివర్జయేదితి స ఉపలక్షణపురుషభావవిషయః - ఇత్యవిరోధః ॥ కథం తర్హ్యత్ర నిర్ణయ ఇత్యపేక్షితే నారదః ॥ యదా తు న స్యుర్జ్ఞాతారః సీమాయా న చ లక్షణం । తదా రాజా ద్వయోస్సీమామున్నయేదిష్టతః స్వయమితి ॥ ఇష్టతః ఇచ్ఛాతః ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ అభావే జ్ఞాతృచిహ్నానాం రాజా సీమ్నః ప్రవర్తితేతి - జ్ఞాతృణాం సామంతాదీనాం చిహ్నానాం వృక్షాదీనాం అభావే రాజైవ సీమ్నః ప్రవర్తయితా గ్రామద్వయమధ్యవర్తినీం వివాదాస్పదీభూతాం భువం సమం ప్రవిభజ్యోభయోర్గ్రామయోస్సమర్ప్య తన్మధ్యే సీమాలింగాని కారయేత్ - యదా తస్యా భూమేః యత్రైవోపకారాతిశయో దృశ్యతే తదా తస్యైవ గ్రామస్య సకలా భూస్సమర్పణీయా ॥ తదాహ మనుః ॥ సీమాయామవిషహ్యాయాం స్వయం రాజైవ ధర్మవిత్ । ప్రవిశేద్భూమిమేకేషాముపకారాదితి స్థితిరితి ॥ అవిషహ్యాయాం జ్ఞాతృజ్ఞాపకశూన్యాయామిత్యర్థః ॥ ఋణాదినిర్ణయవత్ సీమాదినిర్ణయో నావేదనానంతరమేవ కార్యః కింతు ప్రకాశితేషు సత్త్వాదిషు ॥ తదాహ స ఏవ ॥ సీమాం ప్రతి సముత్పన్నే వివాదే గ్రామయోర్ద్వయోః । జ్యేష్ఠమాసి నయేత్సీమాం సుప్రకాశేషు సేతుషు । గ్రాసగ్రహణం

నగరాదేరప్యుపలక్షణార్థం॥ అతఏవ కాత్యాయనః॥ సామంతభావేసామంతైః కుర్యాత్క్షేత్రాదినిర్ణయం। గ్రామసీమాసుచతథా తద్వన్నగరదేశయోరితి॥ యుదారాగలోభాది వశాత్సీమాసాక్షిణో నిర్ణయంనకుర్యుః-తదా దండనీయా ఇత్యాహసఏవ॥ బహూనాంతుగృహీతానాం నసర్వేనిర్ణయంయది॥ కుర్యుర్భయాద్వాలోభాద్వా దాప్యాస్తూత్తమసాహసమితి।సామంతానామనృతవాదిత్వేత్వాహనారదః॥ అథచేదనృతంబ్రూయుస్సామంతాస్సీమనిర్ణయే।సర్వేపృథక్పృథగ్దండ్యాః రాజ్ఞామధ్యమసాహసమితి॥ సామంతాత్పరతోయే స్యుస్తత్సంసక్తాస్మృతోదితే॥ సంసక్తసక్తసక్తాస్తు వినేయాఃపూర్వసాహసం॥ మౌలవృద్ధాదయస్త్వన్యేదండనీయాఃపృథక్పృథక్। వినేయాఃప్రథమేనైవసాహసేనానృతేస్థితా ఇతి॥ సాక్షిణాంమిథోద్వైమత్యాభిధానేదండమాహ॥కాత్యాయనః॥ కీర్తితేయదిభేదస్స్యాద్దండ్యాస్తూత్తమసాహసమితి॥ సీమాచంక్రమణకర్తౄణాం అనృతేస్థితానాం దండమాహసఏవ॥ యథోక్తేననయంతస్తే పూయంతేసత్యసాక్షిణః। విపరీతం నయంతస్తు దాప్యాస్స్యుర్ద్విశతందమమితి॥ అజ్ఞానాదనృతవచనేసాక్ష్యాదీన్దండయిత్వాపూర్వవద్విచారః కారయితవ్యః॥తథాచకాత్యాయనః॥ అజ్ఞానోక్తౌదండయిత్వైవపున స్సీమాంవిచారయేత్। త్యక్త్వా దుష్టాంస్తుసామంతాం స్తత్తన్మౌలాదిభిస్సహ। సమీక్ష్యకారయేత్సీమా మేవంధర్మవిదోవిదురితి॥ నద్యోత్సృష్టక్షేత్రవిషయేనిర్ణయమాహ॥ బృహస్పతిః॥ అన్యగ్రామాత్సమాహృత్య దత్తాన్యస్య యదామహీ।మహానద్యాథవా రాజ్ఞాకథంతత్రవిచారణా। నద్యోత్సృష్టారాజదత్తా యస్యతస్యైవసామహీ।అన్యథానభవేల్లాభోనరాణాంరాజదైవికః॥ క్షయోదయౌ జీవనంచదైవరాజవశాన్నృణాం। తస్మాత్సర్వేషుకార్యేషుతత్కృతంనవిచాలయేత్। గ్రామయోరుభయోర్యత్రమర్యాదాకల్పితానదీ॥ కురుతేదానహరణంభాగ్యాభాగ్యవశాన్నృణాం।ఏకత్రకూలపాతంతుభూమేరన్యత్రసంస్థితం। నదీక్షేత్రప్రకురుతేతస్యతాంనవిచాలయేదితి॥ఏతదనుప్తసస్యతీరవిషయం॥ఉప్తసస్యతీరవిషయేతుసఏవాహ॥ క్షేత్రంససస్యముల్లంఘ్య భూమిశ్ఛిన్నాయదాభవేత్। నదీస్రోతఃప్రవాహేణపూర్వస్వామీ లభేతతామితి॥ తాంససస్యాంభూమింఛేదనాదూర్ధ్వమపిపూర్వస్వామీయావదుప్త సస్యఫలప్రాప్తిః తావల్లభేతేత్యర్థః - ఫలప్రాప్తేరూర్ధ్వం తు పూర్వవచనవిషయసమానతా॥రాజ దత్తభూమివిషయేక్వచిదపవాదమాహ సఏవ॥ యారాజ్ఞాక్రోధలోభేన ఛలాన్యాయేనవాహృతా।ప్రదత్తాన్యస్యతుష్టేన.

సాసిద్ధిమవాప్నుయాదితి- ఏతచ్చస్వత్వహేతుప్రమాణవత్క్షేత్రవిషయం ॥ ప్రమా-
ణాభావేతుసఏవాహ ॥ ప్రమాణరహితాంభూమిం భుంజతోయస్యయాహృతా।
గుణాధికాయవాదత్తా తస్యతాంనవిచాలయేదితి ॥ గృహీతవిషయేతునిర్ణయస్తే
నైవదర్శితః । నివేశకాలాదారభ్య గృహవార్యాపణాదికం। యేనయావద్యథా
భుక్తం తస్యతన్నవిచాలయేత్ । విణ్మూత్రోదకవప్రంచ వహ్నిశ్వభ్రనివేశనం।అ
రత్నిద్వయముత్సృజ్య పరకుడ్యాన్నివేశయేత్ ఇతి॥అవస్కరాదిభిశ్చతుష్పథాదికంన
రోధయేదిత్యాహనారదః॥ అవస్కరస్థలశ్వభ్రభ్రమస్యందనికాదిభిః।చతుష్పథసు
రస్థానరాజమార్గాన్నరోధయేదితి॥ బృహస్పతిః॥ యాంత్యాయాంతిజనాయేన
పశవశ్చానివారితాః । తదుచ్యతేసంసరణంనరోద్ధవ్యంతుకేనచిదితి॥ యస్తుసంసర
ణేశ్వభ్రాదికంకరోతి తస్యదండమాహసఏవ॥ యస్తత్రసంకరంశ్వభ్రం వృక్షారో
పణమేవవా । కామాత్పురీషంకుర్యాచ్చేత్తస్యదండస్తుమాషకఇతి ॥ రాజమార్గే
తుపురీషకర్తుర్దండమాహమనుః॥ సముత్సృజేద్రాజమార్గే యస్త్వమేధ్యమ
నాపది।సద్వౌకార్షాపణౌ దద్యాదమేధ్యంచాశుశోధయేత్।ఆపద్గతస్తథావృద్ధో
గర్భిణీబాలఏవవా॥పరిభాషణమర్హంతి తచ్చశోధ్యమితిస్థితిః॥ఇతి॥అమేధ్యాదీనిత
టాకాదిషు కుర్వతోదండమాహకాత్యాయనః॥తటాకోద్యానతీర్థానియోమేధ్యే
నవినాశయేత్ ॥ అమేధ్యంశోధయిత్వాతుదండయేత్పూర్వసాహసం॥ దూషయే
త్సిద్ధతీర్థానిస్థాపితానిమహాత్మభిః।పుణ్యానిపావనీయానిప్రాప్నుయాత్పూర్వసాహ
సమితి॥ మర్యాదాభేదనాదౌదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥మర్యాదాయాఃప్రభేదేతు
సీమాతిక్రమణేతథా।క్షేత్రస్యహరణేదండాఅధమోత్తమమధ్యమాః-ఇతి॥అనేకక్షే
త్రవ్యవచ్ఛేదికా సాధారణీ భూమర్యాదాతస్యాః ప్రకర్షేణ భేదనేసీమాతిలం
ఘ్యకర్షణే క్షేత్రస్యనిందిత ప్రదర్శనేనహరణేయథాక్రమేణ అధమోత్తమమధ్య
మసాహసాదండావేదితవ్యాః- క్షేత్రగ్రహణంగృహారామాద్యుపలక్షణార్థం॥ అజ్ఞా
నాత్- క్షేత్రాదిహరణే సఏవాహ॥గృహంతటాకమారామం క్షేత్రంవాభీషయాహ
రన్॥శతానిపంచదండ్యస్స్యాదజ్ఞానాద్ద్విశతందమమితి॥అపహ్రియమాణక్షేత్రాది
భూయస్త్వే ఉత్తమోపిదండః ప్రయోక్తవ్యః॥ వధస్సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వా
సనాంకనే। తదంగచ్ఛేదఇత్యుక్తో దండఉత్తమసాహసఇతిస్మరణాత్ ॥ యత్తుశంఖ
లిఖితాభ్యాం సీమాతిక్రమణేదండాధిక్యముక్తం॥ సీమాతిక్రమణేత్వష్టసహస్రమితి-
తత్సమగ్రసీమాతిక్రమణవిషయం ॥ సీమాసంధిషూత్పన్న వృక్షాదివిషయే కాత్యా

యినః ॥ సీమామధ్యేతుజాతానాం వృక్షాణాం క్షేత్రయోర్ద్వయోః । ఫలపుష్పంచ
సామాన్యం క్షేత్రస్వామిషు నిర్దిశేదితి ॥ అన్యక్షేత్రే జాతవృక్షాదివిషయే స ఏవ ॥
అన్యక్షేత్రేతుజాతానాం శాఖా యత్రాన్యసంస్థితాః । స్వామినః తంవిజానీయాద్య
స్యక్షేత్రేతుసంశ్రితా ఇతి ॥ పరక్షేత్రే ప్రార్థనయా క్రియమాణ సేతుకూపాదికం క్షే
త్రస్వామినా నాసేద్ధవ్యం ॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ననిషేధ్యోల్పబాధస్తు సేతుః
కల్యాణకారకః । పరభూమింహరన్కూపః స్వల్పక్షేత్రో బహూదక ఇతి ॥ యత్త్వల్ప
బాధకం మహోపకారకం సేత్వాదికంభవతి తత్ క్షేత్రస్వామినా నాసేద్ధవ్యం-య
త్పునర్బహుబాధకం స్వల్పోపకారకం చ తదాసేద్ధవ్యంభవతి ॥ నారదోపి । పరక్షే
త్రస్యమధ్యేతు సేతుర్న ప్రతిషిధ్యతే । మహాగుణోల్పదోషశ్చే ద్వృద్ధిరిష్టా క్షయే
సతీతి ॥ సేతుశ్చద్వివిధః ॥ తదాహ స ఏవ ॥ సేతుశ్చద్వివిధో జ్ఞేయః ఖన్యోబంధ్యస్తథై
వచ । తోయప్రవర్తనే ఖన్యో బంధ్యస్స్యాన్నివర్తన ఇతి ॥ సేత్వాదిసంస్కారవిష
యే నారదః ॥ పూర్వప్రవృత్తముత్పన్న మపృష్ట్వా స్వామినం తు యః । సేతుం ప్రవర్త
యేత్కశ్చి న్నసతత్ఫలభాగ్భవేత్ । మృతేతుస్వామిని పునః తద్వంశే చాపి మానవే ॥
రాజానమామంత్ర్య తతః కుర్యాత్సేతు ప్రవర్తనమితి ॥ క్షేత్రస్వామినమభ్యుపగవ్య
తదభావే రాజానంవా సేత్వాదిః ప్రవర్తనీయ ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ స్వామి
నేయోనివేద్యైవ క్షేత్రేసేతుం ప్రవర్తయేత్ । ఉత్పన్నే స్వామినోభోగః తదభావే
మహీపతేరితి ప్రార్థనయార్థదానేనవా స్వామినమనుజ్ఞాప్యైవ పరక్షేత్రే సే
తుం ప్రవర్తయేదిత్యత్ర తాత్పర్యం - తస్యాప్రసక్తత్వాత్ - అథవా దృష్టా దృష్టఫ
లభోక్తృత్వనిరూపణే తాత్పర్యమస్తు ॥ కాత్యాయనోపి ॥ అస్వామ్యనుమతేనైవ సం
స్కారం కురుతే తు యః । గృహోద్యానతటాకానాం సంస్కర్తా లభతేన తు ॥ వ్య
యం స్వామిని చాయాతే ననివేద్యన్నపేయాది ॥ అథావేద్యప్రయుక్తస్తు తద్గతం లభతే
వ్యయమితి ॥ క్షేత్రస్వామిపార్శ్వే క్షేత్రమిదమహం కరిష్యామీతి కృషీవలః క్షేత్ర
మంగీకృత్య పశ్చాద్యో న కృషతి అన్యేన వా న కర్షయతి తం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥
ఫాలాహతమపి క్షేత్రం యో న కుర్యాన్న కారయేత్ । తం ప్రదాప్యాకృష్టశదం క్షే
త్రమన్యేన కారయేదితి ॥ యద్యపి ఫాలాహతం ఈషత్ఫాలేన విదారితం న సస్యబీజావా
పాహణం తథాప్యాకృష్టక్షేత్రస్య ఫలం యావతోత్పన్నం సామంతాదికల్పితం
తావదసౌ స్వామినే దాపనీయః తచ్చ క్షేత్రం పూర్వకర్షకాదావిధాయ కారయే
త్ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ క్షేత్రం గృహీత్వా యః కశ్చిన్న కుర్యాన్న చ కారయేత్ । స్వా

మినే సశతం దాప్యో రాజ్ఞే దండశ్చ తత్సమమితి॥ స్వామినే కియాన్ శతదో దేయ ఇత్య పేక్షితే సఏవాహ॥ చిరావసన్నే దశమం కృష్యమాణే తు సప్తమం। సుసంస్కృతే తు షష్ఠం స్యాత్ పరికల్ప్య యథాస్థితమితి॥ చిరావసన్నే చిరకాలమపకృష్టే క్షేత్రం కరిష్యామీతి స్వీకృత్యోపేక్షితే యావత్ఫలమనుపేక్షితే లభ్యేత తస్య దశమం భాగం మూల్యద్వారేణ దాప్యః - కృష్యమాణే చిరావసన్నే క్షేత్రే స్వీకృత్యోపేక్షితే త్వష్టమం భాగం దాప్యః సుసంస్కృతే క్షేత్రే స్వీకృత్యోపేక్షితే షష్ఠం భాగం దాప్య ఇత్యర్థః॥ అశక్తప్రేతనష్టక్షేత్రవిషయే నారదః॥ అశక్తప్రేతనష్టేషు క్షేత్రికేషు నివారితః। క్షేత్రం చేద్వికృషేత్కశ్చిదశ్నువీత స తత్ఫలం॥ వికృష్యమాణే క్షేత్రే తు క్షేత్రికః పునరావ్రజేత్। ఖిలోపచారం తత్సర్వం దత్వా స్వం క్షేత్రమాప్నుయాదితి॥ ఖిలోపచారః ఖిలభంజనార్థో వ్యయః॥ తస్యేయత్తావధారణార్థం ఖిలోపచారతారతమ్యమాహ సఏవ॥ సంవత్సరేణార్థఖిలం ఖిలం స్యాద్వత్సరైస్త్రిభిః। పంచవర్షావసన్నం తు క్షేత్రం స్యాదటవీసమం॥ యదా పునః ఖిలోపచారం స్వామీ న దదాతి తదాప్యాహ కాత్యాయనః॥ అశక్తితో న దద్యాచ్చేత్ ఖిలార్థే యః కృతో వ్యయః - తదష్టభాగహీనం తు కర్షకః ఫలమాప్నుయాత్॥ వర్షాణ్యష్టౌ స భోక్తా స్యాత్పరతస్స్వామినే తదితి॥ —※ ఇతి సీమావివాదనిర్ణయః. ※—

—(※) అథ దండపారుష్యమ్. (※)—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ పరగాత్రేష్వభిద్రోహో హస్తపాదాయుధాదిభిః। భస్మాదిభిశ్చోపఘాతో దండపారుష్యముచ్యత ఇతి॥ పరగాత్రేషు స్థావరజంగమాద్యనేకద్రవ్యేషు హస్తపాదాయుధైః ఆదిగ్రహణాద్గ్రావాదిభిః - అభిద్రోహో హింసనం- తథా భస్మాదిభిః ఆదిగ్రహణాద్రజః పంకపురీషాద్యైశ్చోపఘాతః- సంస్పర్శరూపం - మనోదుఃఖోత్పాదనం- తదుభయం దండపారుష్యం॥ తస్య త్రైవిధ్యమాహ సఏవ॥ తస్యాపి దృష్టం త్రైవిధ్యం హీనమధ్యోత్తమాః క్రమాత్। అవగోరణనిశ్శంకపాతనక్షతదర్శనైః॥ హీనమధ్యోత్తమానాం తు ద్రవ్యాణాం సమతిక్రమాత్। త్రీణ్యేవ సాహసాన్యాహుః తత్ర కంటకశోధనమితి॥ నిశ్శంకపాతనం నిశ్శంకప్రహరణం త్రీణ్యేవ సాహసాని సహసాకృతాని దండపారుష్యాణీత్యర్థః॥ దండపారుష్యే పంచప్రకారా విధయస్తేనైవోక్తాః॥ విధిః పంచవిధస్తూక్తఏతయోరుభయోరపి। పారుష్యే సతి సంరంభాదుత్పన్నే క్రుద్ధయోర్ద్వయోః॥ స మాన్యతే యః క్షమతే దండభాగ్యోఽతివర్తతే। పూర్వమక్షారయేద్యస్తు నియతం స్యాత్స దో

దభాక్ ॥ పశ్చాద్యః సోప్యసత్కారీ పూర్వేతు వినయోగురుః । ద్వయోరాపన్న యోస్తుల్య మనుబధ్నాతియః పునః ॥ సతయోర్దండమాప్నోతి పూర్వోవాయదివేతరః ॥ పారుష్యదోషావృతయో ర్యుగపత్సంప్రవృత్తయోః । విశేషశ్చేన్నలక్ష్యేతవినయస్స్యాత్సమ స్తయోః । శ్వపాకషండచండాల వ్యంగేషువధవృత్తిషు ॥ హస్తిపవ్రాత్యదాసేషు గుర్వాచార్యాంతకేషుచ । మర్యాదాతిక్రమే సద్యో ఘాతఏవానుశాసనం । యమేవంహ్యతివర్తేరన్నేతే సంతర్జనంనృషు ॥ సఏవవినయంకుర్యాన్నతద్వినయభాఙ్నృపః । మలాహ్యేతేమనుష్యాణాం ధనమేషాంమలాత్మకం । అతస్తాన్ఘాతయేద్రాజా నార్థదండేనదండయేదితి ॥ యస్తుపశ్చాత్ప్రవృత్తస్యాపరాధాభావోబృహస్పతినాదర్శితః ॥ ఆకృష్టస్తుసమాక్రోశన్తాడితఃప్రతితాడయన్ । హత్వాపరాధినంచైవ నాపరాధీభవేన్నరఇతి ॥ సోపిపూర్వప్రవృత్త దండాగల్పదండార్హః ॥ దండపారుష్యనిర్ణయేకారణమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అసాక్షికహతేచిహ్నైర్యుక్తిభిశ్చాగమేనచ ॥ ద్రష్టవ్యోవ్యవహారస్తు కూటచిహ్నకృతోభయాదితి ॥ యదాకశ్చిదహస్యనేనాహం తాడితఇతిరాజ్ఞేనివేదయతి - తదాచిహ్నైర్వర్ణాదిభిస్స్వరూపగతైర్లింగైర్యుక్తిభిః కారణప్రయోజన పర్యాలోచనరూపాదిభిఃఆగమేనజనప్రవాదేనచశబ్దాద్దివ్యేనచ కూటచిహ్నకారణసంభావనాభయాత్ - పరీక్షాకార్యేత్యర్థః ॥ సాధనద్రవ్యవిశేషేణ దండవిశేషమాహసఏవ ॥ భస్మపంకరజస్స్పర్శే దండోదశగుణస్స్మృతః । అమేధ్యపార్ష్ణినిష్ఠ్యూత స్పర్శనే ద్విగుణంతతః । సమేష్వేవంపరస్త్రీషు ద్విగుణస్తూత్తమేషుచ । హీనేష్వర్ధదమో మోహమదాదిభిరదండనమ్ ॥ అమేధ్యశబ్దేనాశ్రుశ్లేష్మనఖకర్ణదూషికాభుక్తోచ్ఛిష్టాదికం గృహ్యతే ॥ పురీషాదిస్పర్శేకాత్యాయనః ॥ ఛర్దిమూత్రపురీషాద్యైశ్చాపాద్యసచతుర్గుణః । షడ్గుణఃకాయమధ్యేస్స్యా న్మూర్ధ్నిత్వష్టగుణఃస్మృతఇతి ॥ ఆద్యశబ్దేనవసాశుక్లాసృఙ్మాంసమజ్జాదయోగృహ్యంతే- తాడనార్థంహస్తోద్యమే తాడనేచదండమాహసఏవ ॥ ఉద్గోరణేతుహస్తస్య కార్యోద్వాదశకోదమః । సఏవద్విగుణః ప్రోక్తః పాతనేషుసజాతిషుఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ ఉద్గూర్ణేహస్తపాదేతు దశవింశతికౌదమౌ ।పరస్పరంతుసర్వేషాం శస్త్రేమధ్యమసాహసఇతి ॥హస్తేపాదేవాతాడనార్థేఉద్యతేసతియథాక్రమందశవింశతిపణకౌదమౌ ॥పరస్పరంవధాయశస్త్రేఉద్యతేసతి- సర్వేషాంవర్ణానాంమధ్యమసాహసోదండఇత్యర్థః ॥ కాష్ఠాదిభి స్తాడనేసఏవ ॥ శోణితేనవినాదుఃఖం కుర్వన్కాష్ఠాదిభిర్నరః । ద్వాత్రింశతంపణా

స్థాప్యో ద్విగుణం దశకే నేసృజ ఇతి॥ త్వగాదిభేదే మనుః॥ త్వగ్భేదకశ్శతం దణ్డ్యో లో
హితస్య చ దర్శకః। మాంసభేత్తా చ షణ్ణిష్కాన్ ప్రవాస్యస్త్వస్థి భేదక ఇతి॥ పా
దాద్యాకర్షణాదౌ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పాదకేశాంశుకకరా కర్షణే తు పణాన్ దశ।
పీడాకర్షాంశుకావేష్ట పాదాధ్యాసే శతం దమః॥ కరపాదదతో భఙ్గే ఛేదనే కర్ణ
నాసయోః। మధ్యో దణ్డో వ్రణోద్భేదే మృతకల్పహతే తథా॥ చేష్టాభోజన వా
గ్రోధే నేత్రాదిప్రతిభేదనే। కంధరాబాహుసక్థ్నాం చ భేదే మధ్యమసాహస ఇతి॥
ఏకం ఘ్నతాం బహూనాం చ యథోక్తాద్ద్విగుణో దమ ఇతి॥ పాదకేశవస్త్రకరాణా
మన్యతమం గృహీత్వా ఝటిత్యాకర్షతి- అసౌ దశపణాన్ దణ్డ్యః పీడాం చ కర్షకర్షాం
శుకావేష్టశ్చ పాదాధ్యాసశ్చ పీడాకర్షాంశుకావేష్ట పాదాధ్యాసం తస్మిన్ సముద్యే
తే శతం దణ్డ్యః - ఏతదుక్తం భవతి - యః పునరంశుకేన వేష్ట్య గాఢమాపీడ్య క్షి
ప్యాపాదేన ఘట్టయతి అసౌ శతం పణాన్ దణ్డ్యః - కరపాదదన్తానాం ప్రత్యేకం భఙ్గే
కర్ణనాసికయోః ప్రత్యేకం ఛేదనే రూఢవ్రణస్యోద్భేదనే మృతకల్పహతే చ మధ్యమ
దణ్డః - గమనభోజనభాషణనిరోధనే నేత్రాదిప్రతిభేదనే గ్రీవాబాహుసక్థ్నాం ప్రత్యేకం
భఙ్గే మధ్యమసాహసో దణ్డః - మిలిత్వైకస్యాఙ్గభఙ్గం కుర్వతాం బహూనాం ఏ
కస్యాపరాధే యో దణ్డః - యుక్తస్తత్ర తస్మాద్ద్విగుణో దణ్డః ప్రత్యేకం వేదితవ్య
ఇత్యర్థః॥ కాత్యాయనోఽపి॥ కర్ణోష్ఠఘ్రాణపాదాక్షి జిహ్వాశిశ్నకరస్య చ। ఛేద
నే చోత్తమో దణ్డో భేదనే మధ్యమో భృగుః॥ మనుష్యాణాం పశూనాం చ దుఃఖాయ
ప్రహృతే సతి॥ యథా యథా మహద్దుఃఖం దణ్డం కుర్యాత్తథా తథేతి॥ ప్రాతిలోమ్యా
పరాధే దణ్డమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విప్రపీడాకరం ఛేద్యమఙ్గమబ్రాహ్మణస్య
తు। ఉద్గూర్ణే ప్రథమో దణ్డః సంస్పర్శే తు తదర్ధక ఇతి॥ బ్రాహ్మణపీడాకరమబ్రాహ్మణ
స్య క్షత్రియాదేరఙ్గం కరచరణాదికం తచ్ఛేత్తవ్యం॥ విప్రగ్రహణముత్తమవర్ణోపల
క్షణార్థం॥ అత ఏవ మనుః॥ యేన కేనచిదఙ్గేన హింస్యాచ్ఛ్రేయాంసమన్త్యజః। ఛేత్త
వ్యం తత్తదేవాస్య తన్మనోరనుశాసనమితి॥ ఉద్గూర్ణే వధార్థముద్యతే శస్త్రాదికే
ప్రథమసాహసో వేదితవ్యః శూద్రస్యాత్రాపి ఛేదనమేవ హస్తాదేః॥ తదాహ మనుః॥
పాణిముద్యమ్య దణ్డం వా పాణిచ్ఛేదనమర్హతీతి॥ ఉద్గోరణార్థం శస్త్రాదిస్పర్శ
నే ప్రథమసాహసార్ధదణ్డో వేదితవ్యః॥ శస్త్రాదిస్పర్శనే పునః క్షత్రియవైశ్య
యోః॥ ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు ద్విగుణాస్త్రిగుణా దమాః। వర్ణానామానులోమ్యే
న తస్మాదర్ధార్ధహానితః ఇతి వాక్పారుష్యోక్తన్యాయేన దణ్డాః కల్పనీయాః॥ వా

క్పారుష్యేయపవోక్తాః ప్రతిలోమానులోమతః। తఏవదండపారుష్యే దాప్యాఃదం డాఃయథాక్రమమితి - తత్రాపిశూద్రస్యాంగచ్ఛేదనం॥ తదాహమనుః ॥ అవనిష్ఠీవతోదర్పాత్ ద్వావోష్ఠౌ ఛేదయేన్నృపః । అవమూత్రయతో మేఢ్ర మవశర్ధయతో గుదం॥ కేశేషుగృహ్ణతోహస్తౌ ఛేదయేదవిచారయన్। పాదయోర్నాసికాయాం చగ్రీవాయాంవృషణేతథా ॥ సహాసనమభిప్రేప్సురుత్కృష్టస్యాపకృష్టజః। కట్యాం కృతాంకోనిర్వాస్యః స్ఫిజంవాస్యావకృంతయేదితి ॥ అంగచ్ఛేదనాదౌ విశేషమాహ॥ కాత్యాయనః॥ దేహేంద్రియవినాశేతుయథాదండంప్రకల్పయేత్।తథాతుష్టికరందేయంసముత్థానంచపండితైరితి ॥ తుష్టికరంవ్రణతుష్టికరంసముత్థానంవ్యయంచాసౌదద్యాదా వ్రణారోపణాదితి - తేనైవోక్తత్వాత్॥ బృహస్పతిరపి॥ అంగావపీడనేచైవ ఛేదనేభేదనేతథా । సముత్థానవ్యయందాప్యః కలహాపహృతంచయదితి॥యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ కలహాపహృతందేయం దండశ్చద్విగుణస్స్మృతః । దుఃఖముత్పాదయేద్యస్తుస సముత్థానజం వ్యయం । దాప్యోదండంచయోయస్మిన్ కలహేసముదాహృతః॥ఇతి॥గ్రామ్యపశ్వభిద్రోహేదండమాహవిష్ణుః ॥ గ్రామ్యపశుఘాతీకార్షాపణశతందండ్యః - పశుస్వామినేతుతన్మూల్యందద్యాదితి ॥ మూల్యదానంతుమృతపశువిషయం మరణాభావేతుసముత్థానం వ్యయందద్యాత్॥తథాచసఏవ॥ సర్వపురుషపీడాకరాస్సముత్థానవ్యయం దాప్యాగ్రామ్యపశుపీడాకరాశ్చేతి॥ప్రాణిఘాతనిమిత్తకోదండః క్వచిదక్యప కాం విషయే స్త్రీత్యాహమనుః ॥ ఛిన్ననస్యేభగ్నయుగే తిర్యక్ప్రతిముఖాగతే । అక్షభంగేచయానస్యచక్రభంగేతథైవచ । ఛేదనేచైవయంత్రాణాం యోక్త్రరశ్మ్యోస్తథైవచ ॥ ఆక్రందేచప్యపైహీతినదండంమనురబ్రవీదితి॥శక్యప్రతీకారేతూపేక్షతి కస్యదండమాహసఏవ ॥ యత్రాపవర్తేతయుగ్యం వైగుణ్యాత్ప్రాజకస్యతు ॥ తత్రస్వామీభవేద్దండ్యో హింసాయాం ద్విశతందమమితి॥ ప్రాజకఃశకటాదినేతా వైగుణ్యమంగవైకల్యం- వేతనలాఘవార్థం స్వామ్యనుమతం - యత్రసమర్థప్రాజకద్వేషేణ ప్రాణహింసానతత్రస్వామినో దండః ॥ కింతుప్రాజకస్యేత్యాహసఏవ॥ ప్రాజకశ్చేద్భవేదాప్తః ప్రాజకోదండమర్హతీతి॥ఆప్తస్సమర్థఇత్యర్థః॥ పశ్వభిద్రోహే దండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ దుఃఖేచశోణితోత్పాదే శాఖాంగఛేదనేతథా । దండఃక్షుద్రపశూనాంతు ద్విపణప్రభృతిక్రమాత్ ॥ లింగస్యచేదనేమృత్యౌ మధ్యమోమూల్యమేవచ । మహాపశూనామేతేషు స్థానేషుద్విగుణోదమఇతి ॥ క్షుద్రపశూనామజావికప్రభృతీనాం దుఃఖో

త్పాదనే శోణితోత్పాదనే శాఖాశబ్దేన శృంగాదికం లక్ష్యతే అంగాని కరచరణాదీని
తేషాం భేదనే చ యథాక్రమం ద్విపణప్రభృతిర్దండః ॥ ద్విపణశ్చతుష్పణోఽష్టపణ ఇత్యా
దిరూపః- తేషాం క్షుద్రపశూనాం లింగస్య భేదనే మారణే చ మధ్యమసాహసో దం
డః మహాపశూనాం గోగజవాజిప్రభృతీనామేతేషు స్థానేషు పూర్వోక్తాద్దండా
ద్ద్విగుణో దండో వేదితవ్య ఇత్యర్థః ॥ కార్షాపణశతం దండ్య ఇత్యనువృత్తౌ విష్ణురపి ।
పశూనాం పుంస్త్వోపఘాతీ తథా గజాశ్వోష్ట్రగోఘాతీ హ్యేకపాదః కార్యో
మాంసవిక్రయీ చ గ్రామ్యపశుఘాతీ చ కార్షాపణశతం దండ్యః పశుస్వామినశ్చ
పశుమూల్యం దద్యాత్ - ఆరణ్యపశుఘాతీ చ కార్షాపణాన్ దశ పక్షిఘాతీ మత్స్య
ఘాతీ చ దశ కార్షాపణాన్ కీటోపఘాతీ కార్షాపణమితి ॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ ద్వి
పణో ద్వాదశపణో వధే తు మృగపక్షిణామ్ । సర్పమార్జారనకుల శ్వసూకరవ
ధేష్వసౌ ॥ మనురపి ॥ గోకుమారీం దేవపశుముక్షాణం వృషభం తథా । వాహ
యన్ సాహసం పూర్వం ప్రాప్నుయాదుత్తమం వధే । మనుష్యమారణే క్షిప్రం చోర
వత్కిల్బిషీ భవేత్ ॥ ప్రాణభృత్సు మహత్స్వర్ధం గోగజోష్ట్రహయాదిషు । క్షు
ద్రకాణాం పశూనాం చ హింసాయాం ద్విశతో దమః ॥ పంచాశత్తు భవేద్దండః శుభే
షు మృగపక్షిషు । గర్దభాజావికానాం చ దండస్స్యాత్పంచమాషకః ॥ మాషకస్తు
భవేద్దండ శ్శ్వసూకరనిపాతనే ఇతి ॥ రాజ్ఞో దండదానవత్ స్వామినః ప్రతిరూపకం
మూల్యం వా దద్యాదిత్యాహ కాత్యాయనః ॥ ప్రమాపణే ప్రాణభృతాం దద్యా
త్తత్ప్రతిరూపకమ్ । తస్యానురూపం మూల్యం వా దద్యాదిత్యబ్రవీన్మనురితి ॥ స్థావ
ర ప్రాణిపీడాకారిణాం దండమాహ మనుః ॥ వనస్పతీనాం సర్వేషా ముపభోగో
యథా యథా । తథా తథా దమః కార్యో హింసాయామితి ధారణేతి ॥ ఫలపుష్పోపభో
గ తారతమ్యానురోధేనోత్తమ మధ్యమాదయో దండాః కల్పనీయాః - తథా చ దం
డ్య ఇత్యనువృత్తౌ - విష్ణుః ॥ ఫలోపభోగద్రుమచ్ఛేదీ తూత్తమసాహసమ్ - పుష్పోప
భోగద్రుమచ్ఛేదీ మధ్యమసాహసమ్- వల్లీగుల్మలతాచ్ఛేదీ కార్షాపణశతం తృణక
చ్ఛేద్యేకం సర్వే చ తత్స్వామినాం తదుత్పత్తిమితి ॥ సర్వే ఫలోపభోగద్రుమచ్ఛేదకాద
యః - తత్స్వామినాం ఛిన్నద్రుమాదిస్వామినాం తదుత్పత్తిం ఫలపుష్పోపభోగద్రు
మాదుత్పత్తిం పునః ప్రరోపిత ద్రుమాదిఫల భోగకాల పర్యంతం దాప్యా ఇతి శే
షః ॥ అత్ర విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రరోహిశాఖినాం శాఖా స్కంధ సర్వవి
దారణే । ఉపజీవ్యద్రుమాణాం చ వింశతేర్ద్విగుణో దమః ॥ చైత్యశ్మశానసీమాసు

ష్వన్యస్థానేషు రాలమే । జాతద్రుమాణాం ద్విగుణో దండో వృక్షే ధవిశ్రుతే॥ గుల్మగుచ్ఛక్షుపలతాప్రతానౌషధివీరుధాం చ తథా। పూర్వస్మృతాదర్ధదండః స్థానేషూక్తేషు కర్తనే ఇతి ప్రరోహిశాఖినాం వటాదీనాం శాఖాచ్ఛేదనే స్కంధచ్ఛేదనే సమూలచ్ఛేదనే చ యథాక్రమం వింశతిపణదండాదారభ్య పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదుత్తరోత్తరో దండో ద్విగుణో వింశతిపణశ్చత్వారింశత్పణోఽశీతిపణ ఇత్యేవంరూపః - అప్రరోహిశాఖినాం ఆమ్రాదీనాముపజీవ్యద్రుమాణాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు చైవం చైత్యాదిస్థానేషూత్పన్నానాం వృక్షాణాం శాఖాదిచ్ఛేదనే వటాశ్వత్థపలాశాదీనాం శాఖాదిచ్ఛేదనే పూర్వోక్తాద్దండాద్ద్విగుణో దండః- గుల్మా మాలత్యాదయః-గుచ్ఛాః కుందాదయః - క్షుపాః కరవీరాదయః - లతాః ద్రాక్షాతిముక్తాదయః- ప్రతానాః కాండప్రరోహాః రోహితాః - ఓషధ్యః ఫలపాకాంతాః - శాలిప్రభృతయః.- ఏతేషాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు కర్తనే ఛేదనే పూర్వోక్తాద్దండాదర్ధో దండో వేదితవ్యః॥ కుడ్యాభిఘాతే గృహే కంటకాది ప్రక్షేపణే చ దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అభిఘాతే తథా ఛేదే భేదే కుడ్యావపాతనే । పణాన్దాప్యః పంచదశ వింశతిం తద్ద్వయం తథా । దుఃఖోత్పాది గృహే ద్రవ్యం క్షిపన్ప్రాణహరం తథా । షోడశాద్యః పణాన్దాప్యో ద్వితీయో మధ్యమం దమమ్ ॥ ముద్గరాదినా కుడ్యస్యాభిఘాతే విదారణే ద్వైధీకరణే చ యథాక్రమం పంచపణో దశపణో వింశతిపణశ్చ దండః - అవపాతనే పునస్త్రయో దండాః సముచ్చితాః కుడ్యసంపాదనార్థం చ ధనం స్వామినే దేయం పరగృహే కంటకాది ప్రక్షేపణే షోడశపణో దండః విషభుజంగాది ప్రక్షేపణే మధ్యమసాహసో దండ ఇత్యర్థః॥ —* ఇతి దండపారుష్యమ్. *—

—(*) అథ వాక్పారుష్యమ్. (*)—

తస్య లక్షణం నారదేనోక్తం ॥ దేశజాతికులాదీనామాక్రోశం న్యంగసంయుతమ్ । యద్వచః ప్రతికూలార్థం వాక్పారుష్యం తదుచ్యత ఇతి - కలహప్రియా గౌడా ఇతి దేశాక్రోశః - న్యంగం అవద్యం తేనోభయయుక్తం యత్ప్రతికూలార్థముద్వేగజననార్థం వాక్యం తద్వాక్పారుష్యమిత్యర్థః ॥ తస్య త్రైవిధ్యమాహ స ఏవ ॥ నిష్ఠురాశ్లీలతీవ్రత్వాత్తదపి త్రివిధం స్మృతమ్ । గౌరవానుక్రమాదస్య దండోఽప్యుక్తః క్రమాద్గురుః॥ సాక్షేపం నిష్ఠురం జ్ఞేయమశ్లీలం న్యంగసంయుతమ్ । పతనీయైరుపాక్రోశైస్తీవ్రమాహుర్మనీషిణ ఇతి ॥ కాత్యాయనోఽపి॥ యత్త్వసత్సంజ్ఞితైరంగైః పరమాక్షిపతి క్వచిత్ । అభూతైర్వాపి భూతైర్వా నిష్ఠురా వాక్స్మృతా బుధైః॥

న్యగ్భావకరణంవాచా క్రోధాత్తుకురుతేయథా। వృత్తేదేశకులానాంచాప్యశ్లీలా సాబుధైస్స్మృతా ॥ మహాపాతకయోక్త్రీవర్ణాగద్వేషకరీచయా । జాతిభ్రంశకరీచాపితీవ్రాసాప్రథితాతువాగితి ॥ ప్రథమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ దేశగ్రామకులాదీనాం క్షేపఃపాపేనయోజనం । ద్రవ్యంవినాతుప్రథమం వాక్పారుష్యంతదుచ్యతే ॥ భగినీమాతృసంబంధ ఉపపాతకశంసనం । పారుష్యంమధ్యమంప్రోక్తం వాచకంశాస్త్రవేదిభిః । అభక్ష్యాపేయకథనంమహాపాతకదూషణం।పారుష్యముత్తమంప్రోక్తం తీవ్రం మర్మాభిఘట్టనమితి॥ నిష్ఠురాక్రోశేదండ మాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ సత్యాసత్యాన్యథాస్తోత్రైః న్యూనాంగేంద్రియరోగిణాంక్షేపంకరోతిచేద్దండ్యఃపణానర్ధత్రయోదశఇతి ॥ సత్యేనాసత్యేనాన్యథాస్తోత్రేణచన్యూనాంగాదీనాం క్షేపంతర్జనంయఃకరోతిఅసౌఅర్ధాధికత్రయోదశపణాన్దండనీయః - ఏతత్సవర్ణవిషయం॥ తథాచబృహస్పతిః ॥ సమజాతిగుణానాంతు వాక్పారుష్యేపరస్పరమ్ । వినయోభిహితంశాస్త్రే పణానర్ధత్రయోదశేతి॥ యత్తు మనువచనం ॥ కాణంవాప్యథవాఖంజ మన్యంవాపితథావిధమ్। తథ్యేనాపిబ్రువన్దాప్యో దండంకార్షాపణావరమితి ॥ తదపిదుర్వృత్తవిషయం - మాతాపిత్రాద్యాక్షేపకం ప్రత్యాహమనుః ॥ మాతరంపితరంజాయాం భ్రాతరంశ్వశురంగురుం । ఆక్షారయన్శతందాప్యః పంథానంచాదదద్గురోరితి ॥ ఏతచ్చాపరాధిషు-మాత్రాదిషుజాయాయాంచ నిరపరాధాయాం వేదితవ్యం - స్వస్రాద్యధిక్షేపేదండమాహ బృహస్పతిః ॥ క్షిపన్స్వస్రాదికం దద్యాత్పంచాశత్పణకందమమితి ॥ ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యాభ్యా మాక్రోశేదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రాతిలోమ్యాపవాదేతు ద్విగుణా త్రిగుణాదమాః । వర్ణానామానులోమ్యేన తస్మాదర్ధార్ధహానితఇతి ॥ అపవాదాఅధిక్షేపః యేప్రాతిలోమ్యేనాపవాదాస్తేషుబ్రాహ్మణాక్రోశకారిణోః - క్షత్రియ వైశ్యయోః యథాక్రమేణ పూర్వవాక్యే ద్విగుణపదోపాత్తపంచాశత్పణాపేక్షయా ద్విగుణాస్త్రిగుణాఅధ్యర్ధశతపణాశ్చ దండావేదితవ్యాః ॥ శూద్రస్యబ్రాహ్మణాక్రోశే తాడనంజిహ్వాఛేదనంవాభవతి - యథాహ మనుః ॥ శతంబ్రాహ్మణమాక్రుశ్య క్షత్రియోదండమర్హతి । వైశ్యోధ్యర్ధశతందాప్యః శూద్రస్తువధమర్హతి । పంచాశద్బ్రాహ్మణో దండ్యః క్షత్రియస్యాభిశంసనే । వైశ్యేస్యాదర్ధపంచాశచ్ఛూద్రేద్వాదశకోదమమితి॥బృహస్పతిః ॥ సచ్ఛూద్రస్యాయముద్దిష్టో వినయోనపరాధినః । గుణహీనస్యపారుష్యే బ్రాహ్మణోనాప

రాధ్నుయాత్ ॥ తథా॥ వైశ్యస్తు క్షత్రియాక్రోశే దండనీయశ్శతం భవేత్ । తదర్ధం క్షత్రియో వైశ్యం క్షిపన్దాప్యమహార్హతి ॥ శూద్రాక్రోశే క్షత్రియస్య పంచవింశతికో దమః । వైశ్యస్యచైతద్ద్విగుణం శాస్త్రవిద్భిరుదాహృతమ్ । వైశ్యమాక్రోశయన్ శూద్రో దాప్యస్స్యాత్ప్రథమం దమమ్ । క్షత్రియం మధ్యమం చైవ విప్రముత్తమసాహసమితి ॥ బాహ్వాదిభేదనిష్ఠురాభిభాషణే చ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ బాహుగ్రీవానేత్రసక్థి వినాశే వాచికే దమః । శత్యస్తదర్ధికః పాద నాసాకర్ణకరాదిషు । అశక్తస్తు వదన్నేవం దండనీయః పణాన్దశ । తథాశక్తః ప్రతిభువం దాప్యః క్షేమాయ తస్య త్వితి ॥ బాహ్వాదీనాం వినాశే తవ బాహుం ఛినద్మీత్యేవం ప్రతిపాదితే - ప్రత్యేకం శతపరిమితో దండః - పాదనాసాదిషు తు వాచికే తదర్ధికః పంచాశత్పణకో దండః - అశక్తస్త్వేవం వదన్ - దశపణాన్ దండనీయః - శక్తః పునః క్షీణశక్తిరేవం వదన్ దశపణాద్యాత్మకం దండం దత్వా తస్య క్షేమాయ ప్రతిభువం దద్యాదిత్యర్థః ॥ అశ్లీలభాషణే దండమాహ స ఏవ ॥ అభిగంతాస్మి భగినీం మాతరం వా తవేతి చ । శపంతం దాపయేద్రాజా పంచవింశతికం దమమితి ॥ తీవ్రాక్రోశే దండమాహ స ఏవ ॥ పతనీయకృతే క్షేపే దండో మధ్యమసాహసః । ఉపపాతకయుక్తే తు దాప్యః ప్రథమసాహసమితి ॥ మనురపి ॥ పాపోపపాపివక్తారో మహాపాతకశంసకాః । ఆద్యమధ్యోత్తమాన్ దండాన్ దద్యుస్తే తే యథాక్రమమితి ॥ త్రైవిద్యాద్యధిక్షేపే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ త్రైవిద్యనృపదేవానాం దండ ఉత్తమసాహసః । మధ్యమో జాతిపూగానాం ప్రథమో గ్రామదేశయోరితి ॥ జాతయో బ్రాహ్మణాదయః - పూగాః సంఘాః ॥ శూద్రమధికృత్యాహతుర్మనునారదౌ ॥ ఏకజాతిర్ద్విజాతీంస్తు వాచా దారుణయా క్షిపన్ । జిహ్వాయాః ప్రాప్నుయాచ్ఛేదం జఘన్యప్రభవో హి సః । నామజాతిగ్రహం త్వేషామభిద్రోహేణ కుర్వతః । నిక్షేప్యోఽయోమయశ్శంకుర్జ్వలన్నాస్యే దశాంగుల ఇతి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ ధర్మోపదేశం ధర్మేణ విప్రాణామస్య కుర్వతః । తప్తమాసేచయేత్తైలం వక్త్రే శ్రోత్రే చ పార్థివ ఇతి ॥

— * ఇతి వాక్పారుష్యమ్. * —

అథ స్తేయం - తల్లక్షణమాహ మనుః॥ స్యాత్సాహసం త్వన్వయవత్ ప్రసభం కర్మ యత్కృతమ్ । నిరన్వయం భవేత్స్తేయం కృత్వాపవ్యయతే చ యదితి॥ అస్యార్థః - ద్రవ్యరక్షకరాజాధ్యక్షాదిసమక్షం బలావష్టంభేన యత్పరద్రవ్యాపహారాదికం క్రియతే తత్సాహసం - స్తేయం తు పునరసమక్షం వంచయిత్వా యత్పరద్రవ్య

హరణం తదపి - యచ్చ రాజాధ్యక్షాదిసమక్ష మపహృత్య నమమేద మపహృతమి
తి భయాన్నిహ్నుతే తదపి స్తేయం భవతి ॥ అతఏవ నారదః ॥ ఉపాయైర్వివిధై
ర్యేషాం ఛలయిత్వాపకర్షణమ్ । సుప్తమత్తప్రమత్తేభ్యః స్తేయమాహుర్మనీ
షిణ ఇతి ॥ క్షుద్రాదిద్రవ్యస్వరూపమాహ స ఏవ ॥ మృద్భాండాసనఖట్వాస్థి దారు
చర్మతృణాది యత్ । శమీధాన్యం కృతాన్నం చ క్షుద్రద్రవ్యముదాహృతమ్ । వా
సః కౌశేయవర్జం చ గోవర్జం పశవస్తథా । హిరణ్యవర్జం లోహం చ మధ్యం
వ్రీహియవాదికమ్ । హిరణ్యరత్నకౌశేయస్త్రీపుంగోగజవాజినః । దేవబ్రాహ్మ
ణరాజ్ఞాం చ విజ్ఞేయం ద్రవ్యముత్తమమితి ॥ తస్కరజ్ఞానోపాయమాహ యాజ్ఞవ
ల్క్యః ॥ గ్రాహకైర్గృహ్యతే చోరో లోప్త్రేణాథ పదేన వా । పూర్వకర్మాపరా
ధీ చ తథైవాశుద్ధవాసకః । అన్యేపి శంకయా గ్రాహ్యాః జాతినామాదినిహ్నవైః ॥
ద్యూతస్త్రీపానసక్తాశ్చ శుష్కభిన్నముఖస్వరాః । పరద్రవ్యగృహాణాం చ పృచ్ఛ
కా గూఢచారిణః । నిరాయా వ్యయవంతశ్చ వినష్టద్రవ్యవిక్రయా ఇతి ॥ గ్రాహ
కైః రాజపురుషైః లోప్త్రేణాపహృతభాజనాదినా చౌర్యచిహ్నేన - నాశదేశాదార
భ్య చోరపదానుసరణేన వా చోరో గ్రాహయితవ్యః - పూర్వకర్మాపరాధీ ప్రా
క్ప్రఖ్యాతచౌర్యః అశుద్ధవాసకః - అప్రజ్ఞాతస్థానవాసీ జాతినిహ్నవేన నాహం
శూద్ర ఇతి - ఆదిగ్రహణాత్ స్వదేశగ్రామకులాద్యపలాపేన చోపలక్షితా గ్రా
హ్యాః - ద్యూతపణ్యాంగనామద్యపానాదివ్యసనేష్వతిశయప్రసక్తాః - తథా కుత
స్త్వమితి - చోరగ్రాహిభిః - పృష్టో యది శుష్కముఖో భిన్నస్వరో వా భవతి - త
థాసావపి గ్రాహ్యః బహువచనాత్ స్విన్నలలాటాదీనాం గ్రహణం - తథా యే
నిష్కారణం కియదస్య ధనం కింవాస్య గృహప్రమాణమిత్యేవం పృచ్ఛంతి వేషాంత
రధారణేన వాత్మానం గూహిత్వా యే చరంతి యే వా ఆద్యభావేపి బహువ్యయకారి
ణః - యే వా వినష్టద్రవ్యాణాం జీర్ణవస్త్రభిన్నభాజనాదీనా మజ్ఞాతస్వామికా
నాం విక్రయకారిణః - ఏవం విధలింగైః పురుషాః గృహీతవ్యాః చోరా భవంతి న వే
తి సమ్యక్పరీక్షేత - న తు తావన్మాత్రేణ నిశ్చినుయాత్ ॥ తత్రాహ నారదః ॥ అన్య
హస్తాత్పరిభ్రష్ట మకామాదుత్థితం భువి । చోరేణ వా పరిక్షిప్తం లోప్త్రం యత్నాత్ప
రీక్షయేత్ । అసత్యాస్సత్యసంకాశాః సత్యాశ్చాసత్యసన్నిభాః । దృశ్యంతే వివిధా
భావా స్తస్మాద్యుక్తం పరీక్షణమ్ ॥ తస్కరా అపి ద్వివిధాః ॥ తదాహ బృహస్పతిః ॥
ప్రకాశాశ్చాప్రకాశాశ్చ ద్వివిధా స్తస్కరాః స్మృతాః ॥ ప్రజ్ఞాసామర్థ్యమాయా

ఖిఃప్రభిన్నాస్తే సహాస్యథా । నైగమా వైద్యకితవాః సభ్యోత్కోచకవంచకాః ॥ దైవో-
త్పాదకరాః క్షుద్రాః శిల్పజ్ఞాః ప్రతిరూపకాః ॥ అక్రియాకారిణశ్చైవ మధ్యస్థాః కూ-
టసాక్షిణ ఇతి ॥ స్మృత్యంతరే ॥ ప్రకాశవంచకాస్తత్ర కూటమానతులాశ్రితాః ॥ ఉ-
త్కోచకాః సోపధికాః వంచకాః పాపయోషితః । ప్రతిరూపకరాశ్చైవ మంగ-
లాదేశవృత్తయః । ఇత్యేవమాదయో జ్ఞేయాః ప్రకాశాస్తస్కరా భువి ॥ వ్యాసః ॥
సాధవాంగాస్వితా రాత్రౌ విచరంత్యవిభావితాః । అజ్ఞాతనివాసాశ్చ జ్ఞేయాః ప్ర-
చ్ఛన్నతస్కరాః । ఉత్క్షేపకస్సంధిభేత్తా పాంథ ఉద్గ్రంథిభేదకః । స్త్రీపుంగో-
శ్వపశుస్తేయీ చోరో నవవిధస్స్మృతః ॥ ఇతి ॥ ఉత్క్షేపకో ధనినామనవధానమవ-
ధార్య తద్ధనముత్కృత్య గ్రాహకః - సంధిభేత్తా గృహయోః సంధా స్థిత్వా తత్రత్యభి-
త్తిభేత్తా - పాంథాః కాంతారాదౌ పథికానాహత్యాపహారకాః - పరిధానాది-
గ్రంథితధనగ్రాహీ తూద్గ్రంథిమోచక ఇతి ॥ ప్రకాశతస్కరాణాం నైగమాదీనాం
దండమాహ బృహస్పతిః ॥ సంసర్గలోప్త్రచిహ్నైశ్చ విజ్ఞాతా రాజపూరుషైః ॥
ప్రదాప్యాపహృతం దండ్యా దమైశ్శాస్త్రప్రచోదితైః ॥ ప్రథాద్యదోషం వా వ్యమిశ్రాః
పునస్సంస్కృత్య విక్రయీ । పణ్యాంతద్ద్విగుణం దాప్యో వణిగ్దండం చ తత్సమమ్ ॥ అ-
జ్ఞాతౌషధమంత్రస్తు యస్తు వ్యాధేరతత్త్వవిత్ । రోగిభ్యోఽర్థం సమాదత్తే స దండ్య-
శ్చోరవద్భిషక్ । కూటాక్షదేవినః క్షుద్రా రాజభావ్యహరాశ్చ యే । గణకా వం-
చకాశ్చైవ దండ్యాస్తే కితవాస్స్మృతాః ॥ అన్యాయవాదినః సభ్యాస్తథైవోత్కోచ-
జీవినః । విశ్వస్తవంచకాశ్చైవ నిర్వాస్యాస్సర్వ ఏవ తే । జ్యోతిర్జ్ఞానం తథోత్పా-
తమవిదిత్వా తథా నృణాం ॥ శకునాదిచ యే బ్రూయుర్వినయాస్తే ప్రయత్నతః ।
దండాజినాదిభిర్యుక్తమాత్మానం దర్శయంతి యే । హింసంతిచ్ఛద్మనాన్యాణాం వ-
ధ్యాస్తే రాజపూరుషైః ॥ అల్పమూల్యం తు సంస్కృత్య నయంతి బహుమూల్యతాం ।
స్త్రీబాలకాన్వంచయంతి దండ్యాస్తేఽర్థానుసారతః ॥ హేమరత్నప్రవాళా-
ద్యాన్ కృత్రిమాన్ కుర్వతే తు యే । క్రేతుర్మూల్యం ప్రదాప్యాస్తే రాజ్ఞే చ ద్విగు-
ణం దమం । మధ్యస్థా వంచకాస్స్యుశ్చేద్రాగలోభాదినా యథా ॥ సాక్షిణశ్చాన్య-
థా బ్రూయుర్దాప్యాస్తే ద్విగుణం దమమితి ॥ అప్రకాశతస్కరాణాం సంధిభేదకృ-
తామేషాం దండమాహ స ఏవ ॥ సంధిభిద కృతో జ్ఞాత్వా శూలమారోహయే-
త్ప్రభుః । తథా పాంథముషో వృక్షే గళే బద్ధ్వావలంబయేత్ ॥ మనుష్యహారిణో రాజ్ఞా
దగ్ధవ్యాస్తే కటాగ్నినా । గోహర్తుర్నాసికాం ఛింద్యాత్ బద్ధ్వా వాంభసి మజ్జయేత్ ॥

ఉత్క్షేపకస్యసందంశశ్ఛేత్తవ్యోరాజపూరుషైః॥ధాన్యహర్తాదశగుణందాప్యస్స్యా
ద్ద్విగుణందమమితి॥ గ్రంథిభేదకస్యదండమాహమనుః॥ అంగుళీగ్రంథిభేదస్య ఛేదయే
త్ప్రథమేగ్రహే। ద్వితీయే హస్తచరణౌ తృతీయేవధమర్హతీతి ॥ అంగుళీతర్జ
న్యంగుష్ఠౌ ॥ అతఏవనారదః ॥ ప్రథమేగ్రంథిభేదానా మంగుల్యంగుష్ఠయోర్వధః।
ద్వితీయైవపదచ్ఛేదంతృతీయే వధమర్హతీతి॥ బందిగ్రాహాదీనాం దండమాహయా
జ్ఞవల్క్యః॥ బందిగ్రాహాంస్తథావాజి కుంజరాణాంచహారిణః।ప్రసహ్యఘాతినశ్చై
వ శూలానారోపయేన్నరానితి॥ అథాంగుళీఛేదనాదిప్రాణాంతికో దండః ఉత్తమ
సాహసప్రాప్తి యోగ్యద్రవ్యవిషయః - తదంగఛేదఇత్యుక్తోదండః ఉత్తమసాహ
సఇతి నారద స్మరణాత్ ॥ క్షుద్రమధ్యమోత్తమద్రవ్యేషు ప్రథమమధ్యమోత్తమ
సాహసరూపో దండనియమోనారదేనదర్శితః ॥ సాహసేష్వయఏవోక్త స్త్రిషు
దండోమనీషిభిః । సఏవదండస్తేయేపిద్రవ్యేషుత్రిష్వనుక్రమాదితి ॥ జాత్యాదిభేదేన
తార తమ్యమాహమనుః॥ అష్టాపాద్యంతుశూద్రస్య స్తేయేభవతికిల్బిషం । షోడ
శైవతువైశ్యస్య ద్వాత్రింశత్క్షత్రియస్యచ ॥ బ్రాహ్మణస్యచతుష్షష్టిః పూర్ణంవాపి
శతంభవేత్ । ద్విగుణావాచతు ష్షష్టిస్తద్దోషగుణవేదినః । ధాన్యందశభ్యఃకుంభే
భ్యోహరతోభ్యధికేవధః । శేషేష్వేకాదశగుణం దాప్యస్తస్యచతద్ధనం॥నారదః॥
సువర్ణరజితాదీనా ముత్తమానాంచవాససాం । రత్నానాంచైవసర్వేషాం శ
తాదభ్యధికేవధఇతి ॥ మనుః॥ సువర్ణరజితాదీనా ముత్తమానాంచవాససాం।పం
చాశతస్త్వభ్యధికే హస్తఛేదనమిష్యతే । శేషేష్వేకాదశగుణం మూల్యాద్దండం
ప్రకల్పయేత్॥ పురుషాణాంకులీనానాం నారీణాంచవిశేషతః । రత్నానాం చైవ
ముఖ్యానాం హరణేవధమర్హతీతి॥ యస్మిన్ హరణేయోదండఉక్తః- సశూద్రక
ర్తృకేతస్మిన్ అష్టగుణందండఃకల్పయేత్ - వైశ్యకర్తృకేషోడశగుణః- క్షత్రియక
ర్తృకేద్వాత్రింశద్గుణః - బ్రాహ్మణకర్తృకేచతు ష్షష్టిగుణఃశతగుణోవా॥ అష్టా
వింశత్యుత్తరశతగుణోవా- అశేషేష్వల్పమూల్యేషుమూల్యాదే కాదశగుణోదండః
కల్ప్యః - క్షుద్రద్రవ్యాణాంతుమాషతో న్యూనమూల్యానాంమూల్యాత్పంచగుణో
దమః ॥ నారదః ॥ కాష్ఠభాండతృణాదీనాం మృణ్మయానాంతథైవచ । వేణువైణ
వభాండానాం తథాస్నాయ్వస్థి చర్మణాం ॥ శాకానామార్ద్రమూలానాంహ
రణేఫలమూలయోః । గోరసేక్షువికారాణాం తథాలవణతైలయోః ॥ పక్వా
న్నానాంకృతాన్నానాం మత్స్యానామామిషస్యచ । సర్వేషామల్పమూల్యానాం

మూల్యాత్పంచగుణోదమఇతి॥ యత్పునర్మనునోక్తం॥ సూత్రకార్పాసకిణ్వానాం
గోమయస్యగుడస్యచ । దధ్నఃక్షీరస్యతక్రస్య పానీయస్యతృణస్యచ। వేణువైణవ
భాండానాంలవణానాంతథైవచ ॥ మృన్మయానాంచహరణే మృదోభస్మనఏవచ ।
అజానాంపక్షిణాంచైవ తైలస్యచఘృతస్యచ ॥ మాంసస్యమధునశ్చైవ యచ్చాన్యత్
పశుసంభవం । అన్యేషాంచైవమాదీనాం మద్యానామోదనస్యచ ॥ పక్వాన్నా
నాంచసర్వేషాంతన్మూల్యాద్ద్విగుణోదమఇతి ॥ తదల్పప్రయోజన ద్రవ్యాపహారే॥
పాంథద్విజాదీనాంన దండఇత్యాహమనుః ॥ ద్విజోధ్వగఃక్షీణవృత్తి ర్ద్వావిక్షూ
ద్వేచమూలకే। ఆదదానంపరక్షేత్రాన్నదండందాతుమర్హతి॥చణకవ్రీహిగోధూ
మయవానాంముద్గమాషయోః।అనిషిద్ధైర్గృహీతవ్యో ముష్టిరేకపథిస్థితైః। తథై
వ సప్తమేభక్తేనభక్తానిషడనశ్నతా । అశ్వస్తనవిధానేన హంతవ్యంహీనకర్మణః
ఇతి ॥ మహాపరాధేపిబ్రాహ్మణస్యన దండఇత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ సచిహ్నం
బ్రాహ్మణంకృత్వా స్వరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేదితి ॥ మహాపరాధినం బ్రాహ్మణంన
ఘాతయేత్ అపితులలాటేంకయిత్వాస్వదేశాన్నిష్కాసయేత్॥ తథాచమనుః॥గురు
తల్పేభగః కార్యస్సురాపానేసురాధ్వజః । స్తేయేచశ్వపదంకార్యం బ్రహ్మహణ్యశి
రాఃపుమానితి ॥ నియతం త్వంకనాది ప్రాయశ్చిత్త మకుర్వతాం దండోత్తరకా
లం - నతు ప్రాయశ్చిత్తం చికీర్షతామ్ ॥ తథాచ మనుః ॥ ప్రాయశ్చిత్త మకు
ర్వాణాః పూర్వే వర్ణాయథోదితం । సాంక్యారాజ్ఞా లలాటేతు దాప్యా
స్తూత్తమ సాహసమితి ॥ అథ భక్తావకాశే దానే నైవ చోపకారిణం ప్రత్యా
హయాజ్ఞవల్క్యః ॥ భక్తావకాశాగ్న్యుదకమంత్రోపకరణవ్యయాన్। దత్వాచో
రస్యహంతుర్వా జానతోదమఉత్తమఇతి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ చోరాణాంభక్త
దాయేస్యు స్తదాగ్న్యుదకదాయినః । ఛేత్తారశ్చైవభాండానాం ప్రతిగ్రాహిణ
ఏవచ । సమదండాస్స్మృతాహ్యేతే యేచప్రచ్ఛాదయంతితానితి ॥ చోరోపేక్షి
ణంప్రత్యాహనారదః॥ శక్తశ్చయఉపేక్షంతే తేపితద్దోషభాగినః । ఉత్క్రోశతాం
జనానాంతుహ్రియమాణేధనేతదా। శ్రుత్వాభిధావంతితదా తేపితద్దోషభాగినఇతి॥
చోరాదర్శనేద్రవ్యప్రాప్త్యుపాయమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఘాతితేపహృతేదో
షో గ్రామభర్తురనిర్గతే । వివీతభర్తుస్తుపథి చోరోద్ధర్తురవీతకే । స్వసీమ్ని
దద్యాద్గ్రామస్తు పదంవాయత్రగచ్ఛతి । పంచగ్రామీబహిఃక్రోశా ద్దశగ్రామ్యథవా
పునరితి ॥ అయమర్థః ॥ యదాగ్రామమధ్యేప్రాణి వధోపహారణంజాయతే।

తదా గ్రామపతేరేవ చౌర్యోపేక్షాదోషః - తత్పరిహారార్థం - గ్రామపతిరేవ చోరం గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేత్ ॥ తదశక్తౌ ధనినే హృతం దద్యాత్ - యది స్వగ్రామాచ్చోరపదం నిర్గతం నిర్గతే పునరన్యత్ర చోరపదం ప్రవిశతి తద్విషయాధిపతిరేవ చోరం ధనం దాపయేత్ ॥ తథా చ నారదః ॥ గోచరే యస్య ముష్యేత తేన చోరః ప్రయత్నతః । గ్రాహ్యో దాప్యోఽథవా ద్రవ్యం పదం యది న నిర్గతం ॥ నిర్గతే పున రేతస్మాన్న చేదన్యత్ర పాతితం । సామంతాన్మార్గపాలాంశ్చ దిక్పాలాంశ్చైవ దాపయేదితి ॥ వివీతే త్వపహారే వివీతస్వామిన ఏవ దోషః ॥ యదా త్వధ్వన్యేవాపహృతం భవతి అవీతే వా వివీతాదన్యత్ర క్షేత్రే తదా చోరోద్ధర్తుర్మార్గపాలస్య దిక్పాలస్య చాపరాధః ॥ యదా పునర్గ్రామాద్బహిః సీమాపర్యంతే క్షేత్రే మోషో జాయతే తదా తద్గ్రామవాసిన ఏవ దద్యుః - యది సీమ్నో బహిశ్చోరపదం న నిర్గతం నిర్గతే పునరన్యత్ర తత్ప్రవిశతి స ఏవ గ్రామశ్చోరార్పణాదికం కుర్యాత్ ॥ యదా త్వనేకగ్రామమధ్యే క్రోశమాత్రాద్బహిః ప్రదేశే మోషాదికం జాయతే ॥ చోరపదం జనసమ్మర్దాద్భగ్నం తదా పంచగ్రామీ దశగ్రామీ వా దద్యాత్ - వికల్పస్తు ప్రత్యాసత్త్యపేక్షయా వ్యవస్థితః - యదా దాపయితుమశక్తస్తదా రాజా స్వయం దద్యాత్ ॥ తథా చ గౌతమః ॥ చోరహృతమవజిత్య యథాస్థానం గమయేత్ స్వకోశాద్వా దద్యాదితి ॥ సందేహే నిర్ణయోపాయమాహ వృద్ధమనుః ॥ యది తస్మిన్ దాప్యమానే భవేన్మోషే తు సంశయః ॥ ముషితః శపథం దాప్యో బంధుభిర్వాపి సాధయేదితి ॥ చోరవధప్రకారవిశేషమాహ నారదః ॥ యాంస్తత్ర చోరాన్ గృహ్ణీయాత్తాన్ స్వతాడ్యా విబధ్య చ । అవజిత్య చ సర్వత్ర హన్యాచ్చిత్రవధేన త్వితి ॥ — * ఇతి స్తేయప్రకరణం. * —

—(*) అథ సాహసమ్. (*)—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం ॥ సహసా త్క్రియతే కర్మ యత్కించిద్బలదర్పితైః । తత్సాహసమితి ప్రోక్తం సహో బలమిహోచ్యత ఇతి ॥ నను సాహసం చౌర్యవాగ్దండపారుష్యస్త్రీసంగ్రహణేభ్యో న వ్యతిరిచ్యతే - తేషాం తదవాంతరవిశేషత్వాత్ ॥ తథా చ బృహస్పతిః ॥ మనుష్యమారణం చౌర్యం పరదారాభిమర్శనం । పారుష్యముభయం చేతి సాహసం తు చతుర్విధమితి ॥ అథ కథం పృథగస్య వ్యవహారపదతా ॥ సత్యం ॥ తథాపి బలవద్దర్పావష్టంభోపాధికతయా తేభ్యోఽభిద్యత ఇతి - దండాతిరేకార్థం పృథగభిధానం - మనుష్యమారణరూపస్య సాహసస్య తేభ్యోఽతిరేకత్వాత్ - తదర్థం వా పృథగభిధానం ॥ తస్య చ త్రైవిధ్యమాహ నారదః ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం

ప్రథమం మధ్యమం తథా। ఉత్తమం చేతి శాస్త్రేషు తస్యోక్తం లక్షణం పృథక్॥ ఫలమూలోదకాదీనాం క్షేత్రోపకరణస్య చ। భంగాక్షేపోపమర్దాద్యైః ప్రథమం సాహసం స్మృతం॥ వాసః పశ్వన్నపానానాం గృహోపకరణస్య చ। ఏతేనైవ ప్రకారేణ మధ్యమం సాహసం స్మృతం॥ వ్యాపాదో విషశస్త్రాద్యైః పరదారాభిమర్శనం। ప్రాణోపరోధి యచ్చాన్య దుక్తముత్తమసాహసమితి॥ త్రివిధేపి సాహసే దండమాహ స ఏవ ॥ తస్య దండక్రియాపేక్షః ప్రథమస్య శతావరః। మధ్యమస్య తు శాస్త్రజ్ఞైర్దృష్టః పంచశతావరః । ఉత్తమే సాహసే దండః సహస్రావర ఇష్యతే॥ వధస్సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వాసనాంకనే। తదంగచ్ఛేద ఇత్యుక్తో దండ ఉత్తమసాహసే ఇతి॥ పరద్రవ్యాపహరణరూపే సాహసే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ తన్మూల్యాద్ద్విగుణో దండో నిహ్నవే తు చతుర్గుణః। యస్సాహసం కారయతి స దాప్యో ద్విగుణం దమం। యశ్చైవముక్త్వాహం దాతా కారయేత్స చతుర్గుణమితి॥ సాహసవిశేషే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అర్ఘ్యాక్రోశాతిక్రమకృత్ భ్రాతృభార్యాప్రహారకః । సందిష్టస్యాప్రదాతా చ సముద్ర గృహభేదకృత్। సామంతకులికాదీ నామపకారస్య కారకః। పంచాశత్పణికో దండ ఏషామితి వినిశ్చయః। స్వచ్ఛందవిధవాగామీ విక్రుష్టే నాభిధావకః । అకారణే చ విక్రుష్టశ్చండాలశ్చోత్తమాన్ స్పృశన్॥ శూద్రప్రవ్రజితానాంచ దైవే పిత్ర్యే చ భోజకః । అయుక్తం శపథం కుర్వ న్నయోగ్యో యోగ్యకర్మకృత్ ॥ వృషక్షుద్రపశూనాంచ పుంస్త్వస్య ప్రతిఘాతకృత్ । సాధారణస్యాపలాపీ దాసీగర్భవినాశకృత్॥ పితృపుత్రస్వసృభ్రాతృ దంపత్యాచార్యశిష్యకాః। ఏషామపతితా న్యోన్యత్యాగీ చ శతదండభాక్।శస్త్రావపాతే గర్భస్య పాతనే చోత్తమో దమః। ఉత్తమో వాధమో వాపి పురుషస్త్రీప్రమాపణే ॥ విప్రదుష్టాం స్త్రియంచైవ పురుషఘ్నీమగర్భిణీం। సేతుభేదకరీంచాప్సు శిలాం బద్ధ్వా ప్రవేశయేత్। విషాగ్నిదాం పతి గురునిజాపత్యప్రమాపణీం । వికర్ణకరనాసోష్ఠీం కృత్వా గోభిః ప్రమాపయేత్॥ క్షేత్రవేశ్మవనగ్రామ వివీత ఖలదాహకాః । రాజపత్న్యభిగామీ చ దగ్ధవ్యాస్తు కటాగ్నినా ॥ అజ్ఞాతకర్తృకే సాహసే సాహసి జ్ఞానోపాయమాహ బృహస్పతిః॥ హతస్తు దృశ్యతే యత్ర ఘాతకస్తు న దృశ్యతే పూర్వవైరానుమానేన జ్ఞాతవ్యస్స మహీభుజా । విజ్ఞేయోసాధుసంసర్గాచ్చిహ్నద్రవ్యైరథాపి తత్సహచరః। ఏషోదితా ఘాతకానాం తస్కరాణాంచ భావనేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ అవిజ్ఞాతహతస్యాశు కలహం సుతబాంధవాః । ప్రష్టవ్యా యోషితశ్చాస్య పరపుంసి రతాః పృథక్॥ స్త్రీద్రవ్యవృత్తి

కామోవా క్షేపణాయైవగతస్యహి। మృత్యుర్దేశే సమాసన్నః పృచ్ఛేద్వావిజనంశనైరితి॥ ఉత్కృష్టానోపాయాసంభవే కాత్యాయనః। ఏనాంచిహ్నైస్తుయత్కార్యం సాహసం సంప్రవర్తతే। శపథైస్సవిశోధ్యస్స్యాత్సర్వవాదేష్వయంవిధిరితి॥ సాహసికవధే విశేషమాహ వ్యాసః॥ జ్ఞాత్వాతుసాహసంసమ్యక్ ససహాయంసబాంధవమ్। హన్యాచ్చిత్రవధోపాయైరుద్వేజనకరైర్నృపఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ ప్రకాశవధకాయేతు తథాచోపాంశుఘాతకాః। జ్ఞాత్వాసమ్యగ్ధనంహృత్వాహంతవ్యావివిధైర్వధైరితి॥ ఏతద్బ్రాహ్మణ్యక్షత్రియాది విషయం॥ తదాహబోధాయనః॥ క్షత్రియాదీనాం బ్రాహ్మణవధే వధః సర్వస్వహరణం తేషామేవం బలాత్కృష్టవధే యథా బలమనురూపందండం ప్రకల్పయేదితి॥ బహూనామేకఘాతార్థే ప్రవృత్తానాం దోషానురూపదండాభిధానార్థమాహ కాత్యాయనః॥ ఏకంచేద్బహవోహన్యుస్సంరబ్ధాఃపురుషంనరాః। మర్మఘాతీతుయస్తేషాంససంఘాతఇతిస్మృతఇతి॥ యోమర్మఘాతకఃస ఏవవధకః - పురుషోదండభాగ్భవతీత్యర్థః॥ ఆరంభకృత్సహాయశ్చతథామార్గానుదేశకః॥ ఆశ్రయఃశస్త్రదాతాచ భక్తదాతావికర్మిణామ్। యుద్ధోపదేశకశ్చైవ తద్వినాశప్రవర్తకః॥ అనిషిద్ధాక్షమోయస్స్యాత్స్వేతత్కార్యకారిణః। యథాశక్త్యనురూపంతు దండంతేషాంప్రకల్పయేదితి॥ అనురూపందోషానురూపం॥ మర్మహంతుదోషార్థ భాగిత్వంద్వయోర్దర్శయతి సఏవ॥ ఆరంభకృత్సహాయశ్చదోషభాజౌ తదర్ధతఇతి - ఏవం మార్గానుదేశకాదేరపి దోషలాఘవమూహ్యం॥ సాహససదృశాపరాధేష్వపి దండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ వసానస్త్రీన్పణాన్దండ్యో నేజకస్తుపరాంశుకమ్। విక్రయావక్రయాధాన యాచితేషు పణాన్దశేతి॥ అవక్రయః ఏతావత్కాలముపభోగార్థం వస్త్రాణిదాస్యామిత్వం మహ్యమేతావద్ధనం దేహీతిసమయంకృత్వావస్త్రప్రదానం - నేజకస్యవిషమాతిక్రమేదండప్రాప్త్యర్థం నియమమాహమనుః॥ శాల్మలీఫలకేశ్లక్ష్ణే నిజ్యాద్వాసాంసి నేజకః। నచవాసాంసివాసోభిర్నహరేన్నచవాసయేదితి॥ ప్రమాదాన్నాశనే నారదః॥ మూల్యాష్టభాగోహీయేత సకృద్ధౌతస్యవాససః। ద్విఃపాదస్త్రిస్తృతీయాంశశ్చతుర్ధౌతేऽర్ధమేవచ॥ అర్ధక్షయాత్తుపరతః పాదాంశాపచయఃక్రమాత్। యావత్క్షీణదశం జీర్ణం జీర్ణస్యానియమఃక్షయఇతి॥ అష్టపణక్రీతస్య సకృద్ధౌతస్యవస్త్రస్య నాశనే ఏకపణన్యూనమూల్యం దేయం-ద్విర్ధౌతస్య పణద్వయేన త్రిర్ధౌతస్యత్రిపణేన చతుర్ధౌతస్య పణచతుష్టయేన మూల్యం పాదా

పచయేనయావత్ జీర్ణకాలందేయం - జీర్ణస్యనాశనేతుఇచ్ఛాతో మూల్యదానకల్పన
మిత్యర్థః ॥ పితాపుత్రవిరోధే సాక్ష్యాదీనాం దండమాహసఏవ ॥ పితాపుత్రవిరో
ధేతు సాక్షిణాంత్రిపణోదమః । అంతరేచతయోర్యస్స్యాత్ తస్యాప్యష్టగుణోదమః
ఇతి ॥ పితాపుత్రయోః కలహేయః సాక్ష్యమంగీకరోతినపునః కలహంవారయతిస
పణత్రయందండ్యః - యశ్చతయోస్స్వపణేవివాదేపణదానేప్రతిభూర్భవతికలహం
వర్ధయతి సత్రిపణాదష్టగుణం చతుర్వింశతి పణం దండనీయఇత్యర్థః ॥ అన్యే
ష్వపి తత్సదృశాపరాధేషు దండమాహసఏవ ॥ తులాశాసనమానానాం కూటకృ
న్నాణకస్యచ । ఏభిస్తు వ్యవహర్తాయః సదాప్యోదమముత్తమమ్ । యోకూటం
కూటకంబ్రూతే కూటంయశ్చాప్య కూటకమ్ ॥ సనాణకపరీక్షేతు దాప్యఉత్తమ
సాహసమ్ । భిషఙ్మిథ్యాచరన్దాప్యః తిర్యక్షుప్రథమందమమ్ ॥ మానుషేమధ్యమం
రాజ మానుషేషూత్తమందమమ్ । అబద్ధంయశ్చబధ్నాతి బద్ధంయశ్చ ప్రముంచతి ॥
అప్రాప్తవ్యవహారాంశ్చసదాప్యోదమముత్తమమ్ । మానేనతులయావాపి యోంశ
మష్టమకంహరేత్ ॥ సదాప్యోద్విశతందండం వృద్ధౌహానౌచకల్పితమ్ । భేషజస్నేహ
లవణ గంధధాన్యగుడాదిషు । పణ్యేషుప్రక్షిపన్హీనం పణాన్దాప్యస్తుషోడశ ॥ మృ
చ్చర్మమణిసూత్రాయః కాష్ఠవల్కలవాససామ్ । అజాతౌజాతికరణే విక్రేయా
ష్టగుణోదమః ॥ సముద్గపరివర్తేచ సారభాండంచకృత్రిమం ఆధానంచక్రయంచా
పి నయతోదండకల్పనా । హీనేపణేతుపంచాశత్పణేతుశతముచ్యతే ॥ ద్విపణేద్వి
శతోదండో మూల్యవృద్ధౌతువృద్ధిమాన్ । సంభూయకుర్వతామర్ఘం సబా
ధంకారుశిల్పినాం ॥ అర్ఘస్యహ్రాసంవృద్ధింవాజానతాందమఉత్తమః । సంభూయ
వణిజాంపణ్యం అనర్ఘేణోపరుంధతామ్ ॥ విక్రీణతాంచవిహితో దండఉత్తమసా
హసః । రాజనిస్థాప్యతేయోఘః ప్రత్యహం తేనవిక్రయః ॥ క్రయోవానిస్రవస్త
స్మాద్వణిజాంలాభకృత్స్మృతః । స్వదేశపణ్యేతుశతం వణిగ్గృహ్ణీతపంచకమ్ ॥ ద
శకంపాదదాస్యేతు యస్సద్యక్రయవిక్రయీ । పణ్యస్యోపరిసంస్థాప్య వ్యయంప
ణ్యసముద్భవమ్ ॥ అర్ఘోనుగ్రహకృత్కార్యఃవిక్రేతుఃక్రేతురేవచేతి ॥ తులాతోలన
దండః - మానంప్రస్థాది-నాణకంముద్రాచిహ్నితంనిష్కాది - ఏతేషాంయఃకూట
కృత్- దేశప్రసిద్ధపరిమాణా దన్యథాన్యూనత్వమాధిక్యం వారుక్మాదేర్వ్యావ్యవ
హారికముద్రితత్వంవా-తామ్రాదిభిర్గర్హితత్వంవా - కరోతియః త్రపుసీసాదికూ
టైస్తైర్వ్యవహరతితావుభౌ ప్రత్యేకముత్తమసాహసందండనీయౌ- యఃపునర్నాణ

కపరీక్షకః పసమ్యక్చ కూటకం బ్రూతే అసమ్యక్చ సమ్యగితి సోప్యుత్తమసాహసం దండనీయః - యః పునర్వైద్యః ఆయుర్వేదానభిజ్ఞ ఏవ జీవనార్థం చికిత్సాజ్ఞోఽహమితి తిర్యఙ్మనుష్యరాజపురుషేషు చికిత్సాం కరోతి - సయథాక్రమం ప్రథమమధ్యమోత్తమ సాహసం దండనీయః - యః పునరబధ్యం బంధనానర్హం అనపరాధినం రాజాజ్ఞయా వినా బధ్నాతి యశ్చ రాజాజ్ఞయా కృతం బద్ధం రాజ్ఞేఽనివేద్యైవ ప్రముంచతి - యశ్చ వ్యవహారార్థమాసీత్తుం అనిర్ణీతవ్యవహారాంశ్చోత్సృజతి స ఉత్తమ సాహసం దాప్యః॥ యః పునర్వణిగ్విహీనకార్పాసాదేః పణ్యస్యాష్టమాంశం కూటతులయా వాపహరతి అసౌ పణానాం ద్విశతం దండనీయః అపహ్రియమాణద్రవ్యస్య పునర్వృద్ధౌ హానౌ చ దండస్యాపి వృద్ధిహానీ కల్పనీయే- భేషజమౌషధద్రవ్యం స్నేహస్తైలఘృతాదిః గంధద్రవ్యముశీరాది- ఏతేష్వపి సారద్రవ్యం విక్రయార్థం మిశ్రయతః షోడశపణో దండః - నవిద్యతే బహుమూల్యా జాతిర్యస్మిన్ మృచ్చర్మాదికే తదజాతి తస్య జ్జాతికరణే విక్రయార్థం గంధవర్ణరసాంతరసంచారణేన బహుమూల్యజాతీయ సాదృశ్య సంపాదనేన విక్రేయస్యాపాదిత సాదృశ్యమృచ్చర్మాదేః పణ్యస్యాష్టగుణో దండః - సముద్గస్యకరండాకారాదేః పరివర్తనం వ్యత్యాసః యోఽన్యదేవ ముక్తానాం పూర్ణకరండకం దర్శయిత్వాన్యదేవ స్ఫటికానాం పూర్ణం కరండకం హస్తలాఘవాత్సమర్పయతి - యచ్చ సారభాండం కస్తూరికం కృత్రిమం కృత్వా విక్రయమాధిం వా నయతి తస్యైవ దండకల్పనా వక్ష్యమాణా వేదితవ్యా- కృత్రిమకస్తూరికాదే మూల్యభూతే పణే న్యూనే న్యూన పణ మూల్యఇతి యావత్ తతస్తస్మిన్ కృత్రిమం విక్రీతే పంచాశత్పణో దండః-పణమూల్యేతు శతం ద్విపణమూల్యే ద్విశతో దండః - ఏవం మూల్యవృద్ధౌ దండవృద్ధిరున్నేయా-రాజనిరూపితార్ఘస్య హ్రాసం వృద్ధిం జానంతోఽపి వణిజః సంభూయ మిళిత్వా - కారూణాం రజకాదీనాం శిల్పినాం చిత్రకారాదీనాం సబాధం పీడాకరం - అర్ఘాంతరం - లాభలోభాత్కుర్వతః పణసహస్రం దండనీయాః యే పునర్దేశాంతరాగతం పణ్యం హీనమూల్యేన ప్రార్థయమానా ఉపరుంధంతి మహార్ఘేణవా క్రీణతే తేషాముత్తమసాహసో దండః - రాజసన్నిహితేపి సతి యస్తేనార్ఘో నిరూప్యతే తేనార్ఘేణ క్రయో వా విక్రయో వా కార్యః - నిస్రవః నిర్గతః స్రవః అవశేషః - తస్మాద్రాజనిరూపితాదర్ఘాత్ యో నిస్రవః స ఏవ వణిజాం లాభకారీ-న పునః స్వచ్ఛందపరికల్పితః॥ అర్ఘకరణే విశేషమాహ [illegible] పంచరాత్రే సప్తరాత్రే [illegible] [illegible]చైవం ప్రత్యక్ష మర్ఘసంస్థానం నృపః॥ స్వదేశపణ్యే శతపణమూల్యే పణపం

ణకంలాభంగృహ్ణీయాత్ - యస్యపణ్యాగ్రహణదివసఏవ విక్రయస్సంపద్యతే - యః పునః కాలాంతరేవిక్రీణీతే తస్యకాలోత్కర్షవశాల్లాభోత్కర్షః కల్పనీయః దేశాంతరాదాగతేపణ్యే దేశాంతరగమన ప్రత్యాగమనభాండగ్రహణతుల్యాదిస్థానేష్వాపయుక్తమర్థం పరిగణయ్యమూల్యేన మేలయిత్వాయథాశతమూల్యే పణ్యే దశపణోలాభః సంపద్యతే - తథాక్రేతృ విక్రేత్రోః అనుగ్రహః కార్యః సోఽర్ఘో రాజ్ఞా స్థాపనీయః ॥

— * ఇతిసాహసపదమ్. * —

—(*) అథస్త్రీసంగ్రహణమ్. (*)—

తస్యత్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ పాపమూలం సంగ్రహణంత్రి ప్రకారంనిబోధత । బలోపధికృతేద్వేతు తృతీయమనురాగజమితి ॥ అనిచ్ఛంత్యాయత్క్రియతేమత్తోన్మత్తప్రమత్తయా। ప్రలపంత్యాచరహసిబలాత్కారకృతంతుతత్ ఛద్మనాగృహమానీయ దత్వావామదకారణమ్ । సంయోగః క్రియతేయస్యాస్తత్తూపధికృతంవిదుః ॥ అన్యోన్య చక్షురాగేణ దూతీసంప్రేషణేనవా । కృతంరూపార్థలోభేన జ్ఞేయంతదనురాగజమితి॥ పునరపిత్రైవిధ్యమాహసఏవ॥ తత్పునస్త్రివిధంప్రోక్తం ప్రథమంమధ్యమోత్తమమ్ । ఉపాంగప్రేక్షణంహాస్యం దూతీసంప్రేషణంతథా ॥ స్పర్శోభూషణవస్త్రాణాం ప్రథమస్సంగ్రహస్స్మృతః । ప్రేషణం గంధమాల్యానాం ధూపమద్యాన్నవాససామ్ । సంభాషణంరహసిచ మధ్యమంసంగ్రహంవిదుః ॥ ఏకశయ్యాసనక్రీడా చుంబనాలింగనంతథా । ఏతత్సంగ్రహణంప్రోక్త ముత్తమంశాస్త్రవేదిభిరితి॥ యోషిత్సంగ్రహణజ్ఞానోపాయ మాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ పుమాన్ సంగ్రహణేగ్రాహ్యః కేశాకేశిపరస్త్రియాం।సద్యోవాకామజైశ్చిహ్నైః ప్రతిపత్తౌద్వయోస్తథా ॥ నీవీస్తనప్రావరణసక్థికేశావమర్శనం । అదేశకాలసంభాషా సహైకస్థానమేవచేతి॥ స్త్రీపుంసయోర్మిథునీభావస్సంగ్రహణం। తత్రప్రవృత్తఃపరభార్యయా సహకేశాకేశిక్రీడనేనసద్యః - అభినవైఃకామజైఃకరరుహదశనాదికృతవ్రణైఃలింగైర్ద్వయోఃసంప్రతిపత్త్యావాజ్ఞాత్వాగ్రాహ్యః- యఃపునర్యోషిత్పరదారపరిధాన గ్రంధిప్రదేశకుచప్రావరణజఘన శిరోరుహాదిస్పర్శనం స్వామి లాభఇవకరోతి - తథాఅదేశేనిర్జనదేశే జనతాకీర్ణేవాఅంధకారాదిషు తేకాలేచసల్లాపంకరోతిపరభార్యయాసహైకత్రమంచాదౌతిష్ఠతిసోపిగ్రాహ్యః॥ మనురపి ॥ స్త్రియంస్పృశేదదేశేయః స్పృష్టోవామర్షయేత్తదా। పరస్పరస్యానుమతేః సర్వం సంగ్రహణం స్మృతం॥ దర్పాద్వాయదివామోహాచ్ఛ్లాఘయా వా

స్వామినం వదేత్। శార్వం తమేయం భుక్త్వేతి తచ్చ సంగ్రహణం స్మృతమితి॥ తత్ర దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సజాతావుత్తమో దండ ఆనులోమ్యే తు మధ్యమః। ప్రాతిలోమ్యే వధః పుంసో నార్యాః కర్ణాదికర్తనమితి॥ చతుర్ణామపి వర్ణానాం బలాత్కారేణ సజాతీయగుప్తపరభార్యాగమనే సాశీతిపణసహస్రో దండః - యదా త్వానులోమ్యేన హీన వర్ణగుప్తపరభార్యాగమనం తదా మధ్యమ సాహసో దండః - యదా పున స్స్వవర్ణామగుప్తాం మానులోమ్యేనగుప్తాం వా వ్రజతి దాపనువా విశేష ఉక్తః॥ సహస్రం బ్రాహ్మణో దండ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్వ్రజన్। శతాని పంచ దండ్యస్స్యాదిచ్ఛంత్యా సహ సంగతః॥ సహస్రం బ్రాహ్మణో దండం దాప్యో గుప్తే తు తాం వ్రజన్। శూద్రాయాం క్షత్రియవిశోః సహస్రం తు భవేద్దమః॥ ఏతద్గురుసఖిభార్యాదివ్యతిరేకేణ ద్రష్టవ్యం॥ మాతా మాతృష్వసా శ్వశ్రూః మాతులానీ పితృష్వసా। పితృవ్యసఖిశిష్యస్త్రీ భగినీ తత్సఖీ స్నుషా। దుహితాచార్య భార్యా చ సగోత్రా శరణాగతా। రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా ధాత్రీ సాధ్వీ వర్ణోత్తమా చ యా। ఆసామన్యతమాం గచ్ఛన్ గురుతల్పగ ఉచ్యతే। శిశ్నస్యోత్కర్తనాత్తత్ర నాన్యో దండో విధీయత ఇతి॥ ప్రాతిలోమ్యేనోత్కృష్టస్త్రీగమనే తు త్రియా దేవ్వధః. ఏతద్గుప్తావిషయం. అన్యథా తు ధనదండః॥ తథా చ మనుః॥ ఉభావపి హి తావేవ బ్రాహ్మణ్యా గుప్తయా సహ। విప్లుతౌ శూద్రవద్దండ్యౌ దగ్ధవ్యౌ వా కటాగ్నినా। బ్రాహ్మణీం యద్యగుప్తాం తు సేవేతాం వైశ్యపార్థివౌ। వైశ్యం పంచశతం కుర్యాత్ క్షత్రియం తు సహస్రిణమితి॥ శూద్రస్యాగుప్తోత్కృష్టస్త్రీగమనే లింగచ్ఛేదన సర్వస్వహరణే గుప్తాగమనే తు వధ సర్వస్వాపహారౌ॥ తథా చ స ఏవ॥ శూద్రో గుప్తమగుప్తం వా ద్వైజాతం వర్ణమావసన్। అగుప్తమంగసర్వస్వైః గుప్తం సర్వేణ హీయత ఇతి॥ అత్రైవ విషయే బృహస్పతిరపి॥ సహసా కామయేద్యస్తు ధనం తస్యాఖిలం హరేత్। ఉత్కృత్య లింగవృషణౌ భ్రామయేద్గర్దభేన తు॥ శూద్ర ఇత్యనువృత్తౌ గౌతమః॥ ఆర్యస్త్ర్యభిగమనే లింగోద్ధార సర్వస్వహరణే - నార్యాః పున హీనవర్ణగమనే నాసాదికర్తనం - అయం వధాద్యుపదేశో రాజ్ఞః తస్యైవ పాలనాధికారాత్ న ద్విజాతిమాత్రస్య బ్రాహ్మణపరీక్షార్థమపి శస్త్రం నాదదీతేతి శస్త్రగ్రహణస్య నిషేధాత్ - యదా తు రాజ్ఞోఽనివేదనే కాలవిలంబేన కార్యాతిపాతశంకా తదా ద్విజాతిమాత్రస్యాపి వధాధికారోఽస్త్యేవ॥ శస్త్రం ద్విజాతిభిర్గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యతే। నాతతాయివధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చన। ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వా మన్యుస్తం మన్యుమృ

చ్ఛతీతి॥ శస్త్రగ్రహణాభ్యనుజ్ఞానాచ్ఛతధాక్షత్రియవైశ్యయోరన్యోన్యస్త్ర్యభిగమ నేయథాక్రమం - సహస్ర పంచశతపణాత్మకౌ దండౌ వేదితవ్యౌ॥ తదాహమనుః॥ వైశ్యశ్చేత్క్షత్రియాంగుప్తాం వైశ్యాంవా క్షత్రియోవ్రజేత్ । యోబ్రాహ్మణ్యామగు ప్తాయాం తావుభౌదండమర్హతఇతి॥ సాధారణస్త్రీగమనేదండమాహయాజ్ఞవ ల్క్యః ॥ అవరుద్ధాసుదాసీషు భుజిష్యాసుతథైవచ । గమ్యాస్వపిపుమాన్దాప్యః పంచాశత్పణికందమమితి ॥ గచ్ఛన్నిత్యనువర్తతే - ఉక్తలక్షణా వర్ణస్త్రియో దాస్యః - తాఏవస్వామినా శుశ్రూషా హానివృద్ధ్యసాధర్మ్యం గృహఏవస్థాతవ్యమి త్యేవం పురుషాంతరభోగతఃనిరుద్ధాఅవరుద్ధాః నియతపురుషపరిగ్రహాభుజిష్యాః యదాదాస్యోవరుద్ధాభుజిష్యావా భవేయుస్తదాతాసుచశబ్దాత్ వైశ్యాస్వైరిణీ నామపి సాధారణస్త్రీణాం భుజిష్యాణాం గ్రహణం- తాసుచసర్వ పురుషసా ధారణతయా గమ్యాస్వపిగచ్ఛన్ పంచాశత్పణ దండనీయః - పరపరిగృహీత త్వేనతాసాం పరదారతుల్యత్వాత్ ॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యనారదోపి ॥ స్వైరిణ్యబ్రా హ్మణీవేశ్యా దాసీనిష్కాసినీచయా। గమ్యాస్స్యురానులోమ్యేన స్త్రియోనప్రతిలో మతః । ఆస్వేవతుభుజిష్యాసు దోషస్స్యాత్పరదారవత్ । గమ్యాస్వపిహినోపే యా ద్యత్తాస్సపరిగ్రహాఇతి ॥ నిష్కాసినీస్వామ్యనవరుద్ధాదాసీ ॥ అనవరుద్ధదా స్యాద్యభిగమనేయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రసహ్య దాస్యభిగమే దండోదశపణస్స్మృతః। బహూనాంయద్యకామాసౌ చతుర్వింశతికఃపృథగితి ॥ పురుషసంభోగజీవికాసు దాసీషుస్వైరిణ్యాదిషుచ శుల్కదానమంతరేణబలాత్కారేణాభిగచ్ఛతోదశపణో దండః - అనిచ్ఛతీమేకాంగచ్ఛతాం బహూనాంప్రత్యేకం చతుర్వింశతిపణాత్మకో దండః కన్యాహరణే దండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అలంకృతాంహరన్కన్యా ముత్తమం త్వన్యథాధమమ్।దండందద్యాత్సవర్ణాసుప్రాతిలోమ్యేవధస్స్మృతఇతి॥ అలంకృతాంవివాహాభిముఖీభూతాం సవర్ణాంకన్యామపహరన్నుత్తమ సాహసం దండనీయః - తదనభిముఖీం సవర్ణామపహరన్ప్రథమసాహసం దండనీయః ఉత్తమవర్ణజాంకన్యా మపహరతఃక్షత్రియాదేర్వధః - ఏవమానులోమ్యేన సకామాపహారేతుదండభాఙ్నభవతి - అకామామపహరన్ప్రథమసాహసం దండనీయః॥ తథాచసఏవ ॥ సకామాస్వనులోమాసు నదోషస్త్వన్యథాధమఇతి ॥ కన్యాదూషణేదండమాహసఏవ ॥ దూషణేతుకరచ్ఛేద ఉత్తమాయాంవధస్స్మృతః । శతంస్త్రీ దూషణేదద్యాద్ద్వేతుమిథ్యాభిశంసనే । పశూన్గచ్ఛంచ్ఛతందాప్యోహీనాంస్త్రీం

గాంచమధ్యమమ్ ॥ యద్యకామాంకన్యాం బలాత్కారేణనఖక్షతాదినాదూషయతి తదా తస్య కరచ్ఛేదః యదాపునస్తామేవాంగుళిప్రక్షేపేణయోనిక్షతం కుర్వన్ దూషయతి ॥ తదావిశేషమాహమనుః ॥ అభిషహ్యతుయఃకన్యాం కుర్యాద్దర్పేణమానవః । తస్యాశుకర్త్యేఅంగుళ్యౌ దండంచార్హతిషట్ఛతమ్ । సకామాందూషయానస్తు నాంగుళిచ్ఛేదమర్హతి । ద్విశతంతుదమందాప్యః ప్రసంగవినివృత్తయే । కన్యైవకన్యాం యాకుర్యాత్తస్యాస్తుద్విశతోదమః । యాతుకన్యాంప్రకుర్యాత్స్త్రీసాసద్యోమౌండ్యమర్హతి । అంగుళ్యోరేవవాచ్ఛేదం ఖరేణోద్వాహనం తథా - ఇతి ॥ యదాపునరుత్కృష్టజాతీయాం కన్యాంసానురాగామకామాంవా గచ్ఛతి తదాహీనస్య క్షత్రియాదేర్వధః - యదాసవర్ణాంసకామామభిగచ్ఛతి తదాగోమిథునేశుల్కంతత్పిత్రేదద్యాత్ - పితరిశుల్కమనిచ్ఛతితు తదేవదండరూపేణరాజ్ఞేదద్యాత్ - సవర్ణామకామాంతుగచ్ఛతో వధఏవ ॥ తదాహమనుః ॥ ఉత్తమాంసేవమానస్తు జఘన్యోవధమర్హతి । శుల్కందద్యాత్సేవమానః సమ్యగిచ్ఛేత్పితాయది । యోఽకామాం దూషయేత్కన్యాం ససద్యో వధమర్హతి । సకామాం దూషయానస్తు స వధం ప్రాప్నుయాన్నత్వితి ॥ చండాల్యాది గమనే దండమాహ సఏవ ॥ అంత్యాభిగమనే త్వంక్యః కుబంధేన ప్రవాసయేత్ । శూద్రస్తథాంత్యఏవస్యాదంత్యస్యార్యాగమే వధః । అయోనౌ గచ్ఛతో యోషాం పురుషంవాభిమేహతః । చతుర్వింశతికోదండస్తథాప్రవ్రజితాగమ ఇతి ॥ అంత్యాచండాలీతాంగచ్ఛంతం త్రైవర్ణికం ప్రాయశ్చిత్తానభిముఖం- సహస్రంత్వంత్యజస్త్రియమితిమనువచనానుసారేణపణసహస్రందండయిత్వాకుబంధేనకుత్సితబంధేనభగాకారేణాంకయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్నిర్వాసయేత్ శూద్రః పునశ్చండాలీం గచ్ఛన్నాంక్యఏవ - అంత్యఇతివాపాఠేచండాలఏవభవతి - చండాలస్యతూత్కృష్టజాతిస్త్ర్యభిగమనేవధఏవ - యోషాంముఖాదావభిగచ్ఛతః పురుషంవాముఖే మేహతః- ప్రవ్రజితాంగచ్ఛతఃచతుర్వింశతిపణోదండః॥ వంచనయాస్త్రీసంగ్రహణే దండమాహబృహస్పతిః॥ ఛద్మనాకామయేద్యస్తు తస్యసర్వహరోదమః।అంకయిత్వాభగాంకేన పురాన్నిర్వాసయేత్తత ఇతి ॥ ఛద్మనాకామయేత్ - వంచనయాసంగచ్ఛేత్- సర్వహారః - సర్వస్వహారః - తత్సర్వస్వహరణంభగాంకకరణానంతరమిత్యర్థః॥

— ఇతి స్త్రీసంగ్రహణమ్. —

—* అథ స్త్రీపుంసయోగాఖ్యం వివాదపదముచ్యతే. *—

తత్ర నారదః ॥ వివాహాదివిధిః స్త్రీణాం యత్ర పుంసాం చ కీర్త్యతే । స్త్రీపుంసయోగసంజ్ఞం తద్వివాదపదముచ్యత ఇతి ॥ తత్ర స్త్రీరక్షణమాహ మనుః ॥ అస్వతంత్రాః స్త్రియః కార్యాః పురుషైః స్వైర్దివానిశమ్ । విషయేషు సజ్జమానాశ్చ సంస్థాప్యా హ్యాత్మనో వశే । సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః । ద్వయోర్హి కులయోః శోకమావహేయురరక్షితాః । ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యంతో ధర్మముత్తమమ్ ॥ యతంతే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి । స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ । స్వం చ ధర్మం ప్రజాం చైవ జాయాం రక్షన్హి రక్షతి । న కశ్చిద్యోషితః శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుమ్ । ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుమ్ । అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్ । శౌచే ధర్మేఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య చేక్షణ ఇతి ॥ స్వైః పురుషైః భర్త్రాదిపురుషైః సర్వదా అస్వతంత్రాః కార్యాః- విషయే గీతాదావసక్తాః తతో వ్యావర్తనీయాః- అరక్షితాస్తు స్వైరితేన భర్తృపితృకులయోః శోకం కుర్యుః - తస్మాత్కులద్వయవృద్ధ్యై రక్షితవ్యాః యద్యపి యోషితో రక్షితుమశక్యాః తథాప్యర్థసంగ్రహాదౌ నియోజనేన పురుషాంతరచిత్తోద్యమనస్య నిరాసేన రక్ష్యా ఇత్యర్థః ॥ బృహస్పతిరపి ॥ సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యో నివార్యాః స్త్రీః స్వబంధుభిః । శ్వశ్ర్వాదిభిర్గురుస్త్రీభిః పాల్యాస్తా దివానిశమితి ॥ దోషరహితస్త్రీపరిత్యాగినం ప్రత్యాహ నారదః ॥ అనుకూలామవాగ్దుష్టాం దక్షాం సాధ్వీం ప్రజావతీమ్ । త్యజన్భార్యామవస్థాప్యో రాజ్ఞా దండేన భూయసేతి ॥ దండేన స్థాపయితుమశక్యత్వే త్వాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆజ్ఞాసంపాదినీం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీమ్ । త్యజన్దాప్యస్తృతీయాంశమద్రవ్యో భరణం స్త్రియా ఇతి ॥ క్రుద్ధాం స్త్రియం త్యజేదిత్యాహ నారదః ॥ అన్యోన్యం త్యజతోర్ధర్మస్స్యాదన్యోన్యవిరుద్ధయోః । స్త్రీపుంసయోర్న చోఢాయా వ్యభిచారాదృతే స్త్రియా ఇతి ॥ వివాహసంస్కారరహితయోరంత్యజాతీయస్త్రీపుంసయోర్ద్వయోర్ద్వేషేణాన్యోన్యం త్యజతో దోషో నాస్తి- వివాహసంస్కృతాయాస్తు వ్యభిచారాదేవ త్యాగో న విరోధమాత్రేణ - ఏతచ్చ స్వచ్ఛందవ్యభిచారిణీవిషయం - స్వచ్ఛందగా తు యా నారీ తస్యాస్త్యాగో విధీయతే ఇతి యమస్మరణాత్ - శిష్యగా అపి సంత్యాజ్యాః ॥ తథా చ వసిష్ఠః ॥ చతస్రస్తు పరిత్యాజ్యాః శిష్యగా గురుగా చ యా । పతిఘ్నీ తు విశేషేణ జుంగితోపగతా చ యేతి ॥ హారీతోఽపి ॥ గర్భఘ్నీమధోవర్ణశిష్య

సుతగామినీం - ప్రాణాత్యయే నాసక్తాం ధనధాన్యవిక్రయకారిణీం చ వివర్జయేదితి॥ వివ
ర్జనం చ వ్యవహారపరిత్యాగః॥ తథా చ వసిష్ఠః॥ వ్యవాయతీర్థగమన ధర్మేభ్యః
స్త్రీ నివర్తతే ఇతి॥ వ్యవాయస్సంభోగః - తీర్థగమనశబ్దేన సంభాషణాదికం - వ్యా
ధితాదీనాంతు సంభోగమాత్రస్య త్యాగ ఇత్యాహ దేవలః॥ వ్యాధితాం స్త్రీ
ప్రజాం వంధ్యామున్మత్తాం విగతార్తవాం। అదుష్టాం లభతే త్యక్తుం తీర్థాన్న
త్వేవ కర్హిచిత్ ఇతి॥ తీర్థాత్సంభోగత ఇత్యర్థః॥ తథా చ నారదః॥ వంధ్యాం స్త్రీ
జననీం నింద్యాం ప్రతికూలాం చ సర్వదా। కామతో నాభినందంస్తు కుర్వన్నైవ స దోష
భాగితి॥ బోధాయనః॥ అప్రజాం నవమే వర్షే స్త్రీప్రజాం ద్వాదశే త్యజేత్। మృత
ప్రజాం పంచదశే సద్యస్త్వప్రియవాదినీమితి॥ త్యజేత్సంభోగత ఇతి శేషః - అప్రియ
వాదినీంతు సహవాసతోపి త్యజేత్॥ తథా చ నారదః॥ అనర్థశీలాం సతతం తథై
వాప్రియవాదినీం। పూర్వాశినీం చ యా భర్తుః స్తాం స్త్రీం నిర్వాసయేద్గృహాత్। స్త్రీ
ధనభ్రష్టసర్వస్వాం గర్భవిస్రంసినీం తథా॥ భర్తుశ్చ వధమిచ్ఛంతీం స్త్రియం నిర్వాస
యేద్గృహాదితి॥ బోధాయనోపి॥ భర్తుః ప్రతినివేశేన యా భార్యా స్కందయేద్ధృతం।
తాం గ్రామమధ్యే విఖ్యాప్య భ్రూణఘ్నీం తు నయేద్గృహాత్। అతిప్రవాసాకరీం నా
రీం బాధకీం పరిహింసికాం॥ త్యజంతి పురుషాః ప్రాజ్ఞాః క్షిప్రమప్రియవాదినీమితి॥
త్యాగశ్చ వధప్రతినిధిత్వేన కార్యః॥ తథా చ యమః॥ స్వచ్ఛందవ్యభిచారిణ్యా ఏవ
త్యాగమబ్రవీత్॥ న వధం న చ వైరూప్యం వధః స్త్రీణాం విసర్జనం। న చైవ స్త్రీవధం
కుర్యాత్ న చైవాంగవికర్తనమితి॥ స్త్రీణాం వధం కుర్వన్ తాసాం విసర్జనం కుర్యాత్ -
భర్తా న కర్ణనాసాది కర్తనమిత్యర్థః॥ అయం చ స్త్రీపుంధర్మః ఆచారాధ్యాయే
సప్రపంచం ప్రతిపాదిత ఇతి నాత్ర కథితః॥

—* ఇతి స్త్రీపుంసయోగాఖ్య వివాదపదమ్. *—

—(*) అథ దాయవిభాగః. (*)—

తల్లక్షణం చ నారదేనోక్తం॥ విభాగోర్థస్య పిత్ర్యస్య పుత్రైర్యత్ర ప్రకల్ప్య
తే। దాయభాగ ఇతి ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైరితి॥ దాయో నామ యద్ధనం స్వా
మిసంబంధాదేవాన్యస్య స్వం భవతి॥ తదుచ్యతే॥ స ద్వివిధోప్రతిబంధస్సప్రతిబం
ధశ్చేతి - పితుర్ధనం పితామహాది ధనం చాప్రతిబంధో దాయః పుత్రాదిధనం తు పిత్రా
దీనాం సప్రతిబంధో దాయః - తస్య భాగో దాయవిభాగః - ఇత్యుచ్యతే॥ అత ఏవ ధా
రేశ్వరః॥ దాయశబ్దేన పితృద్వారాగతం మాతృద్వారాగతం చ ద్రవ్యమేవోచ్యత ఇ

తి ॥ విభాగకాలమాహ నారదః॥ ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చ సమేత్య భ్రాతరస్సమం భజేరన్ పైతృకం రిక్థమనీశాస్తే హి జీవతోరితి॥ ఊర్ధ్వం పితురితి పితృధనవిభాగకాలః - మాతురూర్ధ్వమితి మాతృధనవిభాగకాలః తత్రైతదుక్తం భవతి - పితురూర్ధ్వం మాతరి జీవన్త్యామపి పితృధనవిభాగః కార్యః - తథా మాతురూర్ధ్వం పితరి జీవత్యపి మాతృధనవిభాగః కార్యః - అతోఽన్యతరధనవిభాగే ఉభయోరూర్ధ్వకాలప్రతీక్షణానుపయోగాదితి॥ తదుక్తం సంగ్రహకారేణ॥ పితుర్ద్రవ్యవిభాగః స్యాజ్జీవన్త్యామపి మాతరి ॥ న స్వతంత్రతయా స్వామ్యం యస్మాన్మాతుః పతిం వినా। మాతృద్రవ్యవిభాగోఽపి తథా పితరి జీవతి । సత్స్వపత్యేషు యస్మాన్న స్త్రీధనస్య పతిః పతిరితి॥ అయమర్థః- పతిమరణే పితృభార్యాయాః పత్యర్థనే యస్మాన్న స్వాతంత్ర్యేణ స్వామిత్వం యస్మాదపత్యేషు సత్సు భార్యాధనస్య భార్యామరణే పతిః న స్వామీ తస్మాత్తయోరన్యతరస్మిన్ జీవత్యపి అన్యతరధనవిభాగో యుక్త ఇతి ॥ తతశ్చ జీవతోస్తయోస్తద్ద్రవ్యవిభాగేషు పుత్రాణాం న స్వాతంత్ర్యమిత్యర్థాదుక్తం భవతి ॥ తథా చ శంఖః ॥ న జీవతి పితరి పుత్రా రిక్థం విభజేరన్ యద్యపి స్యాత్పశ్చాదధిగతం తైరసహాయా ఏవ పుత్రాః అర్థధర్మయోరస్వతంత్రా ఇతి ॥ అస్యాయమర్థః - యద్యపి జననానంతరమేవ పుత్రాః పితుర్ధనే స్వామిత్వం ప్రతిపన్నాః - తథాపి పితరి జీవతి తద్ధనం న విభజేరన్ ॥ యతోఽర్థధర్మయోరస్వతంత్రా ద్విభాగకరణే నార్హాః అస్వాతంత్ర్యం నామ - తదా దానప్రతిదానయోరస్వాతంత్ర్యం ॥ తదాహ హారీతః ॥ జీవతి పితరి పుత్రాణామర్థాదానవిసర్గాక్షేపేషు న స్వాతంత్ర్యమితి ॥ అర్థాదానమర్థోపభోగః విసర్గో వ్యయః - ఆక్షేపో భృత్యాదేః శిక్షార్థం॥ ధర్మాస్వాతంత్ర్యం తు పృథగిష్టాపూర్తాదావప్రవృత్తిః॥ యత్తు దేవలేనోక్తం॥ పితర్యుపరతే పుత్రా విభజేరన్ ధనం పితుః। అస్వామ్యం హి భవేదేషాం నిర్దోషే పితరి స్థిత ఇతి ॥ తదప్యస్వాతంత్ర్యప్రతిపాదనపరం ॥ పితుర్ధనే పుత్రాణాం జన్మనా స్వామ్యస్య లోకసిద్ధత్వాత్ - నను శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య స్వత్వస్య కథం లోకసిద్ధతా శాస్త్రసిద్ధత్వం చ - స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషు బ్రాహ్మణస్యాధికం లబ్ధం క్షత్రియస్య విజితం నిర్విష్టం వైశ్యశూద్రయోరితి వచనాదవగమ్యతే - అప్రతిబన్ధో దాయో రిక్థస్స ప్రతిబన్ధస్సంవిభాగః ॥ అనన్యపూర్వస్య జలతృణకాష్ఠాదేః స్వీకారః పరిగ్రహః - నిధ్యాదేః ప్రాప్తిరధిగమః ఏతేషు సత్సు స్వామీ భవతి ॥ బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా యల్లబ్ధం తదధికం అసాధారణం - క్షత్రియస్య విజయదండా

దిలబ్ధం అసాధారణం వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలబ్ధం నిర్విష్టం అసాధారణం శూద్ర
స్య ద్విజశుశ్రూషాదినా యల్లబ్ధం భృతిరూపేణ తదసాధారణం. ఏవమనులోమప్రతిలో
మజానాంస్వ స్వవిహితాశ్వసారథ్యాదినా యల్లబ్ధం. తదధిక మిత్యర్థః ॥ అ
త్రైవసంగ్రహకారో న్యాయమాహ। వర్తతే యస్య యద్ధస్తే తస్య స్వామీ స
ఏవ ॥ అన్యస్వమన్య హస్తేషు చౌర్యాద్యైః కిం న వర్తతే । తస్మాచ్ఛాస్త్రత
ఏవస్యాత్స్వామ్యం నానుభవాదితి ॥ అయమర్థః ॥ యస్య హస్తే యద్ధనం
దృష్టం తస్య స ఏవ స్వామీత్యవధారయితు మశక్యం - పరకీయస్య చౌర్యా
దినాన్య హస్తస్థితస్యదర్శనే తస్యైవ స్వామిత్వాపత్తేః - అతఃశాస్త్రైకస మ
ధిగమ్యంస్వామ్యం॥ కించయదియస్యాంతికే యద్ధనందృష్టంతస్యసఏవ స్వామీతర్హ్యా
స్యస్వమనేనాప హృతమితినబ్రూయాత్ - యస్యైవాంతికేదృష్టం తస్యైవస్వామి
త్వాత్॥అథాన్యస్వమన్యేనాపహృతమితినాపహర్తుఃస్వం- తర్హి సువర్ణరజితాదిస్వ
రూపవత్ - అస్యవాస్వమన్యస్యవాస్వమితిసంశయోనస్యాత్ ॥ స్వత్వస్యలౌకికత్వే
యోదత్తాదాయినో హస్తాల్లిప్సేతబ్రాహ్మణోధనం । యాజనాధ్యయనేనాపియ
థాస్తేన స్తథైవసఇతి॥ యాజనాదినాదత్తాదాయినః సకాశాత్ ద్రవ్యమార్జయతో
దండవిధానమనుపపన్నంస్యాత్ - తస్మాత్ శాస్త్రైకస మధిగమ్యంస్వత్వంనైవం।
లౌకికమేవస్వత్వం లౌకికార్థక్రియాసాధనత్వాత్ ॥ వ్రీహ్యాదివత్ - ఆహవనీయా
దీనాం వైదికానామపి లౌకికపాకాదిసాధనమస్తీత్యనైకాంతికోహేతురితిచేన్న-
నహితేషామాహవనీయాది రూపేణపాకాదిసాధనత్వంకింతులౌకికాగ్న్యాదిరూ
పేణేత్యస్తి వైషమ్యం-కించపామరాణామపి స్వత్వవ్యవహారదర్శనాత్ - స్వత్వలౌ
కికత్వమవగమ్యతే॥యత్తుగౌతమవచనం॥స్వామీరిక్థ క్రయసంవిభాగేత్యాద్యనుపపన్న
మిత్యుక్తం - తన్న-ప్రతిగ్రహాద్యుపాయనియమార్థత్వాచ్ఛాస్త్రస్య-యదప్యుక్తమ
స్యస్వమనేనాపహృతమితి నబ్రూయాదిత్యాదితదసత్ - స్వస్వహేతుభూతక్రయా
దిసందేహాత్ స్వత్వసందేహోపపత్తేః॥యదపిచోక్తంయోదత్తాదాయినఇతి అద
త్తాదాయినస్సకాశాత్ ॥ తదసత్॥ ప్రతిగ్రహాదినియతోపాయకస్యైవస్వత్వస్య
లౌకికత్వాత్ - నియమాతిక్రమేణ ద్రవ్యమార్జయితుర్దండవిధాన ముపపద్యతే॥
తస్యోత్సర్గేణశుధ్యంతీతి ప్రాయశ్చిత్తవిధానమపి - ఏవంచస్వత్వస్యలౌకికత్వేఅ
సత్ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధధనంత త్పుత్రాదీనాందాయత్వేన స్వామితివిభాజ్యంభవతి- న
తేషాందోషసంబంధశ్చ॥ సప్తవిత్తాగమా ధర్మ్యాదాయోలాభః క్రయోజయః ప్ర

యోగః కర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహఏవచేతి - మనుస్మరణాత్ ॥ ఇదమత్రచింతనీ
యం- విభాగాత్స్వత్వంస్వస్య వా విభాగః - అత్రాద్యఃపూర్వపక్షః విభాగాత్స్వత్వం
నజన్మనేతి ॥ జన్మనైవస్వత్వే ఉత్పన్నమాత్రస్య పుత్రస్యాపిస్వత్వంసాధారణమితి ద్ర
వ్యసాధ్యేష్వాధానాదిషుపితురధికారవిఘ్నస్స్యాత్ -కించ భర్త్రాప్రీతేనయద్దత్తం
స్త్రియైతస్మిన్మృతేపితత్ । సాయథాకామమశ్నీయాద్దద్యాద్వాస్థావరాదృతఇతిప్రీ
తిదానవచనమప్యనుపపన్నంస్యాత్ ॥ యదపి ॥ మణిముక్తాప్రవాళానాం సర్వ
స్యైవపితాప్రభుః। స్థావరస్యచసర్వస్య నపితా నపితామహః । పితృప్రసాదాద్భు
జ్యంతే వస్త్రాణ్యాభరణానిచ। స్థావరంతునభుజ్యేత ప్రసాదేసతిపైతృకఇతి॥తత్పి
తామహోపాత్త స్థావరవిషయం - తస్మాత్స్వామినాశాద్వావిభాగాద్వాస్వ
త్వంనజన్మనైవేతి ॥ రాద్ధాంతస్తుజన్మనైవస్వత్వంలోకేప్రసిద్ధం-విభాగశబ్దశ్చ - బ
హుస్వామికధనవిషయః ప్రసిద్ధఃనాన్యదీయ ధనవిషయో నప్రహీణ ధనవిషయః॥
కించఉత్పత్త్యైవార్థస్వామిత్వంలభేతేత్యాచార్యఇతిగౌతమ వచనాజ్జన్మనైవస్వత్వో
త్పత్త్యా స్వామిత్వమవగమ్యతే ॥ యదుక్తంమణిముక్తాప్రవాళానామిత్యాదివచ
నం పితామహోపాత్తస్థావర విషయమితి - తదయుక్తం నపితా నపితామహ
ఇతి వచనాత్ ॥ పితామహస్య హి స్వార్జితమపి ధనం పుత్ర పౌత్రయోః స్వ
తోఽదేయమితి వచనం - జన్మనా స్వత్వం గమయతీతి - యదప్యుక్తం - అర్థ
సాధ్యేష్వాధానాదిషు పితురనధికార ఇతి ॥ తదయుక్తం - వచనాదేవాధికా
రావగమాత్ - యదపిచోక్తం - జన్మనైవస్వత్వేభర్త్రాప్రీతేనయద్దత్తమిత్యాది
విష్ణువచనం నోపపద్యతఇతి - తదప్యయుక్తం - సాధారణ్యేపిద్రవ్యస్యవచనాదేవ
ప్రీతిదానేపత్యురధికారోపపత్తేః - స్థావరాదౌతుస్వార్జితే పుత్రాదిపారతంత్ర్య
మేవ ॥ స్థావరంద్వివిధంచైవ యద్యపిస్వయమార్జితం । అసంభూయ సుతాన్
దారాన్నదానంనచవిక్రయః । యేజాతాయేప్యజాతాశ్చ యేచగర్భే వ్యవస్థి
తాః । వృత్తించతేభికాంక్షంతి నదానంనచవిక్రయఇతివచనాత్॥ ఆపదాదౌతుస్వా
తంత్ర్యమస్త్యేవ ॥ ఏకోపిస్థావరేకుర్యాద్దానాధమన విక్రయమ్ । ఆపత్కాలే
కుటుంబార్థే ధర్మార్థేచవిశేషతఇతి ॥ తస్మాత్సూక్తం జన్మనైవస్వత్వమి
తి - ప్రకృతమనుసరామః - అపరమపివిభాగకాలమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ విభా
గంచేత్పితాకుర్యాదిచ్ఛయావిభజేత్సుతాన్ । జ్యేష్ఠంవాశ్రేష్ఠభాగేన సర్వేవాస్యుః
సమాంశినఇతి ॥ యదాపితావిభాగం కర్తుమిచ్ఛతి - తదా పుత్రానాత్మనస్స

కాశాదిచ్ఛయావిభజేత్ - ఇచ్ఛయావిభాగప్రకారః- జ్యేష్ఠంవాశ్రేష్ఠభాగేనేత్యధిభాగోద్ధారప్రకారః- స్మృత్యంతరేదర్శితః॥ జ్యేష్ఠస్యవింశఉద్ధారఃసర్వద్రవ్యాచ్చయద్వరం।తతోర్ధం మధ్యమస్యస్యాత్తురీయంతు యవీయసఇతి॥ అథవాసర్వేజ్యేష్ఠాదయః పుత్రాస్సమాంశభాజఃకార్యాస్స్యుః - అయంచ విషమోవిభాగః స్వార్జితద్రవ్యవిషయః - క్రమాయాతేతుసర్వేషామపి సమస్వామ్యాత్పితురిచ్ఛయా విషమవిభాగస్యాయుక్తత్వాత్ - నారదోపికాలాంతరమాహ ॥ అతఊర్ధ్వంపితుఃపుత్రాః విభజేయుర్ధనంసమమ్ । మాతుర్నివృత్తే రజసి ప్రత్తాసు భగినీషుచ । నివృత్తే చాపిరమణే పితర్యుపరతస్పృహఇతి ॥ శంఖోపి ॥ అకామేపితరిరిక్థ విభాగో వృద్ధే విపరీతచేతసి దీర్ఘరోగిణిచేతి ॥ అస్యార్థః - అకామేవిభాగమనిచ్ఛతి పితరివృద్ధే అతివృద్ధే విపరీతచేతసి అప్రకృతిస్థే దీర్ఘరోగిణి అచికిత్స్యరోగగ్రస్తేచ పుత్రాణామిచ్ఛయైవవిభాగః భవతీత్యర్థః - దీర్ఘరోగగ్రహణం మతికుపితాదేర ప్యుపలక్షణం - అతఏవనారదః ॥ వ్యాధితఃకుపితశ్చైవ విషయాసక్తమానసః । అన్యథాశాస్త్రకారీచ నవిభాగేపితాప్రభురితి ॥ పిత్రాసమవిభాగకరణేయాజ్ఞవల్క్యోపివిశేషమాహ ॥ యదికుర్యాత్సమానాంశాన్ పత్న్యఃకార్యాస్సమాంశికాః। నదత్తంస్త్రీధనంయాసాం భర్త్రావాశ్వశురేణవేతి॥యదిస్వేచ్ఛయాపిత్రాపుత్రాన్సమభాగినఃకరోతితదా - అదత్తస్త్రీధనాపత్న్యోపి పుత్రైస్సమాంశభాజఃకార్యాః- దత్తేతుస్త్రీధనే-దత్తే త్వర్ధంప్రకల్పయేదితి- పుత్రాంశాదర్ధాంశభాజోభవంతి- పితుమూర్ధ్వంధర్మవృద్ధ్యర్థంవిభాగః కర్తవ్య ఇత్యాహప్రజాపతిః ॥ ఏవంసహవసేయుర్వా పృథగ్వాధర్మకామ్యయా । పృథగ్వివర్ధతేధర్మః తస్మాద్ధర్మ్యాపృథక్క్రియేతి ॥ బృహస్పతిః॥ ఏకపాకేనవసతాం పితృదేవద్విజార్చనమ్ । ఏకంభవేద్విభక్తానాం తదేవస్యాద్గృహేగృహఇతి ॥ పిత్రోరూర్ధ్వంవిభాగే ప్రకారనియమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ విభజేరన్సుతాఃపిత్రోరూర్ధ్వంరిక్థమృణంసమమితి॥ ననుపిత్రోరూర్ధ్వంవిభాగేపి విషమవిభాగోపి మనునాదర్శితః ॥ ఊర్ధ్వంపితుశ్చమాతుశ్చే త్యుపక్రమ్య+జ్యేష్ఠఏవతు గృహ్ణీయాత్ పిత్ర్యంధనమశేషతః । శేషాస్తముపజీవేయు ర్యథైవపితరంతథా । జ్యేష్ఠస్యవింశఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్చయద్వరమ్ । తతోర్ధంమధ్యమస్యస్యా త్తురీయంతుయవీయసఇతి॥ ఉద్ధారేనుద్ధృతేత్వేషా మియంస్యాదంశకల్పనా । ఏకాధికంహరేజ్జ్యేష్ఠః పుత్రోధ్యర్ధంతతోనుజః। అంశమంశం యవీయాంస ఇతిధర్మోవ్యవస్థితఇతి ॥ గౌతమోపి ॥ వింశతిభాగో

జ్యేష్ఠస్య మిథునముభయతోదద్యుక్తో రథో గోవృషః కాణఃఖోరః కూటః షండో మ
ధ్యమస్యానేకా శ్చేతి - అవిధాన్యాయసీ గృహమనో యుక్తంచతుష్పదాం చై
కైకం యవీయస స్సమంచేతరత్సర్వమితి ॥ అయమర్థః - సర్వస్మాత్పితుర్ధనా ద్విం
శతితమో భాగో జ్యేష్ఠస్య మిథునంగోమిథునం ప్రసిద్ధం ఉభయతోదంతాః అశ్వా
అశ్వతరగర్దభాః తేషాం యథాసంభవం అన్యతరాభ్యాం యుక్తో రథః - ఖోరో
వృద్ధః - కూటశ్శృంగవికలః షండోపికలవాలధిః - అవిశేషితత్వాద్గవాశ్వాదీనాం
యథాసంభవమన్యతరస్యోద్ధారః కతరన్మధ్యమస్య - యవీయసస్తు ధాన్యంవ్రీ
హ్యాదిశ్చాయోహః - అనోనయుక్తం చతుష్పదాంగవాదీనామేకైకంపృథక్పృథగాను
పూర్వ్యేణ యవీయస ఉద్ధారః బృహస్పతిః॥ జన్మవిద్యాగుణజ్యేష్ఠో ద్వ్యంశం దాయా
దవాప్నుయాదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ యథాయథా విభక్తంతద్ధనంయాగార్థ
తామియాత్ । తథాతథావిధాతవ్యం విద్వద్భిర్భాగగౌరవమితి ॥ జీవద్విభాగేపి
విషమవిభాగో నారదేనోక్తః ॥ పిత్రైవవాస్వయంపుత్రాః విభజేద్వయసిస్థితః ।
జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠవిభాగేన యథావా స్వమతిర్భవేత్ । పిత్రైవతువిభక్తాయే సమ
న్యూనాధికైర్ధనైః । తేషాం సఏవధర్మ్యస్స్యాత్సర్వస్యహిపితాప్రభుః। ద్వా
వంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్నాత్మనఃపితేతి॥ బృహస్పతిః॥ సమన్యూనాధికాభాగాః పిత్రా
యేషాం ప్రకల్పితాః॥ తథైవతేపాలనీయా వినేయాస్తేస్యురన్యథేతి॥ తస్మాజ్జీవద్విభా
గేఽజీవద్విభాగేచ విషమవిభాగోస్తీతి కథం - తర్హిపుత్రాస్సమమేవవిభజేరన్నితిని
యమ్యతేసత్యం- శాస్త్రతో విషమవిభాగోస్తితథాపిలోకవిద్విష్టత్వాదనుబంధ్యాది
వత్ నానుష్ఠీయతే - తదుక్తంసంగ్రహకారేణ॥ యథానియోగధర్మో నోనానుబం
ధ్యావధోపిచ। తథోద్ధారవిభాగోపినైవసంప్రతిపద్యతఇతి ॥ ఆపస్తంబోపి ॥ జీవ
న్పుత్రేభ్యోదాయం విభజేత్సమమితి - స్వమతముపన్యస్యదేశవిశేషే సువర్ణంకృ
ష్ణాగావఃకృష్ణంభౌమం జ్యేష్ఠస్యరథఃపితుఃపారిభాండంచ గృహేలంకారో భార్యా
యాజ్ఞాతి ధనంచేత్యేకే ఇత్యేకదేశమతేనైవోద్ధారవిభాగం దర్శయిత్వా తచ్ఛా
స్త్రైర్విప్రతిషిద్ధమితి నిరాకృతవాన్ ॥ మనుఃపుత్రేభ్యో దాయంవ్యభజదితి ॥ అ
విశేషేణ శ్రూయత ఇతి ॥ తస్మాద్విషమ విభాగః శాస్త్రసిద్ధోపి లోకవిరో
ధాత్ - శ్రుతివిరోధాచ్చ నానుష్ఠేయ ఇతి - సమమేవ విభజేరన్నితి నియమో
ఘటతే ॥ స్వయం ద్రవ్యార్జన సమర్థతయా పితృద్రవ్య మనిచ్ఛతోపి యత్కించి
ద్దత్వా దాయవిభాగః కర్తవ్యః తత్పుత్రాదీనాం దాయగ్రహణేచ్ఛానివృత్త్యర్థమి

త్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శక్తస్యానీహమానస్య కించిద్దత్త్వా పృథక్క్రియేతి ॥ పుత్రాణాం మాతృధనవిభాగో దుహితృభావే ద్రష్టవ్యః ॥ తథాచ స ఏవ ॥ మాతుర్దుహితరశ్శేషమృణాత్తాభ్య ఋతేన్వయ ఇతి॥ మాతృకృతాదృణాపాకరణావశిష్టం మాతుర్ధనం దుహితరో విభజేరన్ - స్వమాతృకృతర్ణసమం న్యూనం మాతృధనం దుహితౄణాం సద్భావేపి పుత్రా ఏవ విభజేరన్నిత్యర్థాదవగమ్యతే ॥ అత్ర గౌతమేన విశేషో దర్శితః ॥ స్త్రీధనం దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి ॥ ఊఢానూఢాసమవాయే మాతృధనం అనూఢానామేవ ఊఢాస్వపి సధననిర్ధనదుహితృసమవాయే నిర్ధనోఢానామేవేత్యర్థః ॥ పైతామహే పౌత్రాణాం విభాగే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అనేకపితృకాణాం తు పితృతో దాయకల్పనేపి ॥ యదా అవిభక్తా భ్రాతరః పుత్రానుత్పాద్య మృతాః - తత్రైకస్య ద్వౌ పుత్రౌ అన్యస్య త్రయః - అపరస్య చత్వారః - పౌత్రాణాం పైతామహే ద్రవ్యే యద్యపి జన్మనైవ స్వత్వం పుత్రైరవిశిష్టం తథాపి స్వపిత్రంశం ద్వావప్యేకం త్రయోప్యేకం చత్వారోప్యేకం లభంత ఇత్యర్థః - ఏతదేవాభిప్రేత్య బృహస్పతిః॥ తత్పుత్రా విషమసమాః పితృభాగహరాః స్మృతా ఇతి॥ తత్పుత్రాః ప్రమీతపుత్రాః ఏకైకస్య పుత్రాః విషమసమాః న్యూనాధికసంఖ్యాకాః స్వం స్వం పైతృకం భాగమేవ లభంత ఇత్యర్థః ॥ యదా నసుతయోరవిభక్తయోర్మధ్యే కశ్చిద్భ్రాతా మృతః - తత్పుత్రస్య పితామహాదప్రాప్తాంశః పితామహేనాపినాసీత్ తదాహ కాత్యాయనః॥ అవిభక్తే సుతే ప్రేతే తత్సుతం రిక్థభాగినమ్ । కుర్వీత జీవనం యేన లబ్ధం నైవ పితామహాత్ ॥ లభేతాంశం స పిత్ర్యం తు పితృవ్యాత్తస్య వా సుతాత్ । స ఏవాంశస్తు సర్వేషాం భ్రాతౄణాం న్యాయతో భవేత్ ॥ లభేత తత్సుతో వాపి నివృత్తిః పరతో భవేదితి॥ లభేత తత్సుతో వేత్యస్యాయమర్థః॥ తస్యావిభాజ్యధనస్వామీ పౌత్రస్య సుతోపి స్వపితురభావే తద్భాగం లభేత - తత ఊర్ధ్వం సంతతౌ వృద్ధప్రపితామహధనవిభాగకరణాన్నివృత్తిరిత్యర్థః ॥ తథాచ దేవలః॥ అవిభక్తవిభక్తానాం కుల్యానాం వసతాం సహ । భూయో దాయవిభాగస్స్యాదాచతుర్థాదితి స్థితిః॥ తావత్కుల్యాః సపిండాస్స్యుః పిండభేదస్తతః పరమితి॥ జీవత్పితృకస్య పుత్రస్య పిత్రా సహ కథం పైతామహధనవిభాగ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥ వృద్ధబృహస్పతిః॥ ద్రవ్యే పితామహోపాత్తే స్థావరే జంగమేపి చ। సమానాంశిత్వమాఖ్యాతం పితుః పుత్రస్య చైవహీతి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ భూర్యా పితామహోపాత్తా నిబంధో ద్రవ్యమేవ చ। తత్ర స్యాత్సదృశం స్వామ్యం పితుః పుత్రస్య చైవహీతి ॥ భూః శాలిక్షేత్రాదికా - నిబంధః

కస్యపర్ణభారస్యేయంతిపణాని - తథైకస్యక్రముకభారస్యేయంతి, క్రముకఫలా
నీత్యాద్యుక్తలక్షణః - ద్రవ్యంసువర్ణరజతాది-యత్పితామహేనక్రయాల్లబ్ధం - త
త్రచపితుఃపుత్రస్యస్వామ్యం లోకప్రసిద్ధమితివిభాగోస్తిహి. యస్మాత్సదృశంసమా
నం స్వామ్యంతస్మాన్నపితురిచ్ఛయైవ విభాగోనాపిపితుర్భాగద్వయం తతశ్చపిత్ర
తో భాగకల్పనేత్యేతత్స్వామ్యేసమానేపినాచనికం - అతో ద్వావంశౌప్రతిపద్యే
తవిభజన్నాత్మనః పితేత్యేవమాదికంయుగాంతరవిషమవిభాగప్రతిపాదనతయా
స్థాపితంస్వార్జితద్రవ్యవిషయంవా ॥ పైతామహధనవిషయేనక్వాపి విషమవిభాగ
ఇతి ॥ తథావిభక్తేనపిత్రాపైతామహేద్రవ్యేదీయమానే విక్రీయమాణేవాపౌ
త్రస్యనిషేధేప్యధికారోస్తీతిగమ్యతే॥పితామహోపాత్తేపిక్వచిత్పితురిచ్ఛయైవస్వా
ర్జితవద్విభాగో భవతీత్యాహమనుః ॥ పైతృకంతుపితాద్రవ్యం అనవాప్తంయదా
ప్నుయాత్ ।నతత్పుత్రైర్భజేత్సార్ధ మకామస్స్వయమార్జితమితి॥ కేనాప్యపహృతం
పితామహేనానుద్ధృతంయదిపితోద్ధరతి- తదాస్వార్జితమివ పుత్రైస్సార్ధమకా
మః-స్వయంనవిభజేదితి ఏవంచసతిపితామహోపార్జితే ధనేస్వేచ్ఛయావిభాగఇ
త్యుక్తంభవతి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ పైతామహంహృతంపిత్రా స్వశక్త్యాయదుపార్జి
తం । విద్యాశౌర్యాదినాప్రాప్తం తత్రస్వామ్యంపితుస్స్మృతమితి॥ కాత్యాయనో
పి ॥ స్వశక్త్యాపహృతంనష్టం స్వయమాప్తంచయద్భవేత్ । ఏతత్సర్వంపితాపుత్రై
ర్విభాగేనైవదాప్యతఇతి ॥ యత్పూర్వైరపహృతం క్రమాయాతం - యద్వావిద్యాశౌ
ర్యాదినాస్వయమేవార్జితం తత్సర్వం పితావిభాగేపుత్రైర్నదాప్యఇత్యర్థః॥ విభా
గోత్తరకాలఉత్పన్నస్య భాగకల్పనాప్రకారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విభక్తేషుసు
తోజాతః సవర్ణాయాంవిభాగభాగితి॥ అయమర్థః-విభక్తేషుపుత్రేషుపశ్చాత్సవర్ణా
యాంభార్యాయాంజాతఃపుత్రఃవిభాగఃపిత్రోర్భాగః తంభజతఇతివిభాగభాక్-మా
తృభాగంచాసత్యాందుహితరితాభ్యామృతేన్వయఇత్యుక్తత్వాత్ - అసవర్ణాయాం
జాతస్తుస్వాంశమేవపిత్ర్యాల్లభతే-మాతృకంతుసర్వమేవ॥అతఏవమనుః॥ ఊర్ధ్వంవి
భాగాజ్జాతస్తుపిత్ర్యమేవహరేద్ధనమితి॥పిత్రోరిదంపిత్ర్యంఅనీశఃపూర్వజాఃపితుర్భ్రా
తుర్భాగే విభక్తజఇతిస్మరణాత్-మాతాపిత్రోర్భాగేవిభాగాత్పూర్వముత్పన్నో
నస్వామీ పిత్రాసహపూర్వంవిభక్తత్వాత్ - విభక్తజశ్చభ్రాతుర్భాగేనస్వామీత్య
ర్థః॥విభాగోత్తరకాలం పిత్రాస్వయమార్జితమపివిభాగోత్తరకాలముత్పన్నస్యై
వ॥తథాచమనుః॥ పుత్రైస్సహవిభక్తేన పిత్రాయత్స్వయమార్జితం । విభక్తజస్య

తత్సర్వమనీశాః పూర్వజాఃస్మృతా ఇతి॥ యేచవిభక్తాఃపునఃపిత్రా సహసంసృష్టాః తేషాం విభాగోత్తరకాలఉత్పన్నేన సహవిభాగోస్తీత్యాహ మనుః॥ సంసృష్టాస్తే నవాయే స్యుర్విభజేతసతైస్సహేతి॥ పితురనంతరంపుత్రేషు విభక్తేషుపశ్చాదుత్పన్నస్యకథంభాగకల్పనేత్యతో యాజ్ఞవల్క్యః॥ దృశ్యాద్వాతద్విభాగస్స్యాదాయవ్యయవిశోధితా దితి - అజీవద్విభాగోత్తరకాల జాతస్య పుత్రస్య విభాగః దృశ్యాత్ భ్రాతృ గృహీతాత్ ఆయవ్యయా విశోధితాదుపచయాపచ యాభ్యామవధారితపరిమాణాద్ధనాత్ కించిత్కించిదుద్ధృత్యస్వాంశసమోదాతవ్యఃస్యాదిత్యర్థః- ఏతన్మృతభ్రాతృభార్యాయామపి విభాగసమయే అస్పష్టగర్భాయాం భ్రాతృవిభాగాదూర్ధ్వంఉత్పన్నస్యాపివేదితవ్యం ॥ స్పష్టగర్భాయాంతుప్రసవం ప్రతీక్ష్యవకర్తవ్యోవిభాగః॥ అథభ్రాతౄణాందాయవిభాగో యాశ్చానపత్యాఃస్త్రియః తాసామాపుత్రలాభాదితి వసిష్ఠస్మరణాత్-విభక్తేభ్యః పుత్రేభ్యఃపితృభ్యాముభదానే విభక్తజస్య పుత్రస్య నిషేధాధికారోనాస్తీతి - తత్రచ తేన సహప్రత్యాహర్త్స్యామిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితృభ్యాం యస్య యద్దత్తం తత్తస్యైవ ధనంభవేదితి ॥ అజీవద్విభాగేమాతురంశకల్పనామాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితురూర్ధ్వంవిభజతాం మాతాప్యంశంసమంహరేదితి ॥ జనన్యస్వధనాపుత్రైర్విభాగేంశంసమంహరేదితి-స్మరణాంతరం॥ అస్వధనాప్రాప్తస్వకస్త్రీధనసాన్యాజననీపుత్రైర్విభాగే క్రియమాణే పుత్రాంశసమంహరేదిత్యర్థః-జననీగ్రహణం సపత్న్యాదేరుపలక్షణార్థం ॥ తథాచవ్యాసః ॥ అసుతాస్తుపితుః పత్న్యః సమానాంశాః ప్రకీర్తితాః । పితామహ్యశ్చసర్వాస్తా మాతృతుల్యాఃప్రకీర్తితా ఇతి ॥ యత్తుకైశ్చిదుక్తం ॥ మాతాప్యంశంసమంహరేదితి-జీవనోపయుక్తమేవ ధనంమాతాస్వీకరోతీతితన్న - అంశసమశబ్దయోరానర్థక్య ప్రసంగాత్ - అథోచ్యేత-బహుధనేజీవనోపయుక్తంగృహ్ణాతి - స్వల్పధనేతుపుత్రసమాంశమితి- తదపివిధివైషమ్యప్రసంగాత్ - భిన్నమాతృకాణాం సవర్ణానాం సమసంఖ్యానాం విభాగప్రకారమాహ ॥ వ్యాసః ॥ సమానజాతిసంఖ్యాయే జాతాస్త్వేకేనసూనవః । విభిన్నమాతృకాస్తేషాం మాతృభాగఃప్రశస్యత ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ యద్యేకజాతా బహవః సమానాజాతిసంఖ్యయా । అథసైస్సైర్విభక్తవ్యం మాతృభాగేనధర్మత ఇతి॥ విషమసంఖ్యానాంతు విభాగేసవ్యాహ ॥ సవర్ణాభిన్నసంఖ్యాయే పుంభాగస్తేషుశస్యత ఇతి ॥ భిన్నజాతీయానాంపుత్రాణాం విభాగప్రకారమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥

చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాస్స్యుర్వర్ణశః బ్రాహ్మణాత్మజాః క్షత్రజాస్త్రిద్వ్యేకభాగాః విజ్జాస్తు ద్వ్యేకభాగిన ఇతి ॥ వర్ణశః బ్రాహ్మణాత్మజాః - బ్రాహ్మణాదివర్ణస్త్రీషు బ్రాహ్మణేనోత్పన్నాః బ్రాహ్మణ మూర్ధావసిక్తాంబష్ఠనిషాదాః యథా క్రమం ప్రత్యేకం చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాభాజేయుః - క్షత్రియాదివర్ణస్త్రీషు క్షత్రియేణోత్పన్నాః క్షత్రియమాహిష్యోగ్రాస్త్రిద్వ్యేకభాగాః - వైశ్యేన వైశ్యాశూద్రస్త్రియోరుత్పన్నౌ వైశ్యకరణౌ ద్వ్యేకభాగినౌ ॥ మనురపి ॥ బ్రాహ్మణస్యానుపూర్వ్యేణ చతస్రస్తు యదిస్త్రియః । తాసాంపుత్రేషు జాతేషు విభాగేయంవిధిః స్మృతః ॥ సర్వంవారిక్థజాతంతు దశధాప్రవిభజ్యచ । ధర్మ్యంవిభాగం కుర్వీత విధినానేనధర్మవిత్ ॥ తథా॥ చతురోంశాన్హరేద్విప్రః త్రీనంశాన్ క్షత్రియాసుతః। వైశ్యాపుత్రోహరేద్ద్వ్యంశమంశంశూద్రాసుతోహరేదితి॥ తత్ప్రతిగ్రహలబ్ధభూమివ్యతిరిక్తవిషయం ॥ అతఏవబృహస్పతిః ॥ నప్రతిగ్రహభూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతాయవై। యద్యప్యేషాం పితాదద్యాన్మృతే విప్రాసుతోహరేదితి॥ ప్రతిగ్రహవిశేషణసామర్థ్యాత్క్రయాదిలబ్ధాభూమిః క్షత్రియాదిసుతానామపి భవత్యేవ- శూద్రాపుత్రస్య విశేషప్రతిషేధాచ్చ॥ శూద్ర్యాం ద్విజాతిభిర్జాతో నభూమేర్భాగమర్హతీతి ॥ యత్తుమనువచనం॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాపుత్రోనరిక్థభాక్। యదేవాస్యపితాదద్యాత్తదేవాస్యధనంభవేదితి ॥ తత్పిత్రాదత్తసద్భావవిషయమిత్యవిరుద్ధం॥ అనులోమ్యేనజాతస్యైకపుత్రస్య రిక్థగ్రహణప్రకారమాహ నారద॥ అనులోమ్యైకపుత్రస్తు పితుస్సర్వస్వభాగ్భవేదితి ॥ ఏతచ్చనిషాదవ్యతిరిక్తవిషయం॥ అతఏవోక్తం తేనైవ॥ నిషాదఏకపుత్రస్తు విప్రస్వస్య తృతీయభాక్ । ద్వౌసపిండస్సకుల్యోవా స్వధాదాతాస్వయంహరేదితి ॥ యత్తుమనువచనం ॥ యద్యపిస్యాత్తుసత్పుత్రో యద్యపుత్రోపిభాగవాన్ । నాధికందశమాద్దద్యాచ్ఛూద్రాపుత్రాయధర్మతఇతి ॥ తదశక్తశూద్రాపుత్రవిషయం - క్షత్రియేణవైశ్యేనవా శూద్ర్యాముత్పన్నః ఏకఃపుత్రః అర్ధమేవహరేన్నిషాదవత్ నతృతీయభాగం॥ తథాచ విష్ణుః ॥ ద్విజాతీనాంశూద్రస్త్వేకః పిత్రోరర్ధహరోపుత్రస్య రిక్థస్యాయాగతిస్సాభాగస్యార్ధస్యేతి ॥ ప్రత్యాసన్నసపిండస్యాన్యదర్ధంభవతీత్యర్థః ॥ అజీవద్విభాగే కేషుచిద్భ్రాతృషు అసంస్కృతేషుభగినీషువా అసంస్కృతాసుతత్సంస్కారాః పూర్వసంస్కృతైః భ్రాతృభిఃకర్తవ్యాఇత్యాహవ్యాసః ॥ అసంస్కృతాస్తుయేతత్ర పైతృకాదేవతాధనాత్। సంస్కార్యాభ్రాతృభిర్జ్యేష్ఠైః కన్యకాశ్చయథా

విధీతి ॥ భగినీసంస్కారే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అసంస్కృతాస్తు సంస్కా-
ర్యాః భ్రాతృభిః పూర్వసంస్కృతైః । భగిన్యశ్చ నిజాదంశాద్దత్వాంశంతు తురీయక
మితి॥ మాతురూర్ధ్వం విభజద్భిర్భ్రాతృభిః అసంస్కృతా భ్రాతరః సముదాయద్రవ్యే
ణ సంస్కర్తవ్యాః - భగిన్యశ్చాసంస్కృతాః నిజాదంశాద్యజ్జాతీయాః కన్యకాః తజ్జా
తీయపుత్రభాగాత్తురీయభాగం దత్వా సంస్కర్తవ్యాః - అనేన పితురూర్ధ్వం దు
హితరోప్యంశభాగిన్య ఇతి గమ్యతే ॥ అత ఏవ మనుః॥ స్వేభ్యోంశేభ్యస్తు కన్యాభ్యః
ప్రదద్యుర్భ్రాతరః పృథక్ । స్వాత్స్వాదంశాచ్చతుర్భాగం పతితాస్స్యురదిత్సవ
ఇతి ॥ బ్రాహ్మణాదయో భ్రాతరః - బ్రాహ్మణ్యాదిభ్యో భగినీభ్యః స్వజాతివిహితే
భ్యోంశేభ్యః స్వాత్స్వాదంశాదాత్మీయాద్భాగాచ్చతుర్థభాగం దద్యుః - ఏత
దుక్తం భవతి - యదికశ్చిద్బ్రాహ్మణ్యేవ పత్నీపుత్రశ్చైకః కన్యా చైకా తత్ర పిత్ర్యం
ద్రవ్యం ద్వేధా విభజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం కన్యాయై
దత్వా శేషం పుత్రో గృహ్ణీయాత్. అథ ద్వౌ పుత్రౌ కన్యా చైకా తదా పితృధనం త్రిధా వి
భజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం కన్యాయై దత్వా శేషం ద్వౌ
పుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీతః - అథ త్వేకః పుత్రో ద్వే కన్యే తదా పితృధనం త్రిధా విభజ్య
ఏకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తత్ర ద్వౌ భాగౌ ద్వాభ్యాం కన్యాభ్యాం దత్వా
అవశిష్టం సర్వం పుత్రో గృహ్ణాతి ఏవం సమానజాతీయేషు సమవిషమభ్రాతృషు భగి
నీషు చ సమవిషమాసు యోజనీయం- యదా తు బ్రాహ్మణీపుత్ర ఏకః క్షత్రియకన్యా
చైకా తత్ర పిత్ర్యం ద్రవ్యం సప్తధా విభజ్య క్షత్రియాపుత్రభాగాన్ త్రీన్ చతుర్ధా
విభజ్య తురీయాంశం క్షత్రియకన్యాయై దత్వా శేషం బ్రాహ్మణీపుత్రో గృహ్ణాతి
యదా తు ద్వౌ బ్రాహ్మణీపుత్రౌ క్షత్రియా కన్యైకా తత్ర పిత్ర్యం ధనమేకాదశధా
విభజ్య క్షత్రియాపుత్రభాగాన్ త్రీన్ చతుర్ధా విభజ్య చతుర్థమంశం క్షత్రియాక
న్యాయై దత్వా శేషం సర్వం బ్రాహ్మణీపుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీయాతాం-ఏవం జాతివైష
మ్యే భ్రాతృణాం భగినీనాం చ సంఖ్యాయాః సామ్యే వైషమ్యే చ సర్వత్రాయం నిర్ణయ
ఇతి- మేధాతిథేర్వ్యాఖ్యానం ఏతద్దేవవిజ్ఞానేశ్వరయోగినోప్యభిప్రేతం-చతుర్థభా
గపదేన వివాహసంస్కారమాత్రోపయోగి ద్రవ్యం వివక్షితం - అతో దాయభా
క్త్వం అసంస్కృతకన్యానాం నాస్తీతి గమ్యతే-ఏతద్దేవచంద్రికాకారస్యాభిప్రేతం
తథాహి-అత ఏవ న దాయభాగార్థమంశగ్రహణం కింతు వివాహసంస్కారార్థం॥ అ
త ఏవ దేవలేనోక్తం॥ కన్యాభ్యశ్చ పితృద్రవ్యం దేయం వైవాహికం వసు ఇతి॥ అత్ర యద్య

త్రియుక్తం తద్గ్రాహ్యం - జీవద్విభాగే తు యత్కించిత్పితా దదాతి తదేవ లభేతేత్యా
విశేషశ్రవణాత్-పిత్ర్యధనాభావే నారదః ॥ అవిద్యమానే పిత్ర్యర్థే స్వాంశాదుద్ధృ
త్యవా పునః । అవశ్యకార్యాః సంస్కారాః సంకోచోఽత్ర వివక్షిత ఇతి ॥ భ్రాతౄ
ణాం భగినీనాం చ సంస్కారాః జాతకర్మాద్యాః పూర్వ సంస్కృతైర్భ్రాతృభిః పి
తృధనాభావేఽపి అవశ్యకర్తవ్యేన కర్తవ్యాః- పైతృకద్రవ్యవిభాగద్రవ్య విభాగకాలే
స్వదత్తాలంకారాదికమపి కన్యకా ప్రాప్నోతీత్యాహ॥ శంఖః ॥ విభజ్యమానే దాయే క
న్యాలంకారమేవ హి స్త్రీధనం లభేతేతి ॥ ముఖ్యగౌణపుత్రాణాం దాయగ్రహణ
క్రమం స్వరూపం చాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఔరసో ధర్మపత్నీజస్తత్సమః పుత్రికా
సుతః । క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రేణేతరేణ వా ॥ గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో
గూఢజస్తు సుతః స్మృతః । కానీనః కన్యకాజాతో మాతామహసుతో మతః॥ అక్షతా
యాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవస్స్మృతః । దద్యాన్మాతా పితా వా యం స పు
త్రో దత్తకో భవేత్ ॥ క్రీతశ్చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమస్స్యాత్స్వయంకృతః। దత్తాత్మా తు
స్వయందత్తో గర్భే విన్నస్సహోఢజః॥ ఉత్సృష్టో గృహ్యతే యస్తు సోఽపవిద్ధో భవేత్సు
తః। పిండదోంశహరశ్చైషాం పూర్వాభావే పరః పర ఇతి॥ ఏషాం పుత్రాణాం ద్వాద
శానాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరః పిండదః శ్రాద్ధదః అంశహరో
ధనహరః - ఔరసపుత్రికయోః స్సమవాయే ఔరసస్యైవ ధనగ్రహణే ప్రాప్తే
అపవాదమాహ మనుః ॥ పుత్రికాయాం కృతాయాం తు యది పుత్రోఽనుజాయతే।స
మస్తత్ర విభాగస్స్యాజ్జ్యేష్ఠతా నాస్తి హి స్త్రియా ఇతి ॥ వసిష్ఠోఽపి - క్వచిదప
వాదమాహ ॥ తస్మింశ్చేత్ప్రతిగృహీత ఔరస ఉత్పద్యేత చతుర్థభాగభాగీ స్యా
ద్దత్తక ఇతి॥ కాత్యాయనోఽపి॥ ఉత్పన్నే త్వౌరసే పుత్రే చతుర్థాంశహరాః స్మృతాః।
సవర్ణా అసవర్ణాస్తు గ్రాసాచ్ఛాదనభాజిన ఇతి॥ సవర్ణాః క్షేత్రజదత్తకాదయః-
తే ఔరసే సత్యపి చతుర్థాంశహరాః - అసవర్ణాః కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢ
పౌనర్భవాః ఔరసే సతి న చతుర్థాంశహరాః-అపి తు గ్రాసాచ్ఛాదనమేవ లభంత
ఇత్యర్థః . యత్తు విష్ణునోక్తం ॥ అప్రశస్తాస్తు కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజాః।
పౌనర్భవశ్చనైవ పిండరిక్థాంశభాగిన ఇతి ॥ తదౌరసే సతి చతుర్థాంశనిషేధ
పరమితి ॥ తచ్చ మనునోక్తం ॥ ఏక ఏవౌరసః పుత్రః పిత్ర్యస్య వసునః ప్రభుః । శేషా
ణామానృశంస్యార్థం ప్రదద్యాత్తు ప్రజీవనమితి ॥ తదౌరస ప్రశంసాపరమేవ న
చతుర్థభాగనిషేధపరం అన్యథా చతుర్థాంశ ప్రతిపాదకవసిష్ఠకాత్యాయన వ

చనయోరానర్థక్య ప్రసంగాత్ ॥ యదపి తేనైవోక్తం ॥ షష్ఠంతు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్ । ఔరసో విభజేద్దాయం పిత్ర్యంపంచమమేవచేతి॥ తత్రేయంవ్యవస్థా - అత్యంతగుణవత్త్వే చతుర్థాంశభాగిత్వం ప్రతికూలనిర్గుణత్వయోఃషష్ఠాంశభాగిత్వం-ప్రతికూలత్వమాత్రేనిర్గుణత్వమాత్రేచ పంచమాంశభాగిత్వమితి ॥ యదపిహారీతేనోక్తం ॥ విభజిష్యమాణ ఏకవింశం కానీనాయదద్యాత్ - వింశంపౌనర్భవాయఏకోనవింశాంశం ద్వ్యాముష్యాయణాయ - అష్టాదశాంశంక్షేత్రజాయ- సప్తదశాంశంపుత్రికాపుత్రాయ - ఇతరపౌరసాయ దద్యాదితి - తదసవర్ణానిర్గుణపుత్రవిషయం॥యత్తుమనునోక్తం॥ ఔరసః క్షేత్రజశ్చైవ దత్తః కృత్రిమఏవచ । గూఢోత్పన్నో౽పవిద్ధశ్చ దాయాదాబాంధవాశ్చషట్ । కానీనశ్చసహోఢశ్చ క్రీతఃపౌనర్భవస్తథా । స్వయందత్తశ్చశౌద్రశ్చ షడదాయాదబాంధవాః ॥ ఇతి షట్కద్వయమభిధాయపూర్వషట్కస్యదాయాదబాంధవత్వం ఉత్తరషట్కస్యాదాయాదబాంధవత్వం అభిహితం- తదపి స్వపితృసపిండసమానోదకానాం సన్నిహిత రిక్థహరాంతరాభావే పూర్వషట్కస్య తద్రిక్థభాక్త్వం ఉత్తరషట్కస్యతుతన్నాస్తిబాంధవత్వం- పునస్సమానగోత్రత్వేన సపిండత్వేనవా ఉదకప్రదానాదికార్యకరత్వంవా వర్గద్వయస్యాపి సమమేవేతివ్యాఖ్యేయం - పితృధనగ్రహణంతు పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే సర్వేషామస్త్యేవ - నభ్రాతరోనపితరః పుత్రారిక్థహరాఃపితురితి - ఔరసవ్యతిరిక్తానాం పుత్రప్రతినిధీనాం సర్వేషాం రిక్థహారిత్వస్య మనునైవప్రతిపాదితత్వాత్ - ద్వ్యాముష్యాయణస్తు జనయితురపిరిక్థం భజతే॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః॥ అపుత్రేణపరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః । ఉభయోరప్యసౌరిక్థీ పిండదాతాచధర్మతః ఇతి ॥ యదా గుర్వాదినానియుక్తో దేవరాదిః- స్వయమప్యపుత్ర స్సన్నపుత్రస్యక్షేత్రే స్వపరపుత్రార్థం ప్రవృత్తో౽యంజనయతి - సద్విపుత్రకో ద్వ్యాముష్యాయణః - ద్వయోరపిరిక్థహారీ పిండదశ్చ- యదాస్వయంపుత్రవాన్ - పరపుత్రార్థమేవపరక్షేత్రేషుపుత్రముత్పాదయతి .. తదాతూత్పన్నక్షేత్రిణఏవ పుత్రో భవతినబీజినః - సచనియమేనబీజినోరిక్థహారీపిండదోవేతి ॥ యథోక్తంమనునా॥క్రియాభ్యుపగమాదేవబీజార్థం యత్ప్రదీయతే ॥ తస్యేహభాగినౌదృష్టౌ బీజీక్షేత్రకఏవచ । ఫలంత్వనభిసంధాయ బీజానాం క్షేత్రిణాంతథా । ప్రత్యక్షంక్షేత్రిణామర్థో బీజాద్యోనిర్బలీయసీతి॥ అస్యార్థః - అత్రోత్పన్నమపత్యం ఉభయోరపిభవత్వితి సంవిదంకృత్వాయత్ క్షేత్రంస్వా

మింవాబీజావాపార్థ్యంబీజినేదీయతే - తస్మిన్ క్షేత్రే ఉత్పన్నస్యాపత్యస్య బీజీక్షేత్రిణౌ స్వామినౌ - యదాత్వత్రోత్పన్న మపత్యమావయోర స్త్వితి సంవిదమకృత్వా పరక్షేత్రే బీజినాయదపత్య ముత్పాద్యతే - తదపత్యం క్షేత్రిణఏవనబీజినః - బీజాద్యోనిర్బలీయసీతి గవాశ్వాదిషుదృష్టత్వాత్ - ఇత్యర్థః - గుర్వాదినియోగోపివాగ్దత్తావిషయఏవ - అన్యస్యనియోగస్యమనునానిషిద్ధత్వాత్ - దేవరాద్వాసపిండాద్వా స్త్రియాసమ్యఙ్నియుక్తయా । ప్రజేప్సితాధిగంతవ్యా సంతానస్యపరిక్షయా ।విధవాయాం నియుక్తస్తు ఘృతాక్తో వాగ్యతోనిశి । ఏకముత్పాదయేత్పుత్రం నద్వితీయంకథంచన ॥ ఇత్యేవం నియోగ ముపన్యస్య, నాన్యస్మిన్ విధవానారీ నియోక్తవ్యాద్విజాతిభిః । అన్యస్మిన్హినియుంజానా ధర్మంహన్యుస్సనాతనమితి॥ ఔద్వాహికేషు మంత్రేషు నియోగః కీర్త్యతే క్వచిత్ । నవివాహవిధావుక్తం విధవావేదనంపునః । అయంద్విజైర్హి విద్వద్భిః పశుధర్మో విగర్హితః । మనుష్యాణామపి ప్రోక్తో వేనేరాజ్యం ప్రశాసతి । సమహీమఖిలాంభుంజన్ రాజర్షిప్రవరః పురా । వర్ణానాంసంకరంచక్రే కామోపహతచేతనః । తదాప్రభృతియోమోహాత్ప్రమీతపతికాంస్త్రియమ్ । నియోజయత్యపత్యార్థం తంవిగర్హంతిసాధవ ఇతి ॥ నన్వత్రవికల్పోస్తు విధిప్రతిషేధయోరుభయోర్దర్శనాత్ - అతోనియోగస్య వాగ్దత్తావిషయత్వమ నుపపన్నమితిచేన్న - మనునైవనియోగస్యతద్విషయత్వ ప్రతిపాదనాత్ ॥ యస్యామ్రియేతకన్యాయా వాచాసత్యేకృతేపతిః । తామనేనవిధానేన నిజోవిందేత దేవరః । యథావిధ్యధిగమ్యైనాం శుక్లవస్త్రాంశుచివ్రతాం। మిథోభజేతాప్రసవా త్సకృత్సకృదృతావృతావితి ॥ దత్తకాదీనాం నబీజిరిక్థభాక్త్వం ॥ తథాచమనుః ॥ గోత్రరిక్థేజనయితుర్నభజేద్దత్త్రిమస్సుతః । గోత్రరిక్థానుగఃపిండోవ్యపైతిదదతస్స్వధేతి ॥ దత్త్రిమగ్రహణం కృత్రిమోపలక్షణార్థం॥ దత్తవ్యతిరిక్తానాం గౌణపుత్రాణాం దాయభాగప్రతిపాదకానివాక్యాని యుగాంతరవిషయాణికలౌయుగేతేషాం పుత్రత్వేనపరిగ్రహస్యస్మృత్యంతరేనిషిద్ధత్వాత్॥ దత్తౌరసేతరేషాంతు పుత్రత్వేనపరిగ్రహః । దేవరేణసుతోత్పత్తిః వానప్రస్థాశ్రమగ్రహః । కలౌయుగేత్విమాన్ధర్మాన్ వర్జ్యానాహుర్మనీషిణఇతి ॥ శూద్రధనవిభాగే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ జాతోపి దాస్యాం శూద్రేణ కామతోంశహరోభవేత్। మృతేపితరికుర్యుస్తం భ్రాతరస్త్వర్ధభాగికమ్ । అభ్రాతృకోహరేత్సర్వం దుహితౄణాంసుతాదృత ఇతి॥ కామతఃపితురిచ్ఛయాభాగంలభతేమృ

తేపితరి యది పరిణీతాః పుత్రాః భ్రాతరస్సంతి తదా దాసీపుత్రం స్వభాగార్ధభాగి
కం కుర్యుః అథ పరిణీతాః పుత్రాః దుహితరో వా తత్పుత్రా వా న సంతి తదా కృత్స్నం
ధనం దాసీపుత్రో లభతే- తత్సద్భావే అర్ధభాగిక ఏవ। ద్విజాతినా దాస్యాముత్పన్న
స్తు పితురిచ్ఛయాప్యంశం న లభతే - నాప్యర్ధం దూరత ఏవ కృత్స్నం- శూద్రేణేతి వి
శేషణాత్ - కింత్వనుకూలశ్చే జ్జీవనమాత్రం లభత ఇత్యభిప్రాయః ॥ అపుత్ర దా
య క్రమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరస్తథా। త
త్సుతో గోత్రజో బంధు శ్శిష్యస్సబ్రహ్మచారిణః॥ ఏషామభావే పూర్వస్య ధనభాగు
త్తరోత్తరః । స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య సర్వవర్ణేష్వయం విధిరితి॥ ఔరసాదయో
ద్వాదశపుత్రా యస్య న సంతి- అసావపుత్ర స్తస్య మృతస్య ధనం పత్న్యాదీనాం పూ
ర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాంతి॥ అయం దాయగ్రహణక్రమః- సర్వే
షాం మూర్ధావసిక్తాదిషు అనులోమజేషు సూతాదిషు ప్రతిలోమజేషు వర్ణేషు బ్రాహ్మ
ణాదిషు చ వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ పత్నీ వివాహ సంస్కృతా నారీ సా ప్రథమం పత్యుర్ధనం గృ
హ్ణాతి॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ కుల్యేషు విద్యమానేషు పితృభ్రాతృసనాభిషు । అసుతస్య
ప్రమీతస్య పత్నీ తద్ధనహారిణీతి॥ అత్ర విశేషమాహ వృద్ధమనుః॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః
పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిండం కృత్స్నమంశం లభేత చేతి॥ కృత్స్న
మంశం జంగమస్థావరాత్మకం॥ తథా చ ప్రజాపతిః॥ జంగమం స్థావరం హేమ కుప్యం ధా
న్యం రసాంబరం। ఆదాయ దాపయేచ్ఛ్రాద్ధం మాసషాణ్మాసికాబ్దికం॥ పితృవ్యగు
రుదౌహిత్రభర్తృస్వస్రీయమాతులాన్। పూజయేత్కవ్యపూర్తాభ్యాం వృద్ధానా
థాతిథీంస్తథేతి ॥ తదభావే దుహితరః- సమానజాతీయా అసమానజాతీయాశ్చ య
థాభాగం గృహ్ణీయుః ॥ తథా చ బృహస్పతిః ॥ పత్యుర్ధనహారీ పత్నీ తాం వినా దు
హితా స్మృతా । అంగాదంగాత్సంభవతి పుత్రవద్దుహితా నృణామ్ ॥ సదృశీ సదృ
శేనోఢా సాధ్వీ శుశ్రూషణే రతా । తస్మాత్పితృ ధనం త్వన్యః కథం గృహ్ణాతి మానవ
ఇతి ॥ ఊఢానూఢా సమవాయే కాత్యాయనః ॥ పత్నీ పత్యుర్ధనహారీ యా స్యాదవ్య
భిచారిణీ । తదభావే తు దుహితా యద్యనూఢా భవేత్తథేతి ॥ ఊఢాస్వపి ప్రతిష్ఠితా
ప్రతిష్ఠిత దుహితృసమవాయే అప్రతిష్ఠితైవ గృహ్ణాతి ॥ తథా చ గౌతమః ॥ స్త్రీధనం
దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి - న చైతద్వచనం మాతృధనవి
షయమేవేతి మంతవ్యం- పితృధనేప్యస్య న్యాయస్య సమానత్వాత్ ॥ దుహిత్రభావే
దౌహిత్రో ధనహారీ॥ తథా చ విష్ణుః ॥ అపుత్రపౌత్రసంతానే దౌహిత్రా ధనమా

ష్నయోః । పూర్వేషాంతుస్వధాకారే పౌత్రా దౌహిత్రకామతా ఇతి॥ మనురపి॥ అకృతావాకృతావాపి యంవిందేత్ సదృశంసుతమ్। పౌత్రీమాతామహస్తేనదద్యాత్పిండంహరేద్ధనమితి॥ నచదుహిత్రనంతరం పితరావిత్యుపాదానమనుపపన్నందౌహిత్రస్యధనహారిత్వేన వక్తవ్యత్వాదితిమంతవ్యం॥దుహితరశ్చేతిచశబ్దేన దౌహిత్రస్యసముచ్చయాత్ ॥ దౌహిత్రభావేపితరౌధనభాజౌ- యద్యప్యత్రపిత్రోర్ధనగ్రహణే క్రమానపేక్షతే - తథాపిపితరావిత్యస్యవిగ్రహవాక్యే మాతృశబ్దస్య పూర్వనిపాతాత్ - ప్రత్యాసత్త్యతిశయాచ్చ మాతురేవ పూర్వంధనగ్రహణం యుక్తమితి కేచిదాహుః ॥ అపరేత్వ పుత్రధనంపత్న్యభిగామి తదభావే దుహితృగామి తదభావే పితృగామి తదభావే మాతృగామీతి బృహద్విష్ణువచనాత్ ॥ అపుత్రస్యాథ కులజాపత్నీ దుహితరోపివా । తదభావే పితా మాతా, భ్రాతా పుత్రాశ్చ కీర్తితా ఇతి ॥ కాత్యాయన వచనాచ్చ ॥ పిత్రైవపూర్వం ధనహారీత్యాహుః - అత్ర యదుక్తం తద్గ్రాహ్యం - పిత్రోరభావే భ్రాతరో ధనభాజః ॥ తథాచమనుః ॥ పితాహరేదపుత్రస్య రిక్థంభ్రాతరఏవవేతి । భ్రాతృష్వపిసోదర్యాః ప్రథమంధనభాజః - తేషాం ప్రత్యాసన్నత్వాత్ ॥ అతఏవమనుః ॥ అనంతరస్సపిండాద్యస్తస్యతస్యధనంభవేదితి ॥ భ్రాతౄణామభావేభ్రాతృపుత్రాః- పితృవ్యధనం పితృతో గృహ్ణాతి - భ్రాతృపుత్రేష్వపి సోదరభ్రాతృపుత్రాః ప్రథమంధనభాజః - తేషామభావే భిన్నోదరభ్రాతృపుత్రా ఇతి - పూర్వవదవగంతవ్యం॥ భ్రాతృభ్రాతృపుత్రసమవాయేపి భ్రాతృపుత్రాణాంసంబంధో నాస్తి- భ్రాత్రభావే భ్రాతృపుత్రాణామధికారశ్రవణాత్ - యదాత్వపుత్రేభ్రాతరిమృతేతద్భ్రాతౄణామవిశేషేణ ధనసంబంధేసతి అపుత్రభ్రాతృ ధనవిభాగాత్ప్రాగేవ యదికశ్చిద్భ్రాతామ్రియేతతత్పుత్రాశ్చసంతి- తత్పుత్రాణాంపితృతోధికారప్రాప్తేస్తేషాం భ్రాతౄణాంచ విభాగోయుక్తః - భ్రాతృపుత్రాణామభావే గోత్రజాధనం గృహ్ణంతి ॥ గోత్రజాశ్చపితామహీసపిండాస్సమానోదకాశ్చ॥ తత్రప్రథమం పితామహీధనంగృహ్ణాతి ॥ యత్తుమాతర్యపిచవృత్తాయాంపితుర్మాతాధనంహరేదితి॥ మాత్రనంతరం పితామహ్యాధనగ్రహణప్రాపకవచనం తదనపత్యస్యస్వర్యాతస్యధనంపత్న్యభిగామి - తదభావే దుహితృగామి - తదభావేపితృగామి - తదభావే మాతృగామి - తదభావేభ్రాతృగామి - తదభావేభ్రాతృపుత్రగామి - తదభావేకుల్యగామి - తదభావేబంధుగామి - తదభావేసహాధ్యాయిగామి - తదభావేబ్రాహ్మ

ణధనవర్జం రాజగామి - బ్రాహ్మణధనం బ్రాహ్మణా ఏవ గృహ్ణీయురితి॥ అపుత్రస్యాగ్రధకులజా పత్నీ దుహితరోఽపి వా । తదభావే పితా మాతా భ్రాతా పుత్రాశ్చ కీర్తితాః॥ ఇత్యాదిక్రమప్రతిపాదక బహువచన విరోధాత్ - పితామహ్యాధన సంబంధమాత్రప్రాపకం న క్రమపరమిత్యవగమ్యతే- పితామహ్యా అభావే పితృవ్యాస్తత్పుత్రాశ్చ యథాక్రమం ధనం గృహ్ణంతి- పితామహసంతానాభావే ప్రపితామహీ ప్రపితామహస్తత్పుత్రస్తత్పుత్రశ్చేతి- సప్తమపర్యంతం గోత్రజా ధనం గృహ్ణంతి సమానోదకాశ్చ సపిండానాముపరి సప్తపురుషాః- జన్మనామజ్ఞానపర్యంతా వా॥ తదుక్తం బృహన్మనునా॥ సపిండతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే । సమానోదకభావస్తు నివర్తేతాచతుర్దశాత్॥ జన్మనామ్నోః స్మృతేరేకే తత్పరం గోత్రముచ్యతే॥ గోత్రజానామభావే బాంధవా ధనం గృహ్ణంతి॥ బాంధవాశ్చ త్రివిధా బోధాయనేన దర్శితాః । ఆత్మపితృష్వసుః పుత్రా ఆత్మమాతృష్వసుస్సుతాః ॥ ఆత్మమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా ఆత్మబాంధవాః॥ పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితృమాతృష్వసుస్సుతాః । పితృమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాంధవాః ॥ మాతుః పితృష్వసుః పుత్రాః మాతుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । మాతుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా మాతృబాంధవా ఇతి॥ బంధుష్వపి యస్త్వాసన్నతరస్స ఏవ పూర్వం గృహ్ణాతి॥ అత ఏవ బృహస్పతిః॥ బహవో జ్ఞాతయో యత్ర సకుల్యా బాంధవాస్తథా । యస్త్వాసన్నతరస్తేషాం సోఽనపత్యధనం హరేదితి॥ బంధూనామభావే ఆచార్యః - తస్యాభావే శిష్యః॥ తదాహ మనుః॥ యో యో హ్యనంతరః పిండాత్తస్య తస్య ధనం భవేత్ । అత ఊర్ధ్వం సకుల్యాస్స్యురాచార్యశ్శిష్య ఏవ వేతి॥ ఆపస్తంబోఽపి॥ సపిండాభావే ఆచార్య ఆచార్యాభావేఽంతేవాసీ శిష్యాభావే సబ్రహ్మచారీ తస్యాభావే యః కశ్చిచ్ఛ్రోత్రియో గృహ్ణంతి॥ తదాహ గౌతమః॥ శ్రోత్రియా బ్రాహ్మణస్యానపత్యస్య రిక్థం భజేరన్నితి॥ తదభావే బ్రాహ్మణమాత్రః॥ తదాహ మనుః॥ సర్వేషామప్యభావే తు బ్రాహ్మణా రిక్థభాగినః । త్రైవిద్యాశ్శుచయో దాంతాస్తదా ధర్మో న హీయత ఇతి॥ బ్రాహ్మణధనం న కదాచిదపి రాజగామి - క్షత్రియాది ధనం తు సబ్రహ్మచారిపర్యంతానామభావే రాజగామి॥ తదుక్తం మనునా॥ అహార్యం బ్రాహ్మణద్రవ్యం రాజ్ఞా నిత్యమితి స్థితిః । ఇతరేషాం తు వర్ణానాం సర్వాభావే హరేన్నృపః॥ నారదోఽపి॥ బ్రాహ్మణార్థస్య తన్నాశే దాయాదశ్చేన్న కశ్చన। బ్రాహ్మణాయైవ దాతవ్యమేనస్వీ స్యాన్నృపోఽన్యథేతి॥ సంగ్రహకారేణాపి॥ పిత

ర్యవిద్యమానేపి ధనంతత్పిత్ర్యసంతతేః । తస్యామవిద్యమానాయాం తత్పితామహ
సంతతేః । అసత్యామపితస్యాంతు ప్రపితామహసంతతేః । ఏవమేవోపరితనాః
సపిండారిక్థభాగినః ॥ తదభావేసపిండాస్స్యురాచార్యశ్శిష్యఏవవా । సబ్రహ్మచారీ
సద్విప్రాః పూర్వాభావేపరఃపర ఇతి ॥ శూద్రస్య సోదకాభావే రాజాతద్ధనమా
ప్నుయాత్ । అథాచార్యస్యాప్యభావే యథాక్షత్రియవైశ్యయోరితి ॥ నన్వన
పత్యస్యధనంప్రథమంపత్నీగృహ్ణాతీత్యనుపపన్నం - పత్నీసద్భావేపి భ్రాతౄణాం
ధనగ్రహణస్యపత్నీనాంచ భరణమాత్రస్యచనారదేనోక్తత్వాత్ ॥ భ్రాతౄణా
మప్రజాఃప్రేయాత్కశ్చిచ్చేత్ప్రవ్రజేతవా । విభజేరన్ధనంతస్యశేషాస్తే స్త్రీధనం
వినా । భరణంచాస్యకుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవితక్షయాత్ । రక్షంతిశయ్యాంభర్తు
శ్చే దాచ్ఛిద్యురితరాసుతదితి - తన్న - సంసృష్టానాంతుయోభాగస్తేషా మేవ
సఇష్యతే । అతోన్యథాంశభాగిస్యాన్నిర్విజేష్వితరానియాదితి ॥ అనేన పౌనరు
క్త్యప్రసంగాత్ - అపౌనరుక్త్యప్రసంగాదవిభక్తవిషయత్వమస్తు ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యవచనంతు ॥ విభక్తాసంసృష్టినోభర్తుర్ధనంప్రథమంపత్న్యేవగృహ్ణాతీత్యేవంప
రమిత్యవిరోధః ॥ యత్తుమనునోక్తం ॥ పితాహరేదపుత్రస్యరిక్థంభ్రాతరఏవవేతి॥య
దపికాత్యాయనేనోక్తం ॥ విభక్తేసంస్థితేద్రవ్యం పుత్రాభావేపితాహరేత్ ॥ భ్రా
తావాజననీవాథ మాతావాతత్పితాక్రమాత్ ఇతి ॥ తత్రమనువచనం ॥ తావత్ -
నక్రమప్రతిపాదనపరం- భ్రాతరఏవవేతివికల్పశ్రవణాత్ ॥ కాత్యాయనవచనంతు॥
పత్న్యామవ్యభిచారిణ్యాం పిత్రాదేరనపత్యధనగ్రాహిత్వప్రతిపాదనపరం- పత్యు
ర్ధనహారీపత్నీయాస్యాదవ్యభిచారిణీ । అపచారక్రియాయుక్తా నిర్లజ్జావార్థనాశి
కా ॥ వ్యభిచారరతాయాచ స్త్రీధనంనచసార్హతీతి ॥ తేనైవోక్తత్వాత్ ॥ ధనం
జీవనాయోపక్లృప్తం తేతావంశంనార్హతీత్యర్థః॥ ధారేశ్వరస్తుఅనపత్యధనంప
త్నీగృహ్ణాతీత్యేవమాదివచనజాతస్యప్రకారాంతరేణ విషయవ్యవస్థామాహ ॥ ని
యోగార్థినీపత్నీఅనపత్యస్య విభక్తస్యపత్యుర్ధనంగృహ్ణాతీతి॥తథాచమనుః॥ ధనం
యోబిభృయాద్భ్రాతుర్మృతస్యస్త్రియమేవవా।సోపత్యంభ్రాతురుత్పాద్యదద్యా
త్తస్యైవతద్ధనం ॥ కనీయాన్ జ్యేష్ఠభార్యాయాం పుత్రముత్పాదయేద్యది। సమస్త
త్రవిభాగస్స్యాదితిధర్మోవ్యవస్థితఇతి ॥ విభక్తధనేభ్రాతరిమృతేఅపత్య ద్వారే
ణైవపత్న్యాస్సన సంబంధో నాన్యథా॥ అవిభక్తధనేపితద్వైవేత్యభిప్రాయః ॥ గౌ
తమోపి॥ పిండగోత్రర్షిసంబంధారిక్థంభజేరన్ స్త్రీవాఅనపత్యస్యబీజంవాలిప్సే

చేతి ॥ సంగ్రహకారో౽పి॥ భ్రాతృషు ప్రవిభక్తేషు సంసృష్టేష్వప్యసత్సు చ। సర్వాదేశాన్నియోగస్థా పత్నీ ధనమవాప్నుయాదితి ॥ తదనుపపన్నం ॥ పత్నీ దుహితరశ్చేత్యత్ర నియోగాశ్రవణాత్ - అశ్రుతో౽పి నియోగః గౌతమవచనబలాత్ - కల్ప్యత ఇతి చేత్ తన్న - గౌతమాదివచనస్యార్థాంతరవిషయత్వాత్ ॥ తథాహి తత్ర యద్గౌతమవచనం పిండగోత్రర్షిసంబంధా ఋక్థం భజేరన్ స్త్రీ వా౽నపత్యస్య బీజం వా లిప్సేతేతి॥ తత్రాయమర్థః - యది బీజం లిప్సేత తదా పత్నీ అనపత్యస్య ధనం పిండగోత్రర్షిసంబంధా గృహ్ణీయాత్ సా స్త్రీ బీజం వా లిప్సేత సంయతా వా భవేదితి - వా శబ్దస్య పక్షాంతరవచనత్వేన యద్యర్థప్రయోగాభావాత్ ॥ యదపి ధనం యో బిభృయాదిత్యాదిమనువచనం తదపి క్షేత్రజస్యైవ ధనసంబంధం వక్తి న పత్న్యా ఇతి॥ సంగ్రహవచనమపి సంయతాయా ఏవ ధనసంబంధం వక్తి న తు దేవరాదినియుక్తాయాః - అన్యథా ॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। పత్న్యేవ దద్యాత్ తత్పిండం కృత్స్నమంశం లభేత చేతి॥ తథా అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। భుంజీతామరణాత్ క్షాంతా దాయాదా ఊర్ధ్వమాప్నుయుః॥ ఇతి మనుకాత్యాయనవచనవిరోధప్రసంగాత్ - తస్మాదనపత్యస్యావిభక్తస్యాసంసృష్టినో మృతస్య ధనం పత్నీ గృహ్ణాతీత్యేవం వ్యవస్థా జ్యాయసీ॥ యత్తు స్త్రీణాం ధనసంబంధాభావప్రతిపాదకవచనం॥ యజ్ఞార్థం ద్రవ్యముత్పన్నం తత్ర నాధికృతాః స్త్రియః। అరిక్థభాజస్తాస్సర్వా గ్రాసాచ్ఛాదనభాజనాః॥ యజ్ఞార్థం విహితం ద్రవ్యం తస్మాత్ తద్వినియోజయేత్। స్థానేషు ధర్మజుష్టేషు న స్త్రీమూర్ఖవిధర్మిషు ఇతి॥ తద్యజ్ఞార్థమేవ సంపాదితధనవిషయం॥ యదపి కాత్యాయనేనోక్తం। అదాయికం రాజగామి యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికం॥ అపాస్య శ్రోత్రియద్రవ్యం శ్రోత్రియేభ్యస్తదర్పయేదితి ॥ అయమర్థః - స్త్రీణామశనాచ్ఛాదనోపయుక్తం ధనినః శ్రాద్ధాద్యుపయుక్తం చాపాస్య - అదాయికమన్యద్ధనం రాజగామి భవతి - శ్రోత్రియద్రవ్యం తు యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికం అపాస్య శ్రోత్రియస్యైవ న రాజ్ఞ ఇతి ॥ అత ఏవ చ నారదేనోక్తం ॥ అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్ కించిద్రాజా ధర్మపరాయణః। తత్స్త్రీణాం జీవనం దద్యాదేష ధర్మ్యవిధిః స్మృతః ఇతి॥ తదుభయమప్యవరుద్ధస్త్రీవిషయం పత్నీశబ్దాశ్రవణాత్ ॥ యదపి చ హారీతేనోక్తం॥ విధవా యౌవనస్థా చేన్నారీ భవతి కర్కశా। ఆయుషః క్షపణార్థం తు దాతవ్యం జీవనం సదేతి - తదపి శంకితవ్యభిచారిణీస్త్రీవిషయం॥ యదపి ప్రజాపతివచనం॥ ఆఢకం భర్తృహీనాయా దద్యాదామరణాత్ స్త్రియా ఇతి ॥ యదపి స్మృత్యంతరం॥ అన్నార్థం తండులప్రస్థమ

ప[illegible]హ్యేతుసేంధనమిత్తి ॥ తదేతద్వచనద్వయమపి హారీతవచనేనసమానార్థకం ॥
యాచశ్రుతిః॥ తస్మాత్ స్త్రియోనిరింద్రియాఅదాయాదీరితి ॥ సాపత్నీవతగ్రహే
పత్న్యా అంశోనాస్తీత్యేవంపరా - ఇంద్రియశబ్దస్యఇంద్రియం వైసోమపీథఇతిసో
మేప్రయోగదర్శనాత్ ॥ యత్తుపత్న్యాస్థావరగ్రహణ నిషేధకంబృహస్పతివచ
నం ॥ యద్విభక్తేధనంకించి దాధ్యాదివివిధంస్మృతం । తజ్జాయాస్థావరంముక్త్వా
లభేతమృతభర్తృకేతి । తదితరదాయాదానుమతి మంతరేణస్థావరదాన విక్రయా
దినిషేధపరం॥అన్యథా॥స్థావరంజంగమంహేమకుప్యంధాన్యంరసాంబరం।ఆదాయ
దాపయేచ్ఛ్రాద్ధం మాసషాణ్మాసికాదికమ్ । పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్ భర్తుః
స్వస్రీయమాతులాన్ ॥ పూజయేత్కవ్యపూర్తాభ్యాంవృద్ధానాథాతిథీంస్తథేతి॥
అనేనవిరోధప్రసంగాత్ ॥ సంసృష్టినోవిభాగప్రకారమాహమనుః ॥ విభక్తాస్స
హజీవంతో విభజేరన్పునర్యది । సమస్తత్రవిభాగస్స్యాజ్జ్యైష్ఠ్యం తత్రనవిద్యతఇ
తి॥పునర్విషమవిభాగనిరాకరణంవిషమధనేన సంసృష్టానాంధనానుసారేణవిషమవి
భాగప్రాప్త్యర్థం॥సంసర్గఃకైరిత్యపేక్షితేబృహస్పతిః॥ విభక్తోయఃపునఃపిత్రాభ్రా
త్రావైకత్రసంస్థితః।పితృవ్యేణాథవాప్రీత్యాతత్సంసృష్టఃసఉచ్యతఇతి॥యఃపూర్వంపి
త్రాదినా విభక్తఃపుత్రాదిఃపునఃప్రీత్యా తేనసహవాసమాపన్నఃససంసృష్టఉచ్యతే॥
సయేనకేనాపి సహవాసమాపన్నఇత్యర్థః క్వచిత్॥ సంసృష్టినాంతుయఃకశ్చిద్వి
ద్యాశౌర్యాదినాధికం।ప్రాప్నోతితత్రిదాతవ్యోద్వ్యంశ శ్శేషాస్సమాంశినః ॥ ఇతి-
విద్యాదినాప్రాప్తేధికే ధనేఅంశద్వయందాతవ్యంనసర్వస్యాగితి ॥ ఏతత్సంసృష్ట
ద్రవ్యానురోధేన ఆర్జితేపివిభాజ్యత్వప్రాప్త్యర్థం ॥ అపుత్రస్యసంసృష్టినో రిక్థ
గ్రాహిణందర్శయతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సంసృష్టినస్తుసంసృష్టీ సోదరస్యతుసోద
రః । దద్యాదపహరేచ్చాంశం జాతస్యచమృతస్యచేతి ॥ అయమర్థః॥ సంసృష్టినో
మృతస్యాంశంవిభాగకాలే అవిజ్ఞాతగర్భాయాం భార్యాయాం పశ్చాదుత్పన్నపు
త్రస్య ఇతరసంసృష్టీదద్యాత్- పుత్రాభావేసంసృష్ట్యేవాపహరేత్ నపత్న్యాదిభిః
పత్నీనామప్రత్తదుహితౄణాంచ భరణమాత్రం ॥ తదాహనారదః ॥ భరణంచా
స్యకుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవితక్షయాత్ । రక్షంతిశయ్యాంభర్తుశ్చేదాచ్ఛింద్యురి
తరాసుతత్ ॥ యాతస్యదుహితాతస్యాః పిత్రంశాద్భరణంమతమ్ । ఆసంస్కా
రాద్ధరేద్భాగం పరతోబిభృయాత్పతిరితి ॥ సోదరస్యతుసోదరఇతి సోదర సంసృష్టి
నో మృతస్యాంశంసోదరసంసృష్టీపశ్చాదుత్పన్నస్యపుత్రస్యదద్యాత్ తదభావేస్వ

యమేవాపహారేత్ నభిన్నోదరసంసృష్టీతి - పూర్వోక్తస్యాపవాదః - సంసృష్టినో భిన్నోదరస్యాసోదరస్యాసంసృష్టినస్సద్భావే ఉభయోరపివిభజ్యధనగ్రహణమిత్యాహసఏవ ॥ అన్యోదరస్తుసంసృష్టీనాన్యోదర్యోధనంహరేత్ ।అసంసృష్ట్యపిచాదద్యాత్ సోదర్యోనాన్యమాతృజఇతి॥ అన్యోదర్యే భ్రాతా సంసృష్టీ అన్యోదర్యధనం హరేత్ నత్వసంసృష్టీ - అసంసృష్టోపిసోదరః సోదరస్యధనమాదదీత ॥ నపునరన్యోదర్యఃసంసృష్ట్యేవ॥ అతఏవమనుః ॥ యేషాంజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠోవా హీయేతాంశప్రదానతః।మ్రియేతాన్యతరోవాపితస్యభాగోనలుప్యతే। సోదర్యావిభజేయుస్తంసమేత్యసహితాస్సమం । భ్రాతరోయేచసంసృష్టా భగిన్యశ్చసనాభయఇతి॥ అయమర్థః॥యేషాంసంసృష్టిభిన్నోదరాణాం మధ్యేయఃకోపిజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠో వామధ్యమోవావిభాగకాలే దేశాంతరగమనాదినాస్వాంశాద్భ్రశ్యేతతస్యభాగోనలుప్యతే - పృథగుత్పద్ధరణీయోనసంసృష్టినఏవగృహ్ణీయుః ॥ కింతుతముద్ధృతంభాగం అసంసృష్టినఃసోదరాఃసంసృష్టి నశ్చభిన్నోదరాఃసనాభయోభగిన్యశ్చ దేశాంతరగతా అపి సమాగమంసంభూయసమన్యూనాధికభాగమంతరేణవిభజేరన్ -అన్యేమన్యంతే- అసంసృష్ట్యపిచాదద్యాత్సం సృష్టోనాన్యమాతృజఇతి ॥ అస్యాయమర్థః ॥ యత్రసంసృష్టభిన్నోదరాః అసంసృష్టాశ్చసోదరాః తత్రసంసృష్టాఅపిసోదరా ఏవధనంగృహ్ణీయుః - నతుభిన్నోదరాః సంసృష్టాఅపి ॥ యత్తుయేషాంజ్యేష్ఠ ఇత్యాది మనువచనంసంసృష్టానాం భిన్నోదరాణాంచసర్వేషాం ధనగ్రహణప్రతిపాదకం-తత్స్థావరజంగమాత్మకోభయద్రవ్యసద్భావవిషయం॥ అతఏవప్రజాపతిః ॥ అంతర్ధనంతు యద్ద్రవ్యం సంసృష్టానాంతుతద్భవేత్ । భూమింగృహంత్వ సంసృష్టాః ప్రగృహ్ణీయుర్యథాంశతఇతి ॥ అయమర్థః ॥ సంసృష్టానాంభిన్నోదరాణాం భ్రాతౄణామంతర్ధనంగూఢ ధనంద్రవ్యంచజంగమాత్మకం - యథాంశతోభవేత్॥ సోదరాణామసంసృష్టానాం గృహక్షేత్రాదికంస్థావరరూపం యథాంశతోభవేదితి - యాజ్ఞవల్క్యవచనంతు॥జంగమస్థావరయోరన్యతర సద్భావవిషయమితి-యదుక్తం తద్గ్రాహ్యం ॥ యదాసంసృష్టభిన్నోదరాభావః - తదాపితాపితృవ్యోవాయః సంసృష్టస్సఏవగృహ్ణీయాత్ ॥ తథాచగౌతమః ॥ సంసృష్టినిప్రేతే సంసృష్టీరిక్థభాగితి ॥ యదా పితాపితృవ్యోవా సంసృష్టో న విద్యతే ॥ తదా త్వసంసృష్ట భిన్నోదరభ్రాతా గృహ్ణీయాత్ - తదభావే త్వసంసృష్టః పితాతదభావే మాతా తదభావేపత్నీ ॥ తథాచ శంఖః ॥ స్వర్యాతస్యహ్యపుత్రస్య భ్రాతృగామిద్రవ్యం

తదభావే పితరౌ హరేయాతాం తదభావే జ్యేష్ఠాపత్నీతి - జ్యేష్ఠాగుణ జ్యేష్ఠా
సంయుతానతు పూర్వోఢా ॥ సంసృష్టభ్రాతృపుత్రాణాం పత్న్యాశ్చ సమవా
యేధనగ్రహణ ప్రకారమాహ నారదః॥ మృతేపత్యౌతుభార్యాస్సుర్యాభ్రాతృపితృ
మాతృకాః । సర్వే సపిండాః స్వధనం విభజేయు ర్యథాంశత ఇతి॥ పత్న్యోర్భ్రా
తృపితృమాతృభావవిశిష్టాః అభ్రాతృపితృమాతృకాః భార్యాస్సర్వేసపిండాభ్రాతృపు
త్రాదయః- తత్రభ్రాతృపుత్రాణాంస్వపిత్రంశతః భార్యాణాంభర్త్రంశతః సంసృ
ష్టధనస్యవిభాగ ఇత్యర్థః - పత్నీనామభావే సంసృష్టాపుత్రాం శంతద్భగినీగృహ్ణీతి॥
తథాచబృహస్పతిః ॥ యాతస్యభగినీసాతు తతోంశంలబ్ధుమర్హతి । అనపత్యస్య
ధర్మోయం అభార్యాపితృకస్యచేతి ॥ చశబ్దోభ్రాతృమాత్ర భావసముచ్చయా
ర్థః ॥ కేచిత్తు యాతస్యదుహితేతి పఠిత్వాపత్నీనామభావే దుహితాగృహ్ణీయాత్తత్యా
హుః దుహితృభగిన్యోరభావేఅనంతరస్సపిండోయ స్తస్యోస్యధనంభవేదిత్యుక్త్యా
ప్రత్యాసత్తిక్రమేణ సర్వేసపిండాదయోధనంగృహ్ణీయుః ప్రతిపదోక్తానామభావా
త్ ॥ అతఏవబృహస్పతిః ॥ మృతోనపత్యేభార్యస్త్వేదభ్రాతృపితృమాతృకః । సర్వే
సపిండాస్తద్దాయం విభజేరన్ యథాంశత ఇతి ॥ వానప్రస్థయతినైష్ఠిక బ్రహ్మచా
రిణాంధనంకోవా గృహ్ణీతీత్యపేక్షితమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వానప్రస్థయతిబ్రహ్మ
చారిణాంరిక్థభాగినః। క్రమేణాచార్యసచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థిన ఇతి॥ అత్రప్రా
తిలోమ్యక్రమేణ నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణోధన మాచార్యోగృహ్ణాతి - నపిత్రాదిః ॥ ఉ
పకుర్వాణస్యధనం పిత్రాదయఏవగృహ్ణంతి - యతేస్తుధనమధ్యాత్మశాస్త్ర శ్రవ
ణధారణా నుష్ఠానక్షమః - సచ్ఛిష్యోగృహ్ణాతి-దుర్వృత్తస్య భాగానర్హత్వా
త్ - వానప్రస్థస్యధనంధర్మ భ్రాత్రేకతీర్థీగృహ్ణంతి ॥ ధర్మభ్రాతాసమా
నాచార్యకః ఏకతీర్థీఏకాశ్రమీ ధర్మభ్రాతా చాసావేకతీర్థీచ - అథవావా
నప్రస్థయతిబ్రహ్మ చారిణాంధనం ॥ ఆచార్యసచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః-
క్రమేణ గృహ్ణంతి - పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే - ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతీత్య
ర్థః ॥ యత్తువసిష్ఠేనోక్తం॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి ॥ అన్యాశ్రమిణా
మన్యాశ్రమిధనగ్రహణనిషేధపరం - నతుసమానాశ్రమిణాంపరస్పర రిక్థగ్రహణ
నిషేధపరమ్ - నన్వేషాంధనసంబంధఏవనాస్తికుత స్తద్విభాగః ప్రతిగ్రహార్థనా
ర్జనోపాయస్యనిషిద్ధత్వాత్ - అర్థానిచయోభిక్షురితి గౌతమస్మరణాచ్చ - తన్న
అహ్నామాసస్యషణ్ణాంవా తథా సంవత్సరస్యచ । అర్థానాం నిచయంకుర్యా

తత్కృతమాశ్వయుజిత్యజేదితి॥ వానప్రస్థస్యధనసంయోగోనాస్తి॥ కౌపీనాచ్ఛాదనార్థం తువాసోపిబిభృయాదౌషధీః। యోగసంభారభేదాంశ్చ గృహ్ణీయాత్పాదుకే తథే త్యేవమాదివచనాద్యతేరపి వస్త్రపుస్తకాదికంవిద్యతఏవ - నైష్ఠికస్యాపిశరీరయాత్రార్థం వస్త్రాదిపరిగ్రహోస్త్యేవేతితద్విభాగోఘటతఏవ॥ దాయానర్హానాహ మనుః॥ అనంశౌక్లీబపతితౌ జాత్యంధబధిరౌతథా। ఉన్మత్తజడమూకాశ్చయేచకేచిన్నిరింద్రియా ఇతి॥ నిరింద్రియాఃవ్యాధినావికలేంద్రియాః॥ నారదోపి॥ పితృద్విట్పతితఃషండో యశ్చస్యాదౌపపాతికః। ఔరసాఅపినైతేంశం లభేరన్క్షేత్రజాఃకుతః। దీర్ఘతీవ్రామయగ్రస్తా జడోన్మత్తపంగవః। భర్తవ్యాస్స్యుఃకులస్యైతే తత్పుత్రాస్త్వంశభాగిన ఇతి॥ వసిష్ఠోపి॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ క్లీబోంధఃపతితస్తజ్జః పంగురున్మత్తకోజడః। అంధోచికిత్స్యరోగాద్యా భర్తవ్యాస్స్యుర్నిరంశకా ఇతి॥ తజ్జఃపతితోత్పన్నః-ఆద్యశబ్దేనమూకాదయో గృహ్యంతే - ఏతేనిరంశకాః - రిక్థభాజినోనభవంతి - కేవలమశనాచ్ఛాదనదానేన భర్తవ్యాః॥ అభరణేప్రత్యవాయమాహమనుః॥ సర్వేషామపితున్యాయ్యందాతుంశక్త్యామనీషిభిః। గ్రాసాచ్ఛాదనమత్యంతం పతితోహ్యదదద్భవేత్ ఇతి॥ అత్యంతంయావజ్జీవమిత్యర్థః - పతితస్యభర్తవ్యత్వంనాస్తీత్యాహ దేవలః॥ తేషాంపతితవర్జేభ్యో భక్తంవస్త్రంప్రదీయత ఇతి॥ పతితశబ్దేనతజ్జోప్యుపలక్ష్యతే॥ పతితతజ్జవర్జంబిభృయాదితిబోధాయనస్మరణాత్॥ ఆశ్రమాంతరగతా అపినభర్తవ్యాః॥ అతఏవవసిష్ఠః॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతాఃక్లీబోన్మత్తపతితాశ్చభరణం క్లీబోన్మత్తానామితి॥ అంశానర్హాణాంపుత్రాస్త్వంశభాజః॥ తదాహదేవలః॥ తత్పుత్రాఃపితృదాయాంశాన్ లభేరన్దోషవర్జితా ఇతి॥ నిరంశకానాం పుత్రాణాంపుత్రాః ఔరసాః క్షేత్రజాశ్చక్లైబ్యాదిదోషవర్జితాః భాగహారిణోనదత్తకాదయః॥ అతఏవయాజ్ఞవల్క్యః పరిసంచష్టే॥ ఔరసాఃక్షేత్రజాస్త్వేషాం నిర్దోషాభాగహారిణ ఇతి॥ నిరంశకానాం దుహితరో యావద్వివాహం భర్తవ్యాఃసంస్కర్తవ్యాశ్చ- సాధువృత్తయోయోషితశ్చయావజ్జీవంభర్తవ్యాః॥ తథాచసఏవ॥ సుతాశ్చైషాం ప్రభర్తవ్యా యావద్వై భర్తృసాత్కృతాః. అపుత్రా యోషితశ్చైషాం భర్తవ్యాః సాధువృత్తయః। నిర్వాస్యాః వ్యభిచారిణ్యఃప్రతికూలాస్తథైవచేతి॥ అన్యానపిభాగానర్హాన్దర్శయతివ్యాసః॥ అక్రమోఢాసుతశ్చైవ నరిక్థంతేషుచార్హతీతి॥ మనురపి॥ అనియుక్తాసుతశ్చైవపుత్రి

కన్యాపుత్రశ్చ దేవరాత్ । ఉభౌ చానర్హతౌ భాగం జారజాతకకామజావితి ॥ స్త్రీధనవిభాగమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతం॥ ఆధివేదనికాద్యంచ స్త్రీధనంపరికీర్తితమ్ । బంధుదత్తంతథా శుల్కం అన్వాధేయకమేవచ । అప్రజాయామతీతాయాం బాంధవాస్తదవాప్నుయురితి ॥ అధ్యగ్న్యుపాగతం వివాహకాలే అగ్నిసన్నిధౌ మాతులాదిభిర్దత్తం ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ వివాహకాలే యత్ స్త్రీభ్యో దీయతే హ్యగ్నిసన్నిధౌ । తదధ్యగ్నికృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరికీర్తితమితి॥ ఆధివేదనికం - అధివేదననిమిత్తం - అధివిన్నస్త్రియై దత్తం ఆద్యశబ్దేనాధ్యావహనికరిక్థక్రయాదిప్రాప్తం సంగృహ్యతే॥ తథాచమనుః॥ అధ్యగ్న్యధ్యావహనికం దత్తంచ ప్రీతికర్మణి । భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనంస్మృతమితి ॥ షడ్విధమితి న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థం - నాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థం ॥ అధ్యావహనికప్రీతిదత్తయోః స్వరూపం కాత్యాయనేనోక్తం॥ యత్పునర్లభతే నారీ నీయమానా పితృగృహాత్ । అధ్యావహనికంనామ స్త్రీధనంతదుదాహృతమ్ । ప్రీత్యాదత్తంతుయత్కించిత్ శ్వశ్ర్వా వా శ్వశురేణ వా । పాదవందనికంచైవ ప్రీతిదత్తంతదుచ్యత ఇతి॥ బంధుదత్తంకన్యాయాః మాతృపితృబంధుభిర్దత్తం - శుల్కంయద్గృహీత్వా కన్యా దీయతే- అన్వాధేయకం పరిణయనాదనుపశ్చాద్దత్తం॥ తదుక్తంకాత్యాయనేన॥ గృహోపస్కరవాహ్యానాం దోహ్యాభరణకర్మిణాం॥ మూల్యంలబ్ధంతు యత్కించిత్ శుల్కంతత్పరికీర్తితమ్ । వివాహాత్పరతో యత్తు లబ్ధంభర్తృకులాత్స్త్రియా । అన్వాధేయంతుతద్ద్రవ్యం లబ్ధంపితృకులాత్తథేతి ॥ పిత్రాదిభిః స్త్రీభ్యో ధనదానే విశేషమాహ కాత్యాయనః ॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృజ్ఞాతిభిః స్త్రీధనం స్త్రియై । యథాశక్త్యా ద్విసాహస్రాద్దాతవ్యంస్థావరాదృత ఇతి ॥ యథాశక్తిస్థావరవ్యతిరిక్తంధనంద్విసాహస్రకార్షాపణపరిమితం దాతవ్యమిత్యర్థః - అయంచనియమః ప్రత్యబ్దదానే వేదితవ్యః అనేకాబ్దేషుతూపజీవనార్థంసకృదేవదానే నాయమవధినియమః - సాపిస్థావరపర్యుదాసః అతఏవసౌదాయికే స్థావరేపి యథేష్టవినియోగార్హత్వముక్తం తేనైవ ॥ ఊఢయా కన్యయా వాపి భర్తుః పితృగృహేపి వా । భ్రాతుస్సకాశాత్పిత్రోర్వా లబ్ధం సౌదాయికం స్మృతమ్ । సౌదాయికంధనంప్రాప్య స్త్రీణాం స్వాతంత్ర్యమిష్యతే। యస్మాత్తదానృశంస్యార్థం తైర్దత్తముపజీవనమ్ । సౌదాయికే సదా స్త్రీణాం స్వాతంత్ర్యంపరికీర్తితమ్ । విక్రయే చైవ దానే చ యథేష్టంస్థావరేష్వపీతి ॥ పితృదత్తస్థా

పరేతు విశేషమాహ నారదః ॥ భర్త్రా ప్రీతేన యద్దత్తం స్త్రియై తస్మిన్ మృతేపి తత్ ।
సా యథాకామమశ్నీయా ద్దద్యాద్వా స్థావరాదృతే ఇతి ॥ పిత్రాదిభిరుపాధ్యాదినా
దత్తం స్త్రీధనం న భవతీత్యాహ కాత్యాయనః॥ తత్ర సోపాధి యద్దత్తం యచ్చయో
గవశేన వా । భ్రాత్రా పిత్రా ధవాపత్యా న తత్ స్త్రీధనమిష్యత ఇతి॥ ఉత్సవాదౌ ధా
రణార్థం దత్తమలంకారాదికం సోపాధిదత్తం - యోగవశేన వంచనాదినేత్యర్థః
శిల్పాదిప్రాప్తమపి స్త్రీధనం న భవతీత్యాహ స ఏవ ॥ శిల్పాదితస్తు యద్దత్తం ప్రీత్యా
చైవ యదన్యతః । భర్తుః స్వామ్యం తదా తత్ర శేషం తు స్త్రీధనం స్మృతమితి॥ అన్య
తః - సఖ్యాదితి యావత్ - తదేతత్ స్త్రీధనం దుహితృదౌహిత్రీదౌహిత్రపుత్రపౌ
త్రరహితాయాం స్త్రియాం మృతాయాం బాంధవా భ్రాత్రాదయో గృహ్ణంతి- అత్రై
వం క్రమః - మాతరి ప్రమీతాయాం ప్రథమం దుహితా గృహ్ణాతి ॥ అత ఏవోక్తం తే
నైవ ॥ మాతుర్దుహితరశ్శేషమృణాత్తాభ్య ఋతేన్వయ ఇతి॥ గౌతమోపి॥ స్త్రీధ
నం దుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చేతి ॥ దుహితౄణామభా
వే దుహితృదుహితరో గృహ్ణంతి - దుహితౄణాం ప్రసూతా చేదితి యాజ్ఞ
వల్క్యస్మరణాత్ ॥ భిన్నమాతృకాణాం దుహితౄణాం విషమాణాం స
మవాయే మాతృతో భాగకల్పనా ॥ తథాచ గౌతమః ॥ ప్రతిమాతృవా స్వే వ
ర్గే భాగవిశేష ఇతి॥ దుహితృదౌహిత్రీణాం సమవాయే మనుః॥ యాస్తాసాం స్యు
ర్దుహితరః తాసామపి యథార్హతః। మాతామహ్యా ధనాత్కించిత్ప్రదేయం
ప్రీతిపూర్వకమితి॥ దౌహిత్రీణామభావే దౌహిత్రా ధనహారిణః ॥ తథాచ నారదః॥
మాతుర్దుహితరోభావే దుహితౄణాం తదన్వయ ఇతి॥ దుహితృదౌహిత్రీణామభా
వే తదన్వయో దౌహిత్రో గృహ్ణాతీత్యర్థః - దౌహిత్రాణామభావే- విభజేరన్ సుతాః పి
త్రోరూర్ధ్వం రిక్థమృణం సమమిత్యాది యాజ్ఞవల్క్యవచనతః॥ మాతృఋణాపాక
రణావశిష్టం మాతుర్ధనం పుత్రా గృహ్ణంతి ॥ యత్తు మనునోక్తం ॥ జనన్యాం
సంస్థితాయాం తు సమం సర్వే సహోదరాః । భజేరన్ మాతృకం రిక్థం భగి
న్యశ్చ సనాభయః ॥ ఇత్యేతత్ పుత్రాణాం దుహితౄణాంచ సంభూయ మా
తృరిక్థగ్రాహిత్వపరం న భవతి ॥ కింతు తేషాం ధనసంబంధే ప్రాప్తే సమవిభా
గప్రాప్త్యర్థం సమశబ్దశ్రవణాత్ ॥ యదపి శంఖలిఖితాభ్యాముక్తం ॥ సమం స
ర్వే సహోదరా మాతృకం రిక్థమర్హంతి కుమార్యశ్చేతి ॥ తదపి మనువచనేన
సమానార్థకం అథవై తద్వచనద్వయం భర్తృకులలబ్ధ స్త్రీధనవిషయం॥ తస్మిన్నేవ

విషయే బృహస్పతిః॥ స్త్రీధనం తదపత్యానాం దుహితా చ తదంశినీ ॥ అప్రత్తా చేత్సమూఢా తు లభతే మానమాత్రికమితి॥ అపత్యానాం పుమపత్యానాం॥ యత్తు పారస్కరేణోక్తం ॥ అప్రత్తాయాస్తు దుహితుః స్త్రీధనం పరికీర్తితం । పుత్రస్తు నైవ లభతే ప్రత్తాయాం తు సమాంశభాగితి॥ తదప్రత్తదుహితృవిషయం॥ అత ఏవ మనుః॥ మాతుస్తు యౌతకం యస్స్యాత్ కుమారీభాగ ఏవ స ఇతి॥ యౌతకం పితృకులలబ్ధం॥ అనపత్యా హీనజాతి స్త్రీధనం ఉత్తమజాతి సపత్నీదుహితా గృహ్ణాతి తదభావే తదపత్యం॥ తదుక్తం మనునా॥ స్త్రియాస్తు యద్భవేద్విత్తం పిత్రా దత్తం కథంచన। బ్రాహ్మణీ తద్ధరేత్కన్యా తదపత్యస్య వా భవేదితి॥ బ్రాహ్మణీత్యుత్తమజాత్యుపలక్షణార్థం॥ పుత్రాణామభావే పౌత్రా గృహ్ణన్తి- పౌత్రాణామపి పితామహ్యా ఋణాపాకరణే పుత్రపౌత్రైః ఋణం దేయమిత్యధికారశ్రవణాత్ ॥ అస్తు ఋణాపాకరణే అధికారః- రిక్థభాక్త్వం కథమితి చేన్న- రిక్థభాజ ఋణం ప్రతికుర్యురితి గౌతమవచనేన రిక్థభాజామేవ ఋణాపాకరణాధికారశ్రవణాత్ - పౌత్రాణామభావే భర్త్రాదయోపి రిక్థభాజః॥ అత్ర వివాహభేదేన విశేషమాహ మనుః । బ్రాహ్మదైవార్షగాన్ధర్వప్రాజాపత్యేషు యద్ధనం ॥ అప్రజాయామతీతాయాం భర్తురేవ తదిష్యతే । యత్త్వస్యాస్స్యాద్ధనం దత్తం వివాహేష్వాసురాదిషు ॥ అప్రజాయామతీతాయాం మాతాపిత్రోస్తదిష్యత ఇతి ॥ బ్రాహ్మదైవార్షగాన్ధర్వప్రాజాపత్యేషు వివాహేషు సంస్కృతాయా భార్యాయా యద్ధనం ॥ తద్దుహిత్రాదిపౌత్రాన్త ధనహారిసన్తత్యభావే సతి భర్తృగామి న పునర్మాత్రాదిగామీత్యర్థః॥ ఆసురరాక్షసపైశాచవివాహసంస్కృతాయా భార్యాయా ధనం మాతాపిత్రోర్భవతీత్యర్థః ॥ యత్తు కాత్యాయనేనోక్తం॥ బన్ధుదత్తం తు బన్ధూనామభావే భర్తృగామి తదితి॥ తదాసురాదివివాహసంస్కృతస్త్రీధనవిషయం ॥ అత ఏవోక్తం తేనైవ॥ ఆసురాదిషు యల్లబ్ధం స్త్రీధనం పైతృకం స్త్రియాః । అభావే తదపత్యానాం మాతాపిత్రోస్తదిష్యత ఇతి ॥ భర్త్రాదిభిర్దత్తమపి శుల్కాఖ్యం స్త్రీధనం సోదరా ఏవ గృహ్ణన్తి॥ తథా చ గౌతమః॥ భగినీశుల్కం సోదర్యాణామూర్ధ్వం మాతురితి ॥ సోదర్యాణామభావే మాతుర్భవతీత్యర్థః ॥ యత్తు పునస్తేనైవోక్తం॥ స్వం చ శుల్కం వోఢా హరేతీతి- తచ్ఛుల్కగ్రహణానన్తరం సంస్కారాత్ప్రాక్ మృతాయాం ద్రష్టవ్యం॥ అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః॥ మృతాయాం దత్తమాదద్యాత్పరిశోధ్యోభయవ్యయమితి ॥ యత్తు కన్యాయై మాతామహాదిభిర్దత్తం భూషణాది - తదపి సోదరా ఏవ గృహ్ణీయుః॥ తథా చ బౌధాయనః॥

రిక్థం మృతాయాః కన్యాయాః గృహ్ణీయుస్సోదరాస్సమమ్ । తదభావే భవేన్మాతు
స్తదభావే పితుర్భవేదితి ॥ అనపత్య పుత్రికాధనమపి సోదరో గృహ్ణాతి ॥ తథాచ పైఠీ
నసిః ॥ పరిణీతాయాం పుత్రికాయాం తు న భర్తా ద్రవ్యమర్హతి । అపుత్రాయాం కుమా
ర్యాం చ భ్రాతా తద్ద్రవ్యమిచ్ఛత ఇతి ॥ పుత్రికాయాః పితుః పశ్చాదౌరససద్భావే
స ఏవ గృహ్ణీయాన్న భర్తా ॥ యత్తు మనువచనం ॥ అపుత్రాయాం మృతాయాం తు
పుత్రికాయాం కథంచన । ధనం తత్పుత్రికాభర్తా హరేతైవావిచారయన్నితి ॥ తత్ప
శ్చాదుత్పన్నభ్రాత్రభావే వేదితవ్యం యత్తు క్వచిదనపత్యస్త్రీధనం స్వస్రీయాదీనాం
భవతీత్యుక్తం బృహస్పతినా ॥ మాతృష్వసా మాతులానీ పితృవ్యస్త్రీ పితృష్వసా । శ్వ
శ్రూః పూర్వజపత్నీ చ మాతృతుల్యాః ప్రకీర్తితాః ॥ యదాసామౌరసో న స్యాత్సు
తో దౌహిత్ర ఏవ వా । తత్సుతో వా ధనం తాసాం స్వస్రీయాద్యాస్సమాప్నుయురితి ॥
అస్యాయమర్థః ॥ బ్రాహ్మాదివివాహేషు భర్తురభావే ఆసురాదివివాహేషు మాతా
పిత్రోరభావే మాతృష్వస్రీయాదీనాం ధనం యథాక్రమం మాతృష్వస్రీయాద్యాః
గృహ్ణీయుః ॥ క్వచిత్ జీవంత్యాః స్వప్రజాయా అపి పత్న్యాః ధనం భర్తా గృహ్ణీయాది
త్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దుర్భిక్షే ధర్మకార్యే చ వ్యాధౌ సంప్రతిరోధకే । గృహీతం స్త్రీ
ధనం భర్తా నాకామో దాతుమర్హతీతి ॥ సంప్రతిరోధకే బందిగ్రహాదౌ స్వకీయద్రవ్యా
భావే స్త్రీధనం గృహీత్వా పునస్తస్యై న దద్యాత్ - ప్రకారాంతరేణ గృహీతం పునర్ద
ద్యాదేవ ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ న భర్తా నైవ చ సుతో న పితా భ్రాతరో న చ । ఆ
దానే వా విసర్గే వా స్త్రీధనే ప్రభవిష్ణవః ॥ యది హ్యేకతరో హ్యేషాం స్త్రీధనం భక్ష
యేద్బలాత్ । సవృద్ధికం ప్రదాప్యస్స్యాద్దండం చైవ సమాప్నుయాత్ ॥ తదేవ తద
నుజ్ఞాప్య భక్షయేత్ప్రీతిపూర్వకమ్ । మూలమేవ స దాప్యస్స్యాద్యద్యసౌ ధనవాన్భ
వేదితి ॥ దేవలోపి ॥ వృత్తిరాభరణం శుల్కం లాభశ్చ స్త్రీధనం స్మృతమ్ । భోక్త్రీ త
త్స్వయమేవేదం పతిర్నార్హత్యనాపది ॥ వృథా మోక్షే చ భోగే చ స్త్రియై దద్యా
త్సవృద్ధికమితి ॥ విభాజ్యద్రవ్యమాహ కాత్యాయనః ॥ పైతామహం చ పిత్ర్యం చ యచ్చా
న్యత్స్వయమార్జితమ్ । దాయాదానాం తు విభాగే తు సర్వమేవ విభజ్యత ఇతి ॥ పితృద్ర
వ్యోపజీవనేన స్వయమార్జితం - తదనుపజీవనేనార్జితస్యావిభాజ్యత్వాత్ - ఏత
త్త్రయమపి ఋణావశిష్టం విభజేత్ ॥ తథాచ స ఏవ ॥ ఋణం ప్రీతిప్రదానం చ దత్వా
శేషం విభాజయేదితి ॥ ఋణప్రదానార్థధనాభావేపి ఋణమపి విభజేత్ ॥ రిక్థమృ
ణం సమమితి వచనాత్ ॥ రిక్థం ఋణం వంచనాదినివృత్త్యర్థం శోధ్యమిత్యాహ స ఏవ ॥

ఋణమేవంవిధం శోధ్యం విభాగే బంధుభిస్సహ ॥ గృహోపస్కరవాహ్యాశ్చ దోహ్యాభ
రణకర్మణః । దృశ్యమానా విభజ్యంతే కోశం గూఢే బ్రవీద్భృగురితి ॥ అత్ర కోశగ్రహ
ణమితర విశేషార్థం ॥ తథా చ స ఏవ ॥ శంకావిశ్వాససంధానే విభాగే రిక్థినాం స
దా । క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమేవ ప్రదాపయేదితి ॥ అవిభాజ్యద్రవ్యమాహ
యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితృద్రవ్యావిరోధేన యదన్యత్స్వయమార్జితం । మైత్రమౌద్వా
హికం చైవ దాయాదానాం న తద్భవేత్ ॥ క్రమాదభ్యాగతం ద్రవ్యం హృతమభ్యుద్ధరే
త్తు యః । దాయాదేభ్యో న తద్దద్యా ద్విద్యయా లబ్ధమేవ చేతి ॥ పితృద్రవ్యావినాశేన
యత్స్వయం కృష్యాదినోపార్జితం - యచ్చ మిత్రసకాశాల్లబ్ధం - వివాహాచ్చ యల్లబ్ధం -
తద్భ్రాత్రాదీనాం న భవేత్ - యత్పిత్రాది క్రమాయాతం చోరాదిభిరపహృతం
పిత్రాదిభిరనుద్ధృతం ద్రవ్యం పుత్రాణాం మధ్యే య ఇతరాభ్యనుజ్ఞయోద్ధరతి తత్త
స్యైవ భవతి ॥ క్షేత్రే తు తురీయాంశమేవోద్ధర్తా గృహ్ణాతి శేషం తు సర్వేషాం సమ
మేవ ॥ తథా చ శంఖః ॥ పూర్వనష్టాం తు యో భూమి మేకశ్చేదుద్ధరేత్క్రమాత్ ।
యథాభాగం లభంతేఽన్యే దత్వాంశం తు తురీయకమితి ॥ తథా విద్యయాఽధ్యాప
నాదినా లబ్ధమపి స్వస్యైవ భవతి - పితృద్రవ్యావిరోధేనేతి సర్వశేషః ॥ అత ఏవ మ
నుః ॥ అనుపఘ్నన్ పితృద్రవ్యం శ్రమేణ యదుపార్జితమ్ । దాయాదేభ్యో న తద్ద
ద్యాత్ విద్యయా లబ్ధమేవ చేతి ॥ శ్రమేణ కృష్యాదినా - పితృగ్రహణ మవిభక్తోపలక్ష
ణార్థం ॥ వ్యాసః ॥ విద్యాప్రాప్తం శౌర్యధనం యచ్చ సౌదాయకం భవేత్ । విభా
గకాలే త్వన్యస్య నాన్వేష్టవ్యం స్వరిక్థిభిరితి ॥ అవిభాజ్యవిద్యాధనస్య లక్షణమాహ
కాత్యాయనః ॥ పరభక్తోపయోగేన విద్యా ప్రాప్తాఽన్యతస్తు యా । తయా లబ్ధం ధ
నం యచ్చ విద్యాప్రాప్తం తదుచ్యతే । ఉపన్యస్తే చ యల్లబ్ధం విద్యయా పణపూర్వ
కమ్ । విద్యాధనం తు తద్విద్యా ద్విభాగేన నియోజ్యతే ॥ శిష్యాదార్త్విజ్యతః ప్రశ్నా
త్సందిగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్ । స్వజ్ఞానశంసనాద్వాదా ల్లబ్ధం ప్రాధ్యయనాచ్చ యత్ ।
విద్యాధనం తు తత్ప్రాహు ర్విభాగే న విభాజ్యతే । పరం నిరస్య యల్లబ్ధం విద్యా
తో ద్యూతపూర్వకమ్ । విద్యాధనం తు తద్విద్యా న్న విభాజ్యం బృహస్పతిః । శిల్పి
ష్వపి హి ధర్మోఽయం మూల్యాద్యచ్చాధికం భవేత్ । విద్యాబల కృతం చైవ యా
జ్యాశిష్యతస్తథా ॥ ఏతద్విద్యా ధనం ప్రాహుః సామాన్యం యదతోఽన్య
థేతి ॥ అతో విద్యాధనాదన్యథా భూతమవిభక్తపిత్రాది ద్రవ్యోపయోగేన
ప్రాప్తం తదవిభక్తానాం సామాన్యం సాధారణమితి యావత్ - క్వచి ద్విద్యా

విభాజ్యమిత్యాహ నారదః ॥ కుటుంబం బిభృయాద్భ్రాతుర్యో విద్యా మధిగచ్ఛతః । భాగం విద్యాధనాత్తస్మాత్స లభేతాశ్రుతోఽపి సన్ ॥ కాత్యాయ నః ॥ కులే వినీతవిద్యానాం భ్రాతౄణాం పితృతోఽపి వా । శౌర్యప్రాప్తం తు యద్వి త్తం విభాజ్యం తద్బృహస్పతిరితి ॥ అవిభక్తస్య కులే పితృవ్యాదేః పితృతో వా ప్రాప్త విద్యానాం యద్ధనం - శౌర్యప్రాప్తం విద్యయైవ ప్రాప్తం - తద్విద్యాధనం విభాజ్యమి తి ॥ పితృద్రవ్యవిరోధేనార్జితే విద్యాధనే భాగద్వయం అర్జకస్యాహ వసిష్ఠః ॥ యేన చైషాం స్వయముపార్జితం స్యాత్స ద్వ్యంశమేవ లభేతేతి ॥ యత్తు ॥ పైతామహాన్యా సముత్థానే విభాగస్తు సమ స్మృత ఇతి ॥ తద్విద్యేతర కృష్యాద్యుపార్జి తధనవిషయం ॥ అవిభాజ్యే విద్యాధనే ఆర్జకేచ్ఛయాంశమాహ గౌతమః ॥ స్వార్జిత న్త్వవిద్యేభ్యో వైద్యః కామం దద్యాదితి ॥ అనిచ్ఛాయాం నేత్యాహ నారదః ॥ వైద్యో వైద్యాయ నాకామో దద్యాదంశం స్వతో ధనాత్ । పితృద్రవ్యం సమాశ్రిత్య న చేత్తేన తదాహృతమితి ॥ వైద్యః అవైద్యాయ సకామోఽపి న దద్యాదిత్యాహ కా త్యాయనః ॥ నావిద్యానాం తు వైద్యేన దేయం విద్యాధనాత్క్వచిత్ । సమవిద్యాధి కానాం తు దేయం వైద్యేన తద్ధనమితి ॥ విద్యాప్రాప్తధనవత్ శౌర్యాదిప్రాప్తధ నమపి నవిభాజ్యమిత్యాహ స ఏవ ॥ శౌర్యప్రాప్తం విద్యయా చ స్త్రీధనం చైవ యత్ స్మృతమ్ । ఏతత్సర్వం విభాగే తు విభాజ్యం నైవ రిక్థిభిరితి ॥ ధ్వజాహృతం భవేద్య త్తు విభాజ్యం నైవ తత్స్మృతమితి ॥ ధ్వజాహృతలక్షణం తేనైవోక్తం ॥ సంగ్రామా దాహృతం యత్తు విద్రావ్య ద్విషతాం బలమ్ । స్వామ్యర్థే జీవితం త్యక్త్వా తద్ధ్వజా హృతముచ్యత ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ పితామహపితృభ్యాం చ దత్తం మాత్రాథవా య ద్భవేత్ । తస్య తన్నాపహర్తవ్యం శౌర్యభార్యాధనే తథేతి ॥ శౌర్యప్రాప్తధనస్వ రూపం కాత్యాయనేన ప్రదర్శితమ్ ॥ ఆరుహ్య సంశయం యత్ర ప్రసభం కర్మ కుర్వ తే । తస్మిన్కర్మణి తుష్టేన ప్రసాదః స్వామినా కృతః । తత్ర లబ్ధం తు యత్కించి ద్ధనం శౌర్యేణ తద్భవేదితి ॥ పిత్రాదిద్రవ్యోపజీవనేన విద్యాప్రాప్తధనమి వ శౌర్యప్రాప్తధనేఽప్యార్జకస్య భాగద్వయమాహ వ్యాసః ॥ సాధారణం సమా శ్రిత్య యత్కించిద్వాహనాయుధమ్ । శౌర్యాదినాప్నోతి ధనం భ్రాతరస్తత్ర భాగి నః । తస్య భాగద్వయం దేయం శేషాస్తు సమభాగిన ఇతి ॥ అన్యదప్యవిభాజ్యమాహ స ఏ వ ॥ వస్త్రం పత్రమలంకారం కృతాన్నముదకం స్త్రియః । యోగక్షేమం ప్రచా రం చ న విభాజ్యం [illegible]

విభాగేశ్రాద్ధభోక్త్రే దాతవ్యం ॥ తథాచ బృహస్పతిః ॥ వస్త్రాలంకారశ్శయ్యాది
పితుర్యద్వాహనాదికమ్ । గంధమాల్యైస్సమభ్యర్చ్య శ్రాద్ధభోక్త్రే తదర్పయేత్ ॥ గృహ
అన్యానితురగవస్త్రాణి విభాజ్యాన్యేవ - పత్రమశ్వాదిశిబికాదివాహనం చ ॥
యద్యేనారూఢం తత్తస్యైవ - అనారూఢంతుసర్వం విభాజ్యం - అలంకారోపి
యోయేనధృతస్సతస్యైవ - అధృతః సాధారణోవిభాజ్య ఏవ ॥ పత్యౌజీవతియః
స్త్రీభిరలంకారోధృతోభవేత్ । నతంభజేరన్దాయాదాః భజమానాః పతంతితే
ఇతి ॥ తేనైవధృతఇతివిశేషణోపాదానాత్ - కృతాన్నంమోదకతండులాది - తదపి
యథాసంభవంభోక్తవ్యం - నవిభాజ్యం - ఉదకంతదాధారః కూపాదిశ్చాపివిషమః
పర్యాయేణభోక్తవ్యానమూల్యద్వారేణవిభాజ్యాః - స్త్రియశ్చదాస్యః విషమాః
పర్యాయేణకర్మకారయితవ్యాః ॥ తథాచబృహస్పతిః॥ ఏకాంస్త్రీంకారయేత్క-
ర్మయథాంశేనగృహేగృహే । బహ్వ్యస్సమాంశతోదేయాదాసానామప్యయం
విధిరితి ॥ పిత్రాఅవరుద్ధాస్తు సమాఅపినవిభాజ్యాః ॥ తథాచగౌతమః ॥ స్త్రీషు
సంయుతాస్వవిభాగఇతి - యోగఇతి అలబ్ధఇతి కారణం - శ్రౌతస్మార్తాది సాధ్య
మిష్టంకర్మలభ్యతే - క్షేమఇతిలబ్ధపరిరక్షణహేతురూపం - బహిర్వేదిదానతటాకా
రామనిర్మాణాదిపూర్తంకర్మలక్ష్యతే - తదుభయంపితృద్రవ్యవిరోధార్జితమపిఅవి
భాజ్యం॥తదుక్తంలోకాక్షిణా॥క్షేమంపూర్తంయోగమిష్టమిత్యాహుస్తత్త్వదర్శినః॥
అవిభాజ్యేచతేప్రోక్తే శయనాసనమేవచేతి ॥ అథవాయోగక్షేమశబ్దేనఛత్రచామ
రశస్త్రోపానత్ప్రభృతయః ఉచ్యంతేఇతికేచిత్ - రాజమంత్రిపురోహితాదయ
ఇత్యన్యే॥ప్రచారోగ్రహారామాదిషుప్రవేశనిర్గమనమార్గః సోప్యవిభాజ్యస్త్వమ్యుక్తం
అవిభాజ్యంసగోత్రాణాం ఆసహస్రకులాదపి । యాజ్యంక్షేత్రంచపత్రంచ కృతా
న్నముదకంస్త్రియఇతి ॥ తత్ప్రతిగ్రహలబ్ధం క్షేత్రంక్షత్రియాసుతేన సార్ధంబ్రాహ్మ
ణీసుతేనావిభాజ్యమిత్యేవంపరం॥ నప్రతిగ్రహభూర్దేయాక్షత్రియాదిసుతాయవై।
ఇతిస్మరణాత్ - అన్యోన్యంతేవస్త్రాదయోపివిభాజ్యాఏవ ॥ తథాచబృహస్పతిః॥
వస్త్రాదయోవిభాజ్యాస్తైర్యుక్తంతైర్నవిచారితమ్ । ధనంభవేత్సమృద్ధానాం
వస్త్రాలంకారసంశ్రితమ్। మధ్యస్థితమనాజీవ్యం దాతుంనైకస్యశక్యతే। యుక్త్యా
విభజనీయ తదన్యథానర్థకంభవేత్ । విక్రీయవస్త్రాభరణ మృణముద్గ్రాహ్యలేఖి
తమ్ । కృతాన్నంచాకృతాన్నేనపరివర్త్యవిభజ్యతే । ప్రచారశ్చయథాంశేనకర్త
వ్యోరక్షిభిస్సదా ॥ ఏతేన వస్త్రాదీనామవిభాజ్యత్వప్రతిపాదకమనువచనమపా

వేదనంచాన్వాదరణీయమితి - తదనుపపన్నం - విరోధేహి వచనానాం విషయవ్యవస్థాశ్రయణం యుక్తం నబాధాశ్రయణం - బృహస్పతివచనానాం త్వధృతవస్త్రాదివిషయత్వం - మన్వాదివచనస్య ధృతవస్త్రాదివిషయత్వం పూర్వమేవోక్తమితి విషయవ్యవస్థా ఘటత ఇతి ॥ విభాగకాలే కేనచిద్వంచితం పశ్చాదుద్భావితం చేత్సర్వం సమం విభజేయుః ॥ తథాచ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అన్యోన్యాపహృతం ద్రవ్యం విభక్తే యత్తు దృశ్యతే । తత్పునస్తే సమైరంశైర్విభజేరన్నితి స్థితిరితి ॥ సమశబ్దోపి విషమభాగనిరాసార్థః - విభజేరన్నితి బహువచనం యేన దృష్టం తేనైవ గ్రాహ్యమితి దర్శయితుం ॥ మనురపి ॥ ఋణే ధనే చ సర్వస్మిన్ ప్రవిభక్తే యథావిధి । పశ్చాద్దృశ్యేత యత్కించిత్తత్సర్వం సమతాం నయేదితి ॥ అపహృతద్రవ్యవచ్ఛాస్త్రోక్తక్రమేణ విషమభాగతయా విభక్తమపి సమతాం నయేత్ ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ అన్యోన్యాపహృతం ద్రవ్యం దుర్విభక్తం చ యద్భవేత్ । పశ్చాత్ప్రాప్తం విభజ్యేత సమభాగేన తద్భృగురితి ॥ ఏవం చ సతి వంచితద్రవ్యస్య పశ్చాద్దృష్టస్యైవ విభాగవిధానం - విభక్తస్య పునర్విభాగో నాస్తీత్యవగమ్యతే ॥ యత్తు మనునోక్తం ॥ విభాగే తు కృతే కించిత్సామాన్యం యత్ర దృశ్యతే । నాసౌ విభాగో విజ్ఞేయః కర్తవ్యః పునరేవ హీతి ॥ తద్విభక్తద్రవ్యేషు అవ్యయకరణాదర్వాగ్వేదితవ్యం - అన్యథా అన్యోన్యాపహృతమిత్యాది వచనానాం నిర్విషయతాపత్తేః - అతో నాన్యోన్యవంచనదోషోప్యస్తి ॥ తథాచ శ్రుతిః ॥ యో వై భాగినం భాగాన్నుదతే చయతే వైనం న చయతే అథ పుత్రం అథ పౌత్రం చ యాత ఇతి - అయమర్థః - యో భాగినం భాగార్హం భాగాన్నుదతే - భాగాదపాకరోతి భాగం తస్మై న ప్రయచ్ఛతీతి యావత్ - స భాగాచ్చ్యావితః ఏనమపహారకం చయతే నాశయతి పాపినం కరోతీతి యావత్ యది తం న నాశయతి తదా తస్య పుత్రం పౌత్రం వా నాశయతీతి ॥ యత్తు మనునోక్తం ॥ యో జ్యేష్ఠో వినికుర్వీత లోభాద్భ్రాతౄన్ యవీయసః । సోజ్యేష్ఠః స్యాదభాగశ్చ నియంతవ్యశ్చ రాజభిరితి ॥ తత్స్వతంత్రస్యాపి జ్యేష్ఠస్య సముదాయద్రవ్యాపహారే దోషోస్తి కిము తాస్వతంత్రాణాం యవీయసామిత్యేవం ప్రతిపాదనపరం అన్యథా స్మృత్యాస్మృతేస్సంకోచాపత్తేః ॥ విభక్తానాం కర్తవ్యమాహ నారదః ॥ యద్యేకజాతా బహవః పృథగ్ధర్మాః పృథక్క్రియాః । పృథక్కర్మగుణోపేతా న చేత్కార్యేషు సమ్మతాః । స్వభాగాన్యది దద్యుస్తే విక్రీణీయురథాపి వా । కుర్యుర్యథేష్టం తత్సర్వమీశాస్తే స్వధనస్య చేతి ॥ ఏకస్మాజ్జాతా విభక్తా భ్రాతరః పరస్పరానుమతిమంతరేణ ధనసాధ్యేష్టాపూర్తాదిధర్మకారిణో భవేయుః తథా ద్రవ్యవ్యయసాధ్యకృష్యాదికర్మకారిణో భవేయుః తథా భిన్నోలూఖలముసలాదికర్మోపసర్జనద్రవ్యోపేతాస్స్యుః - తథా కార్యేషు భ్రాతరో న సమ్మతాః - తదా తాననాదృత్య కార్యం కుర్యుః - తథా విభక్తా భ్రాతరః స్వభాగాన్యది దద్యుర్విక్రీణీయురాదద్యుర్వా తత్సర్వం యథేష్టం కుర్యుః తస్మాత్తే విభ-

క్తాః స్వధనస్యేశాః స్వతంత్రాః స్వామిన ఇత్యర్థః ॥ యత్తు బృహస్పతిః ॥ విభక్తా అవిభ
క్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః । ఏకో హ్యనీశస్సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయ ఇతి ॥
తదేవం వ్యాఖ్యేయం - అవిభక్తేషు ద్రవ్యసాధారణస్యానీశ్వరత్వాత్ - సర్వాభ్యనుజ్ఞా
నస్యైకేనాశక్యత్వాత్ విభక్తేషు తూత్తరకాలం విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేన వ్యవహార
సౌకర్యాయ సమాభ్యనుజ్ఞానపురస్సరః ఏకస్యానీశ్వరత్వే నాతో విభక్తాః సమత్వవ్యతిరే
కేణాపి వ్యవహారః సిధ్యత్యేవేతి ॥ యత్తు స్మృత్యంతరం ॥ స్వగ్రామజ్ఞాతిసామంతదా
యాదానుమతేన చ । హిరణ్యోదకదానేన షడ్భిర్గచ్ఛతి మేదినీతి ॥ అస్యాయమభిప్రా
యః తత్ర గ్రామానుమతిః ప్రతిగ్రహప్రకాశః ॥ స్థావరేషు విశేషత ఇతి స్మరణా
త్ వ్యవహారప్రకాశనార్థమేవాపేక్షతే న పునర్గ్రామానుమతిమంతరేణ వ్యవహా
రో న సిధ్యతీతి ॥ సామంతానుమతిః సీమావిప్రతిపత్తినిరాసార్థమేవ - జ్ఞాతిదాయా
దానుమతిరపి విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేన వ్యవహారసౌకర్యార్థమేవ హిర
ణ్యోదకం దత్వా దానరూపేణ స్థావరవిక్రయం కుర్యాదిత్యేవమర్థః - స్థావరే విక్ర
యో నాస్తి కుర్యాదాధిమనుజ్ఞయేతి ॥ స్థావరవిక్రయస్య నిషిద్ధత్వాత్ ॥ భూమిం
యః ప్రతిగృహ్ణాతి యశ్చ భూమిం ప్రయచ్ఛతి । తావుభౌ పుణ్యకర్మాణౌ నియ
తౌ స్వర్గగామినావితి ॥ దానప్రతిగ్రహయోః ప్రశస్తత్వాచ్చ ॥ విభాగాపలా
పనిర్ణయహేతూనాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ విభాగనిహ్నవే జ్ఞాతిబంధుసా
క్ష్యాదిలేఖితైః । విభాగభావనా జ్ఞేయా గృహక్షేత్రైశ్చ యౌతకైః ఇతి ॥ జ్ఞాత
యః పితృబాంధవాః బంధవస్తు మాతులాదయః లేఖ్యం విభాగపత్రం - ఏభిర్విభాగని
ర్ణయో జ్ఞాతవ్యః యౌతకైః పృథక్కృతైః గృహక్షేత్రైశ్చ ॥ అన్యదపి విభాగగమక
మాహ నారదః ॥ విభాగధర్మసందేహే దాయాదానాం వినిర్ణయః । జ్ఞాతిభిర్భా
గలేఖ్యేన పృథక్కార్యప్రవర్తనాత్ ॥ భ్రాతౄణామవిభక్తానామేకో ధర్మః ప్రవ
ర్తతే । విభాగే సతి ధర్మోఽపి భవేత్తేషాం పృథక్పృథక్ ॥ సాక్షిత్వం ప్రాతిభా
వ్యం చ దానం గ్రహణమేవ చ । విభక్తా భ్రాతరః కుర్యుర్నావిభక్తాః పరస్పరమితి ॥ దాన
గ్రహణం చాత్ర పశ్వన్నక్షేత్రగృహప్రతిగ్రహః ॥ విభక్తానాం పృథగ్జ్ఞేయా దానధ
ర్మవ్యయాగమాః ॥ యేషామేతాః క్రియా లోకే ప్రవర్తంతే స్వరిక్థిషు । విభక్తా
నవగచ్ఛేయుర్లేఖ్యమప్యంతరేణ తానితి ॥ బృహస్పతిః ॥ పృథగాయవ్యయధనాః కుసీ
దం చ పరస్పరం । వణిక్పథం చ యే కుర్యుః విభక్తాస్తే న సంశయ ఇతి ॥ కుసీదవాణిజ్యాది
భిర్లింగైః విభాగనిర్ణయః సాక్ష్యభావే వేదితవ్యః ॥ తథా చ స ఏవ ॥ సాహసం
స్థావరం స్వామ్యం ప్రాగ్విభాగస్య రిక్థినాం । అనుమానేన విజ్ఞేయం న స్యుర్యత్ర చ సాక్షి
ణ ఇతి ॥ సాహసాదిసాధనలింగాన్యపి స ఏవాహ ॥ కుల్యానుబంధవ్యాఘాత ఇత్యా
దిం సాహసం [illegible] స్వభోగః స్థావరస్య విభాగస్య పృథగ్ధనమితి ॥ కుల్యాను
బంధః పూర్వపూరుషవైరానుబంధః - వ్యాఘాతః పరస్పరస్పర్ధా - [illegible]

ద్వ్యతేశదర్శనం - స్వస్వాంశత్వేనాభోగః పరస్పరపృథగ్గ్రహణాదేర్విభాగ లింగత్వం అవిభక్తేషు నిషిద్ధత్వే నావగంతవ్యం॥ తథాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥ భ్రాతౄణామథ దంపత్యోః పితుః పుత్రస్య చైవహి। ప్రాతిభావ్యమృణం సాక్ష్యమవిభక్తేన తుస్మృతమితి॥ సాక్షిలేఖ్యభుక్తినిర్ణయస్యాశక్యత్వే యుక్తిప్రత్యయ సమర్థానస్సు పధైరేవ నిర్ణయేదితి। ప్రాప్తేదివ్యేత న్నిషేధః వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః॥ విభాగధర్మసందేహే బంధుసాక్ష్యభిలేఖితైః। విభాగభావనాకార్యా న భవేద్దైవికీ క్రియేతి॥ కథం తత్ర నిర్ణయ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ మనుః॥ విభాగే యత్ర సందేహో దాయాదానాం పరస్పరం। పునర్విభాగః కర్తవ్యః పృథక్ స్థానస్థితైరపి॥ యత్ర సందేహో యుక్తిభిరపి నాపైతి తత్ర పునర్విభాగః కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ యత్తు తేనైవోక్తం॥ సకృదంశో నిపతతి సకృత్కన్యా ప్రదీయతే। సకృదాహ దదామీతి త్రీణ్యేతాని సకృత్సకృదితి॥ తద్యుక్త్యాదిభిర్నిర్ణేతుం శక్యత్వాత్ సత్యాం వేదితవ్యం॥ స్వయం కృతస్య సందిగ్ధస్య విభాగస్య పునః ప్రవర్తకో రాజ్ఞా దండనీయ ఇత్యాహ బృహస్పతిః॥ స్వేచ్ఛాకృత విభాగో యః పునరేవ విసంవదేత్। స తదా దండనీయస్స్యాత్ స్వర్గాజ్ఞానుబంధత ఇతి॥ అనుబంధితో నిర్బంధతః॥

—(*) ఇతి దాయవిభాగః. (*)—

—(*) అథ ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూప్యతే. (*)—

తయోః స్వరూపమాహ మనుః॥ అప్రాణిభిర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతముచ్యతే। ప్రాణిభిః క్రియతే యస్తు స విజ్ఞేయస్సమాహ్వయ ఇతి॥ అప్రాణిభిః - అక్షవర్ధ్రశలాకాదిభిః ప్రాణిభిః కుక్కుటాదిభిః॥ తథాచ నారదః॥ అక్షవర్ధ్రశలాకాద్యైర్దేవనం జిహ్మకారితం। పణక్రీడా వయోభిశ్చ పదం ద్యూతసమాహ్వయమితి॥ అక్షాః పాశకాః వర్ధ్రాశ్చర్మపట్టికాః శలాకాః దంతాదిమయ్యో దీర్ఘచతురశ్రాః - ఆద్యశబ్దేన కపర్దికాదయో గృహ్యంతే - తైః పణపూర్వకం యద్దేవనం క్రీడితం క్రియతే తద్ద్యూతం - వయోభిః పక్షిభిః కుక్కుటాదిభిశ్చకారాన్మల్లాదిభిర్మేషాదిభిశ్చ ప్రాణిభిర్యా పణపూర్వికా క్రీడా క్రియతే సా సమాహ్వయ ఇత్యర్థః॥ బృహస్పతిః॥ అన్యోన్యం పరిగృహీతాః పక్షిమేషవృషాదయః। ప్రహారం తే కృతపణాస్తం వదంతి సమాహ్వయం బుధః॥ ద్యూతస్థానం సభికేనాధిష్ఠితం కర్తవ్యమిత్యాహ స ఏవ॥ సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునేతి॥ అత్ర పక్షాంతరమాహ నారదః॥ అథవా కితవా రాజ్ఞే దత్వా భాగం యథోదితం। ప్రకాశం దేవనం కుర్యురేవం దోషో న విద్యత ఇతి॥ ద్యూతసభాధికారిణో వృత్తిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గ్లహే శతికవృద్ధేస్తు సభికః పంచకం శతం। గృహ్ణీయాద్ధూర్తకితవాదితరాద్దశకం శతమితి॥ పరస్పరసంప్రతిపత్త్యా కితవైః పరికల్పితః పణో గ్లహః - తత్ర తదాశ్రయాః శతికాః శతపరిమితాః - తదధికస్సదితూషా వా - వృద్ధిర్యస్యాసౌ శతికవృద్ధిః - తస్మాద్ధూర్తకితవాత్పంచకం శ[illegible] పణాత్ [illegible] శతేతత్పంచ

కశతంజితగ్లహస్యవింశతితమం భాగం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః ॥ కితవనివాసాధ్యాతా తత్రాధిష్ఠితః సభికః సభాపతిః సుకల్పితాక్షాదినిఖిలక్రీడోపకరణః తదుచితద్రవ్యోపజీవి ఇతరస్మాత్ పూర్ణశతికవృద్ధేః కితవాద్దశకం శతం జితద్రవ్యస్య దశమం భాగం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః ॥ ఏవం స్థాపితస్య సభికస్య కృత్యమాహ స ఏవ ॥ స సమ్యక్పాలితో దద్యాద్రాజ్ఞే భాగం యథాకృతం । జితముద్గ్రాహయేజ్జేత్రే దద్యాత్సత్యం వచః క్షమీ ॥ యః క్లృప్తవృత్తిర్ద్యూతాధికారీ రాజ్ఞా ధూర్తకితవేభ్యో రక్షితః స రాజ్ఞే యథాప్రతిపన్నమంశం దద్యాత్ - తజ్జితద్రవ్యం పరాజితసకాశాదాసేధాదినా ఉద్ధృత్య జేత్రే దద్యాత్ - తథా క్షమీ భూత్వా ద్యూతకారిణాం విశ్వాసార్థం సత్యం చ వచో దద్యాత్ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ సభికో గ్రాహకస్తత్ర దద్యాజ్జేత్రే నృపాయ చేతి ॥ పరాజితకితవానాం బన్ధనాదినా పణగ్రాహకో భవేత్ ॥ పణగ్రహణాదర్వాగేవ స్వకీయం రాజ్ఞే జేత్రే చ యథాభాగం దద్యాదిత్యర్థః ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ జేతుర్దద్యాత్స్వకం ద్రవ్యం జితం గ్రాహ్యం త్రిపక్షకం । సద్యో వా సభికేనైవ కితవాస్తు న సంశయ ఇతి ॥ యదా సభికో జేత్రే జితం ద్రవ్యం దాపయితుం న శక్తః ॥ తదా రాజా దాపయేదిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రాప్తే నృపతినా భాగే ప్రసిద్ధే ధూర్తమండలే । జితం ససభికే స్థానే దాపయేదన్యథా న త్వితి ॥ అన్యథా ప్రచ్ఛన్నే సభికరహితే అదత్తరాజభాగే ద్యూతే జితం పణం జేత్రే న దాపయేదిత్యర్థః ॥ అత్ర జయపరాజయవిప్రతిపత్తౌ నిర్ణయకారణమాహ స ఏవ ॥ ద్రష్టారో వ్యవహారాణాం సాక్షిణశ్చ త ఏవ హి ॥ ద్యూతవ్యవహారాణాం ద్రష్టారః సభికితవా ఏవ రాజ్ఞా నియోక్తవ్యాః - న తు శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ఇత్యాద్యుక్తలక్షణాః సాక్షిణస్త ఏవ ద్యూతకరా ఏవ ॥ విష్ణురపి ॥ కితవేష్వేవ తిష్ఠేరన్ కితవాః సంశయం ప్రతి య ఏవాత్ర ద్రష్టారస్త ఏవైషాం తు సాక్షిణ ఇతి ॥ సాక్షిణాం పరస్పరవిరోధే రాజా విచారయేదిత్యాహ బృహస్పతిః ॥ ఉభయోరపి సందిగ్ధే కితవాస్స్యుః పరీక్షకాః ॥ యదా విద్వేషిణస్తే తు తదా రాజా విచారయేదితి ॥ కూటద్యూతకారిణో దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రాజ్ఞా సచిహ్నం నిర్వాస్యాః కూటాక్షోపధిదేవిన ఇతి । కూటైరక్షాదిభిః ఉపధినా మణిమంత్రాదినా అతివంచనేన యే దీవ్యంతి తాన్ శ్వపదేనాంకయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్నిర్వాసయేదిత్యర్థః ॥ నివాసనే విశేషమాహ నారదః ॥ కూటస్థదేవినః పాపాన్ రాజా రాష్ట్రాద్వివాసయేత్ । కంఠేక్షమాలామాబధ్య స హ్యేషాం వినయః స్మృతః ॥ అనిర్దిష్టస్తు యో రాజ్ఞా ద్యూతం కుర్వీత మానవః । స శతం ప్రాప్నుయాత్కామం విషయం చైవ సోర్హతీతి ॥ ద్యూతవిహితకర్మజాతం సమాహ్వయేఽతిదిశతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఏష ఏవ విధిర్జ్ఞేయః ప్రాణిద్యూతే సమాహ్వయ ఇతి ॥ సభికవృత్తికల్పనాదిలక్షణాదిధర్మః సమాహ్వయేఽపి జ్ఞేయ ఇత్యర్థః - ప్రాణిద్యూతే ప్రాణినాం జయపరాజయౌ తత్స్వామినో [illegible] బృహస్పతిః ॥ ద్వంద్వయుద్ధేన

కశ్చి దవసాదమవాప్నుయాత్ । తత్స్వామినోఽపణో దేయో యస్తత్ర పరికల్పితః ఇతి ॥ పణపరికల్పనమపి కృతాకృతమిత్యాహ నారదః ॥ పరిహాసకృతం యచ్చ యచ్చాప్యవిదితం నృపే । తత్ర నావాప్నుయాత్కామ మధవా నునుతం తయోరితి ॥ కామం కామ్యపణం॥ యత్తు మనునోక్తం॥ ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ యః కుర్యాత్కారయేత వా । తాన్సర్వాన్ఘాతయేద్రాజా శూద్రాంశ్చ ద్విజలింగినః । ప్రకాశమేతత్ కార్త్స్న్యం యద్ద్యూత సమాహ్వయౌ । తయోర్నిత్యం ప్రతీఘాతే నృపతిర్యత్నవాన్భవేత్ । ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ రాజా రాష్ట్రాన్నివారయేత్ । రాజ్యాన్తకరణావేతౌ ద్వౌ దోషౌ పృథివీక్షితామ్ । కితవాన్కుశీలవాన్క్రూరాన్ పాషండాంశ్చ వమానవాన్ । వికర్మస్థాన్శౌండికాంశ్చ క్షిప్రం నిర్వాసయేత్పురాదితి ॥ తత్సర్వం కూటాక్షదేవనవిషయతయా రాజాధ్యక్ష సభికరహితవిషయతయా చ యోజ్యం॥ [illegible]వ బృహస్పతిః ॥ ద్యూతం నిషిద్ధం మనునా సత్యశౌచధనాపహమ్। అభ్యనుజ్ఞాతమన్యైస్తు రాజభాగసమన్వితమ్ । సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునేతి ॥ ....※

—※ ఇతి ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూపితే. ※—

⟶ { ఇతి మనునోక్తోద్దేశక్రమానురోధేన ఋణాదానాది సమాహ్వయాంతాన్యష్టాదశ వ్యవహారపదాని నిరూపితాని. } ⟵

అథ బృహస్పతినా నిరూపితం ప్రకీర్ణకాఖ్యం వ్యవహారపద మభిధీయతే॥ తస్యలక్షణభేదౌ నారదేన నిరూపితౌ ॥ ప్రకీర్ణకేషు విజ్ఞేయా వ్యవహారా నృపాశ్రయాః । రాజ్ఞామాజ్ఞా ప్రతీఘాతో తత్కర్మకరణం తథా । పురప్రాకారసంభేదః ప్రకృతీనాంతథైవచ । పాషండినైగమశ్రేణి గణధర్మవిపర్యయాః । పితాపుత్రవివాదశ్చ ప్రాయశ్చిత్తవ్యతిక్రమః । ప్రతిగ్రహవిలోపశ్చ కోప ఆశ్రమిణామపి । వర్ణసంకరదోషశ్చ తద్వృత్తినియమస్తథా । నదృష్టం యచ్చ పూర్వేషు సర్వం తత్స్యాత్ప్రకీర్ణకమితి ॥ ప్రకీర్ణకే వివాదపదే యే వివాదా రాజ్ఞామాజ్ఞోల్లంఘన తత్కర్మకరణాదివిషయాస్తే నృపసమవాయేన ఏవ తత్రస్మృత్యాచారవ్యపేతమార్గే వర్తమానానాం ప్రతికూలతా మాజ్ఞాయ వ్యవహారనిర్ణయం నృప ఏవ కుర్యాత్ - ఏవం వదతా యోన్నృపాదయో వ్యవహారస్తత్ప్రకీర్ణకమిత్యుక్తం భవతి ॥ తత్ర రాజ్ఞా ప్రతీఘాతవిశేషే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ న్యూనం వాభ్యధికం వాపి లిఖేద్యో రాజశాసనమ్ । పారదారికచోరౌ వా ముంచతో దండ ఉత్తమ ఇతి॥ రాజదత్తాయా నిబంధస్య వా పరిమాణస్య న్యూనత్వ మాధిక్యం వా ప్రకాశయన్ రాజశాసనం యో లిఖతి. యచ్చ పారదారికం చోరం వా గృహీత్వా రాజ్ఞే అనివేద్య ముంచతి తావుభౌ ఉత్తమసాహసం దండనీయౌ ॥ వ్యాసోపి ॥ న్యాయస్థానే గృహీత్వార్థ మధర్మేణాపి నిర్ణయమ్ । కుర్వంత్యుత్తరకార్యాణి రాజద్రవ్యవినాశకాః । [illegible]చజీవినో ద్రవ్య

హీనాత్కృత్యావిధాపయేదితి ॥ తత్కర్తృకారణే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రాజయానాసనారోఢుర్దండ ఉత్తమసాహసః ఇతి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ రాజక్రీడాసు యే సక్తా రాజభృత్యోపజీవినః । అప్రియం వా సమాకార్షుర్దమం తేషాం ప్రకల్పయేదితి ॥ రాజ్ఞః కోశాపహర్తౄంశ్చ ప్రతికూలేష్వవస్థితాన్ । ఘాతయేద్వివిధైర్దండైరరీణాం చోపజాపకానితి ॥ వివిధైస్సర్వస్వాపహారైః ॥ యద్యస్య జీవనోపకరణం తన్నాపహర్తవ్యమిత్యాహ నారదః ॥ ఆయుధాన్యాయుధీయానాం బీజాని కృషిజీవినామ్ । వేశ్యాస్త్రీణామలంకారాన్ వాద్యాతోద్యాని తద్విదామ్ । యచ్చ యస్యోపకరణం యేన జీవంతి కారుకాః । సర్వస్వహరణేప్యేతన్న రాజా హర్తుమర్హతీతి ॥ బ్రాహ్మణస్య వధస్థానే మౌండ్యమాహ మనుః ॥ బ్రాహ్మణస్య వధే మౌండ్యం పురాన్నిర్వాసనాంకనే । లలాటే చాభిశస్తాంకః ప్రయాణం గర్దభేన చేతి ॥ కోపాత్పరస్య నేత్రభేదకానాం దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ద్వినేత్రభేదినో రాజద్విష్టాదేశకృతస్తథా । విప్రత్వేన చ శూద్రస్య జీవతోష్టశతో దమ ఇతి ॥ యత్తు స్మృత్యంతరేభిహితం ॥ ద్విజాతిలింగినశ్శూద్రాన్ ఘాతయేదితి - తద్వ్యుత్పత్త్యర్థబ్రాహ్మణలింగధారణే వేదితవ్యం. బ్రాహ్మణపీడాకారిణో దండమాహ మనుః ॥ బ్రాహ్మణాన్బాధమానం తు కామాదవరవర్ణజమ్ । హన్యాచ్చిత్రైర్వధోపాయైరుద్వేగకరైర్నృప ఇతి ॥ శూద్రాణాం ప్రవ్రజ్యాయాం దండమాహ కాత్యాయనః ॥ ప్రవ్రజ్యావసితం శూద్రం జపహోమపరం తథా । వధేన శాసయేత్పాపం దండ్యో వా ద్విగుణం దమమితి ॥ యమః ॥ ఏవం ధర్మప్రవృత్తస్య రాజ్ఞో దండధరస్య చ । యశోస్మిన్ప్రథితే లోకే స్వర్గే వాసస్తథాక్షయ ఇతి ॥ మనురపి ॥ ఏవం సర్వానిమాన్రాజా వ్యవహారాన్సమాపయేత్ । వ్యపోహ్య కిల్బిషం సర్వం ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥.............................❋

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర వైదికమార్గ ప్రవర్తక
శ్రీవీరబుక్కణ భూపాల సామ్రాజ్య ధురంధరస్య మాధ
వామాత్యస్య కృతౌ - పరాశరస్మృతి వ్యాఖ్యాయాం
మాధవీయాయాం తృతీయో వ్యవహారకాండ
స్సమాప్తః.

శ్రీశక్తిపుత్రస్మృతిరత్నసంస్థశ్శ్రీమాధవీయో వ్యవహారకాండః ।
కల్యాణరామేణ సుశోధితోయం శ్రీమాధవాచార్యగురుప్రసాదాత్ ॥
పారాశరే మాధవీయే కాండోయం వ్యవహారకః ।
శార్వసుందర కల్యాణ రామాభ్యాం ముద్రితోభవత్ ॥
